

TÜRK TARİHİ KRONOLOJİSİ

DR. ŞEVKET KOÇSOY

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

MİLATTA ÖNCE

20000-10000 Yakutistan arazisinde en eski insan izlerinin ait olduğu dönem.

4000-1000 Anav Kültürü: Türkmenistan'da Aşkabat yakınlarındaki Anav'da bulunmuştur. Anav yakınlarında buna benzer ve daha sonraki (m.ö. 2500) yıllara ait bir başka kültür çevresi ve ürün-

Kaya resimleri, Moğolistan

lerine ise Namazgâh-tepe'de rastlanmıştır (dibekler ve bakırdan süs eşyaları). Anav kültürünü yaratanların milliyetleri kesin olarak tesbit edilememiş olmakla birlikte, bu kültürü yaratıcıların proto-Türkler olma ihtimali yüksektir.

Bunun önemli bir göstergesi Türk kültürünün önemli bir unsuru olan At'ın ilk defa Anav kültüründe görülmüş olmasıdır. Anav ürünlerinden bazı örnekler: Güneşte kurutulmuş tuğla evler; at, koyun, sığır besiciliği; çiftçilik.

3000 Kelteminar Kültürü: Aral gölü çevresinde aynı adlı yerde tesbit edilmiştir. Ürünlerinden bazı örnekler: Geniş ağızlı, düz tabanlı, kulpsuz, ince çizgili ve desenli çömlekler.

2500-1700 Afanasyevo Kültürü: Türk ana yurdunda görülen en eski kültür çevresi. Abakan bozkırlarında görüldüğü için Abakan veya buluntu yerine izafeten Afanasyevo adıyla tanınan bu kültür burasıyla sınırlı kalmayıp Altay dağlarından İdil/Volga nehrine kadar uzanan geniş bozkırda tesirli olmuştur. Ürünlerinden bazı örnekler: Kemik iğneler; çakmak taşından ok uçları; bakırdan bıçak ve küpeler; basit çömlekler; çeşitli madenî işlemeli aletler yapıp kullanmışlar; at ve koyun beslemeye de başlamışlardır.

1700-1200 Afanasyevo Kültürü'nün devamı ve daha gelişmiş şekli olan Andronovo kültürü: Altay ve

Tanrı dağları ile Yayık nehri arasındaki bütün bozkır sahayı tamamen içine almıştır (Doğuda Baykal gölü ve Selenga kıyılarına; güneyde Tanrı dağlarına; güneybatıda Kazakistan'a ve Harezmi'nin güneyine; batıda Sibirya üzerinden Don nehrine kadar yayılmış). Her iki kültür çevresi de Türk soyunun proto tipi "brakisefal atlı savaşçı beyaz ırk", yani Türkler'in ataları tarafından meydana getirilmiştir. Ürünlerinden bazı örnekler: Çömlekler, üç köşe veya "meander" şeklindeki basma desenlerle süslenmiş keramikler, taş kaşıklar; kemikten iğne, ok uçları, baltalar, hançerler; inci küpe ve süs eşyaları; tunç ve altından eşyalar. At ve koyun dışında deve ve sığır da beslemeye başlamışlardır.

1200-700 Karasuk Kültürü: Yenisey'in kollarından Karasuk ırmağı civarında raslanmıştır (güney Sibirya, Baykal bölgesi, Moğolistan, Yedisu havzası etki sahasıdır). Andronovo'nun devamı olmakla birlikte demir madeninin bulunması ve işlenmesi ayırt edici özelliğidir. Ürünlerinden bazı örnekler: Dört tekerlekli araba, keçe çadır, koyun yününden kumaş ve elbise.

1200 Kimmerler, Güney Rus Steplerini işgale başladılar.

1050-256 Chou devleti: Türkler'in ve Türk kültürünün tesiriyle meydana gelmiş olan "Yang-shao/yeni kültür" ve bunun siyâsî görüntüsü olan Chou devleti. at besleme, gök kültü, gelişmiş askerî karakter, hayvan üslûbu vb. gibi aslî Türk unsurlarını taşıyan Chou devleti, sonraki Çin kayıtlarında "Hiung-nu" adı ile gösterilen Asya Hun (Türk) kütlesinin çekirdeği, öncülü durumundadır.

1000 Hz. Davud, Filistin'de Birleşik İsrail Krallığı'nı kurdu.

922 Kral Hz. Süleyman'dan sonra İsrail Krallığı ikiye bölündü. Kuzeyde İsrail Krallığı ve Güneyde Judah Krallığı.

VIII - II. İskitler/Sakalar: Buldukları Orta Asya (XI.-IX. asırlar) coğrafyasından VIII. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyine yönelen Saka Türkleri, buradaki

Kimmerleri güneye, Anadolu'ya sürerek yerlerini aldılar. VIII.-II. yüzyılda Tanrı dağlarından Tuna nehrine, İran'ın batı sınırlarından başlayıp Suriye ve Filistin'i de içine alarak Mısır'a kadar uzanan bir kabile birliği kurdular. İran'a egemen olan Med saldırıları karşısında Anadolu'yu bırakarak İran sınırından başlayıp kuzeyde Kuban'ı içine alan ve Rusya'nın güneyine uzanan bölgeye çekildiler. IV.-II. yüzyıllarda Sarmatların hakimiyeti altına girdiler. Sarmatlar ve Gotlar tarafından ortadan kaldırıldılar. i.ö. 2. yüzyılda İskitler dağıldığında son hükümdar Palakus'un ardından, Kırım'da bulunan İskit/Saka Türkleri m.s. 200'e kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Tagar kültürü, hayvan figürleri

700-100 Tagar ve Taştık Kültürü: Abakan ve yukarı Yenisey Minusinsk bölgesinde Karasuk kültürünün takipçisi Tagar ve Taştık kültürüdür. Bir birinin ardılı olan Türk kültürlerinin gelinen tarihte en gelişmiş şekli bu Tagar ve Taştık kültürüdür. Ürünlerinden bazı örnekler: Tunç bıçak, hançer, ok uçları; otağ şeklinde ağaç evler; tunçtan küçük hayvan heykelleri ve çeşitli hayvan tasvirleri Türk kültürünün bütün özelliklerini yansıtır.

700 Saka Türkleri/İskitler, Step Bölgesinde Kimmerler'in yerini aldılar.

700-330 Persler: Bir grup İranlı halk, batıdan gelip Basra Körfezi'nin kuzeyine yerleştiler imparatorluğun temellerini attılar, İran ulusunu oluşturdular ve o güne kadar ayrı olan halkları birleştirdiler. En son Pers krallar kralı III. Darius Kondoman, İskender'e üç kere, Issos, Gaugamela ve Hemedan'da yenilmiş olmasından dolayı onu affedemeyenlerce öldürüldü (330).

624-543 Buda. din ve felsefi sistem kurucusu. Budizm'in kurucusu.

6. yüzyıl Maveraünnehir'in Darius I ve Sirus zamanında İranlı Açamenidler tarafından istilası.

586 Babilliler, Judah'ı işgal etti. Kudüs harab edildi, pek çok yahudi de Babil'e esir/sürgün olarak götürüldü.

539 Filistin, Pers İmparatorluğu'nun bir parçası oldu.

4. yüzyıl Sarmatlar, İskitler'i hakimiyetleri altına almaya başladılar.

332 Büyük İskender Kudüs'ü aldı.

329-328 Büyük İskender "zamanında Maveraünnehir'in istilası ve Semerkant'ın zaptı. Bu gelişme Baktria ve Sogd'un Yunanlı Selusidler'in hakimiyeti altına girmesi ile sonuçlandı.

325-297 Hindistan'da Mauryan imparatorluğunun kurucusu Chandragupta Maurya'nın saltanatı.

325-187/185 Hindistan'da Maurya İmparatorluğu'nun kuruluşu. Kurucusu Chandragupta.

318 M.Ö. - 216 M.S. Hiyong-nular/Asya Hunları.

305 Seleukos hanedanının kurucusu 305'te kendini kral ilan eder ve başkent olarak Antakya'yı seçer.

3. M.Ö.-7. M.S. Ogurlar/Bulgarlar: Bulgarlar'ın ataları olan Ogurlar, *Oğuzlarla kardeş olup*, çok erken dönemde ayrılmış olduklarından, dillerinde de bazı fonotik değişiklikler olmuştur; Oğuz=Ogur z,r değişmesi ve Yılan=Dilom y,d değişmesi gibi. Belgelerden m.s. 2. yıl'da Batı Sibirya'da İdil (Volga)'e doğru uzanan bozkırlarda yaşadıkları anlaşılmaktadır.

250 Partlar, Sogd Ülkesi'ni Yunanlılardan aldılar. Grekler'in elinde sadece Baktria bölgesinin yönetimi kaldı.

221-210 Çin Si Huang Ti (Çe Huang Ti): Çin Seddini yaptırmıştır. Çin'in gerçek gücünü oluşturan, hatta tarihi Çin'i yaratan kişi

210-174 Hunlar (Hunlar)'ın Çin'in batı sınırlarında belirmesi. Hun siyasi birliğinin kuruluşu ilk ve en büyük hakanı: Teoman ve oğlu Mete, kendilerine katılan kavimleri örgütler. Daha sonra âdet olduğu üzere bunları ikiye ayırırlar: Doğu kanadının yönetimi "Solun Bilge Kralı"na, yani doğunun kralına, veliahta verilir. Zira güneş ülkeye doğudan doğar, doğunun güneşin battığı batı üzerinde hükmü vardır. Doğu bölgeleri yaklaşık olarak yukarı Kerülen bölgeleridir. Batı kavimlerinin, yani Kangay ülkelerinin yönetimi "Sağın Bilge Kralı"na, yani batının kralına verilir. Ordularını binlik, yüzlük ve onluk bölüklere ayırırlar, daha sonra ardılları da aynı düzeni uygulayacaktır. Artık Çinlilere karşı büyük bir saldırı başlatmak için her yönden hazır dırlar.

206 Çin'de Han Hânedanlığı kuruldu. Mete'nin Hun tahtına çıktığı tarihlerde Çin'de de Ts'inlerin (Kinler) kısa süreli hanedanlığı son bulmuş ve Hanlar (m.ö. 206-m.s. 230) egemenliklerini henüz yeni kurmuşlardır.

201-199 Mete'nin Bozkır bölgelerinde Çin hakimiyetine son verşi: Çin'e yönelen Mete, Şansi'ye (Shanxi) girer, üç yıl içinde, Ma-i, Tai-yuan bölgelerini zapt ile Han sülalesinden Kao-ti'yi bozguna uğrattı yapılan bir andlaşma (m.ö. 201) ile Bozkır bölgelerinde Çin hâkimiyetine son verdi. Devamla Baykal'dan başlayarak İrtiş yatağına kadar olan bozkırları, daha batıdaki Ting-lingler'i, bazı Ogur kollarının bulunduğu arazileri, kuzey Türkistan'ı

Karasuk
Kurganı, bronz
kama
(M.Ö. 13.-11.
yy'lar)

ve oradaki Vu-sunlar'ı zapt ile himayasine aldı. Büyük Hun (Türk) hükümdarı, sağlığında Asya kıtasında yaşayan Türk soyundan hemen bütün toplulukları kendi idaresinde tek bayrak altında topladı. İmparatorluk sınırlarının doğuda Kore'ye, kuzeyde Baykal gölü ve Obi, İrtiş, İşim nehirlerine, batıda Aral gölüne, güneyde Çin'de Wei ırmağı-Tibet yaylası-Karakorum dağları hattına ulaştığı bu tarihlerde Hunlar'a tâbî olanlar arasında Moğollar, Tibetliler, Tunguzlar ve Çinliler de vardı. Mo-tun tarafından Çin hükûmetine gönderilen m.ö. 176 tarihli mektuptan anlaşıldığına göre, yalnız iç Asya'da Türk devletine bağlı kavim ve şehir-devletçiklerinin sayısı 26 idi ve hepsi, Tanhu'nun ifadesi ile "yay geren"lerle "tek bir âile" hâlinde birleşmişlerdi. Mete zamanında kesin şeklini almış olan Büyük Hun devleti, etnik yönden ve hâkimiyet anlayışı, sosyal yapısı, idarî ve askerî kuruluşları (sosyo-politik üniteler, devlet meclisi=toy, sağ-sol teşkilâtı, bilge eligler vb.), dini ve dünya görüşü ile, Türk milletinin tarih ve kültüründe feyizli etkilerini iki bin yıl sürdüren bir ana kaynak durumundadır. Bu itibarla, Türk ve dünya tarihinde çok büyük önem taşır.

187-185 Son Mauryan imparatoru Brihadratha'nın saltanatı ve ölümü.

177-176 Hunlar, Kansu'da (Gansu), Çin sınırında, Çinlilerin ve Batılıların daha sonra belirsiz bir tanımla Hint-İskitler (veya Toharistanlılar) olarak adlandırdıkları oldukça gizemli bir halk olan Yueçî'lere (Yuezhi) saldırısı ve onları Kansu'dan çıkarılmaları/sürmeleri. Yueçî'lerin egemenliğinden kurtulan Kansu, Hun'ların egemenliğine girer ve Hun'lar Kansu'yla birlikte daha batıda bulunan toprakların bir kısmının, Balkaş Gölü'ne, belki de Aral Gölü'nün kuzeyine kadar uzanan tüm bozkırların, hakimi olurlar. Böylece Hun'lar Tarım Havzası, hatta Sogdiana'nın kuzeyindeki büyük vahaların sınırlarına dayanmışlardır ve bu topraklara girme isteğine daha fazla karşı koyamazlar. Askerlerini bu topraklara sürerken hiçbir yardıma ihtiyaç duymazlar. Yalnızca varlıkları korku salmaya yeter ve Turfanlılar ve Kuçanlar boyundurukları altına girer. Böylece Hun'ların saygınlıkları artar, hatta bu durumdan yararlanırlar. Bu topraklarda refahlarının gerçek kaynaklarını buldukları açıktır ve Çin bunu fark etmekte gecikmez.

174-161/160 Mete'nin oğlu ve ardılı Ki-ok (Lao-çang) dönemi.

167-105 Hunlar'ın Yüceçileri bertarafı ve ardından genişlemeleri Çin'i tedirgin etmiş ve artık barış dö-

nemi geride kalmıştır. Yeniden savaş başlar. II. yüzyılın ortalarından I. yüzyılın başlarına kadar sürekli savaşılar. Hun'lar önceleri saldıran taraftır. 167'de Şansi'ye (Shaarud) girerler; 158'de Şang'an'a (Tch'ang-ngan, Singan, Xian) saldırırlar; 144'le 142'de Ta-r'ong (Datong) yakınlarında Çin Seddi'ne saldırırlar; 129'da Pekin'in kuzeyindeki bölgeye girerler. Bu son büyük zaferleri olur. 129 yılında Hunlar son seferlerini yaparlar ve Çinliler savaşta üstün duruma geçmeye başlarlar. Vu-ti (Vudi) (140-87) Hunların yenilmez rakibi olacaktır. Vuti, büyük bir sefer düzenleyerek Gobi'yi geçer, Orhon'a varır ve jan-jyu'nun ülkesinin kalbine iner. On yıl sonra bu kez iki orduyla yola çıkar. Bir tanesi Şan-si'nin kuzeyinden yola çıkar ve Ongin'e varır; öteki Pekin'den yola çıkar, Orhon ve Selenga ırmaklarına varır. Kısaca alınan Hun'lar büyük bir yenilgiye uğrar ve savaş alanında ordu komutanlarından pek çoğunu bırakarak geri çekilirler. Kansu'yu terk etmek zorunda kalırlar. Dertler hep üst üste geldiğinden savaşlar sırasında zaten çok yıpranan sürüleri, doğal afetler ya da salgın hastalıklar sonucunda telef olur (105).

160-126 Ki-ok'un oğlu Kün-çin dönemi. Bunların Çinli prenseslerle evlenmeleri ve Çin hediyeleri ile kandırılmaları vb. sebeplerle Çin hileleri neticesi Hun devleti gittikçe güçten düşmeye başladı.

141-128 Hunlar'dan kaçan Yüceçiler'in Grek-Baktria Krallığı'nı istilası ve buraya Toharistan adının verilmesi.

138 Chang Chien başkanlığındaki ilk Çin Diplomatik heyeti, Fergana Vadisi'ne gitti.

126 Vu-ti (141-87), Hun merkezi Kansu'yu işgal etti ve pek çok şehre garnizon kurdu. Artık buradan çok büyük kayıplar vermeden Tarım'ı işgal edip Pamir'e geçebilir ve Fergana'ya girebilir. Hun hakimiyetini yıkmak, İpek yolu'nu ele geçirmek için propaganda ve çeşitli planları tatbik etmeye başladı. Bu amaçla bir elçi/casus heyetine hazırlattırılan rapor, daha sonraki Çin siyasetine temel rehber vazifesi gördü. Sin-kiang, Yeni ülke adı verilen Doğu Türkistan topraklarının işgali ve Hun'larla aralarındaki savaş iki yüzyıl boyunca Çin dış politikasının en önemli konusu olur. Fakat bu işgal ağır bedeller sonucunda, uzun ve zorlu bir süreçten sonra gerçekleşir. Kahramanlıklar ve ender görülen bir direniş gerektirir, çünkü her şey yolunda gitmez ve işgal popüler olmaz. Bilinen idealist barışçı yaklaşımlarıyla pek çok Çinli aydın, entelektüel bu işgale karşı düşmanca tavır sergiler. Bu işgalin para ve insan hayatı açısından pahalıya patlayacağını boşuna anlatmaya çalışırlar. Ama Çin'in yayılmacı politikasının gerçek zanaatkarları askerlerin iradelerini sarsmayı başaramaz; askerler büyük imparatorluk idealini düşünmektedir, zararlı bulduklarında ve eserlerini tehlikeye düşüreceğini

düşündüklerinde emirlere karşı gelmekten çekinmezler. Çin ordusunda aynı zamanda çok iyi politikacılar olan büyük komutanlar, Çin'in daha önce hiç görmediği yetenekte askerler vardır.

126-117 Ordularını da Türk usulüne göre yeniden düzenleyen Çinliler karşısında başarısız olan Hunlar, Kansu'yu kaybedince ağırlık merkezlerini Göbi'den, Orhun nehri bölgesine kaydirdılar (m.ö. 126-117). Artık Çinliler karşısında gerilemiş ve iç huzursuzluk giderek artmaya başlamıştır.

121 General Ho Chu-ping komutasındaki Çinliler, Hunları yendi.

119 201'de Mete tarafından yenilgiye uğratılan Tanghu'nun soyundan gelen Vuhuanlar, Vu-ti'nin kazandığı büyük zaferlerden sonra Hun'ların egemenliğinden Çin egemenliğine geçtiler. Yeni efendileri tarafından yerleri değiştirilir ve Hun'ları kollamakla görevlendirirler. Hükümdarları yılda bir kere Çin sarayına rapor verir. Göğün Oğlu'nun emirlerine hiç olmadıkları kadar saygılı olan Vuhuanlar bu sıralarda yönetimlerinde neredeyse tamamen bağımsızdılar; belki Siuan-ti (Xuandi, 73-49) dönemini bunun dışında tutmak gerekir, çünkü bu dönemde hareketleri kısıtlanır. Yıllıklar, daha sonra olduğu gibi bu dönemde de, Vuhuanlardan sadık halklar ve sınırların fedakâr koruyucuları olarak söz ederler.

106 Çinliler ve İranlılar arasında diplomatik ilişkilerin kurulması.

102 Çinliler'in Hokand'ı zaptı.

2. yüzyıl sonu Saka Türkleri/Doğulu İskitler'nin Baktra'ya gelişi (2. yüzyıl sonu): Seleukosların işgali karşısında Part kralı II. Phrato'nun (137-128) Sakalardan yardım isteği üzerine Baktra'ya gelen Sakalar, tüm İran Platosu'nu işgal ederler. Fakat tüm siperlerinde saldırıya uğrayan Sakalar geri çekilmek zorunda kalır. Hilment Nehri boyunca inip Afganistan'ın güneyine, antik Dranjiyana'ya sığınır. Bu toprakları o kadar benimserler ki bu tarihten sonra buraları Sakaların yurdu anlamında *Sakaistan* olarak adlandırılır, bu ad daha sonra değişime uğrayarak Seistan ya da Sistan olacaktır. Mithridate'e yenilen Sakalar güçlerinden ve saldırganlıklarından bir şey kaybetmezler. Yeni yurtlarına henüz alışmışken tekrar macera aramaya çıkarlar. 110'lara doğru Arahosya ve Sind'in efendisi olurlar. Maues'in hükümrânlığında (90-53) Pencap, Kandehar ve bir olasılıkla Kapisa'yı işgal ederler, sonra Azes'in hükümrânlığında (30-10) Matu-ra'ya kadar yayılırlar. Hindistan kralları olan Sakalar, İran prensleri, hatta Helen

uygarlığıyla bütünleşmiş İran prensleri olarak kalmayı sürdürmüşlerdir. İran ve Yunan kültüründen etkilenirler ve paralarının üzerine Yunan tanrı ve tanrıçalarının tasvirlerini bastırırlar. Genel inanışa göre Aziz Thomas, Gondophares'in sarayında (19-45) yaşar ve onu Hıristiyan olmaya ikna eder.

63 Filistin Roma İmparatorluğu'nun eline geçti.

55-48 Hun (Hiyongnu) Tahtında kriz ve Hunlar'ın ikiye bölünüşü: Hu-han-ye ve Çi-çi, ölen Şanyü'nün yerini almak için kıyasıya mücadeleye girişirler. Çi-çi'nin daha fazla şansı olduğu düşünüldüğünden, Hu-han-ye Çinlilerin desteğini alır ve saraya gider. 48'de rakibini saf dışı edip kendini Çin desteğinde resmi olarak hükümdar ilan eder. Çin'e tabi olarak 43'te Tola, Ping-çu ve Orhon bölgelerine yerleşir. Doğu Hunları, Hu-han-ye'nin 31 yılında ölümünden sonra da Çin'e tabiiyetini sürdürdü. Taki Yu Tanhu (m.s. 18-46) zamanında Çin'e karşı istiklâlini yeniden kazanana dek.

46 (51) Çin saldırı ve istilaları sonucu Hunlar zayıflayınca Vuhuanlar, eski düşmanlıklarını yeniden hatırladılar ve onlara saldırdılar. m.ö. 46'da Hunlara korkunç bir darbe vurarak en büyük başarılarını kazandılar. Çin sarayına, düşmanlarından edindikleri ganimetleri, kızları, sığırları, atları, kaplan, leopar ve samur kürklerini sunmaktan da büyük bir onur duyarlar. Bu darbenin ardından Hunlar iki Ordu'ya bölündü. Doğu'dakiler Çin'e tabi oldular.

36 Batı Hun lideri Çi-çi'nin ölümü: Çi-çi, hükümrânlığını tanıyan ve kendisine sadık kalanlarla batıya çekilir. Yolda Vusunları yener, Çu ve Talas bölgelerine yerleşir (41). Bölge krallarına karşı parlak zaferler kazanır, Sogdiyana'ya girer ve Fergane, Baktria (Belh) havalisini kendine bağladıktan sonra, Çin kaynaklarına göre, An-si bölgesini yâni güney-batı sınırları tâ Anadolu'ya kadar uzanan Part imparatorluğu'nun kuzey-doğu kısmını zapt etmek için plânlara başladı. Fakat Çi-çi bunu gerçekleştirmedi,

zira Vu-sun ve Kang-kü devletinin desteğindeki Çin ordusu Hun merkezine saldırarak, başkenti tamamen tahrip etti (m.ö. 36) Çi-çi'nin batıda büyük bir Hun imparatorluğu kurma düşüncesi 36'da Çinlilerin eline düşüp, hapis ve arkasından da idam edilmesiyle suya düştü. Çi-çi ulusu buradan hareketle sürekli kuzeye ve oradan da batıya giderek dört yüz yıl sonra, m.s. 374'te Balamir Han komutasında tarih sahnesine yeniden çıkacaklardır (Avrupa Hunları). Don ve Tuna ırmağını geçecekler, Gotları ve Alanları sıkıştırarak Batıda büyük Kavimler Göçü'ne neden olacaklardır.

Ordos kültürü hayvan figürlü bronz plaka

MİLATтан SONRA

I. YÜZYIL

I-XI. Asırlar Milattan sonraki dönemde Türk Göçleri: Türk göçlerine katılan boylar ve göç zamanları şu şekildedir: ①Hunlar, Orhun bölgesinden güney Kazakistan bozkırlarına, Türkistan'a (1. yüzyıl sonları, 2. yüzyıl ortaları) ve Avrupa'ya (375 ve müteakip yıllarda); ②Uar-hunlar, 350'lerde, Afganistan ve kuzey Hindistan'a (Ak-Hun Eftâlitler); ③Ogurlar, güneybatı Sibirya'dan güney Rusya'ya (461-465 yılları); ④Oğuzlar, Orhun bölgesinden Seyhun nehri kenarlarına (10. asır), ve sonra Maveraünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya (11. asır); ⑤Avarlar, batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya (6. yüzyıl ortası); ⑥Bulgarlar, Karadeniz kuzeyi üzerinden Balkanlar'a ve Volga nehri kıyılarına (668'den sonraki yıllarda); ⑦Macarlar'la birlikte bazı Türk boyları, Kafkaslar'ın kuzeyinden Orta Avrupa'ya (830'dan sonra); ⑧Sabarlar, Aral'ın kuzeyinden Kafkaslar'a (5. asrın ikinci yarısı); ⑨Uygurlar, Orhun nehri bölgesinden İç Asya'ya (840'ı tâkip eden yıllarda); ⑩Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve ⑪Uzlar (Oğuzlar'dan bir kol), Hazar denizi kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlar'a (9.-11. asır) göç etmişlerdir. Bunlardan özellikle Hun ve Oğuz göçleri, hem uzun mesafeler katetmek suretiyle yapılmış, hem de çok önemli tarihi sonuçlar vermiştir.

18-46 Orhun bölgesindeki Doğu Hunları Yu Tanhu (18-46) zamanında Çin'e karşı istiklâlini yeniden kazandı. Yu'nun önderliğinde doğuda Mançurya'ya, batıda da Kaşgar'a kadar olan bölgeyi tekrar idareleri altına alan Hunlar, onun ölümüyle tekrar iç karışıklıklara sürüklendiler. Yu'nun oğlu olan Tanhu P'u-nu'ya karşı mücadele başlatarak kuzeydeki Hun kabileleri arasına çekilen Pi'nin kendini Tanhu ilân etmesi, Hunları yeniden ve bu kez bir daha birleşmemeksizin kesin olarak ikiye böldü (48); Dış Moğolistan'da Kuzey ve İç Moğolistan'da Güney Hun devletleri.

48-155 Kuzey Hunları: Kuzey/Dış Moğolistan'da. Yıkılışına kadar istiklâlini daima korumuştur. Güney Sibirya, Cungarya ötesine kadar Batı ve İç Asya'daki önemli şehir devletleri Kuzey Hun Devleti'nin elinde olduğundan buraları Çin hücumlarının hedefini teşkil etmekteydi. Bu bölünüşten itibaren Çinliler

iç karışıklıklar çıkararak ve saldırılar ile İç Asya'da Kuzey Hun hâkimiyetine son verdiler (91). Doğu'da da, Çinlilerin de destek verdiği Sien-pi hücumlarına maruz kaldı. Hakimiyetlerini Cungarya ve Güney Sibirya'ya kadar genişleten Sien-piler son darbeyi hükümdarları Tan-shih-huai (147-156) zamanında vurdular ve Kuzey Hun toprakları düşman kabilelerin istilasına uğradı. Hunlar 91'de büyük kütleler halinde başlayan göçlerine 155 yılında da devam ederek şimdiki Kazakistan bölgesinde bulunan Çi-çi döneminden kalan soydaşlarına katıldılar.

48-216 Güney Hunları: Güney/İç Moğolistan'da. Yıkılışına kadar daima Çin tâbiyetinde kalmıştır. Çin'in kuklası durumundaki bu Güney Hun Devleti de 177 yılından itibaren Sien-piler'in tehdid alanına girmeye başladı. 188 yılında Çin'in atadığı Tanhu'nun Çin'e tam teslimiyet politikasına karşı çıkan Hun kabileleri, Tanhu'yu öldürerek, tamamen bağımsız şekilde ayrı kabile hayatı yaşamaya başladılar. Otoritesiz son Tanhu'nun hapsedilmesi ve ülkenin 5 eyalete bölünerek (216) Çinli askerî valilerle yönetilmeye başlanmasıyla Güney Hun Devleti de sona erdi.

50 Kujula Kadphises, İran'dan Maveraünnehir ve Yükarı İndus'a kadar yayılan Kuşan (Kuçan) İmparatorluğu'nu (Afganistan, Kuzey Hindistan'da) kurdu. Hunlardan kaçarak bölgeye gelen Yüeh-chiler de Kuşan İmparatorluğunun hakimiyeti altına girdiler. Kujula Kadphises, Hindukuş Dağları'nı aşar ve bir kez Kapisa'ya yerleşince (50'ye doğru Kabil'i alır) Hindistan'a doğru inmeye başlar. 60'a doğru Pencap'ı ve pek çok kez el değiştirmiş ve çok acı çekmiş başkent Taksila'yı işgal eder. Krallığı böylece Merv'den İndus'e kadar uzanır. Kujula'nın oğlu Oğlu Vima da fetihlere devam eder (3-176/50-4. yüzyıl başı).

70 Romalılar Kudüs'ü yağmalayıp yıktılar, harap ettiler.

78-144 Vima'dan sonra Kuşan tahtına büyük bir prens çıkar Kanişka: O, tarihe mal olduğu kadar destanlara da geçmiştir. Özellikle Budizm geleneğinde, Kanişka yasanın koruyucularındandır ve tahta geçiş tarihinde yarım yüzyıllık bir belirsizlik vardır. Uzmanların çoğu tahta geçiş tarihi olarak 78'i vermektedir, bunun nedeni Hint tarih yazımında bu yılın Saka döneminin başlangıcı olarak seçilmiş olmasıdır. (Tarım Havzası'nı da içeren geniş bir coğrafyaya sahip) Kuşan Devleti'nde Kral Kanişka saltanatla birlikte, Budizm'i de hakim din olarak benimser. Kanişka döneminde Kuşan imparatorluğu doruğa ulaşır. Merv'den Hoten ve Sarnath'a, Sirderya'dan Sogdiana ve Keşmir de dahil olmak üzere Umman Denizi'ne kadar uzanır. Ondan sonra Huvişka gibi iki üç prens imparatorluğu genişletir, ama bu devirde Budizm çok etkili-

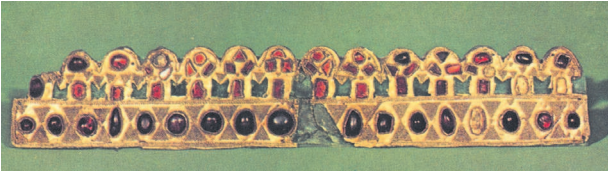

Ubsu-Taşbaba, (5.-7. yy.)
(D. Bayarsaikhan, 1989)

dir, Sasanilerin yönetimindeki İran'ın baskısı giderek artmaktadır. Kuçan Krallığı büyük bir karışmanın içine düşer. IV. yüzyıl başlarında, giderek parçalanmış devletin son hükümdarları batıda İran şahlarını, doğuda Hindistan'da Gupta hanedanı krallarını tanımak zorunda kalmışlardır. Kuçan imparatorluğu, tarihte yerini siyasal gücüyle değil, doruğa varan refah dönemine bağlı entelektüel gelişimiyle alır. Krallıklarının nüfuzu Tarım Havzası'ndan Gücerat ve Maharaşan'a kadar uzanır. Bu dönem, Çinlilerin ve Yunan-Roma kültürlerinin girişimlerinin de katkılarıyla, Batı, Hindistan ve Çin arasındaki ticaretin en yoğun olduğu dönemdir. Yılda iki kez göç etme alışkanlığını kaybetmeyen Kuçanların yazlık ve kışlık olmak üzere iki başkenti vardı: İlki Kabil'in kuzeyine 60 km uzaklıktaki, daha çok Begram adıyla tanınan Kapisa. İkincisi ise Hayber Geçiti'nin Hint çıkışıında bulunan Peşaver.

97 Çin ordusu, Hazar Denizi'ne kadar ulaştı.

Diadem

II. YÜZYIL

180-589 Çin Birliği'nin Parçalanışı ve Çin'de Türk devletlerinin hakimiyetleri dönemi. Sien-pi baskısından kaçan ve Çin'in iç bölgelerine doğru çekilen Güney Hun Devleti dahilindeki, benliklerini koruyan Hun kabileleri, m.s. 180'den itibaren başlayan Çinli generallerin mücadeleleri sonunda Han sülalesinin zayıflaması (yıkılışı 220) ve arkasından Çin Devleti'nin 16 devlet'e bölünmesi üzerine, Sui hânedanının tekrar Çin birliğini sağladığı 589 yılına kadar çeşitli müstakil devletler kurmayı başarmışlardır. Çin'de devlet kuran bu Türk kabileleri şunlardır: Tabgaçlar (Tabgaç/T'o-pa/Wei sülalesi) (386-556); Tu-kular (1. Chao: 304-329, Tu-ku, T'u-ko sülalesi). Kurucusu Tu-ku başbuğu Liu Yüan olan devletin merkezi Çin bölgesindeki P'ing ç'eng idi. İdare diğer başbuğ sülaleleri/aileleri arasında el değiştirmişse de, gelişen siyasî hâkimiyet şuuru devam etmiştir. 2. Chao (329-351) sülalesi; Hsia (407-431); Kuzey Liang krallığı (401-439); Lou-lan krallığı (442-460); Kuzey Liang krallığı (Tsü-kü/Chu-ch'ü Mengsün tarafından kurulmuş, Tabgaçlar tarafından başkent Gutsang'ın işgali ile 439 yılında yıkılmıştır). Bu son Hun Devleti'nin Tabgaçlar tarafından yıkılması üzerine buradan kaçan Türk Aşina âilesince temsil edilen, aynı Türk siyasî hâkimiyet şuuru, Göktürk hâkanlığına kadar ulaşmıştır.

III. YÜZYIL

3. yüzyıl Kuşan imparatorluğu ve Part imparatorluğunun çöküşü ardından Sogd ile Baktria'nın birleştirilerek Sasani Hanedanı yönetimindeki İran'a dahil edilmesi.

3-17. yüzyıl arası Futhark veya Rünik alfabesi: Kuzey Avrupa Germen halkları arasında (İsveç, Norveç, Danimarka) kullanılan bir alfabedir. Yoğunluğu İsveç ve Norveç'te olmak üzere Avrupa da 3500 kaya yazıtının, bu alfabe ile yazıldığı kabul edilmiştir. Gerek Göktürk diye anılan Türk kavmi, gerekse de Kuzey Avrupa Germen kavimleri bu temel alfabeden yararlanarak kendi yazı sistemlerini kurmuşlardır. Bu alfabenin Göktürk alfabesi ile aynı temelden kaynaklandığı ispat edilmiştir (3.-17. yüzyıl arası).

220 Çin'de Han Hânedanlığı'nın sona erışı.

224-642 İran'da Sasani egemenliği: I. Ardeşir (224-241) Sasani İmparatorluğu'nu kurdu.

226 Sasaniler'in İran'da Partları devirmesi.

IV. YÜZYIL

4. yüzyıl Moğol Yuan-yuan Devleti'nin Moğolistan'da kuruluşu.

304-351 Tu-kular (1. Chao: 304-329, Tu-ku, T'u-ko sülalesi). Kurucusu Tu-ku başbuğu Liu Yüan olan devletin merkezi Çin bölgesindeki P'ing ç'eng idi. İdare diğer başbuğ sülaleleri/aileleri arasında el değiştirmişse de, gelişen siyasî hâkimiyet şuuru devam etmiştir. 2. Chao: (329-351/2) sülalesi.

304-329 Han Krallığı: Pinyang (Çin)'de kurulmuştur.

315-557/386-534 Tabgaçlar ve Tabgaç/Topa Devleti: Tabgaçlar (Tabgaç/T'o-pa/Wei sülalesi). Kuzey Şansi (Kuzey Çin)'de, Şa-mo han tarafından kurulmuş bir Türk devletidir. 4. yüzyıl sonlarına doğru Kuzey Çin (Şan-si'nin kuzeyi)'de kudretli bir siyasî teşekkül meydana getiren, Çinliler'in To-ba (T'o-pa) dedikleri topluluğu Türkler "Tabgaç=ulu, muhterem, saygıdeğer" diye anmışlardır. Bilindiği gibi, sonra bâzı Kara-Hanlı hükümdarları tarafından unvan olarak (Tafgaç, Tamgaç) kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un, Türkler'den bir bölük olduğunu naklettiği Tabgaçlar, Çin yıkılıklarına göre Asya Hunları'ndan bir kısımdır ve sülâlenin resmî tarihinde (Wei-shu) Mo-tun, eski To-pa (Tabgaç) hükümdarı olarak gösterilmiştir. Önce Kuzey Şan-si'de Tai başkent olmak üzere küçük "Tai veya I. T'o-pa devleti"'ni (315-376) kuran Tabgaçlar, daha ilk başbuğları olarak bilinen Şa-mo-han (ölm. 277)'dan itibaren diğer küçük Hun devletleri ve Sien-pi kütelleri ile mücadeleye giriştiler ve nihayet Ch'in devleti başındaki, Tibet menşeli Fu-Chien iktidarının çökmesi (384) üzerine etraftaki (16 kadar) mahallî hükû-

metçikleri idareleri altına alarak büyük bir devlet hâline geldiler. Başkenti P'ing-ç'eng (Tai/Pingloy) şehri idi. Az sonra devletin nüfuzu, bir yandan Pekin yakınlarına, bir yandan Huang-ho şehri dirseğine kadar uzanmıştı. Budizim'in de tesiriyle zamanla Çinleşmişler ve Wei adını almışlardır.

320-350 Hindistan'da Gupta imparatorluğunun kurucusu I. Chandragupta'nın saltanatı.

320-550 Hindistan'da Gupta İmparatorluğu.

329-352 Chao Hun Devleti: Orta Asya'da kurulmuştur.

329-352 Yeni Chao Krallığı: Peçeli (Çin)'de kurulmuştur.

337-370 Eski Yen Krallığı: Güney Mançurya'da kurulmuştur.

350/457-557 Ak Hun/Eftalitler'in bir güç olarak belirmesi: Tarihi kayıtlarda Uar-Hunlar/Ak Hunlar/Eftalitler olarak yer alan bu Hun zümresi 350 yıllarında Altaylar havasisinden batıya doğru cereyan eden büyük göç hareketi ile ilgilidir. İç Asya'da Hun idaresinden iktidara gelen Sien-piler'in yerine kurulan büyük Juan-juan Devleti'nde Uar ve Hun adlarında iki kabile grubu 350'lerde bilinmeyen bir sebeple o devletten ayrılarak bugünkü Güney Kazakistan bozkırına gelmiş, buranın eski Hun halkını Volga'ya doğru ittikten (Avrupa Hunları) az sonra güneye yönelerek Afganistan'ın Toharistan bölgesine inmişti. 367'ye doğru, buradaki eski Kuşan (Büyük Yüe-çi) ülkesine hükmeden "Kidarita hânedanı" nı da Baktria (Belh havasisi)'ya süren bu İç Asyalı kütle, söylendiği gibi Uar (Avar) ve Hun kabileler birliği idi. Bu birlik daha sonra Kang-kü (Çu-Maveraünnehir) ve Sogd (Semerkant ve havalisi)'un hâkimleri olarak (Çince'deki Hiung-nu ve Avrupa dillerindeki Hun şekilleri arasında mahallî söylenişlere göre bazı ufak değişiklikler gösteren) yukarıda sıraladığımız [Ak-Hun/Eftalit] adlar altında anılmıştır. Hâkimiyetini batıda Hirkania (Gurgan. Hazar denizi'nin güneyi)'ya kadar genişleten bu devlet 5. asır ortalarından itibaren Heftal adında yeni bir hükümdar âilesine sâhip olmuş (bu ad ilk defa 457'de görülüyor) ve yıkıldığı 557 yılına kadar hem sülâle, hem kavim olarak (öteki adlar ve Ak Hun adı ile birlikte) bu adı taşımıştır. Ak Hun/Eftalit Devleti'nin hâkimiyet sahası Hazar kıyılarından Kuzey Hindistan'a, Afganistan'a, İç Asya'ya kadar uzanmıştır (a.bkz.: 420-562).

370 Batı (Avrupa) Hunları (370-469)'nın siyasi bir güç olarak belirmeleri: Orta Asya steplerinden gelen Hunlar, kurucu başbuğ Balamir önderliğinde Doğu Avrupa'yı ve Batı Avrupa'nın büyük bir kısmını ele geçirdiler. Avrupa Hunları'nın kimlikleri hakkında ileri sürülen -Moğol, İslâv, German menşeli veya Türk-Moğol, Türk-Moğol-Mançu, Fin-Ugor karışımı yada Kafkas kavimlerinden bir

kol- şeklindeki iddialar, son dönemde yapılmış araştırmalarla daha da netleşerek onların Asya Hunları'na dayandığı anlaşılmıştır. Çin sahasında Hun adı altındaki siyasi hayatları (Hiung-nu/Asya Hunları) tarihe kavuşmakla beraber, m.ö. 1. asırda Çi-çi iktidarının yıkılması neticesinde, etrafa dağılmış olarak Sogdiyana (Seyhun-ötesi)'nin doğusunda, Kafkaslar'ın kuzeyinde, hattâ Dinyeper nehri civarında ve bilhassa Aral gölünün doğu bozkırlarında varlıklarını devam ettiren Türk kütelleri, oradaki diğer Türk zümreleri ve 1. asır sonlarından 2. asrın 2. yarısına kadar doğudan gelen Hun kalıntıları ile çoğalmışlar ve uzunca bir müddet sâkin bir hayat yaşamak suretiyle güçlerini artırmışlardır. Bunların, büyük ihtimalle iklim değişikliği yüzünden veya son yıllarda gelişen yeni bir görüşe göre, 350 yıllarında doğudan gelen Uar-hun baskısı karşısında batıya yöneldikleri ve sonra Avrupa Hun imparatorluğunu kurdukları anlaşılmıştır. Attilâ zamanında bütün Avrupa'da Türk hâkimiyetini gerçekleştirenlerin bu Asya Hunları neslinden oldukları çeşitli vesikalarla belgelenmektedir.

370-378 Hun başbuğu Balamir ve Tarihi Kavimler Göçü'nün başlaması: 4. asır ortalarından itibaren ilk olarak Volga ve Don ırmakları arasındaki ovalarda yaşayan Alan ülkesini ele geçiren Hunlar, kısa sürede Volga kıyılarında görünmeye başladılar. Bu sırada Gotlar'ın işgali altındaki Karadenizin kuzeyinde; Don-Dinyeper arası Doğu Gotlar (Ostrogot) bunun batısı ise Batı Gotları (Vizigot) hüküm sürmekte idi. Daha batıda ise Transilvanya ve Galiçya'da Gepidler, günümüzdeki Macaristan

Batı Hunlarına ait süs eşyaları, (Miava Köhalom, Sarmusag buluntularından)

coğrafyasındaki Tisza nehri havasisinde Vandalılar vardı. Bu German kavimleri yanında bölgede daha küçük German kavimleri ve İrânî, İslâv toplulukları da bulunmakta idi. Hun başbuğu Balamir, önce kısa süren çarpışmaların ardından Don ve Dinyester ırmakları arasındaki Ostrogot Devleti'ni yıktı. Hun tarzusunun şiddeti yaklaşık bugünkü Romanya

topraklarının bir bölümünde yaşayan Vizigotlar (Batı Gotları) üzerinde de etkili oldu ve kral Atanarikh, kalabalık Got kütlesiyle batıya doğru kaçtı (375/376). Doğu ve Batı Gotlar'ı bertaraf eden Hunlar kısa sürede Roma İmparatorluğu'nun Tuna sınırına ulaştılar. Üstün Hun askerî gücünün tazyiki ile başlayan ve kavimlerin birbirlerini yurtlarından sürmesi ile devam eden bu göç dalgası, Roma imparatorluğunun kuzey eyaletlerini

alt-üst ederek tâ İspanya'ya kadar uzandı, Avrupa'nın etnik çehresine değişiren tarihî "Kavimler Göçü"nü başlatmış oldu. Got, Alan ve Germanlerden de yardımcı kuvvetler teşkil eden Hunlar, ilk defa 378 yılı baharında Tuna'yı geçerek öncü kuvvet mahiyetinde Trakya'ya kadar ilerlediler.

376-431 Batı Tsin Devleti: Doğu Kansu (Çin)'da kurulmuştur.

384-409 Yeni Yen Krallığı: Hopei (Çin)'de kurulmuştur.

385-394 Batı Yen Devleti: Çanggan (Çin)'da kurulmuştur.

385-403 Yeni Leang Devleti: Doğu Türkistan'da kurulmuştur.

386-556 Tabgaçlar (Tabgaç/T'o-pa/Wei sülalesi) ve Tabgaç Devleti: Kuzey Çin'de, Şa-mo han tarafından kurulmuş bir Türk devletidir (a.bkz.: 315-557).

394-414 Güney Leang Devleti: Doğu Kansu (Çin)'da kurulmuştur.

395-396 Hunlar'ın Anadolu'ya akınları: Roma imparatoru Theodosios'un ölümü (395) üzerine yeniden harekete geçen Hunlar iki koldan Roma topraklarında ilerlemeye başladılar. Bir kol Balkanlardan Trakya istikâmetine ilerlerken diğer bir kol da Kafkaslar'dan Anadolu istikâmetine yöneldi. Hunların Don havalesindeki doğu kanadı tarafından yürütülen Anadolu akını Kafkasları geçerek Erzurum, Karasu, Fırat vadileri, Melitene/Malatya, Kilikia/Çukurova, Edessa/Urfa ve Antakya üzerinden Suriye'ye inerek Kudüs'e yönelmiş, sonbahara doğru ise dönerek Orta Anadolu'ya, Kapadokia-Galatia (Kayseri-Ankara havalesi)'ya ulaşmış, oradan da Azerbaycan-Baku üzerinden merkeze dönüşle sona ermiştir.

395-410 Hunlar'ın Trakya'ya akınları ve Kavimler Göçünün İkinci büyük dalgası: Batıya, Balkanlar üzerinden Trakya istikâmetine yapılan Hun akınları ise, 400 yılına doğru artık iyice hissedilmeye başlandı ki, bu akınların başında, aynı zamanda Attilâ'ya kadar devam edecek Hun dış siyasetinin esaslarını tesbit eden Uldız bulunmaktaydı. Bu siyasetin temeli; Doğu Roma/Bizans'nın daima baskı altında tutulması ve Batı Roma ile iyi münasebetlerin devam ettirilmesi idi. İlk nüfuz sahası olarak Bizans'ın seçilmesi, buna karşın Batı Roma ile iyi ilişkilerin devam ettirilmesinin sebebi; "Barbar" kavimlerin Batı Romalılar için olduğu kadar Hunlar için de düşman olması ve onlara karşı müsterek hareket etme mecburiyetidir. Uldız'ın bu siyasetini icraya başlaması ve Tuna'da görünmesi ile Kavimler Göçü'nün ikinci büyük dalgası başlamış oldu. Uldız'ın önünden kaçan Asding Vandalları ve Alarikh idaresindeki Vizigotlar İtalya topraklarına doğru çekildi. Romalılar bu ilk

dalgayı Nisan 402'de durdurabilirdiyse de, arkasından gelen daha büyük Barbar akını karşısında Hunlar'dan yardım istemek zorunda kaldı. Vandal, Sueb, Kuad, Burgond, Sakson, Alaman vb. barbar kavimlerinin desteğinde Roma üzerine yürüyen Radagais, bölgede büyük tahribat yaptı. Büyük Feasulae/Fiesole (Floransa'nın güneyinde) muharebesinde, Uldız komutasındaki Romalı kuvvetlerle takviyeli Hun ordusu, barbar ordusunu mağlup etti, Radagais yakalandı ve idam edildi (Ağustos 406). Bu savaşla çaresiz kalan Roma kurtarılırken, Hunlar için Batı istikâmetinde birer engel olarak görülen Vandal, Alan, Süeb, Sarmat, Kelt vb. barbar kütleleri Ren'in ötesine, Galya'ya atıldı. Hunlar için bölgede rahat hareket imkanı doğdu.

397-439 Kuzey Leang Devleti: Doğu Türkistan'da kurulmuştur.

Bronz kemer süsleri, Orta Kazakistan, (Tasmola Kurganı)

V. YÜZYIL

401-439 Kuzey Liang: Çin'de kurulmuş Hun bakiyyesi bir Türk devletidir.

407-431 Hsia/Hia Hun Devleti: Şansi (Çin)'de kurulmuş Hun bakiyyesi bir Türk devletidir.

410 404-409 arasında Tuna'yı geçerek Bizans'a ait bazı köprü başlarını zapt edip, Bizans tehdit ile barışı zorlamış olan Hun başbuğu ve kumandanı Uldız öldü.

410-422 Uldız'ın ardından Batı Avrupa Hunları'nın başına Karaton geçti.

420-562 Ak Hunlar/Eftâlitler (Orta Doğu Hunları) devleti (a.bkz.: 350/457-557).

422-434 Hun imparatorluğunun başına geçen Rua, bölgede Bizans entrikalarını bertaraf için çıktığı Balkan seferi sonunda Bizans'ı yıllık vergiye bağlamıştır (422). Batı Roma tahtına henüz 4 yaşındaki Valentinianus III'ün getirilmesini kabul etmeyen Bizans imparatoru Theodosios II'nin 423 yılında İtalya üzerine ordu ve donanmasını sevk etmesi Hun-Roma yakınlaşmasını daha da arttırdı. 60 bin kişilik Hun süvarisinin İtalya'ya yardım için yönelmesi, Bizans'ın derhal savaşmadan çekilmesi ile neticelendi. Üstelik Hunlar'a ağırca bir harp tazminatı da ödemek zorunda kaldılar. Görüldüğü üzere Rua'nın kuvvetli şahsiyeti ile bölgede kısa sürede belirleyici güç durumuna yükselen Hunlar, Her iki Roma Devleti'nin iç ve dış siyasetine yön vermeye başladılar. Yine Hunlara tâbî barbar kavimleri de ne Roma, ne de Bizans'a

güvenerek kalkışma gücünden mahrum kaldılar. Hunlar, Vizigotların yenilgisinden sonraki yarım yüzyıl içinde Orta Avrupa'daki German kökenli halkların çoğunu egemenlik altına alarak Romalılar adına savaşmaya başladılar. 432'ye gelindiğinde çeşitli Hun gruplarının önderleri, Rua (Rugila) adlı tek bir hükümdarın yönetiminde birleşmiş bulunuyordu.

424-452 İmparator T'ai-wu ve Türk Tabgaç Devleti'nin altın yılları: Çin'in önemli başkentlerini ele geçirek hâkimiyetini Sarı-nehir bölgelerine yayan ve bütün Kuzey Çin'i tek idarede birleştiren büyük imparator T'ai-wu devrinde (424-452) Tabgaç devleti en parlak çağını yaşadı. Sırasıyla önce 2. Ts'in, Hun Hsia, Moğolistan'daki Juan-juan, İç Asya'daki Vu-sun, Yue-pan devletlerini ve Kuça, Kâşgar, Karaşar, Turfan başta olmak üzere 30 kadar şehir-devletçik-leri idaresine bağlayan T'ai-wu, 439'da da Kansu'daki Kuzey-Liang Hun devleti'ni ortadan kaldırmış, böylece de ünlü İpek Yolu güzergahını tekrar Türk hâkimiyet sahasına dahil etmiştir.... İmparatorluk merkezini bozkır bölgesinde (Kuzey Şan-si) tutan T'ai-wu, o sıralarda Çin'de yayılmakta olan Budizm'in Türkler arasında nüfuzunu önlemeye çalışıyor, idaresi altındaki Çin topraklarında bile Budistler'in faaliyetlerini kontrol ediyordu. Tapınaklarda âyinler dışında din propagandasını yasaklayan bir emirname çıkarmış (438) ve 446'da emre riâyet etmeyenlerin şiddetle takibini emretmişti. T'ai-wu'nun, Türk bünyesi ve seciyesini Budizm'in bozucu tesirinden korumak maksadını güden bu tutumunun mâna ve değeri çok sonra anlaşılacaktır. Tedbirlerin ehemmiyetini farkedemeyen halefleri zamanında gittikçe gelişen Budizm'in yayılışı, sonra büsbütün hızlanarak, Tabgaç topluluğunun Çinleşmesine zemin hazırladı.

434-445 Attilâ'nın Bleda ile ortaklaşa Hun tahtına oturması (tek başına hâkimiyeti ise 445-453 yılları arasındadır): Atilla ile ağabeyi Bleda'nın devraldığı imparatorluğun sınırları, batıda Alp Dağları ve Baltık Denizi'nden doğuda Hazar Denizi yakınlarına kadar uzanıyordu. Taht ortağı kardeşi Bleda/Buda eğlenceye düşkün ve yönetim kabiliyeti olmadığından 445'de eceli ile ölene kadar devleti neredeyse Attilâ tek başına idare etti.

434 Margos Barışı: İki kardeşin hükümdarlığı ortaklaşa üstlendikten sonra yaptıklarıyla ilgili olarak bilinen ilk olay, Margus (Pozarevac) kentinde Bizans İmparatorluğu ile imzaladıkları barış antlaşmasıdır. Attilâ'nın barış şartlarını adetâ diktetirdiği bu antlaşmayla Romalılar, Hunlara verdikleri vergi/haracı iki katına çıkaracak ve ileride her yıl 300 kg altın ödeyecekler, bundan böyle Hunlar'a bağlı kavimlerle müzakere edemeyecek, ittifaklara giremeyecek, Hunlar'dan kaçanlara (bunlar Bizans tabası olsa da) sığınma hakkı tanımayacaklardır.

435 Margus barışı ile batıda hâkimiyeti pekiştiren ve doğuya yönelen Attilâ, İdil/Volga kıyılarındaki Şaragur (Ak-Ogur) lar'ın ayaklanma teşebbüsünü bastırdı.

439 Kuzey Li-ang (Pei-Liang) kırallığı'nın yıkılışı: (Tsü-kü/Chu-ch'ü Mengsün tarafından Kansu'da kurulmuş, Tabgaçlar tarafından başkent Gutsang'ın işgali ile 439 yılında yıkılmıştır). Bu Hun Devleti'nin Tabgaçlar tarafından yıkılması üzerine buradan kaçan Türk Aşina âilesince temsil edilen, Türk siyâsî hâkimiyet şuurunu, Göktürk hâkanlığına kadar ulaştırmıştır.

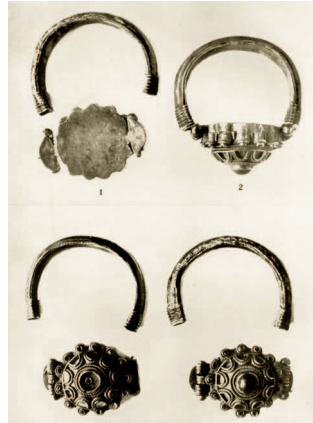
440 Eftalitler (sonraları Batı'da Avarlar olarak bilinecek olan Ak Hunlar), Maveraünnehir, Baktria, Horasan ve Doğu İran'ı işgal için, Altay bölgesinden güneye indiler.

441-442 Atilla'nın Birinci Balkan Seferi: Bizans'ın 434 tarihli anlaşma şartlarını yerine getirmede gevşek davranması, Attilâ'nın 440'dan itibaren Bizans'a yönelmesini gerektirdi. Düzenlenen Birinci Balkan seferi (441-442) Tuna boylarındaki müstahkem mevki ve kalelerin ele geçişiyle Trakya istikametinde ilerledi. Bizans'ın, Batı Romanın aracılığıyla barış şartlarına riâyeti garanti etmesi üzerine sefer sona erdi. Artık Balkanlar bölgesinde Hunlar'a karşı durabilecek bir kuvvet kalmamış oluyordu.

442-460 Lou-Lan Hun krallığı/devleti: Çin/Orta Asya'da kurulmuş Hun bakiyesi bir Türk devletidir.

445-453 Attilâ tek başına Hun tahtının temsilcisi. Kardeşi Bleda'nın 445'te ölümü ardından Atilla, 453 yılında ölene kadar tek başına devleti idare edecek ve Avrupa'da tam bir Hun üstünlüğü yaşanacaktır.

447 Atilla'nın İkinci Balkan Seferi: 445'de kardeşi Bleda'nın ölümüyle devlete tek başına hâkim olan Attilâ gücünün zirvesine ulaşmıştı. Avrupa'da: "Savaş tanrısı Ares'in kılıcının Attilânın eline verildiği, dolayısıyla da yeryüzüne hükmetme yetkisinin tanrı tarafından Attilâ'ya verildiği inancı" dalga dalga yayıldı. Bizans'ın yine barış şartlarını uygulamadaki isteksiz tutumu İkinci Balkan Seferi (447)'ne sebep oldu. Bizans başkentini kuşatmak üzere Büyük Çekmece'ye kadar gelen Hun kuvvetleri karşısında aman dileyen İmparator Theodosius'la şartları daha da ağırlaştırdı.

Batı Hunlar dönemi süs eşyaları, Cadgavica (Hırvatistan) buluntuları

lan yeni bir andlaşma yapıldı (Anatolios Barışı). Fakat halâ uslanmayan Bizans imparatoru, elçilik heyeti kılıfında Attilâ'ya karşı bir suikast teşebbüsünde bulundu. Fakat bu teşebbüsten haberdar olan Attilâ, suikastçıların da arasında bulunduğu Bizans heyetine dokunmadı. Onu teskin için gönderilen yeni elçilik heyeti de Attilâyı sâkin ve yumuşak buldu. Zira Attilâ artık dış siyasetini değiştirmiş, Batı Roma'ya yönelme zamanının geldiğine karar vermişti.

448-451 Atilla'nın Batı Roma Seferi: Atilla'ya verdisini vermeye devam eden ve bu sırada köylü isyanlarıyla uğraşan Batı Roma, aynı zamanda muhtemel bir karşılaşma için askeri hazırlıklar yapmaktaydı. Bu faaliyetlerden haberdar olan Atilla da 448'den itibaren iki yıl siyasî ve askerî hazırlıklarından diplomatik taarruza karar verdi. Daha önce evlenme teklifinde bulunan, İmparator Valentinianus III'ün kız kardeşi Honoria'nın teklifini kabul ettiğini ve de çeyiz olarak Honorianın hissesine düşen Roma imp.nun yönetimine iştirak hakkının tanınması isteğini bildirdi. Teklifinin reddi üzerine Attilâ, yarıya yakını Türklerden oluşan Germen ve İslâv yardımcı kuvvetlerinin bulunduğu 200 bin kişilik ordusuyla, Orta Macaristan'dan hareketle Roma üzerine yürüdü (451). 20 Haziran 451 tarihinde Katalaunum (Troyes şehrinin batısındaki Champagne ovasına doğru)'da iki ordu karşılaştı (Catalauni Ovası Çarpışması). 24 saat süren savaş sonunda Attilâ, Roma ordusunu tam bir imha ile yok etmeden ordusunu savaş meydanından çekti. Roma ordusu dağılmış, Batı Gotlar ve Frank kuvvetleri de savaş meydanından çekilmişlerdi. Üstelik Roma başkumandanı Aetius bir ara yanlışlıkla Hun kuvvetleri arasına düşmüş, daha sonra kurtulmuştu. Attilâ'nın çekilmesinin sebebi; Roma'nın insan ve asker deposu olan Galya barbarlarını safdışı bıraktığı ve Roma müttefiklerinin savaş gücünü kırdığı düşüncesi olsa gerektir. Gerçekten de Roma desteksiz bırakılmış, Aetius da gözden düşmüştür.

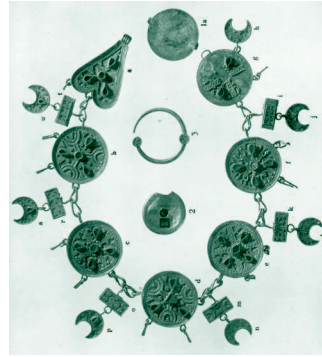
452 Atilla'nın İkinci Batı Roma Seferi: 451'de Galya'daki Catalauni Ovası Çarpışması'nda Roma ve Vizigot kuvvetleri karşısında neticesiz savaşın ardından Attilâ, 452 baharında 100 bin kişilik bir ordu ile yeniden İtalya seferine çıktığında, Roma'nın Hunlar'a karşı çıkaracak kuvveti kalmadığı ortaya çıktı. Attilâ, Julia Alpleri'nden inip Po ovasına girdi. Amelia bölgesini işgale başlamasıyla İmparatorluğun o sıradaki başkenti olan Ravena'nın Hun tehdidi ile karşı karşıya kalması, Roma sarayını, halkını ve barış yapma taraftarı olan Senato'yu endişe ve korkuya gark etti. Kilise de barıştan yana idi. Papa Leo I. başkanlığındaki Roma barış heyeti, Attilâ'dan Roma'yı esirgemesi ricasında bulundu (Temmuz ortası 452). Kıtık ve salgın hastalıkların da zorlamasıyla bu emâni ka-

bul eden Attilâ, büyük bir yanılıyla Bizans gibi Batı Roma'nın da kendi irâdesine bağlandığı inancıyla merkeze döndü.

453 Atilla öldü: İkinci Batı Roma/İtalya seferinin ardından Atilla, şimdi sıranın "Dünya hâkimiyeti"nin gerçekleşebilmesi için, Orta Doğu'daki Sasaneler'in itaat altına alınmasında olduğu inancında idi. Fakat O, İtalya seferinden dönüşte, zifaf gesesinde kan kusarak, 60 yaşında öldü (453).

453-469 Avrupa/Batı Hunlarının siyasi tarihinin sona ermesi: Yerine Hun tahtına geçen oğulları (sırasıyla; İlek (453-454), Dengizik (454-469), İrnek (469) babalarının yerini tutamadılar. Germen kavimlerine karşı yaptığı savaşta İlek'in ölümü ardından, Dengizik de yeniden hakimiyet ve birlik uğrunda Bizans karşısında can verdi. Ardından Hun tahtına oturan İrnek (469)'in ise artık Orta Avrupa'da tutunamayacağı inancıyla, kendisine bağlı Hun kütleleriyle Karadeniz'in batı kıyılarına dönüşü Avrupa Hun İmparatorluğu'nun tarihe

intikali anlamına gelmekteydi. Batı kanadının merkezi Tuna, doğu kanadının ise Dinyeper havalisi olan Hun imparatorluğunun hâkimiyet sahası içinde (370-453 tarihleri arasında Doğu Avrupa, Batı Avrupa ve diğer coğrafyalarda yapılan akınlar, savaşlar neticesinde) başlıca şu topluluklar/kavimler bulunmaktaydı: Germenler (doğudan batıya): Do-

Batı Hunlarına ait süs eşyaları, Zalesie Macaristan

ğu Got, Gepid, Turciling, Sueb, Markoman, Kudad, Herul, Rugi, Skir. İslâvlar (Orta ve Batı Rusya'da): Veneda, Ant, Sklaven. İranlılar (Kafkaslar'dan Tuna'ya kadar dağınık halde): Alan, Sarmat, Baştarna, Neur, Roxolan. Fin-Ugorlar (Ural'dan Baltık'a kadar): Çeremis, Mordvin, Merya, Veşi, Çud, Est, Vidivari. Türkler: İmparatorluğun her tarafına yayılmış olarak Hunlar, Karadeniz'in kuzey düzlüklerinde Volga'ya kadar Beşogur, On-ogur, Şaragur, Azak'ın batısında Akatir, Volga'nın doğusunda Sabar ve başka Türk kütleleri. Sayıları 45'e ulaşan bu kavimler/topluluklar/zümreler, yalnız reisleri, şefleri veya krallarının devlete bağlılığından oluşmuş olan bir siyasî birliğin üyesi idiler. Hun devleti dahilinde umumiyetle sulh ve sükun hüküm sürerken, Roma imp. sık sık tâbî kavimlerin isyanlarıyla çalkalanmaktaydı. Batı Roma bu isyanlarla ancak Hunlar'ın yardımlarıyla başedebilmekteydi. Hunların bu isyanlara karşı Romaya desteği, aynı zamanda 436'dan itibaren bütün "Germania"nın Türk ida-

resine geçmesi neticesini verdi. Bu vesileyle şu kavimler de Hun hâkimiyet sahasına dahil edildi: Burgondlar, Bayavurlar, Yuthanglar, aşağı Ren sahasındaki Franklar, Turingler, Longobardlar. Hat-tâ Hun hâkimiyeti, Kuzey Denizi ve Manş kıyıları ile Okyanus adalarına kadar kadar genişledi.

455-469 Hun üstünlüğünün sona ermesi ve tarihe intikali: Atilla Atilla'nın ölümünden (453) sonra imparatorluk kendi aralarında çatışmaya başlayan oğulları arasında paylaşıldı. Yerel halkların başkaldırılarıyla da mücadele etmek zorunda kalan Hunlar, Pannonia'da, yeri saptanamayan Nedao Irmağı yakınlarındaki büyük bir savaşta Gepidler, Ostrogotlar, Heruller ve başka halkların birliği karşısında bozguna uğradılar (455). Bundan sonra önemli bir güç olmaktan çıkarak toplumsal ve siyasal açıdan dağılmaya yüz tuttular. Son Hun başbuğu İrnek (469)'in ise artık Orta Avrupa'da tutunamayacağı inancıyla, kendisine bağlı Hun kütleleriyle Karadeniz'in batı kıyılarına dönüşü ile Avrupa Hun İmparatorluğu tarihi intikal etti.

460 Eftalitler, Kuşanlar Devleti'ni ele geçirerek Hindistan'ı istila ettiler.

461-576 Sabar Devleti: Milâdî 5. ve 6. yüzyıllarda Batı Sibirya ile Kafkaslar'ın kuzeyinde mühim tarihî roller oynamış bir Türk topluluğudur. Erken tarihleri hakkında kesin bilgiler bulunmayan Sabarların asıl yurtlarının, Tanrı Dağları'nın batısı ile İli nehri sahası ve de Büyük Asya Hun imp.na bağlı topluluklardan biri olmaları icabeder. Sabarlar hakkındaki ilk kesin haberleri, 461-465 tarihleri arasında Batı Sibirya kavimleri arasında yaşanan göç hâdiseleri münasebetiyle bilgi veren 5. yıl Bizans tarihçisi Priskos'ta bulmaktayız. Bu habere göre, doğudan gelen Avar baskısı karşısında Sabarlar yerlerini terkedip batıya yönelmişler, Altaylar-Ural dağları arası düzlüklerde (bugünkü Kazakistan bozkırlarının güney sahası) yaşayan Ogur-Türk boylarını yurtlarından atarak, Tobol ve İşim ırmakları çevresinde yerleşmişlerdir. Aynı sahada kurulduğu bilinen Sibir Hanlığı (16. asır)'nın da başkenti Sibir adını taşıyordu. Bu kelime zamanla çok geniş bir coğrafyayı ifade etmiştir (Sibirya). Ruslar'ın önce Sibir (İsker) şehrini ele geçirerek bölgeye verdikleri bu ad, Rus harekâtı doğuya ilerledikçe daha geniş sahalara göstermiş, böylece Sabar Türkleri'nin hâtırası günümüze kadar yaşamağa devam etmiştir. 503 yılında Doğu Avrupa'da Bulgar

Taşbaba, Gov-Altay-Moğolistan

gruplarını hâkimiyetleri altına alan ve Sabarlardan kalabalık bir kütlenin 515 sonlarında İdil-Don arasında ve Kafkasların kuzeyindeki Kuban boylarına yerleşmesiyle Bizans ve Sasani İmparatorlukları ile komşu olan Sabarlar, Doğu Avrupa tarihinde önemli roller oynamışlardır. Balak (Belek?) idaresinde büyük çapta askerî faaliyet gösteren Sabarlar'ın, Sasaniler'le anlaşarak, Bizans'a karşı savaş-tıkları (516), Ermeniyeye bölgesine akınlar yaptıkları ve arkasından Anadolu'ya girerek Kayseri, Ankara, Konya dolaylarına kadar ilerledikleri bilinmektedir. Sasaniler'le yaptıkları savaşlarda hayli yıpranan Sabarlar, 557'ye doğru da Avarlar'dan ağır bir darbe yemişlerdir. Kısa süre sonra ise Sabar sahası, Kara Deniz'e kadar hâkimiyet sahasını genişleten Göktürk idâresine girmiştir. Güney Kafkasya'daki hâkimiyetlerine de 576'da Bizans tarafından son verilen Sabarlar, Kür nehrinin güneyine yerleştirilmişlerdir. 7. yüzyıl ortalarına kadar dağınık halde yaşamışlar, bu sıralarda ortaya çıkan Hazar Hâkanlığı'nın esas kütlesini teşkil etmişlerdir.

469 Son Hun başbuğu İrnek: 455 bozgunu ardından İrnek, artık Orta Avrupa'da tutunamayacağı inancıyla, kendisine bağlı Hun kütleleriyle Karadeniz'in batı kıyılarına döndü (469). Bu Avrupa Hun İmparatorluğu'nun tarihe intikali anlamına geliyordu.

470 Ak Hun hükümdarı Kün-Han'ın Gupta Devleti'ni ortadan kaldırması: Yazdird II zamanının (438-457) sonlarına doğru Uar-Hun/Ak Hun'ların başında bulunan Eftal (Abdel) hânedanından, Kün-han İran iç işlerini karışarak, himâyesine aldığı valîahd Peroz (Fîrûz)'u Sasani tahtına çıkarmış (458-484), hâkimiyetini Kuzey Hindistan'a doğru genişleterek orada, başında Skandagupta'nın bulunduğu Gupta devleti'ni dağıtmıştı (470'e doğru).

484 Ak Hun/Eftalitler, Ceyhun kıyılarında Sasaniler'i mağlûp ederek Herat bölgesini aldılar ve Sasaniler'i yıllık vergiye bağladılar.

VI. YÜZYIL

534 Tabgaç Devleti'nin ikiye bölünüşü: 480'den itibaren Kuça ve etrafını Juan-juanlar'a kaptıran ve 494'de başkenti, Devlet meclisinin muhalefetine rağmen, bozkır bölgesinden güneydeki Çin merkezi Lo-Yang'a nakleden İmparator Hong II (Hiowen, 471-499), Türk töresine karşı ağırlık kazanan bu soysuzlaşmayı (479'da yalnız başkentte 100 tapınak ve 2000'den fazla rahip bulunuyordu) 495 yılında, Türk örfünü, geleneklerini, giyimini, Tabgaç dilini ve hattâ yazışmalarda Türkçe tâbirlerin kullanılmasını yasaklamakla tamamladı. Tabiatıyla Türk atalarının askerî vasfını kaybeden Tabgaç devleti, yeni bölgenin ve yerli Çin halkı-

nın yol açtığı iktisâdî ve sosyal sebeplerden de gitkçe gücünü kaybetmekte idi. Bütün Kuzey Çin'e hükmetmiş olan bu devlet 534'e doğru (Hunan'da) Doğu Weileri ve (Ç'ang-an'da) Kuzey veya Batı Weileri olarak ikiye ayrıldı ve kısa zaman sonra bütün arazileri Çinli hânedanlara intikal etti.

540-550 Son Gupta imparatoru Vishnugupta'nın saltanatı.

550-557 Tabgaç Devleti ve siyasi varlığının tarihe intikali: 534 yılındaki bölünmenin ardından hızla Çinlileşen ve Çin siyasi ve kültürünün tesiri altına giren bu iki Tabgaç devleti'nin toprakları Çinli sülâlelerin eline geçti. Doğu Weileri'nin siyasi hakimiyeti ve toprakları yerini Ts'i/Ch'i sülâlesine (550-557), Batı Weileri'nin siyasi hakimiyeti ve toprakları ise yerini Chou sülâlesi (557-581)'ne terketti. Böylece Tabgaçlar siyasi tarihten silindiler.

552-745 "Türk" kelimesini Türk devletinin resmî adı olarak ilk kullanan siyasi teşekkül Göktürk hâkanlığı: Türkler, Yuan-Yuan İmparatorluğu'nu yıkarak Türk Hanlığı'nı kurdular. Bu Türk Hanlığı, şekli olarak Batı ve Doğu diye iki Hanlığa bölünecektir.

552 I. Göktürk Kağanlığı'nın kurucusu Bumin Kağan öldü.

552-582/630 I. Göktürk Kağanlığı: Göktürk devletinin kurucu yabgusu Bumin, bir "Töles" isyanını bastırdıktan sonra (546), Juan-juan hükümdarı ile eşdeğer olduğunu göstermek için onun kızıyla evlenmek istemiş, fakat bu isteği reddedilmiştir. Bunun üzerine bir Tabgaç prensesi ile evlenen Bumin, vurduğu ağır darbe neticesinde Juan-juan devletini yıkmış (552 başları) ve resmen "İl-kagan" unvanını alarak, Ötüken (Eski Hun İmparatorluğu başkent bölgesi) merkezli müstakil Göktürk Hâkanlığı'nı kurmuştur (552). Kendi manevî ağırlığı altında olmak üzere devletin Batı kanadının idaresini kardeşi İstemi (İştemi, She-ti-mi 552-576)'ye veren Bumin, aynı yıl içerisinde (552) ölmüştür. Batı kanadında İstemi, doğunun yüksek hâkimiyetini tanıyan ve fetihlerine devam ederken, Ötüken'de (Doğu kanadının başına da) Bumin'in oğulları K'o-lo (Kara) ve arkasından da kardeşi Mu-kan (553-572) geçmiştir. Mu-kan ve İstemi'nin başında bulunduğu Göktürk hâkanlığı bu devrede haşmetli çağına ulaşmıştır.

552-576 I. Göktürk Kağanlığı'nda İstemi (Batı kanadı kaganı 552-576) ve Mukan (Ötüken'de doğu kanadı kaganı 553-572) dönemi.

552-576 Bumin'in oğlu Göktürk devletinin batı kanadı kaganı İstemi (552-576) dönemi: İstemi'nin kumandası altındaki imparatorluğun bu batı ordusu da, kendi bölgesinde harekâtlara devam etti. Kısa sürede Altayların batısını Isık göl ve Tanrı dağla-

rı'na kadar hâkimiyeti altına aldı. Askerî ve siyasi faaliyet ve temasları sonucu Bizans ve Sani gibi dönemin iki büyük imparatorluğunu Göktürk politikası izinden yürütmeye zorladı. Böylece Göktürk hâkanlığını bir dünya devleti payesine yükselmiş oldu. İstemi İpek Yolu'nu ve ticaretini ele geçirmek için, Sasaniler ile işbirliği yaparak Ak-Hunlar'ın siyasi varlığına son verdi (557) ve bu amacına ulaştı. Ak-Hun toprakları iki devlet arasında paylaşıldı. Böylece Fergana'nın bir kısmı, Batı Türkistan'ın güneyi, Kâşgar, Hoten vb. bölgelerin Göktürkler'e intikali ile İç-Asya kervan yolu (İpek Yolu) da üçüncü defa Türkler'in eline geçmiş oluyordu.

553-572 Bumin'in oğlu Göktürk Devleti'nin doğu kanadı kaganı Mu-kan (553-572) dönemi: 555 yılında son Juan-juan kalıntılarına da ortadan kaldıran Mu-kan kagan, doğudaki K'i-tanlar'ın ve kuzeydeki Kırgızlar'ın ülkelerini de hâkimiyet sahasına dahil etti. Arkasından Çin'e yönelerek; önce Çin'de Tabgaçlar'ın yerine geçmiş olan Chou hâ-

nedanı (557-581) ve sonra da diğer Çinli Ts'i (Ch'i) hânedanı (550-557)'ni baskı altına aldı. Bu suretle batıda İstemi'nin harekâtlarından bunalan ve Göktürkler'e karşı Çin'den yardım isteyen Ak-Hun Eftalit Devleti'ne ve Maverâünnehir bölgesine Çin askerî desteğini kesmiş oldu. 100 bin kişilik büyük bir orduya malik olan Mukan kaganın,

Çin, Batı Chou dönemi, bronz sini

564 yılında Ts'i'nin başkenti Tsin-yang'ı muhasara ettmesiyle Göktürk baskı ve nüfuzunu daha bir şiddetle üzerinde hissederek Çin Chou imparatoru Wu-ti, Göktürk baskısını Mukan'ın kızı Aşına ile evlenmek suretiyle (568) hafifletti. Görüldüğü üzere kısa sürede İmparatorluğun Doğu kanadı, başta Çin olmak üzere bölgede Göktürk hâkimiyetini gerçekleştirmiş oldu.

553-568 Türkler ve Sasaniler, Eftalitleri ortadan kaldırmak için ittifak ettiler.

557 Eftalit/Ak Hun Devletinin, hakimiyetinin sonu: İran'da Anûşîrvân büyük bir devlet adamı olarak belirdikçe, Ak Hun-Eftalitler sönükleşti. 552 yılında Orta Asya'da Göktürk hâkanlığı kurulup İstemi Yabgu, Maverâünnehir bölgesinde faaliyete geçtiği zaman ise, iki büyük imparatorluk arasında sıkışan Ak Hun-Eftalit Devleti'nin, Göktürkler'in mücadeleye giriştikleri Juan-juanlar'la olan

siyâsî ve sîhrî râbitaları da fayda vermedi. Anûşîrvân ile İstemi'nin ortaklaşa hareketleri neticesinde Ak Hun iktidârı yıkıldı ve ülke Göktürkler'le İranlılar arasında paylaşıldı (557). Son temsilcisi Ak Hunlar olan ve üç kol hâlinde gelişmiş olan Hun siyâsî hâkimiyeti -Kafkasya'daki (Derbend kuzeyi-Hazar denizi arasında) Hunlar'ın Hazar Hâkanlığı idaresine girinceye kadar süren kısa hâkimiyetleri dışında- bu suretle tarihe karışmakla beraber, Hunlar'a mensup Türk soyundan çeşitli küteler, büyük Hun çağında şahsiyetini bulan zengin kültürleri ile göreceğimiz gibi, Asya, Avrupa ve Afrika kıt'alarında, Tabgaç, Göktürk, Türkiş, Karluk, Uygur, Oğuz, Bulgar, Sabar, Hazar, Kuman, Peçenek vb. gibi türlü adlar altında ve yeni, güçlü devletler, imparatorluklar kurarak yaşamağa devam etmişlerdir. Türk milleti denilen büyük âilenin çocukları olan bu küteler, aynı zamanda Rus, Macar, İslâv-Bulgar, Romen, Gürcü devletlerinin kuruluş ve gelişmelerinde başlıca rol oynamışlar ve daha sonraki bütün Türk-İslâm siyâsî teşekküllerine askerî, hukûkî ve sosyal yönlerden ana kaynak vazifesini görmüşlerdir.

557-579 Çin'de Chou sülâlesi, Türk Tabgaçlar'ın yerini aldı. Göktürk kaganı Mukan tarafından ortadan kaldırıldı.

558-805 Avar Hâkanlığı: Frank Krallığı ile Bizans imparatorluğu arasında Orta Avrupa'da, Hun, Sabar ve Ogur kalıntılarının bir karışımı olarak kurulan devlet, bölgedeki çeşitli Germen ve İslâv kabilelerini de hâkimiyeti altına alarak 250 yıl Avrupa siyasetine yön vermiştir. Hâkimiyet sahası bugünkü Macaristan, Arnavutluk, Hırvatistan, Çekoslovakya, Avusturya ve güney Almanya'yı kapsamaktaydı. Avrupa Avar hâkanlığı kurucularının Türklüğü, araştırmalar ilerledikçe daha da kesinlik kazanmıştır. Asıl çekirdeğini Türk unsurunun teşkil ettiği Avar ordusunda, kalabalık Germen ve İslâv yardımcı kıtaları da kullanılmaktaydı. Avar Hâkanlığı'nın özellikle İslâv kavimleri üzerinde büyük tesiri olduğu anlaşılıyor. 4. yüzyıla kadar Germen Got'ların, daha sonra Hun İmparatorluğu'na bağlı olarak Türkler'in hâkimiyetine giren İslâv topluluklarının tarihi o zamandan itibaren aşağı yukarı "Türk tarihinin bir parçası" durumuna girmiştir. Kalabalık İslâv kütelerinin çeşitli Doğu Avrupa bölgelerine ve Balkanlar'a dağılması hâdisesi daha çok Avarlar devrinde vukua gelmiş ve bu büyük ölçüdeki göçler "Avar hâkanlığı'nca ihtiyaç duyulan toprak mahsullerini elde etmek için onlara tarım işleri, aynı zamanda, sınır bekçiliği yaptırmak maksadı ile" Avar idaresi tarafından hazırlanmış ve tatbik edilmiştir. Bu suretle türlü İslâv kabileleri bugünkü Çekoslovakya'ya, Elbe nehri boyuna, Dalmaçya kıyılarına, Balkanlar'a sevkedilmişlerdir. Böylece, 584'de piskopos Suriyeli Johannes'in ifâdesi ile "Eskiden ormanlardan dışarı

çıkmağa cesaret edemezken, Avarlar sayesinde savaşa alışan ve altun, gümüş, at sürüsü sahibi olan İslâvlar'ın" sistemli göçürülmeleri yolu ile günümüz Orta ve Doğu Avrupa etnik haritasının Avar hâkanlığı tarafından çizildiği anlaşılmaktadır. Bugün Kafkaslar'da yaşayan Avar zümresinin de onların torunları olduğu kabul edilir.

Taşbabalar, Arhangay-Moğolistan

567-569 Göktürk-Bizans yakınlaşması ve ittifakı: Akhun topraklarını paylaşmada istediğini elde edemediğini düşünen Sasani Anuşirvan, İpek Yolu ticaretinde Göktürkler'e sıkıntı çıkarmaya başladı. İstemi, Sasanilerle uzlaşma ümidinin kaybolduğunu görece Bizans'la ittifak siyasetine yöneldi. Bu amaçla İstanbul'a bir heyet gönderdi (567. Heyet başında Sogdlu bir ipek tâciri ve diplomatı olan Maniakh bulunmaktaydı). Bu, Orta Asya'dan Bizans (İstanbul)'a giden tarihin kaydettiği ilk resmî heyet idi. Türk heyetini ilgi ile karşılayan imparator Justinos II, kendisine gönderilen "İskitçe (yani Türkçe) " mektuptan ve Maniakh'dan dinlediği şekliyle meselenin ciddiyetini anlamış ve bir ittifak andlaşması için de Türk hâkanına umûmî vâli Zemarkhos başkanlığında bir heyet göndermiştir (569 Ağustos başı). Karadeniz-Kafkaslar-Hazar Denizi-Aral gölü arasında Talas yolu ile Tanrı dağlarındaki Ak Dağ (Altun Dağ)'daki Türk hâkanının huzuruna çıkan heyetle bir anlaşma yapılmış ve İstemi siyasetinde başarı sağlamıştır.

6. yüzyıl sonları Eftalitler, Avar Hanlığı'nı kurmak üzere batıya Rus steplerine göçtüler (6. yüzyıl sonları).

570 Hz. Muhammed (a.s.)'in dünyayı teşrifleri.

Nisan 571 Hazret-i Muhammed (a.s.) doğdu (20 Nisan 571).

572 Mukan Kagan'ın ölümü: İstemi'nin faaliyetleri de dâhil, imparatorluk adına yapılan bütün faaliyetlerin, kendi adına yapıldığı Doğu Göktürk hâkanlığı Mukan 572'de öldü. Devleti muazzam bir genişliğe ulaştıran Mukan'ın hâtırası Orhun Kitabeleri'nde aksini buldu. Bu büyük hâkanın Ötüken'de düzenlenen muhteşem cenâze töreninde, Bizans imparatorluğu da dahil, komşu devlet ve kavimlerin heyetlerinin de hazır bulunması, devletin ulaştığı saygınlığın bir işaretiydi. Mukan'dan sonra da bu saygınlık devam etmiştir. Zi-

ra Mukandan sonra devletin başına geçen kardeşi T'a-po (572-581)'yu tebrik için, 100 bin top ipek hediye gönderen Chou imparatoruna ve yine çeşitli hediyeler gönderen Ts'i (Ch'i) imparatoruna Türk hâkanı, "Oğullarım" diye hitap etmekteydi. Bu, bütün Kuzey Çin'in Türk himâyesine alındığının da bir göstergesiydi.

572-581 T'a-po kagan ve Göktürk Devleti'nin merkez hâkanlığı (Doğu kanadı)'nın ikiye bölünüşü: Mukandan sonra merkezdeki doğu kanadının başına geçen kardeşi T'a-po (572-581), sınırları oldukça genişlemiş olan Göktürk Devleti'nin, kendi idaresindeki Doğu kanadını da yine ikiye böldü. Bu Doğu'nun doğusuna, kardeşi K'o-lo'nun oğlu Şê-t'u (İşbara)'yu, batısına da küçük kardeşi Jo-tan'ı "kagan (küçük kagan) " unvanları ile tayin etti. Kendisi de bir Ts'i prensesi ile evlenme sevdasına kapıldı. Üstelik, bir Buda heykeli ve tapınağı yaptırarak, Türk içtimâî hayatına uygun olmadığı eskidenberi bilinen Budizm'i ülkede himâyeye kalkıştı. Dış politikada da yanlış adımlar atıldı. Göktürk haşmeti zevâle yüz tutmuş gibi idi. Ts'i Devleti'nin, Chou hânedanı/devleti tarafından yıkılması (577) üzerine, oradan kaçarak kendisine sığınan bir Ts'i prensini "Çin kaganı" ilân etmesi, Choular'la aranın açılmasına sebep oldu. Bu sebeple kalabalık bir ordu ile "Pekin" bölgesine doğru ilerleyen T'a-po, kendisine bir Çinli prenses vaad edilerek durduruldu. Ayrıca Choulular, Ts'i prensinin de kendilerine teslimini şart koşmuşlardı. Bu isteği doğrudan değil de, bir av esnasında Ts'i prensinin kaçırılmasına göz yumarak dolaylı yoldan yerine getirmesi, millet nazarında T'a-po'nun itibârını sarstı.

572-591 Sasanîler'e karşı Türk-Bizans ittifakı ve Sasanî-Bizans çatışmalarından istifade ile Göktürkler'in Azerbaycan'a hakim olmaları: Bu çatışma sırasında hâkimiyetini Harezmi üzerinden Kafkaslar'ın kuzeyindeki Kuban ırmağına kadar yaymağa çalışan Göktürkler, Azerbaycan'a da girmişlerdi. Fakat batı istikametindeki bu Göktürk ilerleyişi ve Sasanîler'e karşı ortak hareket, Bizans'ın da bölgedeki bazı plan ve siyasetleri sebebiyle gecikmiş ve ancak Ânûşîrvân'ın oğlu "Türk-zâde (İstemi'nin torunu) " lakaplı Ormuzd IV (579-590)'un son yıllarında (588) yapılabilmıştır [s.101]. Bu gecikmenin sebebi, Bizans'ın, Göktürkler'in düşmanı olan Avarlar'a himâye ile kucak açması ve Göktürkler'in bağlantı kurarak destek almak istediği Güney Kafkasya'daki Sabar Türk kütlesini 576'ya doğru dağıtarak Göktürk ilerleyişini ve hızını kesmek istemesidir.

576 Hazarlar: Türkler'in, Kafkaslar'ı istilası ve Hazar Hanlığı'nı kurmaları.

576 Göktürk batı kanadı kaganı İstemi öldü: Merkezde (Doğu Göktürk) yaşanan iç sarsıntılara bir de Batı kaganı İstemi'nin ölümü eklendi (576).

"Ben, esirlerimiz olan Uar-Huniler'in hangi yoldan Bizans'a gittiklerini biliyorum.... Bize karşı gelmek cesaretini gösteren Alanları, On-ogurları görüyorsunuz. Roma'ya da geleceğiz" diyerek, Göktürk sınırlarının Kafkasya'nın kuzeyine ulaştığını ortaya koyan İstemi, hedefte Bizans'ın olduğunun işaretini vermiş ve bunu gerçekleştirmek için de Kırım'daki Bizans'a ait Kerç (Bosporos) kalesini ele geçirmiştir (576). Bu tarih aynı zamanda, Mançurya sınırlarından başlayarak Karadeniz'e kadar uzanan Göktürk hâkanlığının, genişlemesinin son noktasına ulaştığı tarihtir.

Taşbaba, Moğolistan-Sühbaatar, (13.-14. yy.)

576 İstemi Kaganın Kırım'daki Bizans'a ait Kerç (Bosporos) kalesini ele geçirmesi.

576-603 Tardu Kagan: İstemi'den sonra Batı kanadının başına oğlu Tardu (576-603) geçti. Cesaret ve savaşçılığı babasını hatırlatmakta idiye de, T'a-po'nun açmış olduğu ayrılık çizgisini, siyasî ihtirasları sebebiyle büsbütün derinleştirmekten kurtulamadı. Doğu Kanadında İşbara'nın hakimiyetini kabul etmeyen Ta-lo-pien, Çin yönlendirmesiyle Tardu'nun yanına geldi. Siyâsî ihtiras peşine düşen Batı yabgusu Tardu, Doğu'daki yeni hâkanla devletin tamamına hakim olmak için mücadeleye başladı.

581 Göktürk doğu kanadı kaganı T'a-po öldü: T'a-po kagan, 581'de ölürken kendi oğlu yerine Talopien'in hâkan olmasını istediye de, Toy/Devlet Meclisi bu isteği reddederek (zira Talopien, Mukan kagan'ın, asil, yâni Türk soyundan olmayan hanımından idi) T'a-po'nun yerine K'o-lo'nun oğlu İşbara hâkanlığa getirilmiştir.

581-587 İşbara kagan: Tapo'dan sonra Merkezdeki Doğu Hâkanlığının başına geçen İşbara karısının telkinlerine kapılarak Çin'e, Sui Hanedanı'na karşı ordu sevketti. Kendisi bir Chou prensesi olan Ts'ien-ki, Choular'ı altederrek iktidarı devralan Suiler (581-618)'den intikam almak istiyordu. İşbara'nın iç karışıklıkları bertaraf etmeden Çin üzerine yönelmesi Göktürk Devleti'nin 582 yılında kesin olarak ikiye bölünmesi sonucunu verecektir (bkz.: 582, 587).

582 Çin entrikaları ve I. Göktürk Hâkanlığı'nın, Batı ve Doğu Göktürk hakanlığı olmak üzere resmen, kesin olarak ikiye ayrılması: Bumin kagan zamanında idarî olarak şeklen ikiye ayrılmış olan Gök-

türk hâkanlığı, 582 yılına gelindiğinde Doğu'da İşbara, Batı'da ise Tardu idaresinde iki kanad şeklinde idi. Bu arada dahili sıkıntı ve çalkantılar yaşanmaktaydı. Her iki kagan da bir diğerini kabul etmek istememekteydi. Buna Çin entrikaları da eklenince kaçınılmaz sonuç gerçekleşti. Zira İşbara'nın Çin'e ordu sevkine Sui imparatoru Wen-ti, Çin şehirlerinde imtiyazlı ticaret hakkına sahip 10 bin kadar Türk'ü Çin'den uzaklaştırarak karşılık verdi. Bunun üzerine İşbara Çin'e sefer düzenledi. Çinliler entrikalarını daha da arttırdı. Wen-ti, yabgu Tardu'ya altın kurt başlı bir sancak göndererek, onu Göktürk hâkanı olarak kabul ettiğini bildirdi. İhtirâsı alevlenen ve İşbara'nın Çin'e karşı ortak askerî harekât isteğini reddeden Tardu, hâkanlığın Doğu kanadının yüksek hâkimiyetini

Moğolistan Karakorum'daki kaplumbağa kaidesi

tanımadığını ilân etti (582). Böylece Göktürk hâkanlığı resmen ikiye bölünmüş oldu. Bu entrikaları ile, 350 yıldanberi ilk defa Çin'de siyâsî birliği kuran ve daha sonra iktidara gelecek olan kudretli T'ang sülâlesine siyâsî zemin hazırlayan Sui sülâlesi, Çin'de iktidarını pekiştirirken, Türk hâkanlığı da: İşbara idaresindeki Doğu Göktürk hâkanlığı ve Tardu idaresindeki Batı Göktürk hâkanlığı adıyla ikiye ayrılıyordu.

- 582 Bizanslı tarihçi Agathis'in ölümü.
- 582-630 Göktürkler'in Batı ve Doğu Göktürkleri olmak üzere iki ayrı devlete bölündükleri dönem.
- 587 Doğu Göktürk hakanlığının Çine tabi olması ve İşbara kaganın ölümü: İşbara, Tardu'nun istiklâlini ilân etmesinden sonra birçok cephede mücadele etmek mecburiyetinde kaldı. Çinli diplomat-general Ç'ang-sun Şeng ile mücadele yanında onun kışkırttığı Türk kumandanlarıyla da mücadele ediyordu. Yine Ta-lo-pien'e bağlı oldukları gerekçesiyle, bazı yüksek rütbeli kumandanlarını, gerek vazifeden uzaklaştırmak, gerekse de cezalandırmak yoluyla bertaraf etmekteydi. İşbara, gücünden çok şey kaybettiğini görmüş ve özellikle de Tardu-Ta-lo-pien ikilisinin tehdidini yakından hissetmekteydi. O da Tardu gibi Çin Sui imparatorundan askerî destek ve barış istemek zorunda kaldı. Türk hâkanının isteklerini memnuniyetle kabul eden Wen-ti, yardım ve barış görüşmeleri için adamları diplomat Yü K'ing-tsi ve Ç'ang-sun Şeng'i gönderdi. Bu iki Çinli, Türk başkentinde Türk hâkanın hakaret edecek kadar ileri gittiler, ses çıkarılmadı. "Çin imparatoru-

nun oğlu" olduğunu kabul eden hâkanı "Ç'en/bende" ilân ettikten sonra ülkelerine döndüler. Bütün bu gelişmeler neticesi Doğu hâkanlığı Çin hâkimiyeti altına girmiş oldu. Gelinek noktası yeterli görmeyen Çin imparatoru, daha da ileri giderek Türkler'i, Çince konuşmaya, Çinliler gibi giyinmeğe, onların âdetlerini kabule teşvik ve mecbur etmesi için İşbara'ya baskıda bulunmaya başladı. İşbara'nın kültürel asimilasyon amacını güden W'en-ti'ye verdiği cevap, Türk millî kültür tarihi açısından dikkate değer ibretler içermektedir: "Size bağlı kalacak, haraç verecek, kıymetli atlar hediye edeceğim. Fakat dilimizi değiştiremem, dalgalanan saçlarımızı sizinkine benzetmem, halkıma Çinli elbisesi giydiremem, Çin âdetlerini alamam. İmkân yoktur, çünkü bu bakımlardan milletim fevkalâde hassastır, âdetâ çarpan tek bir kalp gibidir". Ancak siyaseten de olsa İşbara şunu da ilâve etmekten geri duramamıştır: "Sui imparatoru dünyanın gerçek hâkimidir. Gökte iki güneş olmadığı gibi, yerde de iki hükümdar olmamalıdır". Büyük Göktürk hâkanlığının parçalandığı, tâbî kütlelerin ayaklandığı/ayrıldığı, Türk kütlelerinden bazılarının Çin'e ilticâyâ başladığı, hükümdar âilesi mensuplarının birbirine girdiği bu karışık devrede İşbara öldü (587). Yerine kardeşi Ç'u-lo-hou (=Ye-hu kagan) ve arkasından da Toy tarafından Tulan (588-600) hâkan seçildiyse de kötü gidişatın önüne geçilemedi.

- 588-599 Batı Göktürk kaganı Tardu'nun batıdaki başarıları: Hoten bölgesini hâkanlığa bağlamış olan Tardu, Ormuzd IV "Türk-zâde" zamanında (İran-Bizans mücadeleleri esnasında) İran iç işlerine müdahalelerde bulunmuştu. Derbend kuşatılmış, yine bir Göktürk ordusu da Herât ve Bâgdîs havâlisine girmiştir (588-599). Bu Türk ordusunu durdurmayı başaran Sasani kumandanı Bahram Çûpî, Ormuzd IV'u tahttan indirerek, onun oğlu Hüsvrev Perviz'i İran tahtına oturttu. Ancak onun da kaçması üzerine kendisini "Şehinşâh" ilân ederek Sasani tahtına oturan Bahram, Bizans karşısında yenilince ülkesinde tutunamadı ve Göktürkler'e sığındı. Tardu'nun bu başarıları Bizans karşısında psikolojik bir üstünlük sağlıyordu. Yine Çin kaynaklarının ifadesine göre Ötüken, Kuzeybatı Moğolistan, Aral havâlisi, Kâşgar, Maveraünnehir ve Merv'e kadar Horasan havâlleri üzerinde hâkim bulunan ve ulu hâkan olarak "Bilge Kagan" ünvanını taşıyan Tardu, Bizans İmparatoru Maurikios'a bu üstünlüğünü yazdığı mektubun başlığında şöyle ifâde etmiştir: "Dünyanın yedi ırkının büyük başbuğu ve yedi ikliminin hükümdarı Hâkan'dan Roma imparatoru'na...".
- 588-600 İşbara'dan sonra Doğu Göktürk hâkanlığı tahtına kardeşi Ç'u-lo-hou (=Ye-hu kagan) ve arkasından da Toy tarafından Tulan (588-600) hâkan seçildi.

VII. YÜZYIL

- 600 Çinli Sui imparatoru Wen-ti'nin de kıskırtmasıyla, 582 yılında hâkanlığın Doğu kanadının yüksek otoritesini tanımayan ve batıda kendi istiklâlini ilân eden Tardu, her iki kanadı da kendi idâresinde birleştirme çabası içindeydi. Çin'in, Tulan hâkan'a karşı kardeşi K'i-min (T'u-li)'i tutarak Doğu hâkanlığını karıştırmaya üzerine Çin'e karşı sefere çıktı. Çinli general Ç'ang-sun Şeng'in su kaynaklarını zehirlemesi sebebiyle, büyük asker ve at kaybına uğradı (600).
- 600-609 Tulan'ın ardından Doğu Göktürk hâkanlığı tahtına K'i-min (=T'u-li) oturdu: Başta Ç'ang-sun Şeng olmak üzere Çin'in amacı, Göktürk hâkanlığını çökertmek ve hatta Türk kültür ve varlığını yok etmek idi. Bu amaçla raporlar hazırlanmakta, Göktürk âilesi birbirine düşürülmekte, entrikalar çevrilmekte idi. Çin'in muvafakati ile Tulan'dan sonra tahta Ye-hu'nun oğlu K'i-min (=T'u-li, 600-609) geçirilmişti. Karısı bir Çinli prenses (Ts'ien-kin) olan K'i-min, Doğu hâkanlığını da hâkimiyeti altına almaya çalışan Tardu'ya karşı kullanılmakta idi. K'i-min, tam bir Çin kuklası idi. 607 tarihli bir mektubunda "Haşmetpenâh'ın âciz bir bendesi" olduğunu söyleyen K'i-min, daha da ileri giderek, atası İşbara'nın kabul etmediği "Türk kavmini Çinliler gibi yapmağa hazır bulunduğunu" ifade edebiliyordu.
- 603 Batı Göktürk hakanlığında iç isyanlar ve Tardu'nun ölümü: Batıdaki üstün başarılarla karşı, Doğuda Çin entrikalarının da kıskırtmasıyla birbirleriyle mücadele eden Doğu-Gök Türk hâkanları Tulan ve K'i-min'e karşı, Tardu'nun sert bir tutum takınması, başta Tölesler olmak üzere Türk boyları ve yabancı kavimlerin isyanlarına sebep olmuş, bu iç isyanları bastırma uğrunda mücadele ederken Kuku-nor havalisinde Moğol Tü-yü-hunlar arasında kaybolmuştur (603).
- 603-619 Batı Göktürk kaganı Ho-sa-na (Ç'u-lo Kagan) ve Suilerle işbirliği: İsyânların arttığı, nizamın bozulduğu Batı Göktürk hâkanlığının başına getirilen Tardu'nun torunu Ho-sa-na, Doğu hâkanlığına karşı Suiler'le işbirliğine kalkmış, hatta ülkeyi terkederek Çin sarayında yaşamağa başlamıştır. Doğu Göktürk hâkanı Şi-pi kagan bunu teslim alarak öldürmüştür (619). H'o-sa-na'dan sonra Toy, Tardu soyundan Şi-koei'yi hâkanlığa getirmiş, düzelmeğe başlayan asâyiş ve nizam, Tardu'nun küçük torunu T'ong Yabgu (619-630) zamanında gerçek anlamda sağlanabilmiştir.
- 609-619 K'i-min'in yerine oğlu Şi-pi (Shih-pi) kagan Doğu Göktürk tahtına oturdu (609-619): Şi-pi, babasından dişli çıkarak, Çinli bir prensesle evli olmasına rağmen, onu Türk menfaatleri için Çin'e karşı bir paravan olarak kullanmayı başardı. Çin'in Göktürk iç işlerine müdahalesini önleyen

Şi-pi, 5-6 yıl gibi kısa bir zamanda Doğu Hâkanlığı topraklarındaki karışıklıkları bertaraf ederek, batıda Tibet'e, doğuda da Amur nehrine kadar tekrar itaat altına aldı (615). Endişeye kapılan Sui hükümdarı yeni fitne planlarını devreye soktu. Fakat hâkan bu tuzaklara düşmedi. Çin'e verilen yıllık harac kesildi. Çin'e karşı savaş hazırlığı başladı. Şi-pi'nin amacı, kuzey eyaletlerini gezmeye çıkan Çin Sui hükümdarı Yang-ti'yi yakalamaktı. Fakat hâkanın Çinli karısı İ-ç'eng tarafından haber ulaştırıldı ve Yang-ti süratle geri dönmeye başladı. Takipçi Göktürk süvarilerince Şan-si'de Yen-men (bugünkü Tai-hien) mevkiinde kuşatılan ve üzüntüsünden ağladığı rivayet edilen hükümdarın imdadına yine bu Çinli prenses yetişti. Prens İ-ç'eng, Göktürk ülkesinde büyük bir isyan çıktığı şâiyasıyla Türk ordusunun geri çekilmesini sağladı (615).

615-619 Doğu Göktürk kaganı Şi-pi'nin Çin iç siyasetine müdahalesi ve Sui Hanedanı'nın sonu (618): Sui kralı Yang-ti'nin 615 yılında Göktürk ordusu karşısında zor duruma düşmesi Çin'de iç karışıklıklara sebep oldu, dahilî muhalefet gittikçe yoğunlaştı. Bu sefer de Çin ileri gelenleri Göktürkler'e sığınmaya başladılar. Şi-pi, şimdi Çin siyasetini, karşı silah olarak Çin'e karşı kullanmaya başladı: Şi-pi, Çin sarayını yağmalayarak ele geçirdiği değerli eserleri Türk hâkanına sunan Liang Shi-

Türkçe yazılı kaya resimleri

tu'yu "Çin kaganı, 617" ilân ederek, kendisine kurt başlı bir sancak verdi. Liu Wu-Chou adlı diğer bir kumandanı da "Batı Çin kaganı" ilân ederek, Suiler'e karşı sefere çıkardı. Şi-pi'nin siyâsî faaliyetlerinden tarihî bakımdan en önemlisi ise, Çin umûmî vâlilerinden Li Yüan'ı desteklemesi olmuştur. Onunla yapılan bir anlaşma sonucu; Türk ordusunun

da yardımını ile Li Yüan, Suiler'i Çin tahtından uzaklaştırmış, başkent Ç'ang-an'daki imparatorluk servetini Türk hakânına takdim etmiş, 30 bin top ipek ve yıllık vergi vermeyi kabul etmiştir. Bu suretle Türk desteğini alan, Sui sülâlesini iktidardan uzaklaştıran Li Yüan, Çin'de 300 yıl kadar sürececek olan ünlü T'ang sülâlesi'ni (618-906) kurmuş ve kendisi de Kao-tsu (618-626) unvanı ile Çin imparatoru olmuştur.

618-906 Çin'de Sui Hanedanı'nın sonu ve Tang Hânedanlığı'nın kuruluşu: Doğu Göktürk kaganı Şi-pi'nin desteği ile Sui sülâlesini iktidardan uzaklaştıran Li Yüan, Çin'de 300 yıl kadar sürececek olan ünlü T'ang sülâlesi'ni (618-906) kurmuş ve ken-

- disi de Kao-tsu (618-626) unvanı ile Çin imparatoru olmuştur.
- 619 İktidarı döneminde Doğu Gök Türk hâkanlığını Çin boyunduruğundan kurtaran Şi-pi kagan öldü.
- 619-621 Doğu Gök Türk hâkanlığında Şi-pi'den sonra yerine kardeşi Ç'u-lo (619-621) geçti. O da kardeşi gibi Çin'e karşı sert bir siyâset gütmekteydi. Bu sefer T'ang sülâlesine karşı Sui sülâlesini destekleyen Ç'u-lo, karısı İ-ç'eng tarafından zehirlenerek öldürüldü.
- 619-630 Batı Göktürk kaganı T'ong Yabgu ve son istikrar: Şi-koei'nin ardından hâkanlığa Tardu'nun küçük torunu T'ong Yabgu getirilmiş ve onun zamanında gerçek anlamda iç istikrar sağlanabilmiştir. Akıllı ve cesur, mâhir bir savaşçı ve seçkin bir taktikçi olan T'ong-Yabgu, Tölesler (Orhun, Tola ırmakları ile Aral-Kafkaslar arasında bulunan) i hâkimiyeti altına almış, güneyde Gandahar'a kadar ilerleyerek İranlılar'ı yenmiş, Çin ile dostane ilişkiler kurmuştur. Bir kaç yüz bin kişilik güçlü bir süvari ordusuna mâlik olan Batı Göktürk hâkanlığının merkezi, Talas şehri (bugünkü Evliyâ Ata)'nin 75 km güneydoğusundaki Bin-vul (Binbulak/bin pınar) mevkiinde idi.
- 620 Hz. Muhammed Peygamberlikle görevlendirildi.
- 621-630 Son Doğu Gök Türk kaganı Kie-li: Ç'u-lo'nun yerine geçen kardeşi Kie-li de prenses İ-ç'eng ile evlenerek onun kuklası olmuştur. Kie-li, Çin'e yaptığı plansız iki askerî teşebbüs başarısızlıkla neticelenince, millet nezdinde itibarını kaybetti. Tarduşlar, Bayırkular, Uygurlar ayaklandılar (627). Tarduş başbuğu İ-nan'ın darbeleri yıkıcı oldu, bu karışıklık ve isyan ortamı, birçok Çinli'nin tekrar Çin'e dönüşüne sebep oldu. K'i-tanlar ve diğer bazı kavimler Çin ile temasa geçmeye, sınır boylarında yaşayanlar Çin'e bağlanmaya başladılar. Göktürk hâkanı Kie-li, kuşattığı bir şehri mağlub olarak terkedip çekilirken, yakalanmış ve Çin başkentine götürülmüştür (630).
- Eylül** 622 Hz. Muhammed (a.s)'in Hz. Ebubekir ile Mekke'den Medine'ye hicreti (17/20/24 Eylül 622). Bu olay Hz. Ömer zamanında Hicri Takvim'inde başlangıcı sayılmıştır.
- 622-628 Herakleios'un Sasani başkenti Medân (Ktesiphon)'e kadar uzanan sürekli seferleri (622-628): Bizans seferleri ile Sasani imparatorluğu büyük sarsıntılar geçirmeye başlamış, böylece sonraki yıllarda İslâmîyet'in İran'da kısa sürede hakimiyet kurması için önemli bir zemin oluşmuştur. Bu duruma er-Rûm Sûresi'nde de işaret olunmaktadır.
- 624 Hz. Muhammed 15 Martta Mekkelilerle Bedir'de savaştı ve onları yendi (15 Mart 624).
- 625 Medineli Müslümanlarla, Mekkeli Müşrikler arasında Uhud Savaşı yapıldı (23 Mart 625).
- 627 Hendek Savaşı yarıldı. Medineyi muhasara eden Mekkeli Müşrikler yenildiler (31 Mart 627).
- 630 Medineli Müslümanlar, Mekke'yi Müşriklerden aldılar. Huneyn Savaşı yapıldı. Tebük Seferi düzenlendi. Hz. Ebu Bekir Hac kafilesi başkanı olarak Mekke'ye gitti.
- 630 Çinliler, Ötüken bölgesi (Doğu Göktürk hakanlığı toprakları)'ni işgal ettiler.
- 630 Doğu Gök Türk hakanlığı'nın yıkılışı: Son kağan Kie-li'nin ölümü ardından Tang imparatoru T'ai-tsung (627-649), kendini aynı zamanda "Gök Türk Kaganı" ilan etti. Böylece 630 tarihinde resmen Doğu Göktürk istiklâli sona ermiş oldu. Hâkanlığa bağlı kabileler ve yabancı topluluklar dağılmış, herkes başının çaresine bakmaya başlamış, kimisi de çareyi Çin'e sığınmakta bulmuştur. Aşina âilesinden gelen bazı kaganlar ise, Çin sarayının emrinde olarak saraya hediyelerle sadakat ziyaretleri yapan, imparatorun çeşitli unvanlar alan birer kukla durumuna düşmüşlerdir. Göktürk tebası Türkler, Kuzeybatı Çin'de (Ordos) Sed boyunu "6 Eyalet" bölgesine yerleştirildi. Çinleşmesi de beklenen bu Türkler 50 yıl boyunca kimliklerini unutmamışlar, hatta bazı ufak başkaldırılarda da bulunmuşlardır: Aşina soyundan bir prens, Altaylar'da Türk hâkanlığını ihyâya çalışmış (646-649), On-oklar'ın başında bulunan Göktürk hükümdar soyundan Tu-çi kendini "kagan" ilan ederek, Tibetliler'le ittifaka girişmiştir. Bu başkaldırılardan belki de en önemlisi ve dikkat çekici olanı, bir Göktürk prensi olan Kürşad'ın 639 yılındaki teşebbüsüdür.
- 630 T'ong Yabgu'nun ölümü ve Batı Göktürk hakimiyetinin sona erışı: Hâkanlığın bu son deminde yaşanan parlak yıllar, Nu-şi-pi ve Karluk isyanlarıyla gölgelendi. Üstelik T'ong Yabgu'nun, (To-lular eliği) amcası ile mücadelesi esnasında ölmesi (630) devletin sonunu getirdi. Nu-şi-piler kendi hâkanlarını seçmek istedilerse de, sonunda T'ong Yabgu'nun oğlu Se-Yabgu üzerinde birleşmişler, fakat bu seferde Tölesler'in ayaklanması devletin Çin'e bağlanması neticesini verdi. Merkezdeki Doğu Göktürkleri gibi batıdaki bu Göktürk hâkanlığı da çine tabi olmaktan kurtulamadı.
- 630-1016 Hazar Hâkanlığı: Sabarlar'ın devamı olan Hazarlar, 558-630 arası Göktürkler'in Batı'daki en uç kanadı idi. Kafkaslar ve Kara Deniz'in Kuzeyi, İdil-Özi, Çolman-Kiyev arasında hüküm sürmüşlerdir. Hâkanlığın ana toprakları İdil-

Seramik kap, Sarkela Hazar Bölgesi, Hermitage Müzesi

Kafkaslar ve Don arasıdır. Yahudiliği benimseyen tek Türk zümresidir. 965 yılında Rus Knez Svyatoslov Hazar Hâkanlığını yıkmıştır. [İdil=Volga, Özi=Dinyeper, Çolman=Kama].

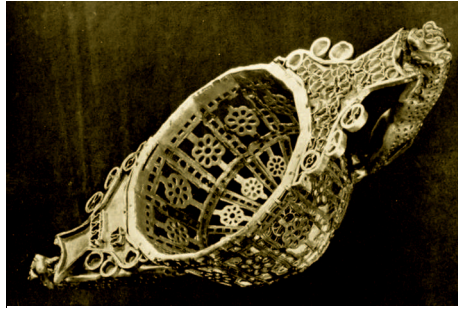
630-640 Çinliler, Tarım Havzası'nı ele geçirdiler.

630-665 Büyük Bulgarya: 630 yılında Göktürk Devleti'nin fetret dönemine girmesiyle, Hazarlar gibi çoğunluğunu On-Ogurların oluşturduğu Bulgarlar da siyasi bağımsızlıklarını kazanarak Büyük Bulgar Devleti'ni kurdular. Kurucusu olan Kourt Doulo sülalesi Asya Hun tanhuları ailesine kadar uzanır. Hazar Hâkanlığı'nın baskıları sonucu kısa sürede dağıldı: Kourt'un oğlu Bat-Bayan, Hazarlara tabî olarak, Macarlar ve On-Ogur Bulgarlar'ın başında Kafkasya'daki yurttan kaldı. Günümüzde Kafkasya'da yaşayan Balkarlar'ın bunların halefleri olduğu sanılmaktadır. Bat-Bayan'ın kardeşi Asparuh da kalabalık bir Bulgar kütlesiyle Tuna'ya yönelmiş (Tuna Bulgarları=İç Bulgarlar) buradan'da 668 yılında Balkanlara geçerek 679 tarihinde Tuna Bulgar Devletini kurmuştur. Çoğunluğunu Otuz-Ogurlar'ın oluşturduğu bir kütle kuzeye çekilerek İdil Bulgarları=Dış Bulgarları oluşturdu (Volga/İdil Bulgar Devleti).

630-680 Göktürkler'in siyasi birlikten yoksun kaldıkları dönem (Fetret Dönemi): Genel Göktürk tarihi için karanlık bir devir olan 630 yılı, her iki Göktürk Devleti'nin de Çin karşısında boyun eğdiği bir tarihtir. Bundan sonra, Doğu hâkanlığında olduğu gibi, Batı hâkanlığında da, Göktürk gruplarının başında Aşına soyundan birçok prens/kagan bulduysa da bunlar, çoğunlukla Çin'in himâyesinde, kontrolünde ve desteğinde birer kukla memur olmaktan öte bir şey ifade etmemektedirler. Fakat Çin, Batı Göktürk topraklarını ancak 658'de tümüyle kontrolüne alabildi. Hatta bir ara Türgiş ve Karluk desteğinde hâkan Ho-lu (653-659) istiklâl mücadelesinde bulundu. Fakat Çin karşısında başarılı olamadı.

630-682 Dokuz-Oğuz Kağanlığı ve Göktürkler'e katılımı: "Oğuz" adı, aslında "éthnique" bir isim olmayıp, doğrudan doğruya "Türk kabileleri" mânâsını ifade eden bir kelimedir. Milâdî 6. asırdan itibaren Göktürk hâkanlığında toplanmış olan Türk kabilelerinden bir kısmı-iki Göktürk dönemi arasındaki fetret devrinde (630-680)-birçok Türk boyları gibi kendi aralarında bir birlik teşkil ederek, Tola-Selenga ırmakları bölgesinde Dokuz-Oğuz Kağanlığı'nı kurmuşlardı. Bu Oğuz devleti

682 yılında İleriş kagan tarafından mağlup edilerek, Göktürkler'e dâhil edilmişti. Bu muharebede ölen bu Oğuz Devleti'nin kaganı "Baz Kagan" a ait olan balbal ise, daha sonra İleriş Kagan'ın mezarına dikilmiştir. Kitabelerdeki oğuzlarla ilgili ifadeler-özellikle de Oğuz isyanları ile ilgili olarak-, Oğuzlar ile Göktürkler arasında bir ayırım yapılmadığı, hattâ hâkanlığın temelini Oğuzlar'ın teşkil ettiği görüşünü kuvvetli kılmaktadır. Oğuz

Proto Bulgar Dönemi,
Grek-Roma etkisinde altın kupa, Romanya

kabileleri, Göktürkler'i meydana getiren topluluktan başkası değildi. Çin kaynaklarında, Çinlilerce artık çok iyi tanınan Göktürk hâkanlığı devrinde Oğuzlar'ın kendi başlarına (yâni doğrudan doğruya "Oğuz" olarak) zikredilmeyip, sadece Dokuz Kabile "Kiu Sing" diye, Oğuz kelimesinin tercümesinin verilmesi, bizzat T'u-küe "=Türk" den ibaret topluluğun ayrı bir isim altında belirtilmesine ihtiyaç bulun-

madığını gösterir. Kitâbelerde I. Göktürk hâkanlığı çağında "Oğuz" adının geçmemesi de aynı sebepten ileri gelmiş olmalıdır. Ancak fetret devrinde bazı kabileler kendi aralarında teşkilatlanarak bir "devlet" kurmuşlardı ki, II. Göktürk hâkanlığı zamanında hükümdar âilesine karşı ayaklanan ve hükümetin diğer imkânları ile bastırılmasına çalışılan, bu teşkilâtlanmış birlik "=Oğuz" tir.

632 Hz. Muhammed (a.s.)'in irtihâli ve İslâm Devleti'nin genişlemeye başlaması (8 Haziran 632). Hz. Ebu Bekir, Müslümanların ilk Halifesi seçildi (632-634).

634-644 Hz. Ömer'in Halifeliği (şehit edilmesi 23 Kasım 644).

636 Kadisiye Savaşı: Sasaneler ile Müslüman Araplar arasında yapılmıştır.

636-642 Sasani-Bizans çekişmesinin sağladığı elverişli ortamda yayılma olanağı bulan Araplar, Kadisiye (636/637) ve Nihavend (642) çarpışmalarının ardından İran'ı ele geçirdiler.

636 Müslüman Araplar'ın Filistin'i feth ettikten sonra burası, Haçlı Savaşları'nın hedefi haline geldi.

639 Kürşad İhtilâli: 588 yılında savaş meydanında ölen Göktürk kaganı Ye-hu (Ç'u-lo-hou)'nun oğlu Kürşad (Kie-şê), Türk devletini ihyâ için 39 arkadaşı ile gizli bir cemiyet kurarak istiklâl mücadelesine karar vermiştir: Geceleri şehirde dolaşan Çin imparatorunu öldürme planları, ansızın çıkan fırtınaya rağmen ertelenmemiş ve saraya hücum ile saray ve başkenti ele geçirmeye karar vermişlerdir. Saraydaki muhafızlar ve dışarıdan sevk edilen ordu ile başa çıkılamamış ve şehir yakınındaki

Wei ırmağına çekilmişlerdir. Kahramanca mücadele eden Kürşad ve arkadaşları sonunda yakalanarak öldürülmüşlerdir.

- 640 Gök Türk devleti'nin fetret döneminde karluklar Turfan'ın kuzeyine kayarak Çin'e tabi oldular: Çinliler'in (kalaluk) diye zikrettikleri, Türkçede "Karlık=kar yığını" manasında olan Karluklar, Türk soyundan gelme, bir Göktürk boyu olup, Altaylar'ın batısındaki Kara-İrtiş ve Tarbagatay havalisinde oturmakta idiler. Daha İstemi kagan döneminde Türk hâkimiyetinin Hazar'ın kuzeyi ve Maveraünnehir'e doğru genişlemesinde büyük hizmetleri olmuştu. Göktürkler'in fetret döneminde (630-680), diğer Türk boyları gibi Karluklar da, başlarına buyruk hareket etmişler hatta zaman zaman Çin'e karşı da gelme cesareti göstermişlerdir. 640 sıralarında Turfan'ın kuzeyine kayan Karluklar, Çinliler tarafından mağlup edilmiş (650, 654) ve [Çin'e bağlı Batı veya Doğu Göktürklerine bağlı olmaksızın, kendi reislerinin kontrolü altında] P'ei-ting eyaleti (Tanrı dağlarının kuzeyi)'ne bağlanmıştır. 665'e doğru tekrar istiklâllerini kazanan ve "Kül-Erkin" unvanını taşıyan Üç-Karluk beyi, bu tarihlerde "Yabgu" ünvanını almış ve kuvvetli bir orduya sahip olmuşlardır. Kapgan Kagan zamanında tekrar II. Göktürk hâkimiyetine giren Karluklar, Çin'in tahrik ve teşvikleri ile Göktürkler'e karşı istiklâl mücadelelerine kalkışmışlar, Uygur ve Basmıllar'la birlikte, Göktürk hâkanlığının yıkılışında mühim rol oynamışlardır. Karluk başbuğu, Basmıl hâkimiyeti dönemi (742)'nde "sağ/batı yabgu" mevkiini almış, Uygur hâkanlığı döneminde ise "sol/doğu yabgu" unvanını almıştır. Bu arada Karluklar'dan bir kısmı ise Beş-balık havalisinde oturmakta ve kendi seçtikleri Tun-Bilge adlı bir yabgunun idaresinde idiler.

Kirgizistan-Tokmalı, Burana Kale höyüğü (Bekir Deniz)

- 642 Nihavend Savaşı: Sasani Şahı Yezdicerd, Nihavend Savaşı'nda Müslüman Araplar tarafından yenilgiye uğratıldı.
- 644-656 III. Halife Hz. Osman dönemi (17 Haziran 656 tarihinde Medinede şehit edildi).
- 645 5. asrın 2. yarısından itibaren siyasi varlığı bilinen Uygur Beyliği dağıldı.
- 642-651 Arap hücumlarının baskısı sonucu Sasani İmparatorluğu çöktü.
- 650 Alanlar ve Bulgarlar'ı yenen Hazarlar, Kafkaslar ve İdil/Volga bölgesinde egemenliği ele geçirdiler.
- 652 İslâm ordularının, Horasan'ı ilk defa ele geçirmesi.

656-661 Medine İslam Halifelerinin dördüncüsü Hz. Ali bin Ebi Talib'in hilafeti (24 Ocak 661'de şehit edilmiştir). Taraftarlarınca Ekim ayında Kufe'ye gidişi. Irak'ta Cemel/Deve Olayı'nda düşmanlarına üstün gelmesi.

Aralık 656 Cemel Vak'ası gerçekleşti (4 Aralık 656).

657 Sıffin Savaşı: Hz. Ali ve Hz. Muaviye yandaşlarının Sıffin'de savaşı. Hakem Olayı.

659 Çin kuvvetlerinin Batı Türk Hâkanlığı toprakları Maveraünnehir'e girişi.

661-680 Muaviye bin Ebi Süfyan'ın hilafet dönemi.

661-750 Emevî Sülalesinin Saltanat/Hilafet yılları: Şam'da Emevî Hilâfeti'nin kuruluşu ve İslam'da Sünnî-Şi'î ihtilâfının başlaması.

665-1236/1391 İdil (Volga) Bulgar Devleti: Büyük Bulgar Devleti'nin yıkılmasıyla Çoğunluğunu Otuz-Ogurlar'ın oluşturduğu bir kütleye İdil-Çolman (Kama) sahasına çekilerek İdil Bulgarları=Diş Bulgarları oluşturdu, yani İdil/Volga Bulgar Devleti'ni kurdular. Geldikleri bu bölgede bulunan Çeremis, Mordva, Zuryen, Votyak vb. Fin-Ugor kavimleri/halklarını idareleri altına alan İdil Bulgarları yine burada bulunan Hun, Sabar, Uz, Kıpçak ve Hazar kalıntılarını da bünyelerine alarak bölgeyi süretle Türkleştirmişlerdir. İyi birer çiftçi ve tüccar olan İdil Bulgarları bölgede birçok önemli şehir ve kasabalar kurmuşlardır. İdil kıyısındaki başkent Bulgar şehri önemli bir ticaret merkezi durumunda idi. Doğu'da Başkırtlar, Batı'da Ruslar ve Burtaslar ile komşu idiler. Ticârî

münasebetler sonucu İslâmiyet'le karşılaşan Bulgarlar, Bağdad Abbasi Halîfesi el-Muktedir'den dinî yardım ve irşâd heyeti talep ederek, 10. yılın ilk çeyreğinde (921-922) İslâmiyet'e girmişler ve Doğu Avrupa'da Türk-İslâm kültürü'nün de temsilcisi olmuşlardır. İlk Moğol akınını atlatan İdil Bulgar Devleti, Batu Han idaresindeki kalabalık Moğol ordusu ile

başedememiş ve yıkılmıştır. Moğollar'ın çekilmemesinden sonra bölgede (Deşt-i Kıpçak) Altunordu Devleti hüküm sürmüş, fakat bu sefer de bölge Toktamış zamanında, Timur Hân tarafından ikinci defa (1391) büyük bir yıkıma uğramıştır. Timur'un bölgeyi tahribinden sonra dağılan halkın bir kısmı Kama'nın kuzeyine Kazan nehri boylarına göçmüş, buradaki Bulgar-Kıpçak karışımı ahâlî sonradan kurulacak olan Kazan Hanlığı'nın esas nüfusunu teşkil edecektir. Yine daha sonra bu bölgede bir devlet kuracak olan Çuvaşlar'ın da burada kalan Bulgarlar'ın torunları olduğu kabul edilmektedir. Mısır'daki Tolunoğulları hariç, ilk Müslüman Türk devleti'nin Karahanlılar mı yok-

sa bu İdil Bulgar Devleti mi olduğu hususunda tarihçiler arasında ayrılık vardır.

- 667 Araplar, son Sasanî şahı Firuz'u yendiler ve ilk defa Amu Derya Nehri'ni geçtiler.
- 673/674-704 Arap hücumlarının Amu Derya'nın ötesine uzanarak, Buhara ve Sogdiana'yı ele geçirme teşebbüsü.
- 678 Hz. Muhammed'in hanımı ve Hz. Ebu Bekir'in kızı, Hz. Aişe'nin vefatı (13 Temmuz 678).
- 679-864-> Tuna Bulgar Devleti: Dobruca'nın güneyinde Asparuh (679-702) tarafından kurulan bu Tuna Bulgar (İç Bulgarlar) Devleti, Ogur Türkleri tarafından kurulmuş en uzun ömürlü siyasî teşekküldür. Bizans'ı yıllık vergiye bağlayan Tuna Bulgarları, böylece siyasî varlıklarını da tescil ettirmiş oluyordular. Tuna Bulgar Türkleri Balkanlara inince, burada bulunan ve ufak kabile hayatı yaşayan İslâv kütlelerini kendilerine bağlamayı başarmışlar, onlara vatan, devlet ve millet kavramlarını öğretip, teşkilâtlandırıp, Bizans İmparatorluğuna karşı kendilerini koruma kabiliyeti ile donatmışlardır. Zamanla bölgedeki İslâv çoğunluğun tesiriyle İslâv kültürünün tesiri altında kalan, Boris Hân'ın 864 yılında Hıristiyanlığı kabul etmesiyle de Hıristiyanlaşan Tuna Bulgarları hızla karakterlerini kaybederek İslâv-Bizans-Hıristiyan kültür çevresine dahil olmuşlardır. Bugünkü Bulgaristan Devleti bu Tuna Bulgar devletine dayanmaktadır.

680 Kerbela Vakası: Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesi (10 Ekim 680)

- 680/681 Kutlug Kagan ve II. Göktürk Hâkanlığı (680/681-745)'nin Kuruluşu: Kitâbelerden de öğrenildiği üzere, Türk Milleti kaht-ı ricâl, itaatsizlik, başına buyruklu ve soğuk harp teknikleri vb. gibi sebeplerle felâkete sürüklenmiş ve 50 yıl kadar istiklâlden mahrum yaşamışlardır. Fakat bu zaman zarfında hiçbir zaman istiklâl azim ve aşkını kaybetmemişlerdir. Nitekim Nu-şi-fu (679-680) ve Fu-nien (681) bu uğurda can veren başbuğlardan sadece ikisidir. Aşına soyundan Kutlug (Ku-to-lu) da bu mücadeleye atılmış ve sonunda başarmıştır. Çin'in Ordos'daki 6 eyalet bölgesine yerleştirilen Göktürk boyları arasında bulunan Kutlug, gizli bir teşkilât kurarak, Türk önderleri ve halkını mücadeleye davet etti. Kısa sürede 5 bin kişilik bir kuvvet oluştu. Mücadeleye katılanlar arasında Tonyukuk da bulunmaktaydı. Kutlug ve Tonyukuk 681 yılında Kuzey Çin'deki Yünçün eyâletine baskınla 30 bin kadar at, deve, koyun ele geçirdiler. Yeni katılımlarla daha da güçlenerek istiklallerini elde ettiler. Çogay dağları (Yin-şan dağları/Huang-ho dirseğinin kuzey yaka-

sındaki dağ silsilesi)'nin kuzey eteklerini yazlık ve Kara-kum'u kışlık merkezi yapan Kutlug'un ilk hedefi Ötüken'i yeniden ele geçirmek idi.

680/681-745 Çinliler'e karşı Türkler'in isyanı ve Moğolistan/Ötüken'de Türk Hâkanlığı (II. Göktürk Kağanlığı)'nın Kutluk/İlteriş kagan tarafından yeniden kuruluşu.

680-692 680 yılındanberi istiklal mücadelesine girişmiş ve bunu başarmış olan Kutlug, İlteriş "İl'i=devleti derleyip toplayan" unvanıyla kagan ilan edildi (680-692): Böylece Ötüken'de yeniden kurulmuş olan II. Göktürk Hâkanlığı, kısa zamanda teşkilâtlandırıldı. Kardeşi Kapgan (=Fâtih)'ı "Şâd", diğer kardeşi To-si-fu'yu "Yabgu" ve Devlet'in kuruluşunda büyük hizmetleri geçen Tonyukuk'u ise "Aygucu/Toy başkanı, Başbakan" tâyin ederek ordu ve diplomasi işlerinin tanzimini ona bıraktı.

681 Oğuz tehlikesinin bertaraf edilmesi ve Ötüken'in tekrar zaptı: Selenga ırmağı boylarında bulunan Oğuzlar'ın Çin ve K'i-tanlar ile bir ittifak teşebbüsünden çekinen Kutlug ve Tonyukuk, Oğuzlar üzerine seferi hızlandırdı ve yapılan muharebe sonucu: Oğuz tehlikesi bertaraf edildi, asıl önemlisi Ötüken ele geçirildi. Baykal gölü'nün güney batısında, yüksekçe dağlar ve Orhun, Tamır ırmakları ile çevrili, müdafaası kolay, fakat etrafa akınlar yapmağa elverişli mevkiye "47. enlem, 101. boylam arasında" iklimi mütevil ve otlakları bol bir yer olan Ötüken yaylası, Asya Hunlar'ı ve I. Göktürk hâkanlığı zamanında devletin ağırlık merkezi olarak, Türkler'in kutlu toprağı sayılıyordu. Dağınık Türk kütlelerini ancak, "Türk devletçilik ruhunun yerleşmiş olduğu" Ötüken etrafında toplamak ve idare etmek mümkün idi. Kutluk kagan burasını ele geçirerek yeniden güçlü bir devletin temellerini attı.

Tonyukuk külliyesinde bulunan heykeller

683-692 Çin, Kitan ve Oğuzlar üzerine serf Göktürk akınları ve İlteriş kaganın ölümü (692): Ötüken merkezli devletini kuran İlteriş/Kutlug kagan tabî olarak öncelikle Çin üzerine serf seferlerini başlattı. Amaç ezeli ve hilekâr düşman Çin'i baskı altında tutarken aynı zamanda da yeni devletin ihtiyaç duyduğu yiyecek, giyecek ve at gibi zarûf ihtiyaç maddelerini temin için Çin'in adeta bir depo vazifesini görmesiydi. Türk akınları, Pekin'den Kan-su'ya kadar olan sahaya, Çin Seddi'nin güneyinden Huang-ho güney mecrasına yayılmış olan Çin garnizon (çu) ve eyâlet merkezleri "682'de Ping-çu 8 defa, 683'de Lançu, Ting-çu, Kuei-çu, Yü-çu ve Feng-çu 10 defa, 684'de So-çu 6 defa, 685'de yine so-çu Hin-çu 2 defa, 686'da yine So-çu, Tai-çu 11 defa, 687'de yine So-çu, Çung-p'ing 9 defa"ne yöneltildi. Akınlar neticesi

Çin vâli ve kumandanları mağlup edildi. Asıl büyük darbeler Hin-çu (Nisan 685)'da ve So-çu (Ekim 687)'da vuruldu. Çin'den başka 7 defa K'itanlar ve 5 defa da Oğuzlar üzerine sefer eden İltiş kagan, kuzeyde Kögmen dağları (Tannu-ula)'na, doğuda Kerulen ve Onon nehirlerinin yüksek vâdilerine, batıda Altaylar'a kadar uzanan sahadaki Türk ve yabancı kavimleri, toplulukları hâkimiyeti altına aldı. Bütün bu çabaları neticesinde devleti yeniden kurup teşkilâtlandıran, töre'yi yeniden hakim kılan İltiş, Ötüken yaylasında yeniden dalgalanmağa başlayan kurt başlı sancağın gölgesinde 692 yılında öldü.

689 Araplar Tirmiz'i ele geçirdiler.

691 Tarım Havzası'nda Doğu Türk Hanlığı'nın yeniden kuruluşu.

692-716 II. Göktürk tahtında Kapgan (Mo-ç'o) kagan dönemi: İltiş öldüğünde oğulları Bilge 8 ve Kül Tegin 7 yaşlarında idiler. İltişin yerine kardeşi Kapgan kagan oldu. Türk tarihinin büyük fâtihtlerinden ve ileri görüşlü devlet adamlarından olan Kapgan, ilk olarak şu planları gerçekleştirmeye koyuldu: Çin'i baskı altında tutmak, Çin'de dağılık hâlde yaşamakta olan Türkler'i anavatan (Ötüken)'a çekmek, bütün Türkler'i tek bir bayrak altında toplamak yani Asya kıtasında ne kadar Türk varsa hepsini Göktürk birliğine bağlamak.

693-696 Göktürklerin Çin'i baskı altına alması: Kapgan, zaferler dizisine 693 Çin baskını ile başladı. Ling-çu eyaletini 8 defa darbeledi. Ardından Ordos'a akında bulundu. 696 yılında Şeng-çu'ya 1, Liang-çu'ya 3 ve Ling-çu'ya 8 sefer düzenleyen Kapgan, aynı yıl K'itan-Çin bozuşmasını kendi lehine çevirmek için, Çin T'ang imparatoriçesi Wu'yu destekledi. K'itanlar'ı Ho-pei bölgesinde birlikte tepeledikten sonra, imparatoriçeden isteklerini sıraladı: 100 bin "hu/12,5 kilo" tohumluk darı, 3 bin adet tarım âleti, 10 bin (veya 40 bin) libre demir ve Çin topraklarında oturan (çoğu Ordos'da 6 eyalet bölgesinde) Türkler'in anavatana iâdesi.

694-714 Haccac'ın Irak valiliği.

696-697 Kırgız,-Türkiş ve Çin ittifakının kırılması ve Kırgızlar'ın itaat altına alınması: Kapgan 696 yılındaki Çin seferinin ardından, Yenisey bölgesini işgal etmekte olan Kırgızlar üzerine seferi zaruri buldu. Zira Kırgız kaganı, Türkiş (On-ok) kaganı ile Çin kaganı yanına alarak, Göktürkler'e karşı bir ittifak oluşturmaktaydı. Buna göre; müttefik ordusu Altun-yış (Altun ormanı=Altay dağları)'da buluşarak, Göktürk ülkesine saldırılacaktı.

Tehlikenin derhal bertaraf edilmesi gerektiğine inanan Kapgan ve Tonyukuk, çetin bir sefer sonunda Kögmen dağlarını aşarak, Yenisey kaynaklarında Anı ırmağı kıyısında Kırgızları bastırdı ve Kırgız ülkesini teslim aldı. Şimdi sıra ittifakın diğer iki ortağında Türkişler ve Çin'de idi. Ancak öncelikle Kapgan kagan, ordu ve idareyi yeniden tanzim etti: Kardeşi To-şi-fu'yu hâkanlığın sol kanadına "Şâd", İltiş'in oğlu 14 yaşındaki Bilge'yi Tarduş topluluğu üzerine "Şâd" ve kendi oğlu Böğü (İnel Kagan/Fu-kü/İnie Khagan)'yü ise "Küçük Kagan" tâyin etti. Böylece hâkanlığın askerî kuvvetleri, iki ordular grubu hâlinde yeniden teşkilâtlandırıldı. Kapgan Kagan kendisi, Çin ile savaşa hazırlanırken, İnel Kagan ve Bilge Şâd (doğrusu Tonyukuk'un elindeki) emrindeki batı ordular grubu ise batıyı düzenleme, yani Türkiş/On-oklar'ı devlete bağlama işiyle görevlendirildi.

698-699 Göktürk-Türkiş mücadelesi, Bolçu Savaşı (698) ve Türkişler/On-oklar'ın itaat altına alınması: Çin tehlikesinin bertaraf edilmesinin ardından artık bütün Türkler'i tek bir bayrak altında toplamak üzere Türkişler üzerine sefer edilebilirdi. Bu amaçla Kapgan, Tonyukuk'un yüksek kumandası ve Bilge ile İnel'in idaresindeki batı orduları grubunu Türkişler üzerine sevketti. Ordu, Altaylar (Altun-yış)'ı aşıp Yarışovası (Cungarya)'na ilerlemiş, Bolçu (Urungu gölünün güney-batı kıyısında, bugünkü Tokoi kasabası)'da yapılan savaşta (698) ise On-oklar'a karşı kesin bir zafer elde edilmiştir. Bu savaş neticesinde: Türk bodunundan/kavminden olduğu hâlde yanlış hareketlerde bulunan Türkiş hâkanı U-çe-le (Wu-shih-le) yakalanmış, Türkiş yabgusu ve şâdi öldürülmüş, Balkaş, İli, Isık göl, Çu ve Talas bölgelerinde bulunan On-oklar'ın bütün To-lu ve Nu-şi-pi kabileleri Göktürk birliğine dâhil edilmiş (699), Hâkanlığın sınırları batıda Kengü Tarban (Çiy ırmağı-güney Kazakistan-Maveraünnehir arasındaki Kang-kü ülkesi. Tarban/nd şehri: Seyhun'un orta mecrasında Arıs ırmağının bu nehre döküldüğü

Balbal

yerdeki Şâş bölgesinin başkenti, Otrar=Fârâb şehri)'a ve Fergana'ya dayandı. Türkiş ülkesinin zaptı ile, Maveraünnehir bölgesinin zaptı için büyük bir engel ortadan kalkmış oldu. Bir Çin yıllığında da belirtildiği üzere, Çinliler dışında bütün barbarlar hâkimiyet altına alındı. Böylece, vaktiyle Tardu'nun, Türk birliğini gerçekleştirdiği tarihten tam 100 sene sonra Kapgan Kagan'ın Doğu-Batı hâkanlıklarının topraklarını tek idârede toplaması yolu ile "dehşet verici Türk birliği" yeniden ihyâ edildi. Bu tarihlerde anlaşıldığına göre, Göktürk hâkanlığına bağlı Türk kütelleri 30 "boy" teşkil etmekte idiler.

698 Göktürkler'in Çin'i dize getirmesi: Çin'e yönelen Kapgan'ın kararlılığı ve şiddetini gören Çin, daha önceki taahhüt ettiği fakat yan çizdiği Göktürk isteklerini yerine getirmeye başladı. Buna göre Çin'den derhal: 3 bin tarım âleti, 40 bin "şi=3 bin ton" tohumluk darı gönderildi ve Türkler anavatan'a îade edildi (698). Böylece Kapgan Kagan'ın planlarından ilk ikisi gerçekleşmiş oldu. Sıra bütün Türklerin tek bir bayrak altında toplanmasına gelmişti. Fakat Çin-Türk ilişkilerinde yeni bir pürüz ortaya çıktı. Kapgan Kagan kızını bir T'ang prensi ile evlendirmek istemekteydi. T'ang sülâlesine câriyelikten dahil olan imparatoriçe Wu ise,

Moğolistan, Kültigin'in başı
(Muhammet Görür Arşivi)

bir T'ang prensini değil de kendi sülâlesinden birini dâmad adayı olarak ileri sürmüştü. İşte bu durumu aşağılayıcı olarak algılayan Kapgan, Çin elçilik heyetinde bulunan general Yen-çiwei'yi "Çin kaganı" ilân ederek, Tonyukuk ve Bilge'nin de katıldığı 100 bin kişilik bütün askerî gücüyle Çin'e girdi (698). Kuei-çu, T'an-çu, P'ing-çu, Yü-çu, T'ing-çu, Çao-çu eyâletlerini 30 defa vuran Kapgan, Çin kuvvetlerini ezdi, başta at sürüleri olmak üzere bol ganimet ve esir ele geçirdi. "Yaşıl-ögüz (Yeşil Nehir=Yang-çe=Taluy-Ogüz) " kıyılarına ve Şantung ovasına kadar ilereleyen Göktürk kuvvetleri 23 Çin kasabasını tahrip etti. Kapgan buradan kuzeye yöneldi. Saraydan yapılan "Kagan'ı bulup öldürenin Prens ilâ edileceği" şeklindeki gizli bir emre/bildiriye rağmen, birkaç yüz bin kişilik büyük bir orduya sahip olan Çin ordularını kumandanı Şa-ça Cung-i (Ça-ça Sengün), saldırıya cesaret edemeyerek, Göktürk süvari tümenlerinin geçişini uzaktan seyretmek zorunda kaldı.

VIII. YÜZYIL

700-701 Göktürkler'in, Kapgan Kağan'ın Maverâünnehir'i zaptı: Kapgan'ın planının 3. aşamasının tamamlanması için son bir gayretle, zengin Maverâünnehir bölgesinin zaptı gerekmektedir. Bu bölgede mukavemet gösterecek güçlü idârî ve siyâsî bir yapı yoktu. Daha ziyâde Türk soylu bazı âilelerin idâresindeki küçük şehir devletleri/sultanlıkları, 675'lerden beri bölgeye küçük fetih seferleri düzenleyen Müslüman kumandanları (Abdullah b. Ziyad, Sa'îd b. Osman, Musa, Muhalleb vb.)'na karşı başarı ile karşı koymakta idiler. Bölgenin zaptı için Tonyukuk'un yüksek kumandası, İnel ve Bilge'nin sevk ve idâresindeki Batı orduları

grubu, Altaylar-Bolçu-Yarış ovası-Çu ve Talas havzaları-Karadağ'ın kuzeyi üzerinden Yincü-ögüz (İnci nehri=Seyhun=Sir-derya)'ü geçerek, Maverâünnehirdeki Kızıl Kum çölüne dalıp, güney istikâmetini ele geçirdi. Tedbiren İnel'i burada bırakan ve güneye yönelen Tonyukuk, Türgiş başbuğu So-ko (U-çe-le'nin oğlu)'nun idaresindeki Sogd halkını itaat altına aldı. Buradan da ilerleyen Göktürk ordusu Temir Kapıg (Demir Kapı: m.ö. asırlardan beri İran-Tûran/Türk ülkelerinin arasında tabîî sınır kabul edilen yer)'a ulaştı (701). Böylece batıya yapılan ve zengin ganimetlerin ele geçirilmesiyle başarılı bir şekilde neticelenen sefer, batıda tabîî sınır kabul edilen Temir Kapıg'da şimdilik sona erdi. Bu sefer münâsebetiyle, Orhun kitâbelerinde ilk defa Müslüman Araplar'dan "Tezik= İranlılar, Tayy adlı bir Arap kabilesine nisbetle Araplar'a Tâzî demekte idiler. Bu ad daha sonra Türklerce, Tacik şeklinde İranlılar için kullanılmıştır" adıyla bahsedilmiştir [Arap/Tâzî=Tezik, =Tacik/İranlı].

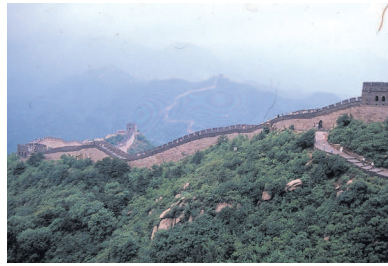
701-704 Çin üzerine yeni Göktürk akınları: 698'deki seferleriyle Çin'i büyük bir baskı altında tutan Göktürk ordusu doğuda hâla faaliyet hâlinde idi. Kapgan Kagan 701 yılında Kansu'nun kuzeydoğusundaki Tangutlar'ın sahası'na, buradan da Şubat 702'de, Güney Ordos'daki Sogd kolonileri (Chao-wu)'nin bulunduğu "6 Eyâlet=Liu Hu Çu= Altı Çub Sogdak" üzerine bir sefer düzenleyerek, Sogdlular dağıtıldı, Çinli kumandan On-tutuk mağlup edildi. Bu sefere Bilge ve Kül Tegin de katılmıştı. Çin'e yönelik serî akınlara devam edildi: 702'de Yen-çu, Hia-u, Şi-ling, Hin-çu bölgelerine 20 sefer yapıldı. 704 yılında ise Ming-şa (Ming-sha-hien/Kansu'da bugünkü Çung-wei-hien) savaşı'nda 80 bin kişilik bir Çin ordusu bozguna uğratarak; ardından Lung-çu, Yuan-çu ve Hin-çu'ya da 11 akın yapıldı. Türk akınlarından bunalan ve çaresiz kalan T'ang imparatoru Çung-tsung, yine bir günlük emirle "Kapgan'ı esir eden veya öldüren'e prens unvanı yanında 2 bin top ipekle de taltif edeceğini" ilân etti. Lu-fu ise imparatora, Türkleri birbirine karşı tahrik etmek, onları iki cephede birden savaşa zorlamak gerektiği "zira m.ö. 36'da Çi-çi böyle yenilebilmişti" şeklindeki eski bir Çin taktikğini tavsiye ediyordu.

704-711 II. Gök Türk Devleti'nde iç isyanlar ve bertaraf edilmesi: Kapgan kagan, Çin'le mücadele yanında bir de Çin'in de kışkırtmalarının tesiriyle çıkmış olan iç isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. 704 yılında Basmıllar (649 yılından beri Çin ile siyâsî münasebetler kurmuşlardı) tekrar itaat altına alındı. 709'da ise Kırgızlar'ın komşusu olan Çikler (yukarı Kem-İrtiş arasında) ve Isık göl'ün batısında bulunan Azlar itaat altına alındı. Bütün Türk toplulukları Göktürk egemenliğini kabul etmiş

olmalarına rağmen, Türk kuvvetlerinin uzak bölgelerdeki meşguliyetlerinden de istifade ederek, zaman zaman isyan ederek, devleti meşgul etmekten de geri kalmamakta idiler. 710 yılında Bilge-Kül Tegin idaresindeki Göktürk ordusu Kögmen dağlarını aşıp, isyan eden Kırgızlar üzerine yürüyerek, Songa ormanında 2.defa mağlup etti. Tola ırmağı civarındaki Bayırkular da, Türgi-yargın gölü savaşıyla tekrar itaat altına alındı. 711 yılında yine baş kaldırmış olan Türgişler üzerine gidilerek, tâbî kagan So-ko öldürüldü ve Kara Türgişler itaat altına alındı. Bilge'nin kızkardeşi ile evlendirilen Bars Beğ, Türgiş kaganı ilân edildi.

- 705 Kuteybe b. Müslim komutasındaki Araplar Merv'den, Maverâünnehir'e karşı cihad başlattılar.
- 709 Araplar Buhara ve Semerkant'ı ele geçirdiler.
- 710 Türgişler 710 lardan itibaren Kara ve Sarı Türgişler olarak ikili teşkilât hâlinde yaşamaya başladılar. Her iki Türgiş boyu, Çin entrikalarının da körklemesiyle birbirlerine iyice düşman kesildiler.
- 711 Araplar, Hive'yi ele geçirdiler.
- 711-712 Maverâünnehir ve Sind'in Emevî ordularınca ele geçirilmesi.
- 711-713 Karluk tehlikesinin bertaraf edilmesi: Türk topluluklarının isyanları karşısında gittikçe tedbirleri şiddetlendiren Kapgan'ın bu tavrı, huzursuzluğu yatıştırmak yerine daha da arttırmaktaydı. 711 yılında bastırılan Türgiş isyanına, aynı yıl Çin'in tahrikleriyle Karluklar'ın da katılması üzerine isyan büyümüş, Göktürk kuvvetlerini üç yıl meşgul etmiştir. Çin imparatoru Çung-tsung, Kansu'daki kuvvetlerini Göktürk seferi için hazırlamaktaydı. Bu amaçla kışkırttığı Karluk kütleleri ve müttelikleri, Türkistan'dan kalkarak Ötüken'e kadar sokuldular. Tehlike teşkil eden bu kütle, ancak Kapgan, Bilge ve Kül Tegin'in ortak hareketi ile Tamıg Iduk-baş (Tamır ırmağının kaynağı)'daki şiddetli muhârebede (713) bozguna uğratılabildi. Bozgun sonucu kaçabilenler Çin'e sığındı ve San-yuan bölgesine yerleştirildi.

Çin Seddi (Muhammet Görür Arşivi)

- 712 Kuteybe bin Müslim'in Maverâünnehirde akınları ve Göktürk kuvvetlerini yenmesi: Gök Türkler iç isyanları bastırmakla meşgulken, Kuteybe b. Müslim idâresindeki Müslüman kuvvetleri de Maverâünnehir bölgesinde başarılı ve kalıcı fetih hareketlerinde bulunuyorlardı (711-714). Kuteybe, Buhâra'yı almış ardından da Sogd başkenti Semerkant'ı kuşatarak, Türk asıllı sultan Gurek'i teslimine zorlayarak şehri ele geçirmişti (711-712, h.93). Kuteybe'nin bu akınları karşısında Göktürk kuvvetlerinden yardım istenmesi üzerine

Sogdak (Semerkant bölgesi) bölgesini tanzim için Maverâünnehir kuvveti sevk edildi. Fakat Gök-türk desteğindeki bu müttelik Maverâünnehir kuvvetleri, Kuteybe karşısında yenilmekten kurtulamadı (712). Arap kaynakları, bu kuvvetlerin başında Kül Tegin, Bilge veya Kapgan'ın bulunduğunu zikretse de bu doğru görünmemektedir. Zira Göktürk ordusu bu arada tekrar isyana kalkışan Türgiş ve Karluklar'la meşgul idi (711-714). Dolayısıyla 712 yılında Kuteybe karşısında yenilgiye uğrayan Sogd kuvvetleri'nin başında, bir Türgiş başbuğunun bulunduğu ihtimali yüksektir.

- 712 Araplar Harezmi'yi itaat altına aldılar ve Semerkant'ı da yeniden ele geçirdiler.
- 713 Arap ordularının Kaşgar'ı yağmalaması.
- 713 Göktürk kuvvetleri'nin Beş-balık'ı kuşatması: Çin'in, Türkler'i iki cepheye kısıtma ve imha planı, tam zamanında, Çin desteği ulaşmadan, Karluk tehlikesinin bertarafıyla suya düşürüldü. Şimdi de sıra Çin hazırlığının bir an önce safdışı edilmesinde idi. İnel ve Bilge'nin de bulunduğu kuvvetlerle Çin'in yığınak merkezi olan Beş-balık kuşatıldı, fakat ele geçirilemedi. Çinliler yaşanan karışıklıklardan istifade ile Soei-se (Isık gölün kuzey batısındaki Tokmak şehri)'de bulunan Türk kabileleri üzerinde bazı başarılar elde ettilerse de, Çin'in taarruz gücü büyük ölçüde kırılmış oldu.
- 714 İmparator T'ai-tsung'un komutasındaki Çinliler, Issık Göl'de Türkler'i yendi.
- 714-716 Oğuz İsyanları ve Göktürk Devleti'nde otoritenin sarsılması: İsyanlar ve huzursuzluklarla çalkalanan hâkanlık ve Kapgan'ın otoritesi gittikçe sarsılmaktaydı. 715'de isyana kalkışan Azlar ve İzgiller şiddetle ezildi. Fakat kitâbelerde yer alan "Dokuz-oğuz bodunu, kendi bodunum idi, gök ve yer karıştığı için, düşman oldu" şeklindeki ifâdelerden de anlaşılacağı üzere, hâkanlığın esas kütlesini teşkil eden Oğuz isyanları, devleti temellerinden sarsmış, Göktürk içtimâî bünyesinde derin yaralar açmış, daha da kötüsü neticede On-ok ülkesi ve Maverâünnehir bölgesinin hâkanlıktan kopması ile sonuçlanmıştır. Kapgan'ın 715 yılındaki Dokuz-oğuz seferi ile, Oğuzlar mağlup edilmiş, büyük oranda da hayvan telefatına uğramışlar, bir kısmı da Çin'e sığınmıştır.
- 715 Kuteybe'nin ölümü ardından, Maverâünnehir'de Arap fetihleri kesintiye uğradı.

Temmuz 716 Kudretli ve cengaver Göktürk kaganı Kapgan'ın ölümü: 716 yılında yine Oğuz boylarından biri olan Bayırkular tenkil edilmiş, fakat bu Kapgan Kagan'ın son zaferi olmuştur. Zira

kendinden emin Ötüken'e dönen Kapgan Kagan, yolda Bayırkular'ın pususuna düşerek öldürülmüştür (22 Temmuz 716).

716 İnel Kagan ve öldürülmesi: Kapgan'dan sonra yerine oğlu İnel (Böğü, 716) Göktürk tahtına oturdu. Fakat O, babasının aksine, siyâsî ve idârî kudretten yoksun idi. İç buhranları önleyemedi. İsyanlar karşısındaki başarısızlığı, halk nezdinde itibarını düşürdü. Halk, Tanrı tarafından hâkanlık yetkilerinin elinden alındığı düşüncesinde idi. Oğuzlar'ın büsbütün alevlenen isyanları karşısında, devleti kurtarmak yine İlateriş'in oğulları Bilge (sol bilge éligi) ve kardeşi Kül-Tegin'e düştü. Bu iki kardeş, 716 yılında 5 defa Oğuzlar üzerine sefer düzenlediler, yine bu arada Ötüken'e saldıran Üç-oğuzlar Kül Tegin tarafından püskürtüldü. Oğuzlar, Dokuz-tatarlar'la ittifak ederek hücumla geçmişler, fakat Argu'da yapılan iki savaşla bozguna uğratarak, Çin sınırına çekilmeye mecbur edildiler. Uzak giden isyanlar ve savaşlar, halkta büyük infiallere sebep olmakta, İnel'e karşı güvensizliği pekiştirmekteydi. Muhtemelen, kaganlığı bırakmak istemeyen İnel'e karşı zor kullanılmak mecburiyetinde kalındı. Sonunda Bilge ve Kül Tegin tarafından bir ihtilâl planı yapıldı. Kül Tegin tarafından icrâ edilen plan neticesinde, kardeşi, akrabaları, beyleri ve taraftarları dâhil İnel Kagan öldürüldü (716).

716 İnel'den sonra Göktürk hâkanlığının başına Bilge (716-734. Tengriteg Tengride bolmuş Türk Bilge) kagan oldu. Bilge'den boşalan "sol bilge éligi"ne de Kül Tegin getirilerek, ordunun tanzimi vazifesi ona verildi. 705 yılından beri "Yargu=Yüksek mahkeme" üyeliğinde bulunan, Bilgenin kayınpederi Tonyukuk ise, yeniden eski vazifesi olan "Ayguculuk=Devlet Meclisi Başkanlığı"na getirildi. Böylece idarî yapı yeniden tanzim edildi. Bilge, derhal mücâdeleye koyularak; 717'de Kargan savaşında Uygur İl-teber'ini, 718'de de yeniden isyan eden Karluklar'ı bertaraf etti.

717-766 Türgişler Su-lu kagan önderliğinde istikallerini kazandılar: Çin kaynaklarında Göktürk hâkanlığı'nın batıdaki boylarından biri olarak, ilk defa 651 yılı hâdiseleri münasebetiyle zikredilen Türgişler (Türk+ş, T'u-k'i-şi), On-oklar'ın To-lu kolunun bir kısmını teşkil etmekte ve İli nehri dolaylarında oturmakta idiler. Göktürkler'in tâbiyetinde tâyinli Batı Göktürk kaganının hakimiyetinde yaşayan Türgişler, 7. asrın sonlarına doğru Baga Tarkan unvanlı Türgiş şefi U-çe-le önderliğinde başkaldırarak, hemen bütün On-ok sahasına hâkim olmuşlardır. Kapgan Kagan idaresindeki Doğu Göktürkler'e karşı, Çin ve Kırgızlarla ittifak yapan Türgişler, Tonyukuk idaresindeki Göktürk ordusunun hezimetine uğradılar (698, Bolçu savaşı) ve On-ok sahası U-çe-le idaresinde

Göktürk hâkanlığına bağlandı. Gök Türkler'in iç mücadeleleri esnasında Su-lu adlı bir Kara-Türgiş çor'unu kagan seçen Türgişler (717) tekrar istiklallerini kazanmışlardır. Göktürk uruglarından bir kısmı da ayrılarak bunlara dâhil olmuşlardır. Sulu Kagan vefatına kadar (738), uzunca bir müddet başkenti Balasagun (=Kuz-uluş, Talas'ın kuzeybatısında)'da hüküm sürerek, Maverâünnehir'den doğuya doğru yayılmağa çalışan Emevî/Arap ilerleyişini durdurmuş, bu misyonuyla da Orta Asya halkının "Arap teb'ası" olmasını engelleyen ve Maverâünnehir bölgesini yine Türkler'in eline almağa çalışan bir kagan olarak bilinmiştir. 714'de umumî karargâhı Merv'den Şâş (Taşkent bölgesi)'a naklederek Kaşgar'a doğru İç-Asya istikâmetinde ilerleme siyaseti güden Emevîler, Kuteybe'nin 715'de vefatıyla yerine atanan başarısız valilerle amaçlarına ulaşamadılar. Başarısızlığın birçok sebepleri vardı: Sulu idaresinde Türgişlerin Maverâünnehir bölgesinden Arap sultasını söküp atmak [İslâm akîdelerine karşı değil] için şiddetli mukavemeti ve bölgedeki mahallî prenslerin/sultanların istiklâl peşinde olması ve Araplarla işbirliğine yanaşmamaları Emevîleri başarısız kılıyordu.

Yine bölge İç-Asya ticaret yolu üzerinde bulunması sebebiyle, iktisadî açıdan her iki kesim için de önem arz etmekteydi. Türk mukavemeti karşısında Çinliler'le ittifak teşebbüsüne girişen Emevîler,

Moğolistan, Tonyukuk Külliyesi, genel görünüm (Muhammet Görür Arşivi)

istedikleri desteği elde edemediler. Zira Çinliler de batıya doğru genişleme siyaseti gütmekteydiler. Fakat Araplar'ın Seyhun ötesine geçmeleri (719) ile aynı zamana denk gelen Çin'in bu politikası, Göktürk duvarına çarpmıştı. Çinliler bu kez de Türgiş duvarına çarpmak istemiyor, şimdilik "durumu idare" politikasını uyguluyorlardı. Çin'in bu siyasetini hisseden Türgişler, batıda faaliyete geçerek, Kül-çor kumandasında Seyhun'u geçip (721) Maverâünnehir'de ilk büyük başarılarını kazandılar. Bölgeye atanan yeni Emevî valisinin yaptığı baskılar, bölge halkının Türgişlere sığınmasını doğuruyordu. Bölgedeki Emevî valisi yine değiştirilmiş ve bu kez Halife Hişam (724-743) tarafından atanan (724) yeni vali Müslim b. Saîd, Seyhun'u geçerek Türgişler üzerine yürüdü. Fakat mahallî kuvvetlerden de destek alan Türgiş ordusu, bizzat Sulu kumandasında Arap ordusunu büyük telefata geri, Semerkant'a çekilmeye mecbur etti. Bu bozgun Arapları uzunca bir süre yıldırmış, sadece Maverâünnehir bölgesi halkı değil, Toharistan'da ve diğer güney bölge idareci ve hal-

kı nezdinde de Türgişler kurtarıcı olarak görül- müştür Bundan böyle Horasan'a atanan yeni vali- ler de bir varlık gösterememişler, bölgede Türgiş nüfuzu hızla yayılmıştır. Maverünnehir'de Emevî iktidarı için tehlikeli bir gelişme olan Şîî ve Ab- bâsî propagandası da hızla yayılmaktaydı. Bu at- mosferden faydalanan Hâkan Sulu, hızla harekete geçerek Buhâra'yı zaptetti (728). Arap idaresi Semerkant ve Debusiye şehirleri ile iki küçük kale- ye sıkışmış, tâ Harezme'de bile Araplara karşı kı- mıldamalar başlamıştı. Semerkant'ı da alarak Emevîler'i Maverünnehir'den atmak isteyen Su- lu, Semerkant'ı kuşatmağa hazırlanırken, Halife Hişam'ın emriyle Kûfe ve Basra'dan toplanan 20 bin kişilik bir ordu Semerkant'a ulaşmış, üstelik kış mevsimi de yaklaştığından, Hâkan Buhâra'yı da tahliye ederek geri çekilmiştir (732). Bu arada Emevî valisi Cüneyd'in (734 yılında) ölümü ile, zaten kudret ve nüfuzu kırılmış olan Horasan Vi- lâyeti'nde "siyah bayrak açan" Abbâsî taraftarı Hâris b. Süreyc Belh'i ve Horasan vilâyeti'nin merkezi olan Merv şehrini ele geçirdi. Emevî valî- lerini üç sene (734-737) uğraştıran Hâris, Türgiş- ler'e sığındı. et-Taberî'nin verdiği bilgiye göre Türgiş hâkanı Sulu, bölgede Emevîler'e karşı ol- dukça çok sayıda müttelik (Haris ve taraftarları, Sogd hükümdârı Gûrek veya oğlu, Usrûşana hâki- mi, Şâş/Taşkend bölgesi hükümdârı, Huttal hü- kümdârı) edinmişti Bu durum bölgedeki nüfuzun Araplar'dan Türkler'e geçtiğinin bir göstergesidir. Bölgedeki nüfuzunun verdiği güvenle harekete geçen Hâkan Sulu, önce Cuz- can'a girdi, fakat Cuzcan hü- kümdarının Araplar'la birleşe- rek hıyanet etmesi neticesinde Emevî valisi Esed b.'Abdulla- hi'l-Kasrî, Türgiş ordusunu ar- kadan vurdu (738, Sân veya Haristan savaşı). Memleketine dönerek, Çinliler karşısında bazı başarılar elde eden (717, 726) Sulu, bu istikâmetteki mücadelesine devam etme ar- zusunda iken, daha önce büyük hizmetlerini gör- düğü Sarı Türgiş Başbuğu (Baga Tarkan) Kül-çor tarafından öldürüldü (738). Çin siyaseti başarıya ulaşmıştı. Zira daha 710'lardan beri [Kara ve Sarı Türgişler olarak] ikili teşkilât hâlinde yaşayan Türgiş Boyları, Çinliler tarafından birbirlerini iyice düşman edilmişlerdi. Sulu'nun oğlunu "kagan" yapmak isteyen Kara Türgiş Başbuğu Tu-me-çe, Sarı Türgiş Başbuğu Baga Tarkan (Kül-çor) tara- fından öldürüldü. Böylece önemli bir rakibini al- teden Kül-çor kendini "kagan" ilân etti. Üstelik, Çinliler'in On-oklar kagan'ı ilân ettiği Hin (Aşî- na âilesinden)'i mağlup edip öldürmesi ile Aşîna soyunun Batı Göktürkleri kolu da sona erdi (739). Çinliler bu kez de Kara Türgişleri desteklemeye

Moğolistan Karakorum'daki kaplumbağa kaidesi

başladı. Kara Türgişler'in başına geçen İl-etmiş Kutluk Bilge (742) ve Tanrıda Bolmuş (753, Uy- gur hâkanı Moyen-çor'un himayesine girdi) adlı başbuğlar zamanında da bu mücadele devam et- miştir. Karluklar'ın da katıldığı, uzunca bir süre devam eden bu mücadeleler Türgişler'i oldukça zayıflattı. Nihâyet bu mücâdeleden istifâde ile güçlenen Karluklar, To-lu ve Nu-şi-piler'e üstün- lük sağlayarak, ağırlık merkezi Çu vâdisi olan sa- hada kendi hâkimiyetlerini kurdular (766). Muh- temelen Peçenekler'e menşe teşkil etmiş olan Tür- gişler ve bu mücadeleleri, bilhâssa mühim bir tari- hî hâdis olarak kalabalık Oğuz kütlelerinin ba- tıya, Sır-derya'ya doğru intikâlini kolaylaştırmış- tır.

720 Çin'in Göktürk barış teklifini reddetmesi: İç is- yanlar, Göktürk ordusu ve içtimâî yapısını sarstı- ğı ve yeniden güç toplamak için zamana ihtiyaç olduğu için Tonyukuk ve Bilge, kuvvetli komşu Çin ile iyi geçinmek düşüncesinde idiler. Bu amaçla Çin'e uzattıkları barış eli geri çevrildi (720). Zira sığıntı bir Göktürk prensesini 718'de Bilge'ye karşı savaş için kışkırtan, K'i-tan ve Tata- bılar'a askerî destek veren ve son olarak Beş-bal- lık'taki Basmıllar ile de anlaşan Çin'in bu tutumu, Göktürk idarecilerini yeni bir politika benimse- meye ve tedbire sevketti.

720-725 Tonyukuk'un planları ve devletin yeniden to- parlanması: Çin'in barış teklifini reddi ardından Tonyukuk bizzat yaptığı planı uygulamaya koyar- ak; önce Basmıllar mağlup edildi, sonra da Çin şiddetli bir baskı altına alındı: Şan-tan savaşı (Eylül 720)'nda Çin mağlup edilerek, daha önce ku- şatılmış olan Beş-balık ele geçirildi. Ardından Kan-çu, Yüan-çu, Liang- çu bölgeleri, düzenlenen 10 sefer so- nunda ele geçirildi. 722-723 yıllarında düzenlenen seferlerle K'itanlar ve Tatabılar bertaraf edildi. Karluk İl-teber'inin, Göktürk baskısı sonu- cu ülkesini terketmesiyle, Bilge,

Karluk halkı tarafından sevinçle karşılandı. Hâ- kanlık eski gücüne ulaşmanın zindeliğini yaşa- maktaydı. Zira Bütün doğu ve Tarbagatay'a kadar batı, hâkanlığın idâresi altında idi. Hattâ Bilge, 717'denberi Ötüken ile irtibatını kesip müstakil devlet olan Türgiş bölgesini de kendine tâbi say- maktaydı. Bu başarılar, üç mümtaz devlet adamı- nın ortaklaşa geyretlerinin bir mükâfaatıydı. Çin imp.u Hüan-tsung, Göktürk Devleti'nin gücünü bir kez daha görmüş ve 725'yılında, bir resmî top- lantıda şu mütaleada bulunmuştur: "... Göktürk- ler'in ne zaman, ne yapacakları bilinmez. Kagan Bilge iyidir, milletini sever, Türkler de ondan memnundurlar... Kül-Tegin harp san'atının üstâ-

dıdır, ona karşı koyacak bir kuvvet güç bulunur... Tonyukuk ise otoriter ve bilgedir, niyetleri, kurnazlığı çoktur. İşte şimdi bu üç barbar aynı anlayışta olarak bir aradadırlar...". Başarılar karşısında tavır değiştiren Çin imparatoru, Ötüken'e bir elçi göndermiş ve Bilge kagan, hâtonu, Kül-Tegin, Tonyukuk ve diğer erkânla birlikte bu heyeti kabul etmiştir (725).

721 Türgişler, batıda faaliyete geçerek, Kül-çor kumandasında Seyhun'u geçip (721) Maverâünnehir'de ilk büyük başarılarını kazandılar.

725/726 Tonyukuk'un ölümü: Kaynaklarda Tonyukuk hakkındaki son bilgi 725 tarihinde Ötüken'i ziyaret etmiş olan Çin elçisinin kayıtlarında, bu kabulde onun da bulunduğu dair olan haberdir. Bu tarihten sonra ismi zikredilmediğine göre, herhâlde bu tarihten az bir süre sonra Tonyukuk vefat etmiş olmalıdır (725 veya 726). Göktürk istiklâl mücadelesinin hazırlık safhasından itibaren İlteriş, Kapgan ve Bilge zamanlarında devlete 46 yıl başarı ile hizmet eden, savaşlarda hiç başarısızlık yaşamayan, "Boyla, Baga, İnançu Yarğan, Apa Tarkan" unvanlı, "bilge ve stratejist" Tonyukuk, hâkanlığın ordusunu, adliyesini tanzim edenlerin başında gelmekteydi. Çin kaynakları da onun bu üstün meziyet ve devlet adamlığını zikretmekte, "Aygucu" olarak devletteki

Kül-Tegin Yazıtının doğu yüzü

büyük rolünü, çağının dinî ve kültürel cereyanlarını nasıl bir dikkat ve ihtimamla yakından tâkip edip, Türk milleti açısından değerlendirdiğini gösteren deliller sunmaktadır. Bilge kagan, Çin içtimâî hayatının da tesiriyle ve fakat daha çok savunma maksadıyla, Türk ülkesinde de şehirleri surlarla çevirmek, hisarlar yaptırmak istemekteydi. Tonyukuk ise buna itirazla: "Bunlar olmamalı. Biz ömrünü sulu ve otlu bozkırlarda geçiren bir milletiz. Bu hayat bizi daima bir harp egzersizi içinde tutmaktadır. Göktürkler'in sayısı Çinliler'in yüzde biri bile değildir. Başarılarımız yaşayış tarzımızdan ileri gelir. Kuvvetli zamanlarımızda ordular sevkeder, akınlar yaparız. Zayıf isek, bozkırlara çekilir, mücadele ederiz. Eğer kale ve surlar içine kapanırsak, T'ang orduları bizi kuşatır, ülkemizi kolayca istilâ eder..." karşı çıkmış, yine onun, Bilge'nin, ülkenin her yerinde Budist ve Taoist tapınaklar inşa ettirerek, bu felsefeleri Türkler arasında yayma düşüncesine de şu sözlerle karşı çıktığını görüyoruz: "Her ikisi de insandaki hükmetme ve iktidar duygusunu zaafa uğratar.

Kuvvet ve savaşçılık yolu bu değildir. Türk milletini yaşatmak istiyorsak, ne bu tâlimlere, ne de tapınaklarına ülkemizde yer vermemeliyiz". Bu tavsiyelerdeki derin manâ iyi anlaşılmalı ki, bu istekler revâç bulmadı.

726/727 Tonyukuk Abidesi/Kitabesi dikildi: Batılılarca "Göktürk Bismarck'ı" olarak isimlendirilen Tonyukuk'un hâtırasına, Orhun Bayın-çokto mevkinde bir kitâbe dikilmiştir (726 veya 727). Türk dili ve edebiyatının uzun ve kolayca okunabilen ilk âbidesi olarak, Türk millî kültür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Metnin bizzat Tonyukuk tarafından kaleme alınmış olması ihtimâli, ona Türk edebiyatının adı ve şahsiyeti bilinen ilk siması olmak şerefini kazandırmaktadır.

728 Araplar'ın, Maverâünnehir halkını zorla İslâm'a kabule teşebbüsleri, Türkler'in genel bir isyanı ile karşılaştı.

731-734 Göktürkler tarafından Orhun Yazıtları'nın yazılması.

Şubat 731 Kültegin'in ölümü: Bilge kagan, Tonyukuk'un ardında diğer bir yardımcısı ve kardeşi, Kül-Tegin'i de 731 yılında kaybetti. 7 yaşından beri ömrünü Türk milletinin yücelmesi uğruna hasreden Kül-Tegin öldüğünde 47 yaşında idi. Cesareti, ve askerî kaabiliyeti ile hem Göktürk hem de Çin vesikalarında övülen Kül-Tegin'in ilk büyük kahramanlığını, 716 yılında Göktürk başkentinin Üç-oğuzlar tarafından basıldığı zamana dair Bilge'nin naklinden öğreniyoruz: "Anam hâton, büyük analarım, ablalarım, gelinlerim, prenslerim cârîye olacaktı, ölenler yolda kalacaktı. Kül-Tegin karargâhı vermedi... O olmasa idi hepimiz ölecektiniz...". Ölümünün doğurduğu derin boşluğu üzüntüyü yine Bilgenin ağzından dinliyoruz: "... Küçük kardeşim Kül-Tegin öldü, görür gÖzim görmez oldu, bilir bilgim bilmez oldu... Zamanın takdiri Tanrı'nındır. Kişi-oğlu ölmek için yaratılmıştır. Yaslandım, gözden yaş, gönülden feryat gelerek yanıp yakıldım... Milletimin gÖzi, kaşı (ağlamaktan) fena olacak diye saktım". Kül-Tegin'in ölümü civar ülkeleri de derin üzüntüye boğmuştur (27 Şubat 731).

Kasım 731 Kültegin'in cenaze töreni ve adına bir Kitabe dikilmesi: Bilge Kagan'ın isteği üzerine hazırlanan Kültegin Kitâbesi'nin Türkçe metni, Yollıg Tegin (Bilge'nin ve Kül-Tegin'in atısı/atabeyi) tarafından yazılmış ve taşa 20 günde kazanmıştır. Türk millî tarihi içinde, Göktürk tarihi, kültürü ile dil ve edebiyatı bakımından emsalsiz bir kıymeti hâiz bu kitâbe ile birlikte, anıt-kabirin nakış ve tasvirleri tamamlanarak yapılan cenâze törenine "1 Kasım 731/Koyun yılının 9. ayının 27. günü", Çin, K'i-tan, Tatabı, Tibet, İran-Sogd, Buhâra, Türgiş, Kırgız vb. devlet ve kavimleri husûsî hey'etlerle katılmışlardır. Çin imparatoru, baş

sağlığı dileğiyle birlikte, onun hâtırasına dikilecek âbide de, bir de Çince metnin bulunması arzusunu bildirmiş ve bu arzusu gerçekleştirilmiştir (1 Kasım 731). Ölüm ve cenaze törenleri arasında bu kadar fark olmasının sebebi, Ortaçağda Türkler'in, cenazelerini yılda iki kez (ilkbaharda ve sonbaharda) gömme adetinden kaynaklanmaktadır.

Kasım 734 Bilge Kağan'ın zehirlenerek öldürülmesi: İki büyük yardımcısının vefaati ile destek ve yardımlarından mahrum kalan Bilge, 734 yılında K'i-tan ve Tatabılar'a karşı Tönges dağındaki zafer dışında fazla bir faaliyette bulunamadı. 725 yılında Çin üzerinde elde ettiği üstünlüğü, 727'de Çin'e gönderdiği bakanı Buyruk-çor (Mei-luç'o) un temasları sonucu, So-fang (Ling-çu'daki) şehrinde elde ettiği ortak pazar yeri (serbest ticaret bölgesi) anlaşmasıyla neticelendirmişti. Bilge, ilişkileri daha da ileriye götürmek ve bir Çinli prenses ile evlenmek istiyordu. 734'de isteğinin imparatorca kabul edilmesi üzerine bir teşekkür heyeti Çin'e gönderilmişti ki, bu izdivaç sonuçsuz kaldı. Zira Bilge, Buyruk-çor tarafından zehirlendi. Kendisini zehirleyenleri bertaraf eden Bilge, zehrin tesiriyle 25 Kasım 734 tarihinde öldü. Göktürk milletine, 19 yıl "Şâd" ve 19 yıl da "Kagan" olarak hizmet eden Bilge'nin ölümü, halkı büsbütün yasa boğdu. Çin imparatoru da ülkesinde yas ilân etti.

Haziran 735 Bilge Kagan'ın cenaze töreni ve adına bir Kitabe dikilmesi: Metnini yine Yollığ Tegin'in kaleme aldığı kitâbenin taşa kazınması bir ay dört günde tamamlanmış, yine Çin'in isteği üzerine bir de Çince metin ilâve edilmiştir (735). Bilge için yapılan anıt kabir ve kitabe tamamlandıktan sonra, cenaze töreni 22 Haziran 735 (Domuz yılının 5. ayının 27'si)'de yapıldı.

738 Türgiş kaganı Su-lu, Sarı Türgiş başbuğu (Bağa Tarkan) Kül-çor tarafından öldürüldü.

745 Üçlü İttifak ve II. Gök Türk Hâkanlığı'nın yıkılışı: 734 yılında Bilge'nin yerine tahta oğlu Tengri Han İ-yan (Yi-Yan) geçti. Onun ardından da 740 yılında Göktürk tahtına Bilge'nin oğullarından çocuk yaştaki Tengri Han oturdu. Yaşı küçük olduğu için devletin idaresi fiilî olarak annesi P'o-fu (Tonyukuk'un kızı)'nun elinde idi. Fakat o da devlete hâkim olamamış, hânedan üyelerinin birbirleriyle hesaplaşmaları ve huzursuzluk bütün yurda yayılmıştır. Göktürkler'in içine düştüğü bu sıkıntılı durumdan istifade etmekte gecikmeyen Basmlar-Karluklar ve Uygurlar ittifak ederek, Aşina âilesinden bir Basml başbuğunu "kagan" ilân ettiler (742), ardından da Göktürk hâkanı Ozmış (Wu-su-mi-şi)'i ve küçük kardeşi, son Göktürk hâkanı, Po-mei'yi öldürdüler. Bu arada müttefikler ihtilâfa düştüler, kagan ilân edilen Basml baş-

buğu öldürülerek, yerine Uygur İl-teber (Yabgu İl-teber=Kieh-li tu-fa)'i Kutlug Bilge Kül kagan ilân edildi (745). Böylece Ötüken'de Göktürk hâkanlığı tarihe mal olurken, yine Ötüken'de yeni bir Türk devleti olan, Uygur Türk devleti tarih sahnesine çıkmaktaydı. Göktürk tebası olan bazı âileler ve hattâ Tonyukuk neslinden gelenler, bu yeni Uygur Türk devletinde ve sonraki Moğollar döneminde, önemli vazifeler ifa ederek, ehemmiyetlerini muhafaza edeceklerdir.

745 Uygurlar'ın Ötüken'de Türkler (II. Göktürk Hâkanlığı'nın yıkılışı)'i yenmeleri ve Uygur Hâkanlığı (745-840)'nu kurmaları. Kurucu hakan Kutlug Bilge Kül'dür.

Hotan, Prens figürlü ipek parçasından ayrıntı (7. yy) (London, British Museum.)

745-840 Uygur Hâkanlığı: Kutlug Bilge Kül Kagan kurmuş, Karahanlılar tarafından yıkılmıştır.

748 Çinliler'in Fergana Vadisi'ni işgali.

750-754 Ebu'l-Abbas es-Seffah'ın halifeliği ve Emevî soyunun kırıma uğraması.

749/750-1258 Abbasîler, Emevîler'den Hilâfet'i aldılar ve ardından başkenti Bağdad'a taşdılar.

751 Karluk desteğindeki Araplar ile Çin ordusu arasında Talas Irmağı Muharebesi yapıldı, Çin kuvvetleri yenildi: Batıda Türgiş hâkanlığının gittikçe zayıflaması, Orta Asya Türk ülkelerinin korunması gibi tarihî bir vazifeyi Karluklar'ın üstlenmesini gerektirmiştir. Zira "imtiyazlı Arap milleti adına fetih siyaseti güden" Emevîler'e karşı, "bütün Müslümanların eşitliği esasına dayalı" Abbâsi propagandası gittikçe hızını arttırmış, bölge yeniden Arap nüfuzu altına girmeye başlamış, hatta Seyhun-ötesine bazı akınlarda dahi bulunulmuştur. Fakat Abbasi propagandasının da tesiriyle Arap nüfuzunun kırılması (mahallî idarecilerin artık Araplardan/Müslümanlardan fazla şikayet etmemeleri vb. gibi), Araplar'a karşı hoşnutsuzluğun ortadan kalkması Çinliler'i, bölgede bir iktidar boşluğu oluştu düşüncesiyle, Orta Asya siyasetlerini yeniden canlandırma yoluna sevk etmiş, Karluk hâkimiyetindeki bölgelere el koymak istemişlerdir. Bölgede öncelikle Arap hâkimiyetine son vermek isteyen Çinliler, Araplar'la Talas (Taraz; bugünkü Evliya-ata bölgesi)'da karşı karşıya

gelmiştir. O zamana kadar T'anglar'ın tarafını tutan Karluklar, Çin siyâsetinin asıl amacını bildiklerinden onlara karşı Araplar'la ortak hareket siyasetine yöneldiler. Talas Muharebesi (751)'nde Araplar'la ortak hareket ederek Çin'i ağır bir yenilgiye uğrattılar. Çin'in ağır iç buhranlara sürüklendi ve artık batı ile uzun süre uğraşmadı. Orta Asya yine Türk hâkimiyeti altına girdi (Tarım havzasından itibaren batı kısmı Karluk hâkimiyeti altına, doğu bölgesi ise Uygur hâkimiyeti altına girdi).

756-788 Endülüs'te I. Abdurrahman'ın halifelîği (Kurtuba'da Emir ilan edilmesi: 15 Mayıs 756).

766 Karluklar, Türgiş hakimiyetine son verdi.

766-1215 Karluklar, Türgiş hakimiyetine son vererek kendi hakimiyetlerini kurdular: Orta Asya'da Uygurlar ile iktidar mücadelesine giren ve Uygur kagan'ı Moya-çor karşısında tutunamayarak, Tarım bölgesinden daha batıya çekilen Karluklar, 756'da Cungarya'ya, 766'da da Türgiş'lerden boşalan İrtiş ırmağının güneyinde/Balasağun, Talas havalisine yerleşmek suretiyle Arslan İl-tirgüg zamanında, Göktürk hâkanlığı sahasında hâkimiyet kurdular.

Hoço, Kağıt üzerine resim, (8.9. yüzyıl)
(Berlin, Staatliche Museum. IB4979.)

Başkenti Balasağun/Suyab olan Karluklar, Ötügen'in üstünlüğünü kabul etmekte, siyasî bir isim olarak da "Türkmen" adını kullanmaktaydılar. Karluk yabguları, hâkimiyetin "kutlu Ötügen ülkesi" ile sıklıkla alakası inancını muhafaza ile, soylarını Göktürk hâkan âilesi, Aşina sülâlesi'ne bağlamaktaydılar. Bu

inancın bir ifadesi olarak, Kırgızlar tarafından Uygur hâkanlığının yıkılması (840) üzerine, oradaki Kırgız hakimiyetini dikkate almaksızın, Karluk yabgusu Bilge Kül Kadir Kagan, Türk hâkanlarının "meşrû halefi" sıfatı ile, kendisini "Bozkırların kânûnî/töresel hükümdârı" ilân ederek (Kara Han) unvanını alıp, mekez olarak da Balasağun (Kara-ordu=Kuz-ordu=Kuz-uluş)'u seçti. Karluklar Türk-İslâm tarihinde önemli ilklere imza atan bir Türk boyudur:-Öncelikle, Abdülkerim Satuk Buğra Hân (904-911) döneminde İslâmiyet'i kabul eden ilk Türk kütlesi (İdil Bulgarları istisna) Karluklar olup, yine Müslüman olan Sâ-mânîler'le de siyâsî mücâdelelere girişmişlerdir. Yine Türk-İslâm tarihinde önemli bir yer tutan Kara Hanlı Devleti'ni de Karluklar kurmuş ve onlara büyük bir sülâle vermişlerdir. Pendnâme'de belirtildiği üzere, Gazneli Sultan Mahmud'un babası Sebüg-tegin'in bir Karluk ülkesi olan Bars-

han/Barsgan'lı olmasına binâen, Türk-İslâm dünyasına Gazne Sultanları gibi diğer büyük bir sülâleyi de yine Karluklar vermiştir. Arapça-Farsça eserlerde kendilerinden (Karlukh, Kharlukh, Haluk) adlarıyla bahsedilen, Karluk ülkesi; doğuda Tanrı Dağları, kuzeyde Oğuzlar, güneyde Yağmalar'ın bir kısmı ve batıda da Maveraünnehr ile sınırlı ma'mur ve müreffeh bir Türk ülkesi olarak zikredilmiştir. Günümüzde Badaşhan bölgesi (Afghanistan-Tacikistan sınırı)'nde, Özbek Türkleri arasında "Karluk" adlı bir kabile yaşamaktadır.

767/769 Hanefî Mezhebi'nin kurucusu, İmam-ı Azam Ebu Hanife (Numan bin Sabit)'nin vefatı.

775 Bir kısım Oğuz ve Karluk boylarının Uzak-şarkta Türkistan'a (Meveraünnehir'e) doğru göçleri.

8. yüzyıl ortaları Batı Sirderya Oğuzlar'ın hakimiyeti altına girerken, Yedisu ve Doğu Sirderya da Karluklar'ın hakimiyeti altına girdi (8. yüzyıl ortaları).

8. yüzyıl sonları Uygurlar, Han Mei-yu (759-780) zamanında Maniheizm dinini benimsediler (8. yüzyıl sonları).

IX. YÜZYIL

9. yy.-1239/1055-1256 Kumanlar/Kıpçaklar/Kıpçak Hanlığı: Özi-Tuna arasında kurulmuştur.

815/819-999/105 Samaniler Devleti: Kökeni Saman Hudat adlı feodal bir toprak sahibine dayanıyordu. Abbasilere önemli hizmetlerde bulunan Saman'ın torunları 819'da Semerkant ve Herat'ı içine alan sınır bölgesinin yönetimini elde ettiler.

816-838 Azerbaycan'da Babek'in öncülük ettiği ayaklanma.

817-838 İmam Şafii'nin (Ebu Abdullah Muhammed bin İdris: 767-820) 20 Ocakta Mısır'ın Fustat şehrinde vefatı.

821-1055 Horasan'da Tahiri Emirlîği'nin doğuşu ve Maveraünnehir içlerine doğru genişlemesi, Tahiri-ler. Horasan'da düzeni sağlayamayan Abbasiler, bu bölgenin yönetimini güçlü bir komutana bırakma yoluna gittiler. Bu amaçla 821'de Horasan valiliğine atanan Tahir İbnü'l-Hüseyn, Nişabur'u başkent edinerek yarı bağımsız bir yönetim oluşturdu

840 Uygur hâkanlığının Son kaganı Ho-sa (839-840) ve Ötügen Uygurlarının sonu: Yenisey bölgesinde 20 yıldır bir kudret olarak beliren ve Orhun bölgesini sürekli baskı altında tutan Kırgızlar, 840 yılında Uygur topraklarına saldırarak, başkent Ordu-balık'ı zapt ile halkı kılıçtan geçirdiler ve son Uygur kaganını da öldürdüler. Ötügen'deki ocakları sönen Uygurlar, küteller hâlinde dağılarak, bir kısmı Karluk ülkesine, bir kısmı Çin sınırlarına, büyük bir kısmı da zengin ticaret mer-

kezlerinin bulunduğu İç-Asya'ya göçtüler. Bu dağılışın ardından Uygur tarihinin ikinci safhası başladı. Göçler, Hâkan âilesine mensup iki kardeşin önderliğinde gerçekleştirildi. Göç sırasında Vu-hi Tegin (841-846)'i kagan seçen Uygur kütlesi, bazan Kırgız, bazan da Çin tâbiyetine girmiştir. Diğer bir Uygur kütlesi ise, Pang Tegin idaresinde batı istikametinde, Karluk ve diğer Türk boylarının bulunduğu yurtlara doğru yöneldi. Her iki istikamete giden bu Uygur kütleleri, buralarda yeni devletler kurdular. Fakat bunlar artık "Bozkır Türk devleti telâkkisi"nden uzak olup; hâkimiyeti genişletme gibi büyük siyâsî hedefler gütmeyip, daha ziyade başta Çin olmak üzere, komşuları ile dostluk ve ticaret temeline dayalı ilişkileri tercih etmişlerdir.

840 Moğolistan'da Kırgızlar, Uygurlar'ın yerini aldı. Buradan kaçan Uygurlar'ın bir zümresi Turfan'da Uygur Krallığı'nı kurdular.

840-1040 Karahanlılar: Kül-Bilge Han tarafından kurulmuş, 1040 tarihinde ise Doğu Karahanlılar (1040-1210) ve Batı Karahanlılar (1042-1212) olmak üzere ikiye bölünmüştür.

840-1207 Uygur hâkanlığını yıkan Kırgızlar, Ötüken'de kendi müstakil devletlerini kurdular: Hanlar (m.ö. 206-m.s. 220)'dan beri mevcudiyetleri bildirilen Kırgızlar'ı, Çinliler (K'i-ku, Kie-ku, Kieka-sse) gibi adlarla zikretmişlerdir. Asya Hunları zamanında Baykal'ın batısında İrtiş havâlisinde, yine bir Türk kavmi olan Ting-lingler ile bir arada oturan Kırgızlar, kaynaklarda Türk asıllı gösterilmeyip, tahminen 5.-6. asırlarda Türkleşmiş kavimlerden sayılmaktadırlar. Hia-kia-sse/Kırgızlar, Mu-kan zamanında 560'a doğru I. Göktürk hâkanlığına bağlanmış, fetret devri (630-680)'nde ise

Kızıl duvar resmi (Berlin, Staatliche Museum, IB 8842)

müstakil bir devlet durumuna gelmişlerdir. Ancak II. Göktürk hâkanlığı devrinde tekrar bu devlete bağlanan Kırgızlar, 758 yılında da Moyen-çor Kagan tarafından Uygur hâkanlığının hâkimiyeti altına girmişlerdir. 840 yılında şiddetli bir hücum sonucu Uygur hâkanlığını yıkan Kırgızlar, Ötüken'de kendi müstakil devletlerini kurmuşlardır. Bu arada bütün Moğolistan'ı ele geçiren (Çin'deki Liao sülâlesi) K'i-tanlar (Kara Hitaylar, K'i-tanlar'ın halefleridir.), Kırgızları Ötüken'den çıkarak eski yurtları olan Baykal'ın batısındaki İrtiş nehri hâvalisine sürmüşlerdir. Kırgız kavminin, Uygur hâkanlığını yıkarak işgal ettiği Ötüken'de

tutunamayıp, buranın Moğol K'i-tanlar'a geçmesine ve tam idrâk ve intibak edemediği anlaşılan "Orhun kültürü"nü ortadan kalkmasına sebep olmak, dolayısıyla eski Türk hâkanlar yurdunu, bir daha geri gelmemek üzere, Moğollar'a kaptırmak suretiyle Türk tarihinde oynadığı menfi rol dikkatten kaçmamıştır.

845-911 Uygur Hakanlığı yıkıldıktan sonra bir kısım Uygur zümresi Doğu Türkistan (Turfan)'a göçerek burada Doğu Türkistan (Turfan) Uygur Devleti'nin temellerini atmışlardır (a.bkz.: 911-1368).

847-905 Uygur hâkanlığının yıkılması üzerine, Uygurlardan bir kütle "Sarı Uygurlar", Çin'in kuzeyindeki Kan-su bölgesine göçerek, buranın merkezi Kan-çou (eski adı Gu-tsang)'da yerleşmişlerdir (847). Yukarıda da işaret edildiği gibi, bu Uygurlar artık Bozkır Türk hâkimiyet telâkisinden uzak, Çin ile, daha ziyade ticarî faaliyetler temelinde dayalı iyi münasebetler kurmak amacını gütmüşlerdir. Bu amaçla da Çin hükümdar sülâlesi ile akrabalık kurarak, ilişkileri daha da sağlamlaştırmışlardır (a.bkz.: 905-1226)

860-1068 Uzlar/Oğuzlar/Oğuz Hanlığı: Tuna havâlisinde kurulmuştur.

860-1091 Peçenekler/Peçenek Hanlığı: Siyasi faaliyetleri İdil/Volga-Tuna ırmakları arasındadır.

867-869 İran'da Şî'i Saffârîler Hânedanlığı'nın doğuşu.

868-905 Tolunoğulları Devleti: Mısır'da kurulmuştur. Merkezi Kâhire'dir.

874/875 Sünnî Fars Sâ mânî Hanedanı'nın Maverâünnehir'de idareyi ele geçirmesi. Bağdad'daki Halifeden de yetki alan Samani Devleti'nin başkenti Buhara idi.

890 Karmatlar'ın Irak'ta ilk kez ortaya çıkışları.

9.-10. yüzyıllar Viking liderleri, Novgorod, Kiyev ve diğer şehirlerde kendi yönetimlerini kurdular (9.-10. yüzyıllar).

X. YÜZYIL

10. yüzyıl Oğuz Yabgu Devleti: Göktürk Hakanlığı yıkıldıktan sonra müstakil yaşayan Oğuzlar, 10. asrın ilk yarısında, kışlık merkezi Yeni-kent olan bir devlet kurmuşlardır. Oğuzlar'ın başında, Yabgu bulunmakta ve ona Kül-Erkin unvanlı bir başbuğ nâiblik yapmaktaydı. Orduyu Sü-başı idare ediyordu. Bu Oğuz Yabgu devleti'nin komşuları; [kuzeyde] Peçenekler ve Hazarlar, Kimekler, doğu'da Karluklar, Harezmi[güneyde]'de ise yerli hânedan Afrîgîler idi. Afrîgîler'i baskı altında tutan Oğuzlar'ın komşuları ile birçok problemleri olduğu ve aralarında çeşitli savaşların vuku bulduğu bilinmektedir. Hatta Karluklar ile yaptıkları bir savaşta, Oğuz Yabgusu da öldürülmüştü. Kaşgar-

lı Mahmud'dan ise Çiğiller ile Oğuzlar arasında köklü bir düşmanlık olduğunu öğrenmekteyiz. Kuzeyde bulunan Kimekler ile ise ilişkiler, bazan dostça bazan da düşmanca idi. Kimekler'in bir kolu olan ve 9. asırda bir kuvvet olarak beliren Kıpçaklar (Kumanlar)'ın baskısı ve Selçuklu âilesinin kendilerine bağlı kütlelerle ayrılarak bölgeyi terketmesi sebebiyle, Oğuz Yabgu Devleti 1000 yıllarına doğru yıkılmıştır. Reşidüddin (14. asrın ilk çeyreği), son Oğuz Yabgusu olarak Ali Han adında birisini zikretmekte, meşhur Cend hâkimi Şah Melik'i de bu son Yabgu'nun oğlu olarak göstermektedir, lâkin bu haber destânî bir vasıftadır. Yabgu devleti Oğuzları; "Umûmû "Türk" adı yanında, yine siyasî bir isimlendirme olarak "Türkmen" adını da taşıyorlardı ki, Müslüman ülkelerine geldikten sonra İslâm kaynaklarında bu isimle de anılmışlardır". Fakat bu Türkmen adının, Türkler'in İslâmiyet'i kabulleriyle doğrudan bir alâkası görülmemektedir. Zira Güney Rusya'daki Torklar (Uzlar)'a da Torkmen (Türkmen) denildiğine dair bazı deliller mevcuttur. Yabgu devleti zamanında Oğuzlar, Üç-ok ve Boz-ok diye eski 2'li teşkilât hâlinde idiler. Kolları meydana geti-

Kayrahan Dağı'nda Kırgız dönemine ait tümülüs Batı Moğolistan Çengel ilçesi

ren kabileler hakkında biri Kaşgarlı Mahmud'un Divan-u Lügatü't-Türk'ünde, diğeri Reşidüddin'in Câmiü't-Tevârih'inde olmak üzere iki liste mevcuttur. Divan-u Lügatü't-Türk'de ayrı ayrı damgaları ile birlikte 22 kabile gösterilmiş; Reşidüddin ise, hem kabile sayısını 24'e çıkarmış, hem Boz-ok, Üç-ok tasnifi yapmış; ayrıca, damgalara ilâveten, her kabilenin "ongon"unu belirtmiştir. Boz-oklar: Kayı, Bayat, Alka-evli (Alka-bölük), Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı (DLT'de yok), Afşar, Kızık (DLT'de yok), Beğdili, Karkın (DLT'de yok, bunun yerine) Çaruklu. Üç-oklar: Bayındır, Peçene, Çavuldur, Çepni, Salur, Eymür, Alayuntlu, Yüreğir, İğdir, Büğdüz, Yıva (Iva), Kınık. Devletin çöküşüyle Oğuzlardan kalabalık bir kütle, Karadeniz'in kuzeyinden batıya (Uzlar), diğeri bir kısım kütle ise Cend bölgesine göçmüş, oradan da Horasan'a ve sonra Anadolu'ya yönelmiştir (Selçuklu ve sonra da Osmanlı). Oğuzlar'ın bir kısmı da yerlerinde kalarak, 11. asır ortalarında Karacuk dağları bölgesinde, Mangışlak'ta ve Seyhun kıyısındaki kasabalarda oturmakta idiler. Moğol istilâsı sırasında, Cend'de ve Karakum'da da "Türkmenler" in bulunduğu görülmektedir.

Günümüzdeki "Türkmenistan" halkı bu Oğuzların torunları olup, Anadolu'da da birçok köy ve kasaba mezkur Oğuz boylarının adlarını taşımaktadır.

900 Samaniler, Saffâriler'i yıkarak, hakimiyetlerini bütün İran'a yaydılar.

905-1226 Kan-Çou Uygur Devleti: 847 yılından itibaren Çin tabii olarak yaşayan Sarı Uygurlar da diğeri halklar gibi 10. asrın başlarına gelindiğinde T'ang sülâlesine karşı isyan ettiler. Kan-Çou Uygurları da, bağlı buldukları ve merkezi Tun-huang olan Çin askerî bölgesi ile ilişkilerini kestiler. Zira burada 1905 yılında âsî bir general, "Batı Hanları'nın Altın-dağ Krallığı" adlı muhtar bir devlet kurmuş ve bu devlete Uygurları da tâbî kılmak istemiştir. Kan-Çou Uygurları buna karşı çıkmışlardır. Tegin adlı kumandanın idaresindeki Uygur ordusu, Tun-huang'ı kuşatarak halkı, kralı teslim etmeğe zorlamıştır (911). Kan-Çou Uygurlarının bu hareketi ve zaferi, Batı'daki Doğu Türkistan/Turfan Uygurları'nın da istiklâlini getirmiştir. Çin'de T'ang hânedanından sonra yerine bir Şa-t'o Türk Devleti (906-960) kurulmuştu. Bu devletin başındaki "5 sülâle" zamanında, Muahhar Leang (907-923) ile Uygurlar pek ilgilenmemiştir. Tun-huang zaferinden sonra bölgede prestiji gittikçe artan Uygurlar, Şato Türk devleti ile iyi ilişkiler kurmuşlar, özellikle 5 sülâlenin 2.si olan Muahhar T'an âilesi (923-936)'nin kurucusu Şa-t'o hükümdârı ile münasebetler geliştirilmiştir. Bu sırada Kan-Çou Uygurları'nın başında Jen-mei "cesur ve doğru" kagan bulunmaktaydı. Ondan sonra Uygurlar'ın başına sırasıyla Tegin (924-926), A-tu-yu "=Adrug, seçkin" ve Jen-yu kagan oldular. Bunlar çeşitli tarihlerde Çin'e Apa, Kün, Bars adlı elçiler gönderdiler. Çin'de 3. sülâle Muahhar Tsin "veya Chin" (937-946), 4. sülâle Muahhar Han (947-951) ve 5. sülâle Muahhar Chou (951-960) âileleri zamanında ise Çin'e, yani Şa-t'o Türk Devleti'ne, gerek Kan-Çou Uygur Devleti'nden ve gerekse Batı/Turfan Uygurları'ndan heyetler gitmiş iyi ilişkiler devam ettirilmiştir. Bu ziyaretler muhtemelen ticârî ilişkileri geliştirme amacıyla yapılmıştır. Görüldüğü üzere Kan-Çou Uygurları, büyük bir askerî kudret gösterememişler, bu sebeple de haklarında fazla bir bilgi oluşmamıştır. 10. asrın başından itibaren Mançurya ve Kore kabilelerini toplayarak kuzeyde bir baskı unsuru olarak beliren K'i-tanlar, sonunda bir hânedan "Liao Sülâlesi, 907-1211" kurarak, -özellikle de Şa-t'o Türkleri'nin 5 sülâle devrinde- Çin'in bazı kısımlarını ele geçirmişler ve Kuzey Çin'de hâkimiyet kurmuşlardı. Kan-Çou Uygurları, 940'dan sonra bu K'i-tanlar'ın, 1028'lerde ise Tangutlar'ın nüfuzu altına girdi. 1226 yılında ise bölgeyi ele geçiren Cengiz İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girdi. Daha başlardan itibaren Sa-

- rı Uygurlar diye bilinen bu Türk kütlesi, hâlen Batı Çin'de yaşamaktadır.
- 906 Çin'de Tang Hanedanlığı'nın sona erışı ve yerini Şa-t'ö Türk Devleti (906-960)'nin alması.
- 907-923 Şato (Çöl) Türk Devleti: Şato Çölü (Çin)'de kurulmuştur.
- 911-1368 Doğu Türkistan (Turfan) Uygur Devleti: Doğu Türkistan, Turfan'da kurulmuştur (a.bkz.: 845-911).
- 920-948 İdil Bulgar Hanı, Almas/Almış Yaltavar (İltabar)'ın saltanatı. Müslüman olduktan sonraki adı: Cafer bin Abdullah ibni Ahmed bin Almış.
- 922 İdil Bulgar Hanı Almas/Almış, İslamiyeti resmen kabul etti (h. 16 Muharrem 310).
- 923-936 Tang Şato Devleti: Şato Çölü (Çin)'de kurulmuştur.
- 924 Moğol Kitanlar, Kırgızlar'ı yendiler.
- 932 İlk merkezi Kaşgar olan Türk Karahanlı Hanedanlığı kuruldu.
- 934 Kıtayların orhun bölgesine saldırımları üzerine Türk boylarının yerlerinden oynamaya başlamaları ve bu sarsıntı ile Oğuzların sıkıştırdığı Peçeneklerin Hazar denizi şimalinden Tuna havzasına ve Balkanlara doğru göçleri.
- 935-969 İhşid (Akşit) Oğulları Devleti: Mısır'da kurulmuş, merkezi Kâhire'dir.
- 937-946 Tsin Şato Devleti: Doğu Kansu (Çin)'da kurulmuştur.
- 948-958? İdil Bulgar Hanı, Talib bin Ahmed'in saltanatı.
- 950 A Ünlü Türk mütefekkir, filozof Farabi (Ebu Nasr Muhammed bin Muhammed bin Tarhan bin Uzluk el-Fârâbi et-Türkî, 870-950) öldü. Bugün Kazakistan sınırları içerisinde bulunan Otrar (Fârâb) şehri yakınlarındaki Vesic yerleşim merkezinde 870 yılında doğdu.
10. yüzyıl ortaları Abdülkerim Satuk Buğra Han (-955) döneminde Karahanlılar ve Uygurlar Budizm'i terk ederek İslâm dinini kabul ettiler (10. yüzyıl ortaları).
- 962 Afganistan'da Türk Gazneli Hanedanlığı kuruldu.
- 963/995-1186/87 Samanilerin Horasan orduları komutanı Alptegin, 963 yılında Afganistan Gazne şehrini Levikler'in elinden alarak burada Gazneliler Devleti'nin temellerini attı. Sebüktegin ve oğlu Mahmud, Samani emirine yardım edince emir Mahmud'a 995 yılında Horasan orduları komutanlığını verdi. Gazneliler Devleti, 1186-7 yılında Gurlular tarafından ortadan kaldırıldı.
- 965 Kiyev Hakimi Svyatoslov, Rus step sahasındaki Hazar siyasî gücünü ezdi/kırdı.

- 985 İdil/Volga Bulgarları ile Kiyev Rusyası arasında barış anlaşması imzalandı.
- 985 En büyük/güçlü Oğuz kabilelerinden biri olan Selçuk Türkleri, Buhara civarına göçtüler.
- 986 Benimseyecekleri bir din arayışında olan Ruslar, Harezmlî Müslüman alimlerle irtibat kurdular, fakat İslam'ı kabul etmediler.
- 992 Samanilerin zayıflamasıyla Semerkant'a giren Karluk Türkleri 992'de Buhara'yı ele geçirdiler ve Karahanlılar olarak bilinen yeni bir hanedan başlattılar. Samani toprakları Ceyhun ırmağını sınır olarak kabul eden Karahanlılar ile Gazneliler arasında paylaşıldı (999).

Yazılı, sırlı tabak, 11.-12. yy., Otrar

- 997/998-1030 Gazneli Mahmud, İsmail'i bertaraf ederek tahta çıktı. Abbasi halifesi adına hutbe okuttu.
- 988 Ruslar'ın Ortodoks Hıristiyanlığı kabul etmeleri.
- 999 Gazneliler, Horasan'daki Samaniler'i yendiler. Karahanlılar ise Samanî başkenti Buhara'yı ele geçirdiler. Samanî Devleti'nin yıkılmasıyla Müslüman Türkler'e Cenup yolu ve İslam ülkeleri/topraklarının önü açıldı.
10. yüzyıl sonları İlk Şî'i Pers Büveyhîler, Irak ve İran'ın çoğunda kontrolü ele geçirerek, Abbasî Hilâfeti'nin siyasî gücüne son verdiler (10. yüzyıl sonları).
- 10.-12. yüzyıllar Kiyev Knezliği (Rusyası), Rus halklarını geçici olarak tek bir İmparatorluk çatısı altında birleştirdi (10.-12. yüzyıllar).

XI. YÜZYIL

11. yüzyıl başları Gazneliler'in hakimiyeti Irak'dan Sind'e kadar genişledi (11. yüzyıl başları).
11. yüzyıl ortaları Karahanlı Hakanlığı ikiye bölündü: Birisi Batı Türkistan (Maveraünnehir)'da, diğeri ise Doğu Türkistan (Tarım Havzası)'da saltanat etmekteydi (11. yüzyıl ortaları).
- 1017 Kıtayların ve Şamani Türklerin 300.000 çadır halkı halinde şarktan Karahanlı ülkesine ve Balasagun yakınlarına gelmeleri ve Togan Han'ın 120.000 kişilik bir orduyla bu istilayı durdurması.
- 1018 Selçuklu Türkleri, Çağrı Beğ kumandasında 3000 süvari ile Buhara civarında şarki Anadolu'ya akın yaparak Selçuklulara bir yurt araması.
- 1024-1025 İdil Bulgar Hanı, İbrahim'in saltanatı.
- 1027 Kıtayların baskısı ile Büyük Türk Muhaceretinin gelişmesi, bu baskı ile Kun, Kay ve Kıpçakların

Oğuzları yurtlarından püskürtmeleri, Şamani, Peçenek ve Oğuzların şarki ve Orta Avrupa'ya, Balkanlara ve Müslüman Oğuzların da sel halinde Meveraünnehir'e Horosan' ve diğer İslam Ülkelere göçtirmeleri.

1030 Gazneli Mahmud öldü, Yerine Sultan Mesud geçti.

1030 Biruni (973-1048) "Kitab-ı Mâlû'l-Hind" adlı eserini yazdı.

1037 Asırlarca medreselerde Avrupa ve üniversitelerinde okunmuş olan "el-Kânûn fi't-Tıb" adlı eserin yazarı, Türk tabib, filozof İbni Sina (980-1037) öldü. Farabi'nin talebesi olan İbn-i Sina, 980'de Buhara yakınlarındaki Afşan'da doğdu.

Mayıs 1040 Selçuklular, Merv yakınlarındaki Dandanakan Savaşı'nda Gazneli Sultan Mesud kuvvetlerini yendi: Selçuklular'ın Dandanakan'da Gazneli Sultan Mesud'u yenerek Tuğrul Bey idaresinde Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157)'nin temellerini attılar, Oğuz (Türkmen) muhaceretinin Şarkî Anadolu'ya akmaya başladı. (24 Mayıs 1040)

1040-1157 Büyük Selçuklu İmparatorluğu dönemi. Tuğrul Bey tarafından kurulan bu büyük Türk devleti, bir başka Türk zümresi Oğuzlar tarafından yıkılmıştır.

Türkmenistan, Merv harabeleri

1040-1210 Doğu Karahanlılar: Süleyman Han tarafından kurulmuş, Karahıtaylar tarafından yıkılmıştır.

1041-1187 Kirman Selçuklu Devleti: Kurucusu Kara Arslandır. Oğuzlar tarafından yıkılmıştır.

1042-1212 Batı Karahanlılar: I. Muhammed Han tarafından kurulmuş, Harezmsahlardan tarafından yıkılmıştır.

1044 Sayısız bir Türk Halkının şarktan ilerleyerek Karahanlı Devleti hududlarına girmesi.

1048 İbrahim Yınal'ın yurt arayan büyük bir Türkmen kitlesini Anadolu Cihadına göndermesi ve onun Selçuklu Ordusu ile gelip Bizanslılara karşı Haskale Zaferini kazanması, Erzurum'un Fethi, Oğuzların Trabzon'a ve Orta Anadolu'ya kadar yayılmaları.

1049 Birunî (973-1049) öldü. Türk dünyasının yetiştirdiği büyük bilim ve din adamlarından olan Biruni, bugün İran sınırları içinde bulunan Kas şehrinde 973'te doğdu. Biruni, temayüz ettiği astronominin yanısıra tıp, fizik, matematik, tarih, kronoloji, jeodezi ve din ilminde de büyük ilerleme gösterdi. Bu bilim dallarında, toplam 196 eser yazdı

1055 Nişabur'da kendisini sultan ilan eden Selçuklu beyi Tuğrul Bey (1038-1063), 1055'te Bağdat'a girerek Büveyhi egemenliğini yıktıktan sonra, Abbasi halifeliğini birleştirici bir manevi güç olarak koruma altına alma yoluna gitti. Bu ittifakla siyasal nüfuzunu pekiştiren Büyük Selçuklu Devleti, aynı zamanda Hilâfet'in resmî koruyucusu olarak, İslam dünyasını birleştirme işlevini üstlendi. Tuğrul, dan sonra başa geçen Alp Arslan'ın (1063-72) ve onun oğlu 1. Melikşah'ın (1072-92) yönetimi altında Bizanslılara karşı girilen savaşlarla Anadolu ve Kafkasya'ya giden yollar açıldı. Suriye ve Semerkant Selçuklu yönetimine bağlandı. Böylece ortaya çıkan imparatorluk geniş bir savaş aygıtına ve ele geçirilen toprakların iktidarı yoluyla hanedan üyeleriyle komutanlara dağıtılmasına dayanıyordu.

1059 Türklerin Sivas ve Malatya vilayetlerini ele geçirmeleri.

1060 Bizanslılar'ın Kumanlar olarak bildiği putperest Oğuzlar, Rus Steplerine göçtüler.

Ağustos 1064 Alp Arslan'ın Kafkasya ve Şarkî Anadolu seferi, Kars'ın fethi (16 Ağustos).

1065 Şamani Uz (Oğuz) ların 600.000 kişi halinde Tuna'yı geçip Balkanlara inmeleri.

1065-1067 Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk, Nişabur ve Bağdat'da medreseler kurdu.

1067 Selçuklu akınlarının Orta Anadolu'ya yayılması, Kayseri, Niksar ve Konya şehirlerinin fethi.

1068 Afşin'in Anadolu'yu ele geçirip İstanbul Boğazına kadar ilerlemesi, Amuriye ve Honas'ın fethi.

1068 Kumanlar, Güney Rus Prenslerini yendiler.

1069-1070 Yusuf Has Hacib, "Kutadgu Bilig" adlı eserini yazdı.

1071 Alp Arslan'ın Şii Fatimilere karşı Suriye seferi ile, Malazgirt ve Halepi Selçuklu idaresine alması.

1071 Alp Arslan'ın Bizans Ordusunu yenerek 26 Ağustos Cuma günü Büyük Malazgirt Zaferini kazanması. İmparator Romanos Diogenes'in esir düşmesi ve Bizans'ın Selçuklulara tabiiyeti kabul etmesi. Zaferin Türk ve İslam tarihlerinde bir devir açması, dünya tarihinde de bir dönüm noktası teşkil etmesi. Bu zaferle artık Anadolu, Türkler'e vatan olacak ve burada öncelikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin temelleri atılacaktır.

- 1071-1252 Mengüçöğulları: Kurucusu Mengüç Gâzidir. Anadolu'da kurulmuş olan beylik Anadolu Selçuklu Devleti tarafından yıkılmıştır.
- 1071/1075-1318 Malazgirt Meydan Savaşı ardından Anadolu Selçuklu Devleti kuruldu: Kurucusu I. Süleyman Şah'tır. İlhanlılar tarafından yıkılmıştır.
- 1072 Alp Arslan'ın sulhü bozan Bizans'a karşı Türklere Anadolu'nun fethini emretmesi, Artuk Bey'in Sakarya havzasına kadar işgali. Alp Arslan'ın Türkistan seferi ve bir batını tarafından şehit edilmesi.
- 1073 Selçuklular, Karahanlılar'ı yendi.
- 1073 Melik Şah'ın amcası Kavurt Bey'i mağlup ederek Selçuklu İmparatorluğuna hakim olması, Artuk Bey'in Anadolu'dan İran'a çağırılması.
- 1074 Türklerin bütün Anadolu'ya dolmaları üzerine İmparator Mihael'in yardım maksadıyla Papa'ya müracatı, müsbet bir netice alamayınca Sultan Melikşah'a başvurması.
- 1075 Melik Şah'ın saltanat mücadelesini ve Artuk Bey'i Anadolu'dan çekmesini bilen kutalmışoğlu Süleyman şah'ın, kardeşi Mansur ile, Birecik bölgesinden hareketle Konya'yı ve daha sonra İznik'i fethetmesi, Süleyman Şah'ın İznik'i payitaht yapması ve Türkiye Selçuklu Devletini kurması.
- 1075-1086 Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleymânşah'ın saltanatı.
- 1078 Süleyman Şah'ın Botaniates'i Bizans tahtına çıkarırken Selçuklu ordusunu Boğaz'ın Anadolu sahilinde yerleştirmesi. Melik şah'ın Süleyman şah'ı itaate almak için Porsuk Bey'i üzerine göndermesi ve onun Mansur'u öldürmesi, fakat muvaffakiyetsizliğe uğrayarak çekilmesi.
- 1078-1117 Suriye Selçuklu Devleti: Tutuş tarafından kurulmuş, Artukoğulları'nca yıkılmıştır.
- 1080 Anadolu'ya dolmuş Türkmenleri etrafında toplanan Süleyman şahın İznik'e devlet kurması üzerine şarktan büyük bir göçebe kitlesinin dalgalar halinde Anadolu'ya dolması.
- 1080-1201 Saltukoğulları: Kurucusu Ebu'l-Kâsımdır. Anadolu'da kurulmuş olan beylik Anadolu Selçuklu Devleti tarafından yıkılmıştır.
- 1081 Süleyman şah ile Alexis Komnenos arasında yapılan antlaşmaya göre Türk askerlerinin Boğaz sahillerinden Drakon (Orhan-Tepe) çayına kadar çekilmesi ve buna mukabil Bizans'ın Türk işgalinde bulunan bütün Anadolu'da Selçuklu hakimiyetini hukuken tanıması.
- 1081-1097 İzmir Beyliği: İzmir'de kurulmuştur.
- 1082 Süleyman şah'ın şarka dönüp Çukurova (Kilikya) ya sefere girişmesi ve Tarsus'u fethi.
- 1083 Süleyman Şahın Adana, Misis, Anazarba ve bütün Çukurova'yı fethi, Suriye'den kadı ve hatip getirerek bu havalide idari ve dini teşkilat kurması.
- 1084-1102 Dilmaçoğulları: Kurucusu Dilmaçoğludur. Anadolu'da kurulan beylik, Ermenşahlar tarafından yıkılmıştır.
- 1085 Antakya'luların daveti üzerine Süleyman'ın ordusu ile gizlice hareket edip bu şehri fethetmesi, Süleyman'ın tabii Danişmentli Gümüş tekin Ahmet Gazi'nin Malatya'yı kuşatması, Çankırı ve Kastamonu fatihi Kara tekin'in Sinop'u, Buldaca'nın Elbistan ve yukarı Ceyhan bölgesini alması.
- 1086 Süleyman şahın, Halep'i kuşatması üzerine Melikşah'ın kardeşi Tutuş ve Artuk ile savaşarak 5 Haziranda şehit olması ve Halep kapısında defni.
- 1087 Süleyman şahın İznik'te naibi bulunan Ebul-Kasım'ın boğazlara doğru akınlara, Marmara sahilinde donanma inşasına girişmesi, İzmir Beyi Çaka ile ittifak teşebbüsü, Melik şah'ın Anadolu'ya ve İznik üzerine ordu göndermesi ve buna karşı selçuklular ile Bizanslılar arasında bir anlaşma yapılması.
- 1088 İzmir bölgesinde devlet kuran Çaka Bey'in, donanması ile, Bizans karşı adalara taarruz ve fetihleri, Bizanslıları bozguna uğratan Peçeneklerin Lüleburgaz'a kadar ilerlemeleri ve müşterek taarruz için Çaka ile ittifak yapmaları.
- 1089 Peçenekler üzerine yürüyen Alexis Komnenos'un Silistre'de mağlup olarak İstanbul'a kaçması.
- 1091 "Bizanslıların Kumanlar ile birlikte 29 Nisan'da Peçenekleri Meriç üzerinde mağlup ve imha etmesi, Çaka'nın Bizanslılara karşı adalar denizinde savaşı devamı.
- 1092 Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine Büyük Selçuklu Devleti üçe bölündü: Nicaea (Anadolu'da), Hemedan (İran'da) ve Merv (Maveraünnehir ve Horasan'da).
- 1092 Melikşah'ın ölümü üzerine Kılıç Arslan'ın İsfahan'dan İznik'e gelip babasının yerine tahta çıkması, Çaka'nın kızı ile evlenmesi, Bizanslıları Marmara kıyılarından atması, Melik şah'ın İznik üzerine ve Selçuklulara karşı göndermiş olduğu Bozan'ın onun ölüm sebebi ile Anadolu'dan ayrılması.
- 1092-1107 I. Kılıçarslan devri (Anadolu Selçuklu).
- 1095 Kılıç Arslan'ın devletini kuvvetlendirdikten ve Bizans ile muahede yaparak emniyetini sağladıktan sonra şarki Anadolu'da fetihlere başlaması ve Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı muhasara etmesi.
- 1095-1175 Danişmendoğulları: Kurucusu Danişmenddir. Anadolu'da kurulan beylik, Anadolu Selçuklu

Beşehir, Kubadabad Sarayı'na ait bir çini, (Konya Karatay Müzesi)

Devleti tarafından yıkılmıştır.

1095-1185 İnaloğulları: Kurucusu Emir Sadr'dır. Anadolu'da kurulan beylik, Eyyûbîler tarafından yıkılmıştır.

1096 I. Haçlı Seferi. Türk Selçuklu fetihlerine karşı Bizans'ın tahriki ile Haçlı seferlerinin hazırlanması ve bunların öncüsü olarak Keşiş Piérre ile birlikte başı-bozuk, cahil ve mutaasıp Haçlı kitlelerinin İznik üzerine hareketi. Selçuklu Kılıç Arslan'ın kardeşi Kulan Arslan (Davud)'ın bunları imhası.

1097-1231 Harezmsahlar/Harzemşahlar/Harizmşahlar Devleti kuruldu: Kurucuları Kudbeddin Muhammed (1097-1127) ve oğlu Atsız (1127-1156) idi. Devlet, Moğollar tarafından yıkılmıştır.

1098-1231 Artukoğulları: Kurucusu I. Sökmendir. Anadolu'da kurulan beylik, Eyyûbîler tarafından yıkılmıştır.

1099 Kudüs Haçlılar'ın eline geçti.

XII. YÜZYIL

12. yüzyıl Kazan Şehri kuruldu.

1100-1207 Ahlatşahlar (Ermensahlar): Kurucusu I. Kutbeddindir. Anadolu'da kurulan beylik, Eyyûbîler tarafından yıkılmıştır.

1104-1407 Artukoğulları (Mardin): Kurucusu I. İlgâzîdir. Anadolu'da kurulan beylik, Karakoyunlular tarafından yıkılmıştır.

1106 İmam-ı Gazalî, "İhyâi'l-Ulûmi'd-Dîn" adlı eserini yazdı.

1110-1116 Sultan Şahinşah devri (Anadolu Selçuklu).

1116-1155 I. İzzeddin Mes'ûd devri (Anadolu Selçuklu).

1117-1154 Şam (Börili) Atabeyliği: Şam'da kurulmuştur.

1117-1194 Irak Selçuklu Devleti: Kurucusu Mahmud tarafından kurulmuş, Harezmsahlar tarafından yıkılmıştır.

1122 Ruslar, Kumanlar'ı yendiler.

1124 Tunguz Juchenler, Çin'den Moğol Kitanlar (Liao Hanedanı: 916-1124)'ı çıkardılar. Bu gelişme Semirechye/Yedisu'da Karahitay Devleti'nin kurulması ile sonuçlandı.

1127-1259 Musul-Halep (Zengili) Atabeyliği: Musul-Halep havalisinde kurulmuştur. Merkezi Halep şehridir.

1137 Karahitaylar, Hocent'de (o tarihlerde Selçuklular'a tabi olan) Karahanlılar'ı yendiler.

1140/1141 Katavan savaşı yapıldı: Kara-Hitay hükümdarı Kür-han ile Büyük Selçuklu sultanı Sencer kuvvetleri arasında yapılan savaşta Sencer mağlup oldu. Savaşın ardından Put-perest Kara-Hitaylar, tâ Horasan sınırlarına kadar ilerlediler. Bu durum Maveraünnehir'de kuvvet birikmesine yol açtı.

1146-1225 Azerbaycan Atabeyliği: Azerbaycan'da kurulmuştur.

1146-1232 Erbil (Beytiginli) Beyliği: Musul'un doğusunda Erbil merkezli olarak kurulmuştur.

1147 II. Haçlı Seferi. Urfa'nın fethi üzerine Alman Konrad ve Fransız kralı Saint Louis kumandasında Haçlı kuvvetlerinin Türkiye hududlarına girmesi. Selçuklu Sultan Mesud'un büyük Alman ordusunu 25 Birinci Teşrin 1147 günü imha etmesi. Efes, Denizli'den Antalya yolunda Fransız ordusunun büyük kayıplara uğrayıp, az kimsenin gemilere binerek Suriye'ye varabilmesi. Rumlar'ın hiyanetini ve Türkler'in şefkatini gören 3000 Frank'ın Müslüman olması, Sultan Mesud'un bu zaferleri ile Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetini dirtilmesi.

1147-1284 Fars (Salgurlu) Atabeyliği: Güneybatı İran'da Şiraz merkezli olarak kurulmuştur.

1153/1157 Merv'deki Büyük Selçuklu Sultanlığı'nın paralı askerler olan Oğuzlar tarafından yıkılması.

1154 (1155/62/67) Cengiz Han'ın doğumu.

1155-1192 II. Kılıçarslan devri (Anadolu Selçuklu).

1157 Sultan Sançar (Sencer)'in vefatı ile Büyük Selçuklu Sultanlığı'nın kalan kısmı da son buldu.

1157-1231 Harezmsahlar: Kurucusu İl Arslandır. Moğollar tarafından yıkılmıştır.

1158-1169 Yaruklu (Yıva) Beyliği: Musul merkezli olarak kurulmuştur.,

1164-1165 İdil Bulgar Hanı, İbrahim'in saltanatı.

1166 Yesevî tarikati'nin kurucusu, Türk mutasavvıf, şair Ahmed Yesevî, vefaatt etti. A. Yesevî, Sayram'da doğdu. Özellikle Sir-i Deryâ (Seyhun) ve Taşkent yöresindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında İslamiyet'in yerleşmesinde büyük rol oynadı. Tesiri Türkistan sınırlarını aşarak 13. y.y.lda da Anadolu'ya yayıldı. A. Yesevî aynı zamanda Nakşibendî tarikatinin pirlerinden de sayılır.

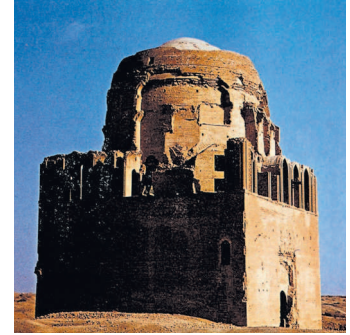
1167 Oxford Üniversitesi kuruldu.

1167 Cengiz Han'ın babası Yesügey Bagatur'un ölümü.

1174-1250 Eyyûbîler: Kurucusu Selâhaddîn Eyyübîdir. Memlûklar tarafından yıkılmıştır.

1176 Miryakefalon Savaşı (Anadolu Selçuklu).

1180 Nakşibendî şeyhlerinden Abdülhâlık Goncdüvânî Buhara'nın Goncduvan köyünde vefaatt etti.

Merv-Sultan Sencer Türbesi
(12. yy.)

1185-1233 Artukoğulları (Harput): Kurucusu I. Ebû Bekirdir. Anadolu'da kurulan beylik, Anadolu Selçuklu Devleti tarafından yıkılmıştır.

1192-1196 I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in I. saltanat dönemi (Anadolu Selçuklu).

1194 Son İran Selçuklu Sultanı III. Tuğrul'un vefatı ile, İran'da Selçuklu dönemi sona erdi ve Maverâünnehir'de Türk Harezmliler Hanlığı kuruldu.

1196-1204 Rükneddin Süleyman Şah dönemi (Anadolu Selçuklu).

XIII. YÜZYIL

13. yüzyıl Altınordu Devleti, 1223 yılında güney stepelerini istila etti. Rus prenslerini haraç ödemeye mecbur etti.

13. yüzyıl "ed-Devletü't-Türkiyye el-Memlûkiyye" zamanında Mısır ve Suriye'ye "Türkiyye" deniliyordu.

1204 Sinop'un fethi (Anadolu Selçuklu).

1204-1205 III. Kılıç Arslan dönemi (Anadolu Selçuklu).

1204-1320 Çobanoğulları Beyliği: Kurucusu Çoban Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Candaroğulları tarafından yıkılmıştır.

1205-1220 Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyâsî istikrar ve inkişâf devri.

1205-1211 I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in II. saltanat dönemi (Anadolu Selçuklu).

1206 Cengiz Han, Moğollar'ın Hanı oldu.

Haziran 1206 Kudbeddin Aybeg, Lahor'u ele geçirerek, Delhi Türk Memlukları Devleti'nin temellerini attı (26 Haziran 1206).

1206-1413 Delhi (Hind) Sultanlığı hakimiyet yılları: Hindistan'da Delhi merkezli olarak kurulmuştur.

1207 Cengiz Han, Kırgızlar'ı itaat altına aldı: Moğolistan'ı idaresi altında birleştirmek isteyen Cengiz Han, Merkit ve Naymanlar'la birlikte Kırgızlar'ı da itaat altına almıştır (1207). Böylece Kırgızlar, Cengiz idaresindeki Moğollar'a itaat eden ilk Türk kavmi unvanını almışlardır. Artık Kırgızlar, Cengiz Han'ın oğlu Tolui'nin hakimiyet sahasına dahil edilen bölgede,

İran minyatüründe Cengiz Han (1397)

birer reis tarafından idare edilen iki kısım halinde yaşamağa devam edeceklerdir.

Mart 1207 Antalya'nın fethi (5 Mart 1207, Anadolu Selçuklu).

1209 Cambridge Üniversitesi kuruldu.

1209 Moğollar, Yenisey Kırgızlar'ını yendiler ve Kırgızlar'ı Tien Shan'ın güneyine kaçmak mecburiyetinde bıraktılar.

1209 Barçuk yönetimindeki Uygurlar, Moğol hakimiyeti altına girdi.

1210 Harezmliler, Karahitaylar'ı yendiler.

1211-1220 I. İzzeddin Keykavus devri (Anadolu Selçuklu).

1215 Cengiz Han, Pekin'i aldı. Merkitler üzerine oğlu Cuci'yi gönderdi.

1216 Ermeniler Üzerine Sefer; Karaman, Ereğli ve Lârende kasabaları'nın kurtarılışı (Anadolu Selçuklu).

Ocak 1216 Antalya üzerine sefer ve Antalya'nın kurtarılması (22 Ocak/K.Sani 1216, Anadolu Selçuklu).

1218 Kaşgar'ı işgal eden Moğollar, Semirechye/Yedisu'yu ve Tarım Havzası'nı ele geçirdi.

1218 Moğol elçilerinin Harezmliler Şahı Muhammed tarafından idam edilmesi, Moğollar'ın ilk Batı Seferini hazırlamalarına sebep oldu.

1219 Moğollar, Sirderya'yı geçtiler ve Maverâünnehir'i istilaya başladılar.

1220 Moğollar, Harezmliler'i yenerek Buhara ve Semerkant'ı ele geçirdiler.

1220-1231 Son Harezmliler Şahı Celâleddin Harezmliler saltanatı.

1220-1237 I. Alaeddin Keykubâd'ın Saltanatı (Anadolu Selçuklu'da ikbal devri).

1220-1670? Şerefhanlar Beyliği: Kurucusu Şeref Han'dır. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.

1221 Moğollar, Horasan ve Afganistan'ı ele geçirdiler.

1223 Alaeddin Keykubâd'ın Alâiye'yi fethi (Anadolu Selçuklu).

1223 Sultan ve Beyler arasında mücâdele (Anadolu Selçuklu).

1223-1227 Altınordu hanı, Cuci (Cengiz Han'ın büyük oğlu)'nin saltanatı.

1223/1224 Harezmliler Şahı'nın peşine düşen Moğollar, Kalka Irmağı'nda Ruslar'la karşılaştılar ve onları yendiler.

1225 Ermeniler ve Haçlılar'a karşı cihad (Anadolu Selçuklu).

1226 Fırat boylarında fetihler (Anadolu Selçuklu).

- 1227 Suğdak (Kırım) Seferi (Anadolu Selçuklu).
- 1227 Cengiz Han'ın öldü. İmparatorluğu vârisleri arasında paylaşıldı. Bu vârisler arasında (kendisine Rus steplerindeki Kıpçak Hanlığı düşen) Batu ve (payına Maverâünnehir, Tarım Havzası ve Yedisu'daki Çağatay Hanlığı düşen) Çağatay da bulunmaktaydı.
- 1228 Şark siyaseti ve Erzincan'ın ilhakı (Anadolu Selçuklu).
- 1228 Trabzon Seferi (Anadolu Selçuklu).
- 1230 Ahlat'ın sukutu ve tahribi üzerine Sultan Alaeddin ve Celaleddin arasında başlayan hasmane münasebetler neticesinde 10 Ağustosta Yassıçimen'de vukubulan meydan muharebesinde Harezmi ordusunun müthiş bir bozguna uğraması ve imha edilmesi (Anadolu Selçuklu, Harzemşahlara karşı yapıldı).
- 1231 Moğollar, yeniden canlandırılmış olan Harezmi Hanlığı'nı yendiler. Harezmişahlık Devleti son buldu. Son Harezmişahı Celâleddin Harezmişah (1220-1231) idi.
- 1236 Moğollar'ın ikinci Batı Seferi başladı.
- 1236/1241-1256 Altınordu hanı, Batu (Cuci'nin ikinci oğlu)'nun saltanatı.
- 1236-1502 Altınordu Hanlığı'nın saltanat yılları: Kurucusu Batu Handır. Ruslar tarafından yıkılmıştır.
- 1237-1246 II. Gıyaseddin Keyhüsrev (Anadolu Selçuklu).
- 1240 Kiyev, Moğollar'ın eline geçti ve Rusya Moğol hakimiyeti altına girdi.
- 1240 Diyarbakır'ın Fethi (Anadolu Selçuklu).
- 1240 Baba İshak'ın Anadolu'da Peygamberlik iddiası ile isyanı (Babâî İsyânı) ve Türkmen istilâsı (Anadolu Selçuklu).
- 1241 Selçuklu ordusunun Meyyafarkin (Silvan) ı muhasarası, Moğol tehlikesi ve halifenin tavassutu ile Eyyubilerden Şahabeddin Gazi'nin tabiiyeti kabul etmesi şartı ile bir anlaşma yapıldı.
- 1242 Baycu Noyan kumandasındaki Moğol kuvvetlerinin Erzurum'u işgali.
- 1242 Moğollar, Batı seferlerine Viyana kapılarında son verdiler.
- 1243 Köseadağ Savaşı/Bozgunu: Anadolu Selçuklu kuvvetleri İlhanlı Moğol ordusu karşısında bozguna uğradı. Bu savaş Selçuklunun Anadolu'daki hakimiyetini tedricen yok eden süreci başlattı.

İlhanlı hükümdarı, Gazan Han

- 1243 Moğollar, Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Devleti'ni yendiler: Baycu Noyan'ın Türkiye üzerine seferi, Köseadağ'da karşılaşan Türk ve Moğol ordularının savaşa girişmesi, Sultan Gıyaseddin ve etrafındakilerin liyakatsizliği ve delice hareketleri yüzünden Selçukluların 3 Temmuz'da, ciddi savaş yapmadan dağılmaları, Sivas'ın teslim olması ve Kayseri'nin savaştan tahrip ve katliama uğraması. Selçuklu veziri Mühezzibüddin Ali'nin Moğolların arkasından Azerbaycan'a giderek, harac vermek suretiyle, Baycu Noyan ile sulh yapması, Bizans'a kaçmak amacıyla menderes havzasına varan sultan'ın sulh anlaşması üzerine Konya'ya dönmesi ve devlet nizamı'nın kurulması.
- 1244 Moğollar'dan kaçan bir grup Harezmliler, Haçlıların elinden Kudüs'ü aldılar.
- 1246-1249 II. İzzeddin Keykavus dönemi (Anadolu Selçuklu).
- 1249-1254 Anadolu Selçuklu'da müşterek 3 Kardeş Saltanatı: II. İzzeddin Keykavus-II. Alâeddin Keykûbâd-Rükneddin Kılıç Arslan.
- 1246-1265 Anadolu Selçuklu'da yoğun saltanat mücadeleleri yılları.
- Haziran 1249** Rüzbe ovasında II. İzzeddin Keykavus ile Rükneddin Kılıç Arslan arasında Sultan Hanı savaşı. Bu savaşın ardından Selçuklu'da Üç Kardeş saltanatı başladı (14 Haziran 1249).
- 1249/1250 Mısır'da Kıpçak Türk Memlûklü Hanedanlığı kuruldu.
- 1250-1382 Türk Memlûkları: Kurucusu Aybegdir. Çerkezler tarafından yıkılmıştır.
- 1250-1487 Karamanoğulları Beyliği: Kurucusu Nûre Süfedir. Anadolu'da kurulmuş, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.
- 1250-1517 Memlûklar: Kurucusu Aybegdir. Osmanlılar tarafından yıkılmıştır.
- 1254-1257 IV. Rükneddin Kılıç Arslan dönemi (Anadolu Selçuklu).
- 1256 İran'da Hülâgu idaresindeki Moğol İl-Hanlı Hanedanlığı kuruldu: Moğollann ikinci büyük saldırısı Cengiz Han'ın torunu Hulagu'nun komutasında başladı. Batı Asya'da Moğol egemenliğini pekiştirerek Akdeniz'e ulaşmayı amaçlayan Hulagu 1258'de Bağdat'a girerek Abbasi halifeliğine son verdiyse de, Memluklerce durdurulduğundan daha ilerileye gidemedi. Bununla birlikte İran'da sağlanan denetim bir Moğol hanedanının (İlhanlılar) yükselişine imkan verdi.
- Ekim 1256** Anadolu Selçuklu-Moğol İlhanlı, Sultan Han Savaşı (15 Ekim/T. Evvel 1256).
- 1256-1257 Anadolu Selçuklu topraklarında II. Moğol İstilas
- 1256-1264 Hülâgu'nun saltanatı (İlhanlı).
- 1257 Altınordu hanı, Sartak (Batu'nun oğlu)'nın saltanatı.

1257 Altınordu hanı, Ulacı'nın saltanatı.

Mayıs 1257 II. İzzeddin Keykavus'un Konya Tahtı'nı yeniden ele geçirmesi (3 Mayıs 1257, Anadolu Selçuklu).

1257-1259 II. İzzeddin Keykavus dönemi (Anadolu Selçuklu).

1257-1267 Altınordu hanı, Berke (Batu'nun biraderi)'nin saltanatı.

1258 Moğollar Bağdad'ı yakıp-yıkarak Abbasi Hilâfetin'in sona ermesine sebep oldular.

1259-1262 II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın müşterek saltanat dönemi (Anadolu Selçuklu)

1260 Memlûklüler, Ayn-u Calût Savaşı'nda Moğollar'ı yendiler.

1260 Kıpçak Hanlığı, Ak Ordu ve Altınordu olmak üzere ikiye bölündü.

1260 Kubilay Han idaresinde, Çin'de Moğol Yüan Hanedanlığı kuruldu (yıkılışı 1368).

1260-1429 Germiyanogulları Beyliği: Kurucusu Ali Şîrdîr. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.

Nisan 1261 Anadolu Ahî teşkilatının kurucusu Ahî Evran (Şeyh Nasreddin Ebu'l-Hakıyık Mahmud bin Ahmed el-Hoyî) vefaat etti (1 Nisan 1261).

1262-1266 IV. Rükneddin Kılıç Arslan dönemi (Anadolu Selçuklu).

1262-1277 Muineddin Pervâne'nin Selçuklu tahtı ve siyasetinde sÖzinü geçirdiği dönem.

1262-1279 II. İzzeddin Keykavus'un gurbet hayatı ve ölümü (Anadolu Selçuklu).

1264 Aquinolu Thomas, Hıristiyan düşüncesini Aristoteles'in öğretisiyle uzlaştırdı.

1264-1282 Abaka'nın saltanatı (İlhanlı).

1265-1333 Sâhibataogulları Beyliği: Kurucusu Sâhib Atadır. Anadolu'da kurulan beylik, Germiyanogulları tarafından yıkılmıştır.

1266 Muineddin Süleyman Pervâne'nin IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı öldürtmesi (Anadolu Selçuklu).

1266-1284 III. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi (Anadolu Selçuklu).

1267 Roger Bacon, geleneksel Hıristiyan eğitime karşı çıktı.

1267-1280 Altınordu hanı, Mengü-Timur'un saltanatı.

1268 Moğol Han'ı Kubilay Han Japonya'ya elçi göndererek Moğolların boyunduruğu altına girmeyi kabul etmelerini istedi. Japon imparatoru Tokimune reddetti ve Moğol elçileri geri gönderdi (1268).

1270 Uygur Krallığı, isyancılar tarafından yenilgiye uğratıldı.

1273 "Mesnevî"'nin yazarı, ününü asırlardır dünya çapında sürdüren Türk mütefekkir, mutasavvif ve

şairi Mevlana Celaleddin-i Rumî (1207-1273) Konya'da vefaat ett. 30 Eylül 1207 yılında bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Horasan yöresindeki Belh şehrinde doğdu.

1276-1368 İnançoğulları (Ladik/Denizli) Beyliği: Kurucusu Ali Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Germiyanogulları tarafından yıkılmıştır.

1277 Memluk Sultanı Baybars'ın Elbistan Savaşı'nda İlhanlı ordusunu bozguna uğratması.

1277 Selçuklu-Karamanlı Mücadelesi ve Akşehir Savaşı. Savaşı Karamanlılar kazanmıştır.

1277 Selçuklularca Akşehir ve Konya'nın Karamanlı istilasından kurtarılması.

1277 Selçuklu kuvvetleri karşısında Karamanlı kuvvetlerinin Kurbağahisarı Bozgunu ve Mehmed Bey'in vefaati.

1277 İlhanlı Abaka Han'ın Anadolu seferi ve Selçuklu yönetimine el koyması.

1277 Muineddin Pervâne'nin öldürülmesi (Anadolu Selçuklu).

1277 Karamanoğlu Mehmed Bey Konya'da "Divan'da, dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacak" şeklinde Selçuklu Siyavuş'a bir ferman yayınlatarak Türkçeyi resmi dil haline getirmiştir.

Nisan 1277 Memluk sultanı Baybars'ın Anadolu'ya gelişi ve Kayseri seferi (Nisan 1277).

1277-1292 Anadolu'da İlhanlı/Moğol Tahakkümü dönemi.

1277-1300 Pervâneogulları Beyliği: Kurucusu Pervânedir.

Anadolu'da kurulan beylik, Sinop Prensligi tarafından yıkılmıştır.

Mayıs 1279 Alâeddin Siyavuş (Cimri)'un yakalanarak öldürülmesi (30 Mayıs 1279, Anadolu Selçuklu).

1280-1287 Altınordu hanı, Tuda-Mengü'nün saltanatı.

1280-1326 Eşrefoğulları Beyliği: Kurucusu I. Süleymandır. Anadolu'da kurulan beylik, Hamidoğulları tarafından yıkılmıştır.

1280-1391 Hamidoğulları Beyliği: Kurucusu İlyas Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.

1280-1425 Menteşeoğulları Beyliği: Kurucusu Menteşe Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.

Ekim 1281 Şam'a doğru ilerleyen Moğol ordusu ile Memluk kuvvetlerinin savaşması ve Moğolların bir kez daha yenilmesi (30 Ekim/T. Evvel 1281).

1281-1324 (1290-1326) Osmanlı Devleti'nin kurucusu I. Osman Gazi dönemi.

el-Zahir Rükneddin I. Baybars'a ait sikkeler

- 1282-1284 Ahmed Teküdar'ın saltanatı (İlhanlı).
1284 Uygur Krallığı, Çağatay Hanlığı'na dahil edildi.
1284-1291 Argun'un saltanatı (İlhanlı).
1284-1296 II. Gıyaseddin Mesud'un I. Saltanat dönemi (Anadolu Selçuklu).
1287-1291 Altınordu hanı, Teleboğa'nın saltanatı.
Aralık 1288 Vezir Sâhib Ata'nın ölümü (22 Aralık/K. Evvel 1288, Anadolu Selçuklu).
1290-1320 Delhi Sultanlığı'nda Halaciler sülalesi yönetime geldi (Hinditan).
1290-1354 Âhî Cumhûriyeti Beyliği: Kurucusu I. Hüseyindir. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.
1291-1295 Geyhatu'nun saltanatı ve Anadolu'da İlhanlı tahakkümü'nün artması (İlhanlı).
1291-1312 Altınordu hanı, Tokta'nın saltanatı.
1291-1461 Candaroğulları Beyliği: Kurucusu Candar Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.
1292-1318 Selçuklu Devleti ve Hânedâni'nin inkırâzı dönemi.
1294/1295 İl-Hanlılar, Kazan Han idaresinde, İslâm Dini'ni kabul ettiler.
1295 Baydu'nun saltanatı (İlhanlı).
1295-1304 Mahmud Gazan Han'ın saltanatı. Müsliman idi (İlhanlı).
1298-1302 III. Alâeddin Keykubad dönemi (Anadolu Selçuklu).
1298 Sülemiş İsyanı (Anadolu Selçuklu).
1299/1300 I. Osman Bey (1290-1326) tarafından Osmanlı Devleti kuruldu.
1299-1923 Osmanlı İmparatorluğunun hakimiyet yılları: Kurucusu I. Osman Bey (1290-1326) dir. Anadolu'da kurulan beylik, özellikle 1453 yılında İstanbul'un fethi ile imparatorluk sürecine girmiş, Asya-Avrupa-Afrika kıtalarında geniş topraklar üzerinde hüküm sürmüştür. İznik-Edirne ve son olarak da İstanbul başkent olarak kullanılmıştır. Başta İngilizler olmak üzere Fransa, İtalya, Yunanistan gibi müttefik devletlerin bitmek tükenmek bilmeyen, entrika, oyun ve saldırıları sonunda yıkılmaktan kurtulamamıştır.

XIV. YÜZYIL

14. yüzyıl Beyaz Rusya ve Ukrayna Polonya yönetimi altına girdi.
14. yüzyıl başları Çağatay Hanlığı ikiye bölündü: Maveraünnehir (Batı) ve Moğolistan (Doğu) (14. yüzyıl başları).
1300-1410 Saruhanoğulları Beyliği: Kurucusu Saruhan Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.

- 1300-1423 Tekeoğulları Beyliği: Kurucusu Yunus Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.
1300-1425 Aydınöğulları Beyliği: Kurucusu Aydın Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.
1300-1355 Sinop Prenslığı Beyliği: Kurucusu Gâzî Çelebidir. Anadolu'da kurulan beylik, Candaroğulları tarafından yıkılmıştır.
1302 III. Alaeddin Keykubad öldü (Selçuklu).
1302 Osman Gazi Koyunhisar Savaşı'nı kazandı.
1302-1310 II. Gıyaseddin Mesud'un II. saltanat dönemi (Anadolu Selçuklu).
1302-1533 Bengal Sultanlığı: Bengal merkezli olarak kurulmuştur.
1303 Memlûkler, Suriye'ye yapılan son Moğol akınına durdurdular.
1303-1345 Karasioğulları Beyliği: Kurucusu Karasi Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.
1303-1345 Tâcüddinoğulları Beyliği: Kurucusu Doğan Şahtır. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.
1304-1316 İlhanlı Devleti'nde I. Muhammed Olcaytu dönemi (h. 704) Şii mezhebinden idi.
1308-1508 Akkoyunlular: Kurucusu Tur Ali Beydir. Anadolu'da kurulan bu devlet, Safevîler tarafından yıkılmıştır.
1309 Papalığın Roma'da Avignon'a taşınması.
1310 Timurtaş'ın Selçuklu saltanatına son vermesi ve dağıtılan hanedan mensuplarının uç beyliklere sığınmaları, Timurtaş'ın Klikya seferi ve Tarsus bölgesini işgali.
1310-1318 Son Anadolu Selçuklu sultanı V. Kılıç Arslan dönemi.
1312 Mevlevilik tarikatını kuran Sultan Veled öldü (Osmanlı).
1312-1350 Sutaylar: Kurucusu Sutay Noyandır. Anadolu'da kurulan beylik, Celâyirîliler tarafından yıkılmıştır.
1313-1341 Altınordu hanı, Özbek (Tokta'nın yeğeni) Han'ın saltanatı.
1313-1341/1342 Özbek Han (1282-1342)'in hükümdarlığı döneminde Altınordu Hanlığı, İslâm Dini'ni kabul etti.
1317-1335 Ebu Said'in saltanatı (İlhanlı).

Akkoyunlu sikkesi,
15. yy., Azerbaycan

- 1318 Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldı: Son Selçuklu sultanı V. Kılıç Arslan zamanında İlhanlılar tarafından yıkılmıştır.
- 1320 İtalya'da kültürel canlanma: Dante (1265-1321), Giotto (1266-1337), Petrarca (1304-1374).
- 1320-1413 Tuğlukîler/Tuğluklular (Hindistan).
- 1324-1362 Orhan Gazi'nin saltanatı (Osmanlı)
- 1325 Meksika'da Aztekler'in yükselmesi: Başkent Tenoktitlan'ın kurulması.
- 1325 I. İvan'ın Moskova'yı geliştirmeye başlaması.
- Nisan* 1326 Bursa fethedildi (6 Nisan 1326 Osmanlı).
- 1326 Çağatay Hanı Tarmaşirin'in İslâm Dini'ni kabulü.
- 1327-1380 Eretnağulları Beyliği: Kurucusu Eretna Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Kadı Burhâneddin tarafından yıkılmıştır.
- 1328 Karaman Oğlu Musa bey ve Hamid Oğlu İshak beyin şikayet ve tertipleri, Ebu Said Han'ın ısrarları üzerine Sultan Nasir'de uyanan endişe sebebiyle Timurtaş'ın Kahire'de idam edilmesi.
- 1331 İznik fethedildi (Osmanlı).
- 1331 İlk Osmanlı medresesi, İznik'te Orhan Gazi tarafından kuruldu.
- 1333 Minamoto şogunluğunun sonu: Japonya'da iç savaş.
- 1334 Karesi Beyliği Osmanlı Devleti'ne katıldı.
- 1335 Ebu Said Han'ın ölümü ve bir yıl sonra İlhanlı imparatorluğunun parçalanması ile Türkiye'de Moğol devrinin sona ermesi ve siyasi hakimiyetin Beylikler arasında taksimi. Osmanlı Beyliğinin Selçuklular'ın mirasına sahip olması ve Türk tarihinin en büyük eseri olan Osmanlı İmparatorluğu haline gelip üç kıtada Nizam-i Alem davasının asırlarca yükselmesi.
- 1335-1336 Arpa'nın saltanatı (İlhanlı).
- 1335-1377 Madura Sultanlığı: Güney Dekkan'da Madura merkezli olarak kurulmuştur.
- 1336 Musa'nın saltanatı (İlhanlı).
- 1336 İran'da İl-Hanlı Hanedanlığı'nın sona erışı.
- 1336 Timur'un doğuşu.
- 1337 Kocaeli bölgesi Orhan Gazi tarafından alındı (Osmanlı).
- 1337 Fransa ile İngiltere arasında Yüz Yıl Savaşları'nın başlaması.
- 1337-1522 Dulkadiroğulları Beyliği: Kurucusu Karaca Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.
- 1338 Hacı Bektaş-ı Velî (Seyyid Muhammed bin İbrahim Ata) vefaat etti. Horasan'da Nişabur şehrinde (h.680) doğdu. Yeseviye tarikatinin Anadolu'daki temsilcilerindendi (Osmanlı).
- 1340-1393 Kutluşahlar Beyliği: Kurucusu Kutlu Şahtır. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.
- 1341 Asya'da veba salgınının başlaması.
- 1341-1342 Altınordu hanı, Tini Bek'in saltanatı.
- 1342-1357 Altınordu hanı, Canibek (Teni Bek'in biraderi)'in saltanatı.
- 1345 Ankara'nın Osmanlılar'ın eline geçmesi.
- 1346 Orhan Gazi Kantakuzenos'un kızı ile evlendi (Osmanlı).
- 1346-63 Maverâünnehir'de Tuğluk Timur'un hükümdarlığı.
- 1347-1486 Dekkan Sultanlığı: Doğu Hindistan'da Bidar merkezli olarak kurulmuştur.
- 1348 Veba salgını Avrupa'da.
- 1349 Singapur'da ilk Çin yerleşimi: Güneydoğu Asya'da Çin yayılcılığının başlaması.
- 1350 Japonya'da kültürel canlanma.
- 1352 Bizans'a yardım için Süleyman Paşa Rumeli'ye geçti ve Çimpi Kalesi'ni üs olarak aldı (Osmanlı).
- 1352 Osmanlılar Cenevizliler'e Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapma imtiyazı verdiler.
- 1352-1608 Ramazanoğulları Beyliği: Kurucusu Ramazan Beydir. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.
- 1354 Gelibolu fethedildi (Osmanlı).
- 1354 Şehzade Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçmesi.
- 1354-1417 Dobruca Beyliği: Dobruca'da kurulmuştur.
- 1357-1359 Altınordu hanı, Berdi Bek'in saltanatı.
- 1362-1389 I. Murat (Hüdavendigâr)'ın saltanatı (Osmanlı).
- 1360-1469 Karakoyunlular: Kurucusu Bayram Hocadır. Anadolu'da kurulan beylik, Akkoyunlular tarafından yıkılmıştır.
- 1361 Edirne'nin fethi (1368'de Osmanlı Devleti'nin başkenti oldu).
- 1362 Orhan Gazi vefat etti ve I. Murat tahta çıktı (Osmanlı).
- 1362 Kadıaskerlik oluşturuldu (Osmanlı).
- 1363 Pençik Kanunu çıktı (Osmanlı).
- 1363 Emir Timur, Tuğluk Timur Han'ı tahttan indirdi ve yerine kendi kontrolünde kukla bir Han tayin etti.
- 1366-1367 Altınordu hanı, Cani-Bek II.'nin saltanatı.
- 1366 Gelibolu elden çıktı (Osmanlı).

Iznik çini

- 1368 Çin'de Yüan Hanedanlığı'nın sona erışı.
- 1368-1398 Çin'de Ming Hanedanlığı'nın kurucusu Hongwu (1328-1398) dönemi.
- 1368-1507 Timurular: Kurucusu Timur Handır. Özbekler tarafından yıkılmıştır.
- 1368-1500 Semerkant Timurular: Özbekler tarafından yıkılmıştır.
- 1368-1644 Çin'de Ming Hanedanı dönemi.
- 1368-1376 İdil Bulgar Hanı, Hasan'ın saltanatı.
- 1369/1370 Emir Timur, Maverâünnahir'in tek hâkimi oldu.
- 1370 Güney Hindistan'da Vijayanagar Devleti'nin egemenliği.
- 1370 Çağatay Hanlığı'nda Timur'un saltanatı (ö. 1405).
- 1371 I.Murat (Hüdâvendigar) Çirmen Savaşını kazandı (Osmanlı).
- 1375-1376 Altınordu hanı, Toktakıya'nın saltanatı.
- 1375-1380 Osmanlıların, Germiyanogulları ve Hamidili Beylikleri topraklarının bir kısmının ilhakı (Osmanlı).
- 1376 Bulgar Krallığı Osmanlı hakimiyetini kabul etti.
- 1377 Gelibolu Osmanlılar'a iade edildi.
- 1377 Arap coğrafyacı ve gezgin İbn Batuta'nın ölümü (doğumu 1309).
- 1377-1395 Altınordu hanı, Tohtamış (Toktamış)'ın saltanatı.
- 1378-1417 Katolik Kilisesi'nde "Büyük Bölünme".
- 1380 Ruslar, Kulikova Savaşı'nda, Altınordu Hanı Mamay'ı yendiler.
- 1380 Altınordu, Ak Ordu ile birleştirildi ve her ikisi de Altınordu adını aldı.
- 1380 Timur'un fetihlere başlaması.
- 1380-1387 Timur, İran'ı ele geçirdi.
- 1380-1393 1370'te Çağataylıların yerini alan Timur, 1380'de ve 1393'te düzenlediği seferlerle Celayirlilerin ve Muzafferilerin İran'daki egemenliğine son verdi.
- 1380-1398 Kadı Burhâneddin Beyliği: Kurucusu Kadı Burhâneddindir. Anadolu'da kurulan beylik, Osmanlı Devleti tarafından yıkılmıştır.
- 1381-1507 Horasan Timurular: Özbekler tarafından yıkılmıştır.
- 1382 Toktamış, Moskova'yı yağmalayarak yaktı.
- 1382-1517 Çerkez Memlûkları: Kurucusu Berkukdur. Osmanlılar tarafından yıkılmıştır.
- 1385 Sofya'nın Fethi (Osmanlı)
- 1386 Niş ve Sofya fethedildi (Osmanlı).
- 1387 Selanik'in Fethi (Osmanlı)
- 1388-1601 Handediş Sultanlığı: Burhanpûr (Orta Hindistan)'da kurulmuştur.

- 1389 Murat Hüdâvendigâr'ın müttefik Balkan ordusu karşısında Kosova zaferi (Osmanlı).
- 1389 I. Kosova Savaşı kazanıldı (15 Haziran) (Osmanlı).
- 1389 I. Murat vefat etti (Osmanlı).
- 1389 Hindistan, Türkistan ve Anadolu gibi tüm Türk ve İslam dünyasında yayılmış ve tesir göstermiş olan Nakşibendî tarikatının kurucusu Muhammed Bahaeddin bin Muhammed el-Buhârî el-Nakşibend (d.1318 Kasr-ı Hinduvan/Ârifan - ö.1389 Kasr-ı Ârifan). Nakşibendilik, İmâm-ı Rabbanî'den sonra Müceddiyye adını almış, Hâlid Ziyaeddin'den sonra ise Hâlidîyye adıyla da anılmaya başlanmıştır. Nakşilik, II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed Han) zamanında Hâlis Ziyaeddin'le Anadolu'ya ulaştı, ondan sonra da burada yaygınlaştı.
- 1389-1402 I. Bayezid (Yıldırım)'ın saltanatı (Osmanlı).
14. yüzyıl sonları Turfan Uygurları, İslâm Dini'ni kabul ettiler (14. yüzyıl sonları).
- 1390 Aydın-Saruhan-Germiyan-Menteşe beylikleri Osmanlı'ya katıldı.
- 1390 Gelibolu tersanesi inşa edildi (Osmanlı).
- 1391 İstanbul ilk kez kuşatıldı (Osmanlı).
- 1392 Kore'nin bağımsız olması.
- 1392 İranlı şair Hafız'ın ölümü.
- 1394-1479 Cevanpûr Sultanlığı: Cevanpûr (Delhi'nin doğusu)'da kurulmuştur.
- 1395 Timur, muazzam bir ordu ile Terek nehri boylarına geldi ve burada Altın Ordu Hanı Toktamış'ı yendi. Altınordu'nun başkenti Saray Berke'yi yakıp-yıktı ve kısa bir süre Moskova'yı işgal etti.
- 1395-1400/01 Altınordu hanı, Timur Kutluğ (Timur Melik oğlu)'un saltanatı.
- 1396 Timur, 1396 yılı başında Kuzey Kafkasya'yı bütünüyle ele geçirdi.
- 1396 Yıldırım Bayezid, Haçlı ordusuna karşı Niğbolu Savaşı'nı kazandı (Osmanlı).
- 1397 Üç İskandinav krallığını birleştiren Kalmar Birliği.
- 1398 Akçay Zaferiyle beraber, Karaman beyliği Osmanlı hakimiyetini kabul etti.
- 1398 Karadeniz beylikleri Osmanlı Devleti'ne katıldı.
- 1398/1399 Timur'un, Hindistan'a girerek Delhi Sultanlığı'nı yenmesi ve Delhi'yi yağmalaması.

Yıldırım Bayezid'in cülusu

XV. YÜZYIL

- 1400 Bursa'da I. Bayezid tarafından Ulu Cami' yaptırıldı; İlk Osmanlı Darü'ş-şifa'sı Yıldırım Bayezid tarafından inşa edildi.
- 1400 Timur, Suriye'de Memlûklüleri yendi.
- 1401 Timur, Bağdad'ı yakıp-yıktı.
- 1400-1401/07 Altınordu hanı, Şadi-Bek'in saltanatı.
- Temmuz** 1402 Yıldırım Bayezit ile Timur'un kuvvetleri arasında Ankara Meydan Muharebesi yapıldı (20 Temmuz 1402 Osmanlı).
- Aralık** 1402 Timur, İzmir'i kuşattı (1 Aralık 1402, Osmanlı).
- 1402-1413 Osmanlı Devleti'nin Fetret Devri.
- Mart** 1403 4. Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid vefat etti (8 Mart 1403).
- 1403-1537 Gucerât Sultanlığı: Diyu (Batı Hindistan)'da kurulmuştur.
- 1405 Timur'un vefatı.
- 1405 Hint Okyanusu'nda Çinliler'in yolculukları.
- 1406 İbn Haldun'un ölümü (tarihçi ve sosyal bilimci).
- 1406 Azerbaycan'da Celayirli yerini alan Karakoyunlular Tebriz'i ele geçirdiler.
- 1406 İbn-i Haldun öldü (17 Mart 1406)
- 1406-1562 Malva Sultanlığı: Madun (Gucerât'ın doğusu)'da kurulmuştur.
- 1407-1410 Altınordu hanı, Pulat-Han'ın saltanatı.
- 1407-1447 Timur'un oğlu Şah Ruh (1377-1447)'un Herat'ta hükümdarlığı.
- 1407-1449 Şah Ruh'un oğlu Uluğ Bey (1394-1449)'in Semerkant'da hükümdarlığı.
- 1408-1467 Kara Koyunlu Türk Emirliği'nin Batı İran'da kuruluşu.
- 1410-1412 Altınordu hanı, Timur (Timur Kutluk'un oğlu)'un saltanatı.
- 1412 Altınordu hanı, Celaleddin (Toktamış'ın oğlu)'in saltanatı.
- 1412-1414/17 Altınordu hanı, Kerim Berdi'nin saltanatı.
- 1413-1421 I. Mehmet (Çelebi)'in saltanatı ve Fetret Devri'nin sona ermesi (Osmanlı).
- 1414-1415 Altınordu hanı, Kibek Han'ın saltanatı.
- 1415 Agincourt Muharebesi'yle İngiliz Kralı V. Henry'nin Fransa'ya yeniden saldırması.

Timurlular Devri Metal Kap

- 1415 Portekiz Septe'de: Portekiz Afrika İmparatorluğunun başlangıcı.
- 1416 Şeyh Bedreddin isyan etti (Osmanlı).
- 1416 I. Mehmet, Macar Seferini düzenledi.
- 1417 Avlonya fethedildi (Osmanlı).
- 1417-1419? Altınordu hanı, Cabbar Birdi'nin saltanatı.
- 1418 Samsun bölgesi zaptedildi (Osmanlı).
- 1418? Altınordu hanı, Çegre'nin saltanatı.
- 1419 Bursa'da Yeşil Cami'nin bitmesi (Osmanlı).
- 1419-1424 ve 1427-1437/38 Altınordu hanı, Uluğ Muhammed (İçkili Hasan oğlu)'in saltanatı.
- 1420 Şeyh Bedrettin'in Serez'de idamı (doğumu 1359).
- 1420-1424 Altınordu hanı, Devletbirdi'nin saltanatı.
- 1421 Çelebi Mehmed öldü ve II. Murad tahta geçti (Osmanlı).
- 1421-1444 II. Murat'ın saltanatı (Osmanlı).
- 1422 Mevlüt yazarı Süleyman Çelebi'nin ölümü.
- 1422-1427 Altınordu hanı, Barak'ın saltanatı.
- 1424 Bursa'da Hacı İvaz'a I. Mehmed tarafından Yeşil Külliye yaptırıldı (Osmanlı).
- 1425 Molla Fenari, ilk Şeyhülislam olarak tayin edildi (Osmanlı).
- 1425 Muhasara edilen Tekebeyliği Osmanlı Devleti'ne katıldı.
- 1427 Muhasara edilen Germiyanoglulları Beyliği, 1428'de Osmanlı Devleti'ne katıldı.
- 1428 Çinliler'in Vietnam'dan çıkarılmaları.
- 1428-1599 Özbek Hanlığı: Sıgnak'da Aral Gölü çevresinde kurulmuştur.
- 1429 Hacı Bayram-ı Veli, Ankara Solfasol (Zülfadl)'da vafaat etti (Osmanlı).
- 1430 Selanik fethedildi (Osmanlı).
- 1430 Altınordu'nun bir kısım toprakları üzerinde, Hacı Giray idaresinde Kırım Hanlığı kuruldu.
- Mart** 1432 II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed) doğdu (30 Mart 1432, Osmanlı).
- 1433?-1465? Altınordu hanı, Seyid Ahmed I.'in saltanatı.
- 1434 Portekizliler'in Bojador Burnu'ndan güneye yolculukları.
- 1434 Edirne'de II. Murad tarafından Muradiye Camii yaptırıldı (Osmanlı).
- 1434 Cungarya'da Moğol Oyratlar'ın ortaya çıkışı.
- 1436 Muiniddin B. Mustafa tarafından II. Murad'ın isteğiyle ilk Mesnevi tercümesi olan Mesnevi-i Muradiye adlı eseri yazıldı (Osmanlı).
- 1436-1531 Mavla Halaci Sultanları.
- 1437-1445 Kazan Hanlığının kurucusu Uluğ Muhammed (İçkili Hasan oğlu)'in saltanatı.
- 1437-1552 Kazan Hanlığı hakimiyet yılları: Moskova ile İdil/Volga ırmağı arasında kurulmuş olan dev-

- letin merkezi Kazan şehri idi. Ruslar tarafından yıkılmıştır.
15. *yüzyıl başları* Özbekler, Ebu'l-Hayr (1413-1469) idaresinde güneye, Maverünnehir'e göçtüler (15. yüzyıl başları).
- 1440 (?) -1466 Kırım Hanlığı'nın kurucusu I. Hacıgırey Han'ın saltanatı.
- 1440-1475 Kırım Hanlığı'nın hakimiyet yılları: Kırım Yarımadası ve Karadenizin kuzeyinde kurulmuştur. Merkezi Bahçesaraydır. 1475 yılında Osmanlı Devleti'ne bağlanmış. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı'dan koparılmış ve 1782/1783 tarihinde ise Kırım Hanlığı, Rus Çarlığı tarafından ilhâk edilmiştir.
- 1444 II. Murat tahttan çekildi, II. Mehmed tahta çıktı ve Varna zaferi kazanıldı (Osmanlı).
- 1444-1446 II. Mehmet (Fatih)'in I. saltanat yılları (Osmanlı).
- 1445 II. Mehmed tahttan çekildi ve II. Murad ikinci defa tahta çıktı (Osmanlı).
- 1445 Johann Gutenberg'in (1397-1468) ilk kitabı basması.
- 1445-1461 Kazan hanı, Mahmud (Mahmutek)'un saltanatı.
- 1445/1473-1552 Altınordu topraklarının bir kısmında Kazan Hanlığı kuruldu.
- 1445-1681 Kasım Hanlığı: Moskova'nın doğusunda kurulmuştur.
- 1446 Kazan kenti, Kazan Hanlığı'nın başkenti oldu.
- 1446-1451 II. Murat'ın saltanatı (Osmanlı).
- 1447 Edirne'de II. Murad tarafından Üç Şerefeli Camii yaptırıldı (Osmanlı).
- 1448 II. Kosova Zaferi kazanıldı (Osmanlı).
- 1449 Türk dünyasının 15'inci asırda yetiştirdiği en büyük astronomi bilgini Uluğ Bey (1394-1449) öldü. Timur Han'ın torunu olan Uluğ Bey, 22 Mart 1394'te Güney Azerbaycan'daki Sultaniyye'de doğdu. İyi bir eğitim göyerek, 13 yaşındayken Horasan ve Maverünnehir eyaletlerine hakan naibi oldu. Başkent seçtiği Semerkant'ta, müstakil bir hükümdar gibi hareket etti. Fen bilimleri ve astronomiye merakı, kendisini dünya tarihinin en büyük astronomlarından biri haline getirdi. İlim adamlığı yanında devlet adamlığı vasfı da yüksek olan Uluğ Bey, Semerkant'ta 38 yıl hükümdarlık yaptı. Bir akademi haline getirdiği sarayı, devrin meşhur alimlerinin toplanıp tartıştığı bir mekan oldu. iktidar döneminde, başta Semerkant ve Buhara olmak üzere tüm ülke, Türk mimarisinin seçkin eserleriyle donatıldı. Oğlu Abdüllatif tarafından tahttan indirilen Uluğ Bey, 25 Ekim 1449'da, Abbas adlı bir düşmanı tarafından öldürüldü ve dedesi Timur Han'ın yanına defnedildi.
- 1449 Semerkant'ta rasathane kuran Timur'un torunu Uluğ Beyin ölümü (d. 1394).
- 1451/1452-1469 Timurlu hükümdar Ebû Saîd (1424-1469)'in saltanatı.
- 1451 II. Murad öldü (Osmanlı).
- 1451-1481 II. Mehmet (Fatih Sultan)'in II. saltanatı (Osmanlı).
- 1453 Bizans İmparatorluğu sona erdi.
- Nisan* 1453 Fatih Sultan Mehmet'in donanması İstanbul sularına girdi (5 Nisan 1453).
- Nisan* 1453 Fatih Sultan Mehmet, İstanbul adalarını fethetti (17 Nisan 1453).
- Mayıs* 1453 İstanbul Osmanlılar tarafından fethedildi. Sultan İkinci Mehmet, 'Fatih' unvanını aldı (29 Mayıs 1453).
- 1453 Veziriazam Çandarlı Halil Paşa'nın azil ve idamı.
- 1453 İngiltere'nin Calais dışında kıta Avrupa'sındaki topraklarını yitirmesi.
- 1458 Atina'nın fethi (Osmanlı).
- 1459 Ayasofya camiye çevrildi (Osmanlı).
- 1459 Mutasavvıf ve hekim Akşemsettin'in ölümü (d. 1390?).
- 1460 Akşemsetdin vefaatt etti. Şam'da doğdu, Göynük (Torbalı)'te vefaatt etti. Hacı Bayram-ı Velî'nin halifesi, Fatih Sultan Mehmed (II. Mehmed)'in hocası idi (Osmanlı).
- 1460 Mora ele geçirildi (Osmanlı).
- 1461 Fatih Sultan Mehmed, Bursa'daki Ermeni Piskoposu Hovakim'i (Ovakim) İstanbul'a getirterek kendisine Patrik unvanı da dahil birçok haklar tanıdı.
- 1461 Trabzon'un fethi ile Trabzon Rum İmparatorluğu sona erdi (Osmanlı).
- 1461 Candaroğulları Osmanlı'ya katıldı.
- 1461-1467 Kazan hanı, Halil'in saltanatı.
- 1462-1505 Moskova Prensi III. İvan.
- 1463 Osmanlı-Venedik Savaşı başladı.
- 1464-1465 Moskova Prensi III. İvan (Büyük İvan 1462-1505), Ebû Saîd'e elçi heyeti gönderdi.
- 1465?-1481 Altınordu hanı, Ahmed (Küçük Muhammed'in oğlu)'in saltanatı.

Fatih Sultan Mehmed
(Şemal-i Osmaniye'den)

- 1466 Kırım hanı, Nurdevlet Han'ın saltanatı.
1466 II. Mehmed Arnavut seferine çıktı (Osmanlı).
1466 Konya ve Karaman'ın fethi (Osmanlı).
1466-1480 Astrahan hanı, Kasım (bin Muhammed bin Küçük Muhammed)'in saltanatı.
1466-1554 Astrahan Hanlığı hakimiyet yılları: Hazar Denizi Kuzeyinde Altınordu topraklarının bir kısmında kurulmuştur. Merkezi Astrahandır. Ruslar tarafından yıkılmıştır.
1467 Akkoyunlu Uzun Hasan Karakoyunluları yenilgiye uğrattı: Ak Koyunlu Türkleri, İran'da Kara Koyunlu Türkleri'ni yendiler/yıktılar.
1467-1479 Kazan hanı, İbrahim'in saltanatı.
1468 Karamanoğulları Osmanlı Devleti'ne katıldı.
1468 II. Mehmed tarafından İstanbul'da Topkapı Sarayı tesis edildi.
1469 Kırım hanı, I. Mengligerey Han'ın saltanatı.
1470 İstanbul'da Fatih Külliyesi inşaa edildi.
1470 Eğriboz alındı (Osmanlı).
1471 Fatih Külliyesi açıldı (Osmanlı).
1472 Topkapı Sarayı inşaatının başlaması (Osmanlı).
1473 Otlukbeli Savaşı'nda Osmanlı ordusu Uzun Hasan komutasındaki Akkoyunlu kuvvetlerini yendi.
1474 Matematikçi Ali Kuşçu'nun ölümü.
1474 Kırım hanı, Nurdevlet (II. defa)'in saltanatı.
1475 Kırım Osmanlı tabiiyetine girdi: Kırım Hanlığı ile Osmanlı imparatorluğu tek devlet gibi yakınlaşınca, Osmanlı imparatorluğu'nun hudutları Rusya'nın güney hudutlarına kadar uzanmıştır. Türkler, çok eski dönemlerden beri Kırım'da yaşamaktadırlar. 13. asırdan itibaren Kırım Tatarları adını almışlardır. Önceleri Altınorda Devleti içinde yer almışlar, daha sonra ise sınırları Moskova'ya kadar ulaşan Kırım Hanlığı'nı kurmuşlardır.
1476 Boğdan Seferi zaferle sonuçlandı (Osmanlı).
1477 Kırım hanı, Canıbek (Altınordu emiri)'in saltanatı.
1478 Akkoyunlu hükümdan Uzun Hasan (1453-1478) öldü.
1478 Fatih tarafından ilk altın para bastırıldı (Osmanlı).
1478-1506 Timurlu hükümdar Hüseyin Baykara (1438-1506)'nın Herat'ta Saltanatı.
1478-1514 Kırım hanı, I. Mengligerey (II, defa)'in saltanatı.

Kumaş ayrıntısı

- 1478 İlk Rus Çarı III. İvan'ın Novgorod'a boyun eğdirilmesi.
1479 Osmanlı-Venedik barışıyla beraber Fatih, Venedikliler'e Trabzon ve Kefe'de ticaret yapma hakkı tanıyan ahidname verdi.
1479-1487 Kazan hanı, İlham (Ali?)'in saltanatı.
1480 Osmanlıların İtalya yarımadasına adım atmaları: Otranto'nun fethi.
1480 Başarısız Rodos kuşatması gerçekleşti (Osmanlı).
1480 Kadıaskerlik Rumeli ve Anadolu olarak ikiye ayrıldı (Osmanlı).
1480 III. İvan, Türk (Altınordu) boyunduruğundan kurtuldu, kuzey batı Rusya'yı birleştirdi ve kendisini Rus Çarı ilan etti.
1480-1509 Astrahan hanı, Abdülkerim (Kasım'ın biraderi)'in saltanatı.
1481 Altınordu hanı, Seyid Ahmed II. (Şeyh Ahmed'in biraderi)'in saltanatı.
1481-1499 Altınordu hanı, Murtaza (Seyid Ahmed'in biraderi)'nin saltanatı.
Mayıs 1481 7. Osmanlı Padişahı II. Mehmed [Fatih Sultan Mehmet] vefat etti (3 Mayıs 1481).
1481-1502 Altınordu hanı, Şeyh Ahmed (Seyid Ahmed'in oğlu)'in saltanatı.
Mayıs 1481-1512 II. Bayezid'in saltanatı (20 Mayıs 1481-1512, Osmanlı).
Haziran 1481 Yıldırım Bayezit ile Cem Sultan arasında Yenişehir Savaşı yapıldı (20 Haziran 1481 Osmanlı).
1482 Cem Sultan II. Bayezid karşısında mağlup oldu ve Rodos'a sığındı (Osmanlı).
Aralık 1482 Gedik Ahmet Paşa idam edildi (18 Aralık 1482 Osmanlı).
1483 Sapienza Deniz Zaferi kazanıldı.
1484 Kili ve Akkirman fethedildi (Osmanlı).
1485 Osmanlı-Memlûk mücadelesi başladı.
1486 Moskova ve Kazan arasında "Ebedî Barış" anlaşması imzalandı.
1487-1496 Kazan hanı, Muhammed-Emin (birinci defa)'in saltanatı.
1488 Sultan II. Bayezid tarafından Edirne'de Bayezid Darü's-şifası yapıldı.
1488-1877 Kâşgar Hanlığı: Kâşgar şehri merkezli olarak Tanrı Dağları civarında kurulmuştur.
1489 Osmanlı, Memlûklere karşı toprak kaybetti.
1489 Mimar Sinan'ın doğumu (ö.1588).
1489-1686 Âdilşahlar Devleti: Bija-pûr'da kurulmuştur.
1490 Hüseyin Baykara, Moskova'ya bir elçi heyeti gönderdi.
1491 Osmanlı-Memlûk Barışı imza edildi.

- 1492 Macaristan'a Sefer düzenlendi (Osmanlı).
1492 Kristof Kolomb'un Amerika kıtasını keşfetmesi.
1492 Gırnata'nın düşmesiyle Arap ve Yahudiler'in İspanya'dan atılmaları. İspanya Yahudileri Osmanlı Devleti'ne sığındılar.
1492 İspanyollar'ın Kuzey Afrika'da istilaya başlaması.
1493 Yeni Dünya'da ilk İspanyol yerleşimi Hispaniola.
1493 Tordesillas anlaşmasıyla Amerika kıtasının Portekiz ve İspanya arasında paylaşılması.
1494 İtalya savaşları; Avrupa egemenliği için Fransız-Habsburg mücadelesinin başlaması.
1495 Cem Sultan vefat etti (Osmanlı).
1496-1497 Kazan hanı, Mamuk (Sibir hanzadelerinden)'un saltanatı.
1497 İlk Rus elçisi İstanbul'a geldi.
1497 Cabot'un Newfoundland'a varması.
1497 Fergana hükümdarı Babür (1483-1530), Semerkant'ı ele geçirdi.
1497-1502 Kazan hanı, Abdüllatif'in saltanatı.
1498 Portekizli Vasco de Gama'nın Hindistan deniz yolunu keşfetmesi.
Eylül 1499 İnebahtı Kalesi fethedildi (29 Eylül 1499 Osmanlı).
15. **yüzyıl sonları** Orta Asya steplerinde Kazak İmparatorluğu kuruldu (15. yüzyıl sonları).
15. **yüzyıl sonları** Deniz yolu ile yapılan ticaretin öneminin artması sebebiyle, İpek Yolu'nun da dahil olduğu, kara ticaret yollarının önemini kaybetmesi (15. yüzyıl sonları).
15. **yüzyıl** İtalyan Rönesansı: Leonardo da Vinci (1452-1519), Michelangelo (1475-1564), Rafael (Raffaello) (1483-1520), Botticelli (1444-1510), Machiavelli (1469-1527), Ficino (1433-1499).

XVI. YÜZYIL

16. **yüzyıl** Türk halk şiirinin ustaları: Kaygusuz Abdal, Köroğlu, Pîr Sultan Abdal.
16. **yüzyıl başları** Kaşgar'da Hocalar'ın ortaya çıkışı ve daha sonra Ak-Dağlık ve Kara-Dağlık olmak üzere ikiye bölünmesi (16. yüzyıl başları).
1500 Navarin, Modon, Koron alındı (Osmanlı).
1500 Muhammed Şeybâni Han (1451-1510) idaresindeki Özbekler, Semerkant'ı ele geçirdiler ve bu suretle Maverâünnehir'in yönetimini Timurlular'dan devraldılar.
1501 "Muhakemet-ül Lügateyn" adlı eserin yazarı Ali Şir Nevaî (d.1441 Herat - ö.1501) öldü.
1501-1511 Babür ve Özbekler, Semerkant'ın kontrolü için mütemadiyen savaştılar.
1502 Venedikle Sulh yapıldı (Osmanlı).

- 1502 Altınordu Hanlığı'nın, Kırım Tatar Hanlığı hanının eline geçmesiyle nihâî çöküşü.
1502-1518 Kazan hanı, Muhammed-Emin (ikinci defa)'in saltanatı.
1502-1723/1736 İran'da Safevî Hanedanlığı dönemi: Safevî hanedanı Şah I. İsmail (1501-1524) tarafından kurulmuştur. Hanedanın diğer önemli bir üyesi I. Abbas (1588-1629) idi.
1504 Babür, Kâbil'de kendi Devleti'ni kurdu.
1505 Bayezid Külliyesi açıldı (Osmanlı).
1505 Portekizliler'in Afrika'da ticaret merkezleri kurmaya başlamaları.
1506 Özbekler, Buhara'yı ele geçirdi.
1507 Özbekler, Herat'ı ele geçirdi ve Timur Hanedanlığı sona erdi.
1508 Şah İsmail Bağdad'ı ele geçirdi, Özbekler'i yendi.
1509 Peter Henle'nin cep saatini icad etmesi (Nürnberg).
1509 İstanbul'da Küçük Kıyamet adı verilen zelzele oldu (Osmanlı).
1509-1532 Astrahan hanı, Hüseyin (bin Canibek bin Mabmud Han)'in saltanatı.
1510 Muhammed Şeybânî Han, Safevî hükümdarı Şah İsmail'le yaptığı Merv Savaşı'nda öldürüldü. Bu gelişme Maverâünnehir'de başkenti Semerkant olan Şeybânî Hânedanlığı'nın kurulması ile neticelendi. Ancak siyâsî güç gittikçe Buhârâ'ya kaydı.
1510 Amerika'ya Afrikalı kölelerin gönderilmeye başlanması.
1510-1920 Hîve Hanlığı: Hazar Deniziyle Aral Gölü Güneyinde kurulmuş, merkezi Hîve/Harezmdir. Ruslar tarafından işgal ve ardından da zoraki himaye altına alınmıştır.
1511 Şahkulu Baba İsyanı gerçekleşti (Osmanlı).
1511 Portekizliler'in Malaka'yı almaları.
Nisan 1512 II. Bayezid tahtan çekildi I. Selim tahta çıktı (24 Nisan 1512 Osmanlı).
Mayıs 1512 II. Bayezid vefat etti (26 Mayıs 1512 Osmanlı).
1512-1520 I. Selim (Yavuz)'in saltanatı (Osmanlı).
1514 Çaldıran Zaferi: Yavuz S. Selim (1512-1520) ile Şah İsmail arasında yapılan Çaldıran Savaşı (1514) neticesi, kısa bir süre için de olsa Tebriz Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş

Yavuz Sultan Selim tasviri

ve ilk defa Osmanlı ve Azerbaycan Türkleri birleşmiştir.

1514-1533 Doğu Çağatay Hanı Seyid'in saltanatı ve başkenti, İli'den Kaşgar'a nakletmesi.

1514 Şah İsmail'e karşı Çaldıran zaferi (Osmanlı).

1515-1523 Kırım hanı, I. Mehmedgery (Uluğ)'in saltanatı.

1516 Osmanlılar Filistin'i fethetti.

Ağustos 1516 Memlûklülerle Mercidabık Savaşı yapıldı. I. Selim'in ordusu, Memlûk ordusunu yendi (24 Ağustos 1516).

1517 Ridaniye zaferi: Suriye, Mısır ve Arabistan'ın fethi (Osmanlı).

1517 Piri Reis Mısır'da Sultan Selim'e ilk dünya haritasını sundu (Osmanlı).

1517 Osmanlı hakanı Yavuz Sultan Selim'in 17 Ocakta Kahire'ye girmesi. Tomambay'ın 13 Nisan'da öldürülmesi. Yavuz'un hutbede halife ilan edilmesi, Kutsal Emanetleri teslim alması.

1519 Anadolu'da Celali isyanları başladı (Osmanlı).

1519 Barbaros Hayrettin'in yönetiminki Cezayir'in Osmanlı Devleti'ne bağlanması.

1519 İspanya ve Felemenk hükümdarı V. Carlos'un (Şarlken) imparator olması.

1519 Cortes'in Aztek İmparatorluğu'nu istilaya başlaması.

1519 Magellan'ın Büyük Okyanus'u aşması.

1519-1521 Kazan hanı, Şah Ali (Şeh Ali?, birinci defa)'nin saltanatı.

Eylül 1520 Yavuz Sultan Selim vefat etti (22 Eylül 1520 Osmanlı).

Eylül 1520 Kanuni Sultan Süleyman tahta çıktı (30 Eylül 1520 Osmanlı).

1520 Hattat Şeyh Hamdullah vefat etti (Osmanlı).

1520-1566 I. Süleyman (Kanuni)'in saltanatı (Osmanlı).

1521 Belgrad fethedildi (Osmanlı).

1521 Piri Reis Kitab-ı Bahriye adlı eseri hazırlamaya başladı (Osmanlı).

1521 Martin Luther'in afroz edilmesi: Avrupa'da Reform hareketlerinin başlaması.

1521-1524 Kazan hanı, Sahibgery (Kırım sülalesinden)'in saltanatı.

1522 Babür, Kandahar'ı ele geçirdi.

Aralık 1522 Kanuni Sultan Süleyman, Rodos'un tesli-

mini istedi (13 Aralık 1522 Osmanlı). Rodos adası Osmanlı Devleti'ne katıldı.

1523 Kırım hanı, I. Gazigery'in saltanatı.

1523-1532 Kırım hanı, I. Saadegery'in saltanatı.

1524 Mısır'da Hain Ahmet Paşa isyan etti (Osmanlı).

1524-1531 Kazan hanı, Safagery (birinci defa)'in saltanatı.

1525 Patatesin Güney Amerika'dan Avrupa gelmesi.

1525 İlk Fransız elçisi İstanbul'a geldi.

1525 Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi vefat etti (Osmanlı).

1526 Mohaç muharebesi ve Macaristan'ın fethi (Osmanlı).

Kasım 1526 Kanuni, Avusturya seferine çıktı (27 Kasım 1526 Osmanlı).

1526-1530 Hindistan'da Babürlüler Devleti'nin kurucusu, Zahirüddin Muhammed Babür Şah'ın saltanatı.

1526-1858 Hindistan Türk-Moğol Babür İmparatorluğu: Panipat muharebesi, Bâbur'un Delhi sultanlığını ele geçirip Gurkânî (Bâbürlü) hanedanını kurması. İngilizler tarafından yıkılmıştır.

1527 Bosna'nın fethi tamamlandı (Osmanlı).

1528 Piri Reis Kanuni'ye ikinci dünya haritasını sundu (Osmanlı).

1529 Budin'in fethi ve I. Viyana kuşatması.

Eylül 1529 I. Süleyman (Kanuni) Budapeşte'yi fethetti (8 Eylül 1529 Osmanlı).

1530-1556 Hindistan'da Hümayun (Nasirüddin Muhammed) saltanatı.

1531-1533 Kazan hanı, Can-Ali'nin saltanatı.

1532 Astrahan hanı, Ak Kübek (bin Murtaza bin Amed)'in saltanatı.

1532 Pizarro'nun Peru'da İnka İmparatorluğunu istilaya başlaması.

1532 Kırım hanı, I. İslamgery'in saltanatı.

1532-1551 Kırım hanı, I. Sahibgery'in saltanatı.

1533 Barbaros Hayrettin Paşa Osmanlı Devleti'ne katıldı ve Cezayir beylerbeyi oldu.

1533-1537 Astrahan hanı, Abdurrahman (bin Adülkerim)'in saltanatı.

1533-1546 Kazan hanı, Safagery (ikinci defa)'in saltanatı.

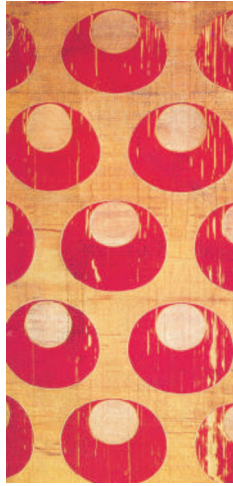
1534 Bağdat'ın fethi (Osmanlı).

1534 İngiltere Kralı VIII. Henry'nin Katolik Kilisesi'nden ayrılarak, Anglikan Kilisesi'ni kurması.

1534 Tebriz'e ikinci defa girildi (Osmanlı).

1534 Şeyhülislam İbn-i Kemal vefat etti (Osmanlı).

1535 Osmanlı ile Fransa arasında kapitülasyon antlaşması yapıldı.

Kadife kumaş, (16. yy.)

- 1537-1539 Astrahan hanı, Derviş Ali (bin Şeyh Hayder bin Şeyh Ahmed)'nin saltanatı.
- 1538 Hadım Süleyman Paşa Hint seferine çıktı (Osmanlı).
- Eylül** 1538 Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa, Cenevizli Amiral Andrea Doria komutasındaki Haçlı (Alman, Portekiz, İspanya, Avusturya, Ceneviz) donanmasına karşı 'Preveze deniz zaferini' kazandı. Amiral Andrea Doria, Yunanistan'ın batısındaki Preveze'de yapılan şiddetli çarpışmalar sonrasında yenilerek kaçtı. Osmanlı donanması ise, Haçlı donanmasından 29 gemiyi ele geçirdi (27 Eylül 1538).
- 1539 Sih dininin kurucusu Baba Nanak'ın ölümü.
- 1539-1554 Astrahan hanı, Yamğurca (bin Berdibek bin Murtaza)'nin saltanatı.
- 1540 Venediklere verilmiş olan ticari ayrıcalık kaldırıldı (Osmanlı).
- 1541 Budin Osmanlı'ya bağlanarak Beylerbeylik oldu.
- 1541 Calvin'in (Kalven) Cenevre'de ayrı kilise kurması (Kalvinizim).
- 1543 Estergon ve Belgrad fethedildi (Osmanlı).
- 1543 Kopernik (1473-1543), "Gök Cisimlerinin Devri Üzerine" eserini yayımladı.
- 1545 Potosi (Peru) ve Zakatekas (Meksika) gümüş madenlerinin bulunması.
- 1546-1548 Kazan hanı, Şah-Ali (ikinci defa)'nin saltanatı.
- 1547 San'a fethedildi (Osmanlı).
- 1547-1598 Rusya'da Rurik Hanedanı dönemi.
- 1547-1584 Korkunç İvan IV. yönetime geldi. Çar unvanını kullanmaya başladı ve Kazan Astrahan ve Nogay hanlıklarını ele geçirdi. Onun hükümdarlığı zamanında Sibiryaya topraklarının büyük kısmı Rus Çarlığı'nın eline geçti.
- 1548 İkinci İran seferi düzenlendi (Osmanlı).
- 1548-1549 Kazan hanı, Safagerey (üçüncü defa)'in saltanatı.
- Temmuz** 1549 Barbaros Hayrettin Paşa vefat etti (4 Temmuz 1549).
- 1549-1551 Kazan hanı, Ütemişgerey'in saltanatı.
- 1550 Süleymaniye Külliyesi inşa edildi (Osmanlı).
- 1550 Altan Han'ın Çin'i işgali.
- 1550 Çin'de Japon korsanlarının yağmacılığı.
- 1551 Trablusgarp fethedildi (Osmanlı).
- 1551-1552 Kazan hanı, Şah-Ali (üçüncü defa)'nin saltanatı.
- 1551-1577 Kırım hanı, I. Devletgerey (Taht algan)'in saltanatı.
- 1552 Kazan hanı, Muhammed Yâdigar (Astrahan sülâlesinden)'in saltanatı.
- 1552 IV. İvan (Korkunç İvan, 1533-1584), Kazan şehri- ni kuşattı ve ele geçirerek katliam yaptı. Kazan Hanlığı Rusların eline geçti, Kazan Türkleri bundan böyle istiklallerini kaybettiler.
- 1553 Kanunî'nin İran Seferi: Osmanlı-İran/Sünnî-Şîî mücâdelesini Kânûnî S. Süleyman (1520-1566)'ın 1553'deki İran seferi ile devam etmiş, Tebriz bir kez daha Osmanlı'nın eline geçmiş, fakat bir kaç yıl sonra Osmanlı tekrar bölgeden geri çekilmiştir.
- 1553 Turgut Reis Akdeniz seferine çıktı (Osmanlı).
- 1554-1556 Astrahan hanı, Derviş Ali (ikinci defa)'nin saltanatı.
- 1555 Osmanlı-Safevî Barışı. Osmanlı-İran arasında Amasya Anlaşması imzalandı.
- 1556 Ünlü Türk şairi Fuzûli (Mehmed B. Süleyman, 1480-1556) öldü. Kerbelâ'da doğdu, 1556'da Kerbelâ'da öldü. Şiirde "Fuzûlî" adını, kendi şiirlerinin başkalarının- kilerle, başkalarının şiirlerinin de kendisinin- kilerle karşılaştırılması için aldığı- nı, böyle bir takma adı kimsenin beğenmeyeceğini düşündüğünden kullandığını, Farsça Divan'ının girişinde açıklar.
- 1556 IV. İvan, İdil/Volga havzasındaki Astrahan Hanlığı'nı ele geçirdi/yıktı.
- 1556-1600 Sibir Hanlığı: Uralların doğusunda kurulmuştur.
- 1556-1605 Hindistan'da Akbar (Celaleddin Muhammed) saltanatı.
- 1557 Portekizliler'in Makao'ya yerleşmeleri.
- 1557 Fas fethedildi (Osmanlı).
- 1557 Süleymaniye Külliyesi açıldı.
- Haziran** 1557 Süleymaniye Camii ibadete açıldı (7 Haziran 1557).
- 1557-1598 Buhara'da son ve en büyük Şeybânî hükümdarı II. Abdullah Han (1533-1598)'in saltanatı.
- Kasım** 1558 İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth tahta çıktı (17 Kasım 1558).
- 1558-59 Rusların Anthony Jenkinson idaresinde, Mave- rünnehirle ilk ticarî teması.
- 1559 Tütünün Avrupa'ya ilk gelişi.
- 1560 Cerbe Adası alındı (Osmanlı).
- 1560 Portekizliler'in Brezilya'da şeker kamışı tarımına başlamaları.

Süleymaniye camiiinden bir bölüm

- Kasım 1560** Venedikli amiral Andrea Dorya öldü (25 Kasım 1560).
- Eylül 1561** Şehzade Bayezıt idam edildi (25 Eylül 1561 Osmanlı).
- 1562** Kaptan-ı Derya Seydi Ali Reis'in ölümü (Osmanlı).
- 1562-1598** Fransa'da din savaşları.
- 1563** Ünlü denizci Seydi Ali Reis vefat etti (Osmanlı).
- 1563-98** Sibir Hanlığı'nda, son Şeybânî hükümdarı Küçüm Han'ın saltanatı.
- 1565** Ekber Şah'ın Gurkânlı (Bâbürlü) egemenliğini Dekkan'a yayması.
- 1565** Sokollu Mehmet Paşa'nın 14 yıl sürecek vezirî-âzamlığının başlaması (Osmanlı).
- 1566** Kanuni Sultan Süleyman Zigetvar seferine çıktı. Bu seferde vefat etti. II. Selim tahta çıktı.
- Eylül 1566-1574** II. Selim (Sarı)'ın saltanatı (24 Eylül 1566-1574 Osmanlı).
- 1570** Cungarya ve Moğolistan'da Moğol Oyratlar'ın yükselişi.
- 1571** Kırım Tatarları, Moskova'yı yağmaladı.
- 1571** İnebahtı Deniz Savaşı (Lepanto)'nda Osmanlı donanmasının yenilmesi.
- 1571** Portekizlilerin Angola'yı sömürgeleştirmeleri.
- 1571** İspanyollar'ın Filipinler'i istilası.
- Ağustos 1571** Kıbrıs Osmanlılar tarafından fethedildi (1 Ağustos 1571).
- 1572** Felemenk'te İspanyollar'a karşı ayaklanma.
- 1574** Tunus fethedildi (Osmanlı).
- 1574** Edirne'de Selimiye Camii inşaatının bitmesi (Osmanlı).
- 1574** Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin ölümü (Osmanlı).
- Aralık 1574** Sultan II. Selim vefat etti (3 Aralık 1574 Osmanlı).
- Aralık 1574-1595** III. Murat tahta çıktı (21 Aralık 1574-1595 Osmanlı).
- 1575** Mimar Sinan II. Selim için Edirne'de Selimiye Camii'ni inşa etti.
- 1577-1583** Kırım hanı, II. Mehmedgery (Semiz)'in saltanatı.
- 1578** Osmanlı ve İran Savaşları başladı.
- 1578** El-Kasr el-Kebir muharebesiyle Fas'ın, Kuzeybatı Afrika'da Portekiz egemenliğine son vermesi.

Mehmed Reis'in Ege Denizi haritası (1590)

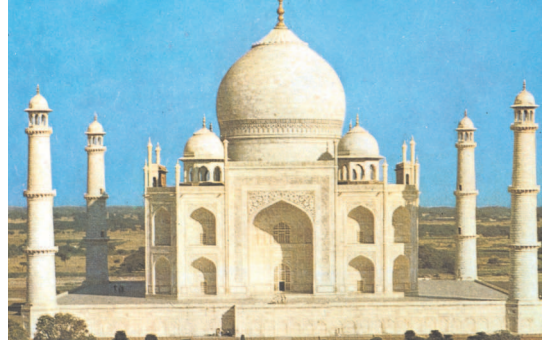
- Eylül 1579** Sokollu Mehmet Paşa hançerlenerek öldürüldü (30 Eylül 1579 Osmanlı).
- Ocak 1580** İstanbul Rasathanesi yıktırıldı (22 Ocak 1580).
- 1583-1588** Kırım hanı, II. İslamgery (Derviş)'in saltanatı.
- 1584** Osmanlı ekonomisinde ilk büyük devalüasyon (tağış).
- 1584** Phra Naray'ın bağımsız Tayland'ı kurması.
- 16. yüzyıl sonları** Kazak İmparatorluğu üç orduya/cüze bölündü: doğuda Büyük Orda/Ulu Cüz, merkezdeki topraklarda Orta Orda/Orta Cüz ve batıda Küçük Orda/Küçük Cüz (16. yüzyıl sonları).
- 1584** Rus Kozak lideri Yermak, Tobol Irmağı Savaş'ında Küçüm Han'ı yendi.
- 1584-1598** Theodore I. (Rus Çarı)
- 1587-1629** İran'da I. Şah Abbas'ın Saltanatı.
- 1588** Osmanlı coğrafyasını yaptığı eserlerle süsleyen ve tarihe damgasını vuran cihan mimarı Mimar Sinan 17 Temmuz 1588'de İstanbul'da öldü.
- 1588** İspanyol Donanmasının İngilizler tarafından yenilmesi.
- 1588** Kırım hanı, II. Gazigery (Bora)'ın saltanatı.
- 1590-1650** Celâlî isyanlarının en yoğun dönemi.
- 1591** Tondibi muharebesi: Faslilar'ın Songay krallığını yıkması.
- 1592** Galileo, cisimleri 30 kez büyüten bir teleskop yaptı.
- 1594** Kırım hanı, Fetihgery'in saltanatı.
- 1594-1608** Kırım hanı, II. Gazigery (İkinci defa)'ın saltanatı.
- 1595-1603** III. Mehmet'in saltanatı (Osmanlı).
- 1596** Matematikçi ve filozof Rene Descartes doğdu.
- 1598** Şah I. Abbas'ın İsfahan'da imparatorluk başkentini kurması.
- 1598** İrina (Rus Çarıçesi)
- 1598-1605** Rus Çarı Boris Gudonof (Gudonov).
- 1598-1613** Rusya'da Gudonof (Gudonov) Hanedanı dönemi.
- 1598/1599** Astrahanlı Hanedânı, evlilik vasıtasıyla Şeybânî Hanedânlığı ile bağ kurdu. Buhara Hanlığı'ndaki bu asıl güçleri ile de Maverâünnehir'de otoritenin mirasçısı oldular.
- 1599-1868-1920** Buhara Hanlığı: Buhâra merkezli olarak Maverâünnehir coğrafyasında kurulmuş olan hanlık, Ruslar tarafından işgal ve ardından da zoraki himaye altına alınmıştır.
- 16-17. yüzyıllar** Şair Karacaoğlan.

XVII. YÜZYIL

17. yüzyıl başları Oyrat kabile konfederasyonuna dahil olan Kalmuklar, Cungarya'dan İdil/Volga taraflarına göçtüler (17. yüzyıl başları).
- 1600 Şair Bakî'nin ölümü (doğumu 1526).
- 1600 İngiliz Doğu Hint (Hindistan) Kumpanyası'nın kuruluşu
- 1602 Hollanda Doğu Hint (Hindistan) Kumpanyası'nın kuruluşu.
- Aralık 1603-1617** I. Ahmet'in saltanatı (22 Aralık 1603-1617 Osmanlı).
- 1605 Teodor II. (Rus Çarı)
- 1605-1606 Dimitri III. (Rus Çarı)
- 1605-1627 Hindistan'da Cihangir Şah (Nureddin) saltanatı.
- 1606-1610 Basil IV. (Rus Çarı)
- 1607 Amerika'daki ilk sürekli İngiliz yerleşimi (Jamestown, Virginia).
- 1608 Fransız göçmenlerinin Quebec'i kurmaları.
- 1608 Kırım hanı, Tobtamışgerye'in saltanatı.
- 1608 Kırım hanı, I. Selametgerye'in saltanatı.
- 1609 Japonya'da Tokugava Şogunluğu'nun başlaması.
- 1609 Felemenk Cumhuriyetinin bağımsız oluşu.
- 1609 Teleskopun icadı (Hollanda).
- 1609 Sultanahmet Camii inşaatının başlaması (mimarı: Sedefkâr Mehmet Ağa).
- 1610 Avrupa'da Bilim Devriminin başlaması: Kepler (1571-1630), Bacon (1561-1626), Galileo (1564-1642), Descartes (1596-1650).
- 1610 Kırım hanı, Canbekgerye'in saltanatı.
- 1610-1613 Rusya'da İç Karışıklık Dönemi.
- 1613-1645 Mihail Romanof (Romanov) (Rus Çarı)
- 1613-1917 Rusya'da Romanof (Romanov) Hanedanı dönemi.
- 1616 Shakespeare (d. 1564) ve Cervantes'in (d. 1547) ölümleri.
- Kasım 1617** Sultan I. Ahmet vefat etti (22 Kasım 1617 Osmanlı).
- 1617-1618 I. Mustafa'nın saltanatı (Osmanlı).
- 1618-1622 II. Osman (Genç)'in saltanatı (Osmanlı).
- 1618 Avrupa'da Otuz Yıl Savaşlarının başlaması.
- 1619 Hollandalıların Batavia'yı (Cakarta) kurması.
- 1619-1621 Moskova ve Buhara arasında ilk diplomatik ilişki kuruldu.
- 1620 Avrupa'da ilk haftalık gazete (Amsterdam).
- 1622 Kırım hanı, III. Mehmedgerye'in saltanatı.
- Mayıs 1622** Sultan II. Osman öldürüldü (20 Mayıs 1622 Osmanlı).

- 1622-1623 I. Mustafa'nın saltanatı (Osmanlı).
- 1623-1640 IV. Murat'ın saltanatı (Osmanlı).
- 1624 Ahmed Serhendî (İmâm-ı Rabbanî, 1564-1624) vefat etti.
- 1627 Kırım hanı, Canbekgerye (İkinci defa)'in saltanatı.
- 1627-1628 Hindistan'da Şah Devar Bahş saltanatı.
- 1627-1644 Çin'de Ming hanedanının son temsilcisi Chongzhen (1611-1644) dönemi.
- 1628-1658 Hindistan'da Şah Cihan (Şihabüddin) saltanatı.
- 1630 Hollanda sanatının doruğu: Hals (1580-1666), Rembrandt (1606-69), Vermeer (1632-75), Rubens (1577-1640).

Hindistan, Tac Mahal

- 1632 Yakutistan'ın en büyük kenti olan Yakutsk kuruldu.
- 1635 Kırım hanı, İnayetgerye'in saltanatı.
- 1635 Şair Nefî'nin ölümü (d. 1572).
- 1636 Kuzey Amerika'da ilk üniversite, Harvard'ın kuruluşu.
- Ekim 1636** Harvard Koleji (ABD'nin ilk yüksek öğretim kurumu), Massachusetts'te kuruldu (28 Ekim).
- 1638 Ruslar'ın Büyük Okyanus'a ulaşmaları.
- 1638 Kırım hanı, I. Bahadırgergey (Rezmi)'in saltanatı.
- 1638 Safevîler ve Osmanlılar arasında Ateşkes Antlaşması.
- 1638 Yakutsk eyaleti (Voyevodstvo) oluşturuldu ve bu topraklar Rusların yerleşimine açıldı. Ruslar özellikle Lena nehrinin orta kesimi boyunca sıralanan şehirlere yerleştiler.
- 1640-1648 İbrahim'in saltanatı (Osmanlı).
- 1642 Galileo öldü. Isaac Newton doğdu.
- 1642 İngiltere'de iç savaşın başlaması.
- 1642 Kırım hanı, VI. Mehmedgerye (Kâmîli)'in saltanatı.
- 1643 Evangelista Torricelli, hava basıncını ölçmek için civalı barometre cihazı icat etti.

- 1643 Cüngarya'da kalmış olan Oyratlar, Yedisu'yu ele geçirdiler.
- 1644 Kırım hanı, III. İslamgerye'in saltanatı.
- 1644 Çin'de Ming hanedanlığı son buldu, yerine Mançu King Hanedanlığı kuruldu (Ç'ing/King).
- 1644-1661 Çin'de King hanedanlığının kurucusu Shunzhi (1638-1661) dönemi.
- 1644-1911 Moğolistan toprakları Mançu Hanedanı'nın egemenliğinde kaldı. Burada Kazak, Urianhay ve Hoton boyları arasında yedi Türk toplumu da yaşadı. Ayrıca bölgede az sayıda Özbek ve Uygurlar da bulunmaktadır.
- 1644-1912 Çin'de King Hanedanı dönemi.
- 1645-1676 Aleksis (Rus Çarı) dönemi.
- 1645 Ruslar, Pasifiğe, Büyük Okyanus'a ulaştılar. 6-10'uncu yüzyıllarda güneyden gelerek şimdiki yerlerine yerleşen bir Türk boyu olan Yakutlar (Sahalar) Rus Çarlığı'nın denetimine girdi.
- Ağustos** 1648-1687 IV. Mehmet (Avcı)'in saltanatı (7 Ağustos 1648-1687 Osmanlı).
- 1648 Otuz Yıl Savaşlarının Vestfalya barışı ile son bulması.
- 1649 İngiltere Kralı I. Charles'ın idamı; İngiltere'de Cumhuriyetin ilanı.
- Eylül** 1651 Kösem Sultan öldürüldü (2 Eylül 1651 Osmanlı).
- 1652 Hollandalıların Kap sömürgesini kurmaları.
- 1653 Hindistan'da, Agra'da Taç Mahal'in tamamlanması.
- 1654 Ukrayna'nın Polonyalılardan Ruslara geçmesi.
- 1654 Kırım hanı, VI. Mehmedgerye (ikinci defa)'in saltanatı.
- 1656 Roma'da Sen Piyer kilisesinin tamamlanması (Bernini).
- Mart** 1656 Düşük ayarlı para ve alınamayan maaşlar için ayaklanan askerler; IV. Mehmed'in onayıyla bazı saray ağalarını idam ettiler. Tarihimizde Çınar Vakası diye geçer (4 Mart 1656 Osmanlı).
- 1657 Tarih, coğrafya ve bibliyografya alanında önemli eserler vermiş "Keşfü'z-Zünûn an esâmi'il-Kütübi ve'l-Fünûn" adlı eserin yazarı Katip Çelebi (1609-1657) öldü. Şubat 1609'da İstanbul'da doğdu, 6 Ekim 1657'de aynı yerde öldü.
- 1658-1707 Hindistan'da Şah Evrengzib (Muhıyüddin) saltanatı.
- 1660 Fransız kültürünün klasik dönemi. Tiyatro: Moliere (1622-73), Racine (1639-99), Corneille (1606-84); Resim: Poussin (1594-1665); Müzik, Lully (1632-87), Couperin (1668-1733).
- 1661 İstanbul'da ilk Osmanlı kütüphane binası; Köprülü Kütüphanesi.
- 1662 Londra'da Kraliyet Derneği kuruldu.
- 1665 Kırım hanı, Âdilgerye (Çobangereylerden)'in saltanatı.
- 1666 Paris'te, Academie Royale des Science kuruldu.
- 1670-1777 Kırım hanı, I. Selimgerye (El-Hac)'in saltanatı.
- 1674 Sivaji'nin Hindu Marata Krallığını kurması.
- 1676-1682 Teodor III. (Rus Çarı).
- 1677 Kırım hanı, Muradgerye'in saltanatı.
- 1680'li yıllar Mançurya'da Rus ve Çinli birliklerin çatışması (1680 li yıllar).
- 1680-1718 Tekrar birleştirilmiş olan Kazak orduları üzerinde Tauke Han'ın saltanatı.
- 1682 "Seyahatnâme" adlı eserin müellifi, Türk gezgini Evliya Çelebi (bin Derviş Mehmed Zillî, 1611-1682) öldü. Evliya Çelebi İstanbul'da Unkapanı'nda doğdu, 1682'de Mısır'dan dönerken yolda ya da İstanbul'da öldü.
- 1682-1696 Rusya'da I. Petro ve kardeşi V. İvan'ın ortak saltanatı.
- 1683 Kırım hanı, II. Hacıgerye (Zengisi uzun)'in saltanatı.
- Temmuz** 1683 Türk ordularının Viyana kuşatması taarruzu başladı (1 Temmuz 1683).
- Kasım** 1683 IV. Murat, Musul'a girdi (5 Kasım 1683 Osmanlı).
- 1684-1691 Kırım hanı, I. Selimgerye (ikinci defa)'in saltanatı.
- 1687 Hive'de Şeybânîler saltanatının sonu.
- 1687 Isaac Newton'un (1642-1727) "Principia"'sı.
- 1687 Kozak ihtilali arkasından, Doğu Ukrayna yeniden Rusya ile birleşti.
- 1687-1691 II. Süleyman'ın saltanatı (Osmanlı).
- 1688 "Görkemli Devrim": İngiltere'de Meşrutiyet.
- 1689 Rusya ve Çin arasında, Mançurya'da sınır çatışmalarını sona erdiren Narçinsk Antlaşması imzalandı.
- 1689-1725 Rus Çarı Büyük Petro I. (d. 1682); bürokrasi ve orduyu modernleştirdi. Donanma ve yeni bir başkent olarak St Petersburg'u kurdu. Batı eğitim sistemini getirdi. Baltık kıyıları için İsveç'le savaştı. 1700 yılı itibarıyla, Sibirya'nın kolonizasyonu Büyük Okyanus'a kadar ulaştı. 1721 yılından itibaren Çar yerine İmparator unvanını kullanmaya başlamıştır.
- 1690 İngilizlerin Kalküta'yı kurmaları.

Sultan II. Süleyman'ın saten kaftanı

- 1690 John Locke'un (1632-1704) "İnsan Anlığı Üzerine bir Deneme"si.
1691 Kırım hanı, II. Saadetgery'in saltanatı.
1691 Kırım hanı, Safagery'in saltanatı.
1691-1695 II. Ahmet'in saltanatı (Osmanlı).
1692-1698 Kırım hanı, I. Selimgery'in saltanatı (Üçüncü defa).
1695-1703 II. Mustafa'nın saltanatı (Osmanlı).
1697 Çin'in Dış Moğolistan'ı istila etmesi.
1698-1702 Kırım hanı, II. Devletgery'in saltanatı.
1699 Karlofça Antlaşması: 1683 tarihinde Viyana bozgunu ile başlayan Osmanlı-Avrupa savaşlarının son bulması. Bu antlaşmayla Avusturya, Venedik, Lehistan ve Rusya ile antlaşma imzalandı.

XVIII. YÜZYIL

18. yüzyıl başları Oyratlar, Kazaklar üzerine akınlarda bulundular (18. yüzyıl başları).
1700 Alman Barok müziğinin parlak çağı: Haendel (1685-1759), Bach (1685-1750).
1701 Ruslarla İstanbul Antlaşmasının imzalanması.
1702-1704 Kırım hanı, I. Selimgery (Dördüncü defa)'in saltanatı.
1703 St. Petersburg kentinin kurulması (1712'de Rus Çarlığı'nın yeni başkenti olacaktır).
Ağustos 1703-1730 Sultan II. Mustafa'nın yerine kardeşi Şehzade Ahmet (III. Ahmet) tahta çıktı (23 Ağustos 1703-1730 Osmanlı).
1704 Kırım hanı, III. Gazigery'in saltanatı.
1707 Kırım hanı, I. Kaplangery'in saltanatı.
1707 Evrengzib'in ölümü: Hindistan'da Gurkanlı egemenliğinin zayıflaması.
1707 İngiltere ve İskoçya'nın birleşmesi.
1707 Hindistan'da Azim Şah saltanatı.
1707-1712 Hindistan'da Şah A'lam I (Muhammed Mu'azzam) saltanatı.
1707-1713 Kırım hanı, II. Devletgery (ikinci defa)'in saltanatı.
1708 Kazan şehri, Vilayet başkenti oldu.
1709 Poltava Savaşı: Büyük Petro'nun İsveçlileri yenmesi.
1709 Abraham Darby'nin kok kömürü kullanarak pik demir elde etmesi (İngiltere).
1710-1876 Hokand Hanlığı: Taşkent Doğusunda kurulmuş olup, Hokand merkezi idi. Ruslar tarafından yıkılmıştır.
Temmuz 1711 Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaşın ardından Prut Barış Antlaşması imzalandı (22 Temmuz 1711).
1712 İtrî'nin ölümü (d. 1640).

- 1712 Hindistan'da Şah Azimü'ş-Şan saltanatı.
1712-1713 Hindistan'da Cihandar Şah (Muhammed Muizzuddin) saltanatı.
1713 İspanya Veraset Savaşlarının Utrecht Antlaşmasıyla son bulması.
1713 Kırım hanı, I. Kaplangery (ikinci defa)'in saltanatı.
1713-1719 Hindistan'da Farruh Siyar (Celaleddin Muhammed) saltanatı.
1715 Çar Büyük Petro komutasında Kazak Stepleri'ne ilk Rus askerî seferlerinin başlaması.
1716 Kırım hanı, Kara Devletgery'in saltanatı.
1717 Kırım hanı, III. Saadetgery'in saltanatı.
1717 Hive'ye yapılan ilk Rus askerî seferi, Çar askerleri'nin katledilmesi ile neticelendi.
1718 Oyratlar, Balkaş Gölü'nün kuzeyinde Kazak Orta Cüz'ü yendiler.
Temmuz 1718 Pasorofça Antlaşması imzalandı (Osmanlı 2 Temmuz 1718).
1718 Lale Devrinin başlaması (Osmanlı).
1719 Hindistan'da Şah Cihan II (Refiü'd-Daula) saltanatı.
1719 Hindistan'da Şah Nikusiyar saltanatı.
1719 Hindistan'da Şemsuddin Şah (Refiü'd-Derecât) saltanatı.
1719-1748 Hindistan'da Muhammad Şah (Nasirüddin) saltanatı.
1720 Yirmisekiz Çelebizade Mehmet Efendi'nin Paris'e elçi olarak gitmesi.
1722 Afganlılar, İran'ı istila ettiler ve bunun bir sonucu olarak Safevî Hanedanlığı sona erdi.
1723-1725 Kuzey Maveraünnehir'e Kalmuk ve Oyrat akınları.
1723 Safevî Devleti'nin Yıkılışı.
1724 Ruslar, Şirvan'ın kuzeyindeki Azerî topraklarını ele geçirdi.
1724 Kırım hanı, II. Mengligeray'in saltanatı.
1725-1727 Katerina I. (Rus İmparatoriçesi).
Aralık 1727 Sait Mehmet Çelebi ile İbrahim Müteferrika'nın İstanbul'da ilk Türk matbaasını kurmaları. (16 Aralık 1727). Matbaa 1742'de kapanmış, 1784'te tekrar açılmıştır.
1727-1730 Petro II. (Rus İmparatoru).
1729 Stephen Gray, elektriği büyük uzaklıklara ilettili.
1729 Nadir Kulu Bey (Nadir Şah), Afganlıları İran'dan çıkardı.

Zümrütlü hançer, 18. yüzyıl

- 1730 Kırım hanı, I. Kaplangerey (üçüncü defa)'in saltanatı.
- 1730 Şair Nedim'in ölümü.
- 1730 Patrona Halil İsyanı ve Lale Devri'nin sonu (Osmanlı).
- 1730 Nevşehirli İbrahim Paşa (d. 1662-3)'nın ölümü (Osmanlı).
- 1730 Orhun abidelerinin dünyaya tanıtılması; ilk kez İsveçli subay Strahlenberg tarafından, 1730 yılında yayımlanan araştırmalarıyla dünyaya tanıtılmıştır.
- 1730-1740 Anna İvanova (Rus İmparatoriçesi).
- 1730-1754 I. Mahmut'un saltanatı (Osmanlı).
- 1731 Kazak Küçük Cüz'ü, Rus himâyesini kabul etmek zorunda kaldı.
- 1732 Minyatür ustası Levnî'nin ölümü.
- 1732 Nadir Kulu Bey, Herat'ı aldı.
- 1734-1735 Orenburg'da Rus istihkâmının tesisi.
- 1735 Vehhabî hareketinin başlaması; Osmanlı ve İslam Dünyası için yeni bir çıban başı.
- 1736 Kırım hanı, II. Fethigerey'in saltanatı.
- Temmuz 1736** Sultan III. Ahmet vefat etti (1 Temmuz 1736 Osmanlı).
- 1736-1747 İran'da Nadir Şah dönemi: Bir Afşar Türkmeni olan Nadir, 1732'de ülkede düzeni sağlamayı başardı. Kafkasya'daki askerî başarılarının ardından doğrudan tahta geçti. Afşar ve Kaçar önderlerinin başlattığı bir ayaklanmada öldürüldü.
- 1737 Kırım hanı, II. Mengligerey (ikinci defa)'in saltanatı.
- 1739 Kırım hanı, II. Selâmetgerey'in saltanatı.
- 1739 Avusturya ve Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Belgrat Barışı.
- 1739 Nadir Şah, Gazne ve Kabil'i aldı, Delhi'yi işgal etti.
- Mayıs 1740** Osmanlı devleti Fransa ile kapitülasyon antlaşması yaptı (30 Mayıs 1740).
- 1740 Kazak Orta Cüz'ü, Rus himayesini kabul etmek zorunda kaldı.
- 1740 Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya ilk kez daimi kapitülasyon hakkını tanıması.
- 1740 Avusturya Veraset Savaşları; Prusya Silezya'yı ilhak ediyor.
- 1740-1741 İvan VI. (Rus İmparatoru).
- 1740-1747 Nadir Şah, Maveraünnehir'i istila ile hâkimiyeti altına aldı.
- 1741-1762 Elizabeth (Rus İmparatoriçesi).
- 1742 Ruslar'ın İdil-Ural bölgesinde Müslümanlar'a karşı uyguladıkları zulüm politikalarının doruğa ulaşması.
- 1742 Kazak Ulu Cüz, Rus himayesini kabul etmek zorunda kaldı.

- 1743 Kırım hanı, II. Selimgerey (Katı)'in saltanatı.
- 1746 İran ile bir dizi savaştan sonra yeniden Kasr-ı Şirin Antlaşması sınırlarına dönülmesi (Osmanlı).
- 1747 Azerbaycan'ın küçük hanlıklara bölünüşü: Afşar Türkmenlerinden Nadir Kulu şâh (1736-1747)'in ölümü ile başlayan istikrarsızlıktan faydalanan Azerî Türkleri, müstakil hanlıklar kurarak, devletçikler hâlinde bölündüler. Bu hanlıklar: Gence: (1747-1804), Derbend: (1747-1806), Kuba: (1747-1806), Bakû: (1747-1807), Taliş/Lenkeran: (1747-1812), Şeki: (1747-1820?), Şirvan: (1747-1820?), Karabağ: (1747-1822), Nahcivan: (1747-1825), Revan: (1747-1826), İlisu/Zakatala: (1747-1827). Bu hanlıklar 1804-1827 arasında birer birer Rusya tarafından işgal edilecektir.
- 1747 Afganistan'da Durranî Hanedanlığı kuruldu.
- 1747 Buhara'da Özbek Mangıt Hanedanlığı'nın bir güç olarak ortaya çıkması.
- 1748 Kırım hanı, Arslangerey'in saltanatı.
- 1748-1754 Hindistan'da Ahmed Şah Bahadur (Ebu'l-Nasir Muhammed) saltanatı.
- 1750-1779 İran'da Zend Hanedanı dönemi.
- 1751 Çin'in Tibet, Çungarya ve Tarım havzasını işgal etmesi.
- 1754-1757 III. Osman'ın saltanatı (Osmanlı).
- 1754-1760 Hindistan'da Şah Alemgir II (Muhammed Azizüddin) saltanatı.
- 1755 Nuruosmaniye Camisinin açılışı (Osmanlı).
- 1756 Yedi Yıl Savaşlarının başlaması.
- 1756 Kırım hanı, Halimgerey'in saltanatı.
- 1757 Çinliler, Oyratlar'ı Çungarya'da yendiler.
- 1757 Plassey Muharebesi; İngilizlerin Hindistan'da Fransız ağırlığına son vermesi.
- 1757-1774 III. Mustafa'nın saltanatı (Osmanlı).
- 1758 Kırım hanı, Kırımgeray (Deli Han)'in saltanatı.
- 1759 Çinliler (Mançu İmparatorluğu), Tarım Havzası (Doğu Türkistan)'ni istila ettiler ve buradaki Hocalar, Hokand'a kaçtılar.
- 1760 Hindistan'da Şah Cihan III saltanatı.
- 1760 Yeni Fransa'nın İngilizler tarafından ele geçirilişi: Quebec (1759), Montreal (1760).
- 1760'lar Avrupa Aydınlanma çağı'nın başlaması: Völtaire (1694-1778), Diderot (1713-1784), Hume (1711-1776).
- 1760-1806 Hindistan'da Şah A'lam II (Celaleddin Ali). 1788 yılında kısa bir süre tahttan uzaklaştırıldı. saltanatı.

Şeki Hanlığı, gümüş Abbasi

- 1762 Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) "Toplum Sözleşmesi".
- 1762 Petro III. (Rus İmparatoru).
- 1762-1796 (Büyük) Katerina II. (Rus İmparatoriçesi). Kırım ile Polonya'nın bir kısmını ilhak etti ve Batı Ukrayna ile Beyaz Rusya'yı yeniden aldı.
- 1763 Hive (Harezmi)'de Özbek Kongrat Hanedanlığı, bir güç olarak belirdi.
- 1764 Kırım hanı, III. Selimgerey'in saltanatı.
- 1767 Kırım hanı, Arslangerey (ikinci defa)'in saltanatı.
- 1768 Kırım hanı, Maksudgerey'in saltanatı.
- 1768 Kırım hanı, Kırımgerey (ikinci defa)'in saltanatı.
- 1768 Doğu Türkistan, Çinliler tarafından resmen "Xinjiang/Sinkiang/kazanılmış topraklar" olarak yeniden isimlendirildi.
- 1768 Kaptan Cook'un Büyük Okyanus'ta keşiflere başlaması.
- 1769 Kırım hanı, III. Devletgerey'in saltanatı.
- 1770 Kırım hanı, II. Kaplangerey'in saltanatı.
- 1770 Kırım hanı, III. Selimgerey (ikinci defa)'in saltanatı.
- 1770 Avrupa'da bilim ve teknolojiye ilerleme: J. Priestley (1733-1804), A. Lavoisier (1743-1794), A. Volta (1745-1827), Harrison'un kronometresi (1762), Watt'ın buhar makinesi (1769), Arkwright'ın su gücüyle çalışan çıkırığı (1769).
- 1771 Çinliler, Kazaklar üzerinde vassal ilişkisi kurma teşebbüsünde bulundular.
- 1771 Kalmuklar'ın bir kısmı, İdil/Volga'dan tekrar Cungarya ve İli Vadisi'ne göçtüler.
- 1771 Kırım hanı, Maksudgerey (ikinci defa)'in saltanatı.
- 1772 Kırım hanı, II. Sahibgerey'in saltanatı.
- 1772 Polonya'nın ilk paylaşılması (2. ve 3. paylaşımlar 1793 ve 1795).
- 1774 Kazan şehri Emelyan Pugachev kuvvetleri tarafından zaptedildi.
- 1774 Osmanlı imparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması ile Kırım Hanlığı Osmanlı himayesinden çıkmıştır. Rus işgaline maruz kalan Kırım Türklerinin esaret yılları böylece başlamıştır. Yerli halkı başka bölgelere göçe zorlanmıştır. En büyük göç dalgaları 1792, 1860-63, 1874-75, 1891-1902 yılları arasında yaşanmıştır.
- 1774 Osmanlı Padişahları'nın resmen halife unvanlarını kullanmaya başlamaları.
- 1774-1789 I. Abdülhamit'in saltanatı (Osmanlı).
- 1775 Kırım hanı, III. Devletgerey (ikinci defa)'in saltanatı.
- Nisan* 1775 Tersane ambarlarındaki bir odada 'Hendese Odası' kuruldu (29 Nisan 1775 Osmanlı).
- 1775 Amerikan İhtilalinin başlaması.
- 1776 Amerika'nın bağımsızlığını ilan etmesi.
- 1776 Adam Smith'in (1723-1790) "Ulusların Serveti", Thomas Paine'in (1737-1809) "Sağduyu" adlı eserlerinin yayımı,
- 1777 Kırım hanı, Şahingerey'in saltanatı.
- 1779-1925 İran'da Kaçar Hanedanı Dönemi: Ağa Muhammed Han (1779-97) İran'ın kuzey kesiminde egemenliğini pekiştirdikten sonra, iç bölünmelerle zayıflamış olan Zend hanedanını hedef alan bir harekate girişti. Lütfi Ali komutasındaki Zend kuvvetlerini sürekli izleyerek sonunda 1794'te Kirman'ın güneydoğusunda kesin yenilgiye uğrattı. Şehinşah unvanını aldığı 1796'da Horasan üzerine yürüyerek Meşhed'i aldı ve Afşar hanedanına son verdi. İran bu kez Kaçar hanedanı altında yeniden birleşti ve 1785'te başkent yapılan Tahran hızla gelişti. Öte yandan sürekli savaşlar ve birçok kentin yağmalanması ülke ekonomisini büyük yıkıma uğrattı. Basra Körfezi ticareti zamanla İngilizlerin eline geçti.
- 1781 Immanuel Kant'ın (1724-1804) "Saf Aklın Eleştirisi".
- 1782 Kırım hanı, II. Bahadırerey'in saltanatı.
- 1782/1783 Kırım Hanlığı, Ruslar tarafından ilhâk edildi.
- 1783 Kırım hanı, Şahingerey (ikinci defa)'in saltanatı.
- 1783 Marquis de Jouffroy d'Abbans ilk buharlı gemiyi yüzdürdü.
- 1783 İngiltere'nin, Paris Antlaşmasıyla Amerika'nın bağımsızlığını tanıması.
- 1784 Rusya Vladikafkas kalesini işgal etti. Kuzey Osetya'da Rus yerleşimi başladı.
- 1784/1785 Buhara Hanlığı'nda Astrahanlılar Hanedanlığı sona erdi, yerini Mangıt Hanedanlığı aldı.
- 1786 Kırım hanı, Şahbazgerey'in saltanatı.
- 1788 Çariçe Katerina II, Rusya'daki Müslümanlara yeni haklar tanıdı.

Kazan şehri (XIX.yy.)

- 1789 Fransız İhtilali; feodal düzenin kaldırılması ve İnsan Haklarının ilanı.
- 1789 George Washington'un Amerika'nın ilk cumhurbaşkanı oluşu.
- Mayıs 1789** I. Abdülhamid vefat etti; III. Selim tahta çıktı (7 Mayıs 1789 Osmanlı).
- 1789-1807 III. Selim'in saltanatı (Osmanlı).
- 1790'lar Avrupa'da orkestra müziğinin parlak çağı: Mozart (1756-91), Haydn (1732-1809), Beethoven (1770-1827).
- 1791 Kırım hanı, Bahtigerey (1793 Yaş Muahedesine kadar)'in saltanatı.
- Ağustos 1791** Osmanlı ile Avusturya arasında Zıştovi Barış Antlaşması imzalandı (4 Ağustos 1791).
- Ağustos 1791** Osmanlı ile Rusya arasında Kalas Mütarekesi imzalandı (8 Ağustos 1791).
- 1792 Osmanlı-Rus Yaş Antlaşması.
- 1792 Cartwright'in buharla çalışan dokuma tezgâhını icat etmesi.
- 1792 Fransa'da cumhuriyetin ilanı.
- Ocak 1792** Osmanlı-Rusya arasında 'Yaş Antlaşması' imzalandı (9 Ocak 1792).
- 1793 Nizam-ı Cedit Ocağı'nın kurulması (Osmanlı).
- 1792 Avrupa'da ilk daimi Osmanlı elçiliği (Londra).
- 1792 Eli Whitney'in çırçır makinesi.
- 1796 İngilizlerin Seylan'ı ele geçirmesi.
- 1796-1801 Pol I. (Rus İmparatoru).
- 1797-1834 İran Kaçar hanlarından Feth Ali Şah (1797-1834), hükümdarlığı boyunca İngiliz desteğine dayanarak Ruslarla savaştı 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmalarıyla Kafkasya'yı Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı.
- 1798 Hokand'da Özbek Hanlığı kuruldu.
- Temmuz 1798** Napolyon Mısır'ı işgal etti (1 Temmuz 1798 Osmanlı). (boşaltılması 1801).
- Eylül 1798** Osmanlı Hükümeti, tarihinde ilk kez Fransa'ya savaş ilan etti (2 Eylül 1798).
- 1798-1814 Rusya, Avrupa'daki Devrimci hareketler ve Napolyon Savaşları'na (1798-1801, 1805-07) katıldı ve Napolyon'un işgalini püskürttüktan sonra, onun tahttan indirilmesinde rol oynadı (1812-14).
- 1799 Şair Şeyh Galib'in ölümü (d. 1757).
- 1799 Alessandro Volta, ilk elektrik bataryasını yaptı.
- Mayıs 1799** Cezzar Ahmet Paşa, Akka'da Napolyon'a karşı büyük bir zafer kazandı (10 Mayıs 1799 Osmanlı).

XIX. YÜZYIL

- 1801 Kazan'da Vilayet gazetesi yayımlanmaya başladı.
- 1801-1825 Aleksandır I. (Rus İmparatoru).

- 1804 (Hive'de) Kongrat Sülâlesi, Han unvanını kullanmaya başladı.
- 1804 Kazan Üniversitesi kuruldu.
- 1804 Richard Trevithick raylar üzerinde giden ilk buharlı lokomotifini yaptı.
- 1804 Kara Yorgi önderliğinde Sırp İsyanı'nın başlaması (Osmanlı'ya karşı).
- 1804 Rus kuvvetlerinin Azerbaycan hanlıklarını işgal etmesi: Gürcistan'ı ilhak ardından burasını bölgeyi işgal için bir üs olarak kullanan Ruslar, buradan hareketle 1804-1827 yılları arasında bütün Azerbaycan hanlıklarını birer birer ele geçirdi.
- Aralık 1804** Napolyon, Fransa İmparatoru oldu (2 Aralık 1804).
- 1805-1809 Napolyon'un büyük meydan muharebeleri.
- 1805 Kavalalı Mehmet Ali'nin Mısır Valisi atanması.
- Kasım 1805** Napolyon Viyana'ya girdi (13 Kasım 1805).
- 1806-1837 Hindistan'da Akbar Şah II (Muh-yiddin) saltanatı.
- Mayıs 1807** Nizam-ı Cedit kaldırıldı (29 Mayıs 1807 Osmanlı).
- 1807-1808 IV. Mustafa'nın saltanatı (Osmanlı).
- 1807 Vehhabiliği kabul eden Suudiler'in Hicaz'ı istila etmeleri.
- 1807 Prusya'da serfliğin kaldırılması.
- 1807 Britanya İmparatorluğunda köle ticaretinin yasaklanması.
- 1807 III. Selim'i tahttan indiren Kabakçı Mustafa isyanı (Osmanlı).
- Temmuz 1808** Sultan IV. Mustafa, III. Selim (d. 1761)'i öldürttü (Temmuz 1808).
- Temmuz 1808-1839** Alemdar Mustafa Paşa'nın II. Mahmut'u tahta çıkarması ve II. Mahmut'un saltanatı (Temmuz 1808-1839 Osmanlı).
- Eylül 1808** Sened-i İttifak imzalandı (29 Eylül 1808).
- Ekim 1808** Nizam-ı Cedit, Sekban-ı Cedit adıyla yeniden kuruldu (14 Ekim 1808 Osmanlı).
- 1808 Alemdar Mustafa'nın yeniçeri isyanı sonucunda ölmesi.
- 1808 Orta ve Güney Amerika'da İspanya ve Portekiz'e karşı isyanlar; 1828'e değin 13 bağımsız devlet doğacaktır.
- 1812 Osmanlı-Rus Bükreş Barış Antlaşması.
- 1812 Napolyon'un Rusya seferi.

Batılı Ressamlar gözüyle İstanbul, Cesare Biseo

- 1812 Silindir baskı makinesi ve gazetelerde kullanılmaya başlaması.
- 1815 Napolyon'un Waterloo'da yenilmesi ve St. Helena adasına sürgün edilmesi.
- 1815 Viyana Kongresi yapıldı.
- 1818-1889 Şehabeddin Mercanî. "Müstefâdü'l-Ahbâr fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar" adlı eserin müellifi. Bu eserinde, Bulgar Türkleri'nin İslamiyeti ta, Halife el-Me'mun (227-232/813-833) zamanında kabul ettiklerini zikreder.
- 1820'ler Avrupa edebiyat ve resminde Romantizm: Byron (1788-1824), Chateaubriand (1768-1848), Heine (1797-1856), Turner (1775-1851), Delacroix (1798-1863).
- 1820 Yanya kuşatması (Osmanlı).
- 1820-1828 Hocalar, Altışehir (Tarım Havzası)'de, Çin sultasına karşı yeniden başkaldırdı.
- 1820-1840 Kazaklar, Rus tahakkümüne baş kaldırdılar.
- 1821 Yunan İhtilali'nin başlaması (Osmanlı'ya karşı).
- 1821 M. Faraday'ın elektrik motorunu ve jeneratörü icat etmesi (İngiltere).
- 1822 Kazak Orta Cüz Hanlığı, Ruslar tarafından ilgâ edildi.
- 1824 Kazak Küçük Cüz Hanlığı, Ruslar tarafından ilgâ edildi.
- 1822 Karaçaylar, 1812'de girdikleri Rus boyunduruğundan kurtulmak için ayaklandılar fakat ağır bir yenilgiye uğradılar. Karaçayların soylarının Hun ve İskitlere kadar uzandığı söylenmektedir. Bir Kıpçak boyu olan Karaçaylar, Balkarlar gibi uzun süre göçebe bir hayat sürdürdüler. 15. yy'dan 1812'ye kadar Osmanlı himayesinde Kabartay beylerine bağlı kaldılar.
- Temmuz 1824** Patrik Karabet, Anadolu'daki Ermeni cemiyetlerine gönderdiği talimatla, Ermeni okullarının sayısını çoğaltılmasını emretti (10 Temmuz 1824).
- 1825 İlk buharlı yolcu treni (İngiltere'de).
- 1825-1830 Endonezyalıların Hollandalılara karşı ayaklanması.
- 1825-1855 Nikola I. (Rus İmparatoru).
- 1825-1880 Ziya Paşa (Osmanlı).
- 1826 Afganistan'da Barakzai (Muhammedzai) Hanedanlığı kuruldu.
- 1826 Fransız fizikçi Joseph Niepce, tarihteki ilk fotoğrafı çekti.
- Haziran 1826** Vaka-i Hayriye: Yeniçeri Ocağı kaldırıldı ve Asakir-i Mansure-i Muhammediyye kuruldu (14 Haziran 1826 Osmanlı).
- 1826-1871 Şinasi (Osmanlı).
- 1827 Önce Kahire, sonra İstanbul'da Tıbbiye Mektebi'nin kurulması.
- 1827 15.yy. sonlarında Osmanlı'ya bağlanan Balkarlar, Rus boyunduruğu altına girdiler. 1917'den sonra Karaçaylılarla birlikte Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti içinde yer almışlar ve 1921'de Kabartay oblastına katılmışlardır.
- Nisan 1827** Yunanistan'ın bağımsızlığına dair Petersburg Protokolü, İngiltere ile Rusya arasında imzalandı (4 Nisan 1827).
- 1827-1829 Türkiye ile savaş, Rusya'nın Balkanlar'da hakimiyet kurma teşebbüsleriyle sonuçlandı.
- Nisan 1828** Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti (26 Nisan 1828).
- Eylül 1829** Rusya ile Osmanlı arasında Edirne Antlaşması imzalandı (14 Eylül 1829).
- 1830 Fransa, Almanya, İtalya, Polonya'da devrimci hareketler.
- 1830 Belçika'nın bağımsızlığı.
- Nisan 1830** Avrupa devletleri, Osmanlı'dan, kurulan bağımsız Yunan Devleti'ni onaylanmasını istedikler (8 Nisan 1830).
- Nisan 1830** Osmanlı Hükümeti, Yunan Devleti'nin kurulması hususunda hazırlanan protokolü imzalayıp Yunan Devleti'nin varlığını resmen kabul etti (24 Nisan 1830).
- Mayıs 1830** Osmanlı-Amerikan Ticaret ve Dostluk Antlaşması imzalandı (7 Mayıs 1830).
- Temmuz 1830** Fransa'nın Cezayir'i istilası (4/5 Temmuz 1830).
- Eylül 1830** Patrona Halil İsyanı başladı (28 Eylül 1830 Osmanlı).
- Kasım 1831** Osmanlı'da ilk Türkçe resmî gazete; "Takvim-i Vekâyî"nin yayıma başlaması (11 Kasım 1831).
- 1831 Mısır'da Mehmet Ali Paşa isyanı başladı (Osmanlı'ya karşı).
- 1832 Goethe'nin ölümü (d. 1749).
- 1833 Alman gümrük birliğinin (Zollverein) kurulması.
- 1833 Babıâli Tercüme Odasının kurulması.
- 1833 Osmanlı-Rus Hünkâr İskelesi Antlaşması (ittifak).
- 1833 Mısır ile Kütahya Mukavelesi (Osmanlı).
- 1834 Mekteb-i Harbiye'nin açılması (Osmanlı).
- 1834 İlk mekanik biçer kullanılmaya başlandı (ABD).
- 1837 Isambard Kingdom Brunel, ilk kıtalararası buharlı gemiyi yüzdürdü.
- Kasım 1837** 'Eser-i Hayr' adlı Osmanlı yapımı buharlı gemi, denize indirildi (26 Kasım 1837).

Broş, 19. yüzyıl

1837/1838-1846/1847 Kenesarı Kasımov önderliğinde Rus tahakkümüne karşı Kazak direnişi. Millî istiklâl mücadelesi.

1837-1858 Hindistan'da Bahadur Shah II (Ebu'l-Zafer Muhammed Siracüddin)'in saltanatı. Son Babür şahı, devleti İngilizler tarafından ilhak edilince sürgüne gönderildi.

1838 İlk Rüşdiyelerin kurulması (Osmanlı).

1838 İlk elektrikli telgraf (İngiltere).

Ağustos 1838 İngiliz tüccarına geniş imkanlar tanıyan Osmanlı-İngiliz Balta Limanı Ticaret Muahedesi/Sözleşmesi imzalandı. Bu muahede ile gümrük resmi oranı, ihracatta yüzde 12, ithalatta yüzde 5 olarak tespit edildi (16 Ağustos 1838).

1839 İbrahim Paşa ordusu karşısında Osmanlı'nın Nizip bozgunu.

1839 Osmanlı Sultanı II. Mahmut'un ölümü.

Mayıs 1839 Mektebi Şahane-i Tıbbiye açıldı (14 Mayıs 1839 Osmanlı).

Kasım 1839 Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasalı düzene ilk ciddi yaklaşma girişimi; Mustafa Reşit Paşa'nın (1800-1858) Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ilan edildi; Tanzimat Devri başladı (3 Kasım 1839).

1839-1842 İlk Afyon Savaşı, Avrupa güçlerine karşı Çin'in yenilgisi ile sonuçlandı.

1839-42 İlk İngiliz-Afgan Savaşı, Britanya'nın Kâbil ve Kandahar'ı ele geçirmesi ile sonuçlandı.

Temmuz 1839-1861 II. Mahmud'un vefatı üzerine Abdülmecid tahta çıktı (1 Temmuz 1839-1861 Osmanlı).

Mart 1840 Halkın sağlığının korunması ve iyileştirilmesi için Meclis-i Umur-ı Tıbbiye kuruldu (3 Mart 1840 Osmanlı).

1840 Osmanlı Devleti'nde ilk özel gazete; William Churchill'in Ceride-i Havadis'i yayımlaması.

Temmuz 1840 Osmanlı, İngiltere, Prusya, Avusturya ve Rusya arasında Londra Mukavelesi imzalandı. Mukavele hükümlerine göre; Osmanlı Devleti, Mısır'ı veraset, Suriye'nin kaydı hayat şartıyla Mehmet Ali Paşa'ya vermeyi kabul etti (15 Temmuz 1840).

1840-1842 İngiliz-Çin Afyon Savaşı.

1840-1888 Namık Kemal (Osmanlı).

1841 Mısır'ın Osmanlı Asya topraklarından çıkarılması.

Mayıs 1841 İngiltere'nin yardımıyla Mısır meselesi halledildi. Mısır veraset usulü ile Mehmed Ali Paşa'ya bırakıldı (24 Mayıs 1841 Osmanlı).

1842 Boğazlar Mukavelesi.

1842 Stoddart ve Conolly'nin, Buhara Emiri Nasrullâh tarafından hapis ve idam edilmeleri.

1843-1847 Altışehir'de Altı Hocalar isyanı.

Nisan 1845 Polis (zabıta) Teşkilatı kuruldu (10 Nisan 1845 Osmanlı).

1845-1849 İngilizler'in Pencap ve Keşmir'i almaları.

1846 Meksika-ABD Savaşı'nın başlaması.

1846 Besteci Dede Efendinin ölümü (d. 1778).

1848 Kazak Ulu Cüz Hanlığı, Ruslar tarafından ilgâ edildi.

1848 Avrupa'da devrimler (1948 ihtilalleri) ve Fransa'da İkinci Cumhuriyet.

1848 Marks (1818-1883) ve Engels'in (1820-1895) "Komünist Manifesto"yu yayımlamaları.

Aralık 1848 Fransuva Jozef, Avusturya İmparatoru oldu (2 Aralık 1848).

1850'ler Romantik müzik çağı; Berlioz (1803-69), Liszt (1811-86) Wagner (1813-83), Brahms (1833-97), Verdi (1813-1901), Chopin (1810-49).

1850-1864 Çin'de Taiping ayaklanması.

Ağustos 1851 Palmer ve Goloschimid Şirketleriyle sözleşme imzalayan Osmanlı Hükümeti, borç para aldı (24 Ağustos 1851 Osmanlı).

Abdülmeçid

1851-1914 İsmail Gaspıralı (d. 8 Mart 1851 Avcı, Bahçesaray - ö. 11 Eylül 1914 Bahçesaray).

1852 Louis Napolyon'un imparator olması (Fransa, III. Napolyon).

1853 Hindistan'da ilk demiryolu ve ilk telgraf hattı.

1853-1856 Osmanlı-İngiliz-Fransız-itifakı ile Rusya arasında Kırım Savaşı başladı.

1854 İlk Osmanlı dış borçlanması (istikrazı).

1854 ABD Amiral Perry'nin Japonya'yı ticaret yapmaya zorlaması.

1854 Ruslar tarafından Alma-Ata (sonra Fort Vernoe)'nin kuruluşu.

- 1855 Rusya, Kırım Savaşı'nda yenildi.
- 1855 (Aral Gölü'nden Issık Göl'e kadar uzanan) Sir-i Deryâ Çizgisi'ni kontrol altında tutacak şekilde Kazakistan, tamamen Rus kontrolü altına girdi.
- 1855-1873 Çin'in Yunnan ve Şansi vilâyetlerinde Müslümanların ayaklanması.
- 1855-1881 Aleksandır II. (Rus İmparatoru).
- Şubat** 1856 İslahat Fermanı ilan edildi (28 Şubat 1856 Osmanlı).
- Mayıs** 1856 İstanbul Tıp Cemiyeti'ne 'Şahane' unvanı verildi ve cemiyetin adı Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane olarak değiştirildi (21 Mayıs 1856 Osmanlı).
- Mart** 1856 Kırım Savaşı sonrası Osmanlı Devleti, Fransa, İngiltere ve Sardinya-Piemonte Krallığı ile Rus çarlığı arasında Paris Anlaşması imzalandı (30 Mart 1856).
- 1856 Dolmabahçe Sarayı'nın açılışı.
- 1857 Hindistan'da İngiliz yönetimine karşı ayaklanma.
- 1857 Hocalar Altışehir'de isyân ettiler.
- 1857-1944 Abdürreşid İbrahim (Sibirya'da Tara şehrinde doğdu, Tokyo'da öldü).
- 1857-1860 İkinci Afyon Savaşı, yine Çin'in yenilgisiyle sonuçlandı.
- 1859 Mülkiye Mektebi (Siyasal Bilgiler Fakültesi)'nin kurulması.
- 1859 Sardunya ile Fransa'nın, Avusturya ile savaşı; İtalya'nın birleşme süreci.
- 1859 Darwin, (1809-1882) evrim kuramlarını içeren, "Türlerin Kökeni" adlı eserini yayımladı.
- 1860 Bir Türk'ün çıkardığı ilk özel gazete; Şinasi'nin "Tercümân-ı Ahvâl"i.
- 1860 Pekin Antlaşması; Çin'in Amur ve Ussuri bölgelerini Rusya'ya terketmesi.
- 1860 Lübnan ve Suriye'de Müslüman-Hıristiyan çatışmaları.
- 1860 Belçikalı Etienne Lenoir ilk içten yanmalı motoru yaptı.
- 1860'lar Avrupa romancılığının parlak dönemi; Dickens (1812-1870), Dumas (1802-1870), Flaubert (1821-1880), Turgenvey (1818-1883), Dostoyevski (1821-1881), Tolstoy (1828-1910).
- 1860-1885 Türkmenistan Hanlığı: Türkmenistan, Ruslar tarafından yıkılmıştır.
- Haziran** 1861 Sultan Abdülmecit vefat etti (25 Haziran 1861 Osmanlı).
- 1861-1876 Abdülaziz'in saltanatı (Osmanlı).
- 1861 Köylü toprak sahiplerinin aleyhine olarak, Serflik/toprağa bağlı kölelik kaldırıldı. Bunu hızlı bir endüstriyel gelişme takip etti, çalışan bir sınıf hareketi gelişti ve ihtilalci fikirler yayıldı. Bütün bu

Tabanca,
19. yy.

- gelişmeler Alexander II.'nin 1881 yılında bir suikast sonucu öldürülmesiyle sonuçlandı.
- 1861 Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurulması (Osmanlı).
- 1861 Pasteur'ün (1822-95) mikrop kuramını geliştirmesi.
- 1861 Kadınlara ilk oy hakkı (Avustralya).
- 1861-1865 ABD İç Savaşı; köleliğin kaldırılması.
- 1863 Robert Kolej'in kurulması.
- 1863 Fransa'nın Hindicini'de himaye düzeni kurması.
- 1863 Londra'da ilk metro işlemeye başladı.
- 1863/64-1876 Doğu Türkistan'da Yakup Bey/Han (1820-1877) başkanlığında Altışehir'de bağımsız "Doğu Türkistan İslâm Devleti" kuruldu. Osmanlılar, İngiltere ve Rusya tarafından resmen tanındı. Ancak bu bağımsız Türk devletinin ömrü kısa sürmüştü ve 1876 yılında Çin-Mançu devletince yeniden işgal edilmiş ve 1884'te Sincan "Yeni Toprak" adıyla Çin İmparatorluğuna bağlanmıştır.
- 1865 Ruslar, Türkistan Vilâyeti'ni teşkil ettiler.
- Haziran** 1865 Ruslar, Taşkent'i ele geçirdiler (Haziran 1865).
- Haziran** 1865 1865'te İstanbul'da yoksullar ve yetimler için yatılı lise; Darülfafaka kuruldu (15 Haziran 1865 Osmanlı).
- 1866 Prusya'nın Avusturya'yı yenmesi.
- 1866 İngilizlerin İzmir-Aydın Demiryolu'nu işletmeye açmaları.
- 1867 Kuzey Germen Federasyonu'nun ve Avusturya-Macaristan İkili Monarşisininin kurulması.
- 1867 Marks'ın "Das Kapital" (Ana Mal, Sermaye) adlı eserinin yayımlanması.
- 1867 Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e açık mektubu. Mustafâ Fazıl Paşa'nın himayesinde Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin, Namık Kemal (1840-1888), Ali Suavi (1839-1878), Ziya Bey (1825-1880) ve diğer bazı Osmanlı aydınlarınca Paris'te kurulması.
- 1867 Ruslar, Taşkent başkenti olmak üzere bir Türkistan Genel Vâililiği teşkil ettiler.
- 1867-1915 Tevfik Fikret (Osmanlı).
- 1868 Gregor Mendel, bezelye bitkileriyle yaptığı, modern genetik kuramının temellerini oluşturan araştırmalarını bitirdi.
- 1868 Ruslar, başkenti Orenburg olmak üzere bir Kazak Step Genel Valiliği teşkil ettiler.
- Nisan** 1868 Şura-yı Devlet'in teşekkülü ve Divan-ı Ahkam-ı Adliyye'nin ayrı bir temyiz organı olarak ayrıldı (1 Nisan 1868 Osmanlı).
- Mayıs** 1868 Rusyanın Semerkant'ı ele geçirmesi (Mayıs 1868).

Mayıs 1868 Danıştay kuruldu (10 Mayıs 1868 Osmanlı).

Haziran 1868 Buhara Hanlığı, Rus kontrolü altında bağımlı bir devlet oldu (Haziran 1868).

Haziran 1868 Hilal-i Ahmer kuruldu (11 Haziran 1868 Osmanlı).

1868 Japonya'da Tokugava Şogunluğunun sona ermesi ve Meiji Hanedanlığı'nın başlaması.

1868 Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Londra'da "Hürriyet" gazetesini kurmaları.

1868 Galatasaray Sultanisi'nin kurulması (Osmanlı).

1868 İlk kız öğretmen okulu Darülmuallimat'ın açılması (Osmanlı).

1869 Süveyş Kanalı'nın açılması.

1869 Dimitriy Mendelejev, Periyodik Çizelge'yi hazırladı.

1869 Ruslar, Hazar Denizi kıyısındaki Krasnovods'ta bir kale inşaa ettiler.

Eylül 1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi yayınlandı. Nizamname ile ilk ve orta öğretim düzenlendi (2 Eylül 1869 Türkiye).

1869-1944 Mehmet Emin Yurdakul (Osmanlı, Türkiye).

1870 Papalığın yanılmazlık bildirisi.

1871 Tataristan'da Kayyum Nasırfı tarafından ilk yıllık/almanak yayınlandı.

1871 Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransa'nın yenilmesi; Alman Birliği'nin kuruluşu ve Fransa'da Üçüncü Cumhuriyetinin ilanı, Paris Komünü.

1871 Yazar ve gazeteci Şinasi'nin ölümü (d. 1826).

1871 Rus kuvvetleri İli Vadisi'ni ele geçirdiler.

1871-1872 Türkçede ilk romanlar; Evangelinos Misailidis'in "Seyreyle Dünyayı" ve Şemsettin Sami'nin "Taaşuk u Tal'at ve-Fitnat"ı.

Ağustos 1873 Hive Hanlığı, Rus kontrolü altında bağımlı bir devlet oldu (Ağustos 1873).

1873 Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre" adlı piyesinin oynanması.

1873 Darüşşafaka'nın açılışı (Osmanlı).

1873-1936 Mehmet Akif Ersoy (Osmanlı, Türkiye).

1874 İlk elektrikli tramvay (New York).

1874 Resimde Empresyonist okul; Monet (1840-1926), Renoir (1841-1919), Degas (1834-1917).

Kasım 1874 İngiliz siyaset adamı Sir Winston Churchill doğdu (30 Kasım 1874).

1875 Hasan Serdabi, Bakü'de Rusya'daki Türkler arasında çıkarılan ilk milli gazete olan "Ekinci"yi yayınlamaya başladı.

1875 Avrupa'da İşçi ve Sosyalist partilerin kurulması; Almanya (1875), Belçika (1885), Hollanda (1877), İngiltere (1893), Rusya (1898).

1875 Hersek isyanı (Osmanlı'ya karşı).

1875 Osmanlı Devleti'nin mali iflası; Tenzil-i Faiz Kararı (6 Haziran 1875).

1876 Hokand Hanlığı, Ruslar tarafından ilhâk edildi.

1876 Çinliler, Doğu Türkistan'ı yeniden işgâle başladılar.

1876 Telefon patentinin Bell tarafından alınması (ABD).

1876 V. Murat'ın saltanatı (Osmanlı).

Mayıs 1876 Bulgar isyanı (Osmanlı'ya karşı, 2 Mayıs 1876).

Mayıs 1876 Türk basınında ilk kez sansür uygulandı (10 Mayıs 1876)

Mayıs 1876 Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, yerine V. Murat'ın tahta çıkartılması (Osmanlı, 30 Mayıs 1876).

Haziran 1876 Sultan Abdülaziz vefaat etti (4 Haziran 1876 Osmanlı).

Haziran 1876 Çerkes Haskan olayı (15 Haziran 1876 Osmanlı).

Ağustos 1876-1909 II. Abdülhamit'in tahta çıkışı ve saltanatı (Osmanlı, 31 Ağustos 1876).

Aralık 1876 Mithat Paşa'nın Sadrâzam olması (Osmanlı, 19 Aralık 1876).

Aralık 1876 Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edildi. I. Meşrutiyet süreci başladı (21 [23] Aralık 1876).

Aralık 1876 Tersane Konferansı'nın açılması (23 Aralık 1876).

Mart 1877 İlk Osmanlı Meclisi'nin açılması (19 Mart 1877).

Kasım 1877 Gazi Osman Paşa, Plevne'de teslim olmayacağını bildirdi (12 Kasım 1877 Osmanlı).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi).

1877 Kraliçe Victoria, "Hindistan Kraliçesi" ilân olundu.

1877 Yakub Bey, zehirlenerek öldürüldü.

1878 Kaşgar, Tso Tsung-t'ang komutasındaki Çinliler'in eline geçti.

1878 Ruslar karşısındaki yenilgide fazla taviz vermek için, Kıbrıs adası Britanya İmparatorluğu'na kiralandı (Osmanlı mülkiyeti devam ediyor sayılmakla birlikte, yönetim tamamen İngilizlere geçti).

1878 Modern Azerbaycan edebiyatının kurucusu, Türk dünyasının ilk dram yazarı, alfabe ıslahatçısı, şair,

Ziya Paşa ve Namık Kemal, Kanun-i Esasi Komisyonunda

eleştirmen ve filozof Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878) öldü.

1878 Elektrikle ilk sokak aydınlatması (Londra).

Nisan 1878 İstanbul Ermeni Patriği Nerses, İngiltere Dışişleri Bakanı Salisbury'ye gönderdiği muhtıradan, Türklerle beraber yaşayamayacaklarını bildirdi (13 Nisan 1878).

1878-1882 İsmail Gaspıralı'nın Bahçesaray Belediye Başkanlığı.

Temmuz 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın yerine, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Berlin Kongresi yapıldı ve Berlin Antlaşması imzalandı. Romanya, Karadağ, Sırbistan'ın bağımsızlığı, Bulgaristan'ın özerkliği gerçekleşti. Bu anlaşmaya, Osmanlı Er-

93 Harbi'nde Türk piyadeler

menileriyle ilgili 61. madde eklendi. Kongre Ruslar'ın Afganistan'da daha fazla ilerlemesine mani oldu (13 Temmuz 1877).

Ağustos 1878 İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, İstanbul Büyükelçisi Layard'a gönderdiği talimatta, Osmanlı Hükümeti'nin Doğu'da reformlara başlaması gerektiğini bildirdi (3 Ağustos 1878).

Aralık 1878 Adalet Bakanı Hûrşîd Paşa'nın görevi sona erdi. Yerine Küçük Sa'îd Paşa atandı (4 Aralık 1878 Osmanlı).

1878-1880 İkinci İngiliz-Afgan Savaşı.

Ekim 1879 Thomas Edison, 'karbon filamanlı elektrik ampülü'nü icat etti (21 Ekim 1879).

1879 Almanya ve Avusturya-Macaristan İttifakı.

1880 II. Abdülhamit'in Meclisi kapatarak I. Meşrutiyet Anayasası'nı askıya alması (Osmanlı, Nisan).

1880 Transcaspian Demir Yolu, işletmeye açıldı.

Mayıs 1880 Ziya Paşa vefat etti (17 Mayıs 1880 Osmanlı).

1880-1914 Rusya ve Polonya'daki soykırımın bir sonucu olarak Filistin'e Yahudi göçü aniden arttı.

1881

1881 Muharrem Kararnamesi ve Düyun-u Umumiye'nin kurulması (Osmanlı).

1881 Fransa'nın Tunus'u işgali.

1881 Mustafa Kemal [Atatürk], Selanik'te doğdu.

1881 Enver Paşa doğdu.

Ocak 1881 Ruslar'ın Türkmenleri Gök Tepe Savaşında katletmesinin ardından, Transcaspian Vilâyeti/Hazarötesi Vilâyeti teşkil olundu (Ocak 1881).

1881-1894 Aleksandır III. (Rus İmparatoru).

1882

1882 İngiltere'nin Mısır'ı işgali.

1882 İlk hidroelektrik santrali (ABD).

1882-1948 Kazım Karabekir (Osmanlı, Türkiye).

1883

1883 Mithat Paşa'nın Taif'te boğdurulması (d. 1822).

1883 Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılması (Osmanlı).

1883 Batı tarzında Osmanlı-Türk resmi; Şeker Ahmet Paşa (1841-1907), Osman Hamdi Bey (1842-1910).

1883 İsmail Gaspıralı Tercüman gazetesini yayımlamaya başladı (Nisan 1883, yani Kırım'ın Ruslar tarafından ilhakının 100. yıl dönümünde). O'nun meşhur "Dilde, Fikirde ve İşde Birlik" sloganı 1911 yılında Tercüman'ın başlığında yer almaya başladı.

Mart 1883 Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane Osman Hamdi Bey'in girişimiyle kuruldu (3 Mart 1883).

1884

1884 Hacı Arif Bey'in ölümü (d. 1831-2).

1884 Ruslar, Türkistan'a Amerikan pamuğu getirerek pamuk tarımına başladılar.

1884 Ruslar, Merv vahasını işgal ettiler. Böylece Türkistan'ın işgali tamamlanmış oldu.

1884 Doğu Türkistan [Xinjiang adıyla] resmen bir Çin vilâyeti oldu.

1884 Maxim otomatik tüfeğinin mükemmelleştirilmesi.

Haziran 1884 Mülkiye Mühendis Mektebi kuruldu (20 Haziran 1884 Osmanlı).

1884-1964 Halide Edip Adıvar (Osmanlı, Türkiye).

1884-1973 Mustafa İsmet İnönü (24 Eylül 1884-25 Aralık 1973) (Osmanlı, Türkiye).

1885

1885 Louis Pasteur, bir dizi aşı yaparak, kuduz bir kö-

- pek tarafından ısırılmış bir çocuğun yaşamını kurtardı.
- 1885 Almanya'da Daimler ve Benz'in otomobil üzerinde çalışmaları.
- 1885 Hint Ulusal Kongresi'nin kurulması.
- 1885 Bulgaristan'ın Şarkî Rumeli Vilayeti'ne el koyması.
- 1885 Müslümanlar, Rus Çarlığı'nın tahakkümüne karşı Fergana Vadisi'nde ayaklandılar.
- 1885 Hazar Ötesi Demiryolu, Merv'e ulaştı.
- Kasım 1885** Sırp-Bulgar Savaşı başladı (13 Kasım 1885).
- Aralık 1885** Japonyada Modern kabine sistemine geçilmesiyle birlikte, ilk başbakanı da atadı. İlk Japon başbakanı Ito Hirobumi oldu (3 Aralık 1885).
- 1886
- 1886 Doğu Afrika'nın İngiltere ve Almanya tarafından paylaşılması.
- 1886 Büyük Tatar şairi Gabdulla Tukay doğdu.
- 1887
- 1887 Pozitivist ve maddeci Beşir Fuat'ın 'deneysel' intiharı (d. (1853)).
- 1887 Rus işgalindeki Türkistan ile Afganistan arasındaki sınır, İngiliz ve Ruslar tarafından ortaklaşa çizildi/belirlendi.
- 1888
- 1888 Hazar Ötesi Demiryolu, Semerkant'a ulaştı.
- 1889
- 1889 Askeri Tıbbiye'de İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin (daha sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almaktadır) kurulması.
- 1889-1974 Yakup Kadri Karaosmanoğlu (Osmanlı, Türkiye).
- 1890
- 1890'lar Avrupa'da gerçekçi tiyatro: İbsen (1826-1906), Cehov (1860-1904), Shaw (1856-1950).
- 1890 Bismarck'ın görevden alınması; II. Wilhelm'in Almanya'da dizginleri eline alarak Dünya Politikası siyasetini takibe başlaması.
- 1890 Birinci Sason İsyanı (Osmanlı, Ermeni).
- 1890-1892 Rus'yanın Orta Asya'da kolonizasyon/iskan siyaseti: Rus ve Ukraynalı göçmen grupları, Kazak steplerine yerleştirildi.
- 1891
- 1891 "Servet-i Fünun" dergisinin çıkmaya başlaması (Osmanlı).

1892

1892 "Çırpınırdın Karadeniz" marşının yazarı Azerbaycanlı şair Ahmet Cevat (1892-1927) öldü

1892 Kolera salgını sebebiyle Taşkent'te ayaklanmalar vuku buldu.

1892-1934 Arif Kerimi.

1892-1893 Merzifon, Kayseri, Yozgat Ermeni isyanları (Osmanlı).

1893

Kasım 1893 Orhon Kitabeleri okundu (25 Kasım 1893): Orhun Abideleri, ilk kez Danimarkalı Thomsen tarafından çözümlenerek okunmuştur "V. Thomsen, Inscription de l'Orkhon Déchiffrées, Helsingfors 1896".

1894

1894 Fransa-Rusya ittifakı.

1894 Mustafa Kemal, Selanik Askeri Rüştiyesi'ne başladı.

1894-1895 Çin-Japon Savaşı; Japonya'nın Formoza'yı alması.

1894-1917 Son Rus İmparatoru Çar Nikola II. dönemi.

1895

1895 İstanbul'da "Ermeni Patırdısı".

1895 Ahmet Rıza'nın (1857-1930) Paris'te "Meşveret" gazetesini çıkarmaya başlaması.

1895 Röntgenin X ışınlarını keşfetmesi (Almanya).

1895 Marconi'nin telsiz telgrafı icadı.

1895 Sinemanın ilk kez halka gösterilmesi (Fransa).

Kasım 1895 Ermeniler Maraş'ta isyana teşebbüs ettiler (Kasım 1895, Osmanlı).

Eylül 1895 Babiâli olayı (30 Eylül 1895, Osmanlı, Ermeni).

1896

1896 Ermeni tedhişçilerin Osmanlı Bankası'nı basmaları.

1896 Mustafa Kemal, Manastır Askeri İdadisi'ne girdi.

1896 Adoua Savaşı; Habeşlerin İtalya'yı yenmeleri.

1896 Herzl'in Yahudilerin ulusal yurt isteklerini dile getiren "Yahudi Devleti" adlı eseri.

1896 Bağdat Demiryolu'nun Konya'ya ulaşması.

Haziran 1896 Ermeniler Van'da isyan ettiler (1 Haziran 1896, Osmanlı, Ermeni).

19. yüzyıl sonlarında İstanbul

Ekim 1896 İstanbul'da ilk Ermeni eylemi gerçekleşti (30 Ekim 1896 Osmanlı, Ermeni).

Aralık 1896 Çinli Lider Mao Zedong doğdu (26 Aralık 1896).

1897

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı.

1897 İlk Siyonist Kongre toplandı ve Yahudiler, Filistin'de sürekli bir anavatan ilan ettiler.

1898

1898 Müslümanlar, Ruslar'a karşı Andican'da ayaklandılar.

1898 Pierre ve Marie Curie'nin radyoaktiviteyi gözlemlenmeleri ve radyumu keşfetmeleri (Fransa).

1898 Plekhanov ve Lenin tesiri altındaki endüstri işçileri arasında Sosyal Demokrat Parti kuruldu.

1898 Rus Sosyal Demokrat Partisi kuruldu.

1899

1899 Mehmet Emin (Yurdakul)'in "Türkçe Şiirler" adlı kitabı.

1899 Mustafa Kemal, Manastır Askeri İdadisi'ni bitirerek, İstanbul'da Harp Okulu Piyade Sınıfına girdi.

1899-1902 Güney Afrika'da İngiliz-Boer Savaşı.

XX. YÜZYIL

1900

1900 Darülfünun'un açılması (Osmanlı).

1900 Planck'ın (1858-1947) kuantum kuramını geliştirmesi (Almanya).

1900 Freud'un (1856-1939) "Rüyaların Yorumu" adlı kitabı yayımlaması; psikanalizin başlangıcı (Avusturya).

1900 Rusya, doğu Pamir'i ilhâk etti.

Haziran 1900 Çin'de Boxer ayaklanması: Tarihe Boxer ayaklanması olarak geçen, Çin'deki bütün yabancıları ülkeden çıkarmayı amaçlayan ve devletçe desteklenen köylü ayaklanması başladı. Elçiler, aileleri, elçilik görevlileri ve yüzlerce hıristiyan, elçilik binaları ve Pekin'deki katolik katedralinde mahsur kaldı (20 Haziran 1900). Ayaklanma 7 Eylül 1901'de sona erdi.

1901

1901 Rus Sosyalist Devrimci Partisi'nin kuruluşu.

1902

1902 Paris'te I. Jön-Türk Kongresi.

1902 Mustafa Kemal, Harp Okulu'nu teğmen rütbesiyle bitirerek, Harp Akademisi'ne girdi.

1902-1963 Nazım Hikmet Ran (Türkiye).

1903

1903 Rus Sosyal Demokrat Partisinin, Londra'da yapılan ikinci kongresinde Bolşevikler ve Menşevikler olarak ikiye bölündü.

1903 Motorlu uçağın ilk uçuşu; Wright Kardeşler (ABD).

1904

1904 Kamus-i Türki adlı sözlüğün yazarı Şemsettin Sami (1850-1904) öldü.

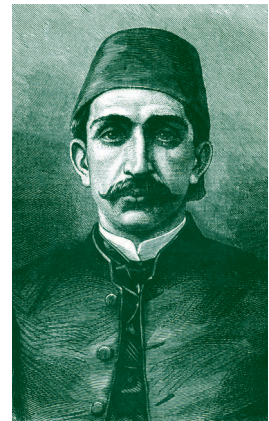
1904 Mihail Çakır, Gagavuz Türkçesiyle ilk gazeteyi çıkardı ve Gagavuz Türkçesi'nin edebî bir dil haline gelmesi için ilk meşaleyi yaktı.

1904 İngiltere-Fransa anlaşması.

1904 Yusuf Akçura'nın (1876-1935) Kahire'deki "Türk" adlı gazetede "Üç Tarz-ı Siyaset" seri yazısının yayımlanması. Türkçülük, Osmanlılık ve İslamcılık siyasetlerinin tahlili.

1904 İkinci Sason isyanı (Osmanlı, Ermeni).

Nisan-Mayıs 1904 Akçuraoğlu, Kahire'de "Türk" adlı gazetede 'Üç Tarz-ı Siyaset' adındaki seri makalelerini yayınladı. Bu makalelerinde Pantürkçülüğün varoluş nedenini açıklıyordu. Akçuraoğlu bu yazısında Osmanlıcılığı ele alıyor ve reddediyordu. Çünkü Osmanlıcılık, Türklerin haklarını azaltıyordu. Panislamizm, Osmanlı İmparatorluğu içinde Müslüman olmayan gruplarla çelişki oluşturduğu için eleştiriliyor, Türkçülük ise birlik için tek gerçek fırsat yarattığı için övülüyordu. Akçuraoğlu ve taraftarları merkezinde Türkiye olmak üzere yakın bir çevre olarak tüm Türklerin millî birliğini tartışıyordu. İlk kez, milliyetçilik, İmparatorluğun kalımı için uygulanabilirliği ve yararlılığıyla Osmanlıcılığa ve Panislamizme karşı açıkça tercih edilen tutarlı bir seçenek olarak öneriliyordu. Bu makale aynı zamanda Pantürkçülüğün siyasi yanına dikkat çekerek onun kısa ve özlü bir tanımını ortaya koyuyordu. Gaspıralı ve savunucuları ise vurguyu kültürel alana yapmışlardı (Nisan-Mayıs 1904).

II. Abdülhamid

Ekim 1904 Türkiye ile Almanya arasında bir telgraf anlaşması imzalandı (4 Ekim 1904).

1904-1905 Mançurya'nın işgali sonucu Rus-Japon Savaşı: Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlandı.

1905

1905 1905 Rus Devrimi.

1905 M. Kemal, Harb Akademisi'nden Yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Şam'daki 5. Orduya tayin edildi.

Ocak 1905 St. Petersburg'da 'Kanlı Pazar', I. Rus Devrimi başladı: İşçi gösterilerinin kanla bastırılmaya çalışılması, Rusya'da geniş katılımlı büyük grevlere/ayaklanmalara ve '1905 Rus İhtilali' ne sebep oldu. İhtilal bastırılmasına rağmen, Çar'ı, Meclis'i açmaya ve seçimler yapmaya mecbur etti (21 Ocak 1905).

15-28 Ağustos 1905 Tüm Rusya Müslümanları I. Kongresi: 1905'te 15-28 Ağustos tarihleri arasında Nidzhni-Novgorod'da gerçekleştirildi ve bu kongreye yaklaşık 150 delege katıldı. Katılanlar çoğunlukla orta ya da yüksek burjuva kökenlilerden oluşuyordu. Gaspıralı, kongreyi yönetenlerden biriydi. Azeriler ve Türkistan, Sibiry ve İç Rusya'dan da dikkate değer bir katılım olmakla birlikte çoğunluğunu Tatarlar oluşturuyordu. Kongre, bir Müslümanlar toplantısı olarak sunuldu. Alınan kararların ilki de, Rusya'daki genç liberal burjuvazinin taleplerine benzer reformlar için çabalayacak olan tüm Rusya Müslümanlarının Birliği'nin sağlanmasıydı. Kongre ayrıca 16 alt birimde ele aldığı ve her birinin seçilmiş yerel meclislerden oluşan bir Tüm Rusya Müslümanları daimi organı oluşturmayı ve bu birliğin merkezinin de Bakü'de olmasını karar altına aldı (15-28 Ağustos 1905).

Ekim 1905 St. Petersburg'da Grevler ve İlk 'sovyet' (mahalli ihtilal meclisi) in kuruluşu (Ekim 1905). Ekim Anayasası, yeni Rus Parlamentosu Duma'nın toplanmasına imkan tanıdı.

Aralık 1905 Moskova'da işçi ayaklanmaları. Kara Yüzler'ce çok sert bir şekilde bastırılması (Aralık 1905).

1905-1917 Rusya boyunduruğu altındaki Müslümanların kültürel inkişaf ve istiklala mücadelesi yılları.

1906

1906 İran'da meşrutiyet devrimi: İran'da Meşrutî Monarşiye geçilerek Ulusal Danışma Meclisi toplandı.

Mustafa Kemal Harp Akademisi Mezuniyeti
11 Ocak 1905

1906 Mustafa Kemal, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu.

1906 İlk halk tiyatrosu, Tatar Türkçesi ile oyun sahnelendi.

1906 Rusya'da ilk Meclis/Duma (27 Nisan/10 Mayıs - 8/21 Temmuz 1906)² açıldı. İkincisi (20 Şubat/5 Mart - 3/16 Haziran 1907); üçüncüsü (1907-1912) ve dördüncü Duma (1912-1917)

1906 Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulması.

1906 Prens Sabahattin'in Teşebbüs-i Şahsî ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'ni kurması (Osmanlı).

1906 Türkistan'ı Avrupa Rusyası'na bağlayan Orenburg-Taşkent Demiryolu'nun tamamlanması.

13-23 Ocak 1906 Tüm Rusya Müslümanları II. Kongresi: Gaspıralı'nın başkanlığındaki İkinci Kongre, 100 civarında Tatar, Kırgız, Kırım ve Kafkas delegesinin katılımıyla 13-23 Ocak 1906 tarihinde St. Petersburg'da gerçekleşti. Kongre sonucunda 'Rusya Müslümanlarının İttifakı'nın kuruluş kararı alındı. Sonuçta İmparatorluk içindeki tüm Müslümanların gerçek temsilinden ziyade, esas itibarıyla Tatar ve Azeri milliyetçileri ağırlıktaydı. Bu kongrede zamanın çoğu Duma'daki üyelerin nasıl ortak bir tutum alması gerektiği üzerinde duruldu (13-23 Ocak 1906).

16-20 Ağustos 1906 Tüm Rusya Müslümanları III. Kongresi: Kazan Tatarları ağırlıklı olmak üzere 16-20 Ağustos 1906 tarihinde Nidzhni-Novgorod yakınlarında bir yerde toplandı. Yönetici komitenin 14 üyesinden 10'u Volga Tatarlarından, 1 Kırım Tatarı (Gaspıralı), 1 Azeri, 1 Kazak ve 1 Türkistanlıdan (ki aslında bu da Tatar'dı) oluşuyordu. O yıllarda Türkistanlılar kongrelere pek aktif bir şekilde katılmamakla birlikte Pantürkçülükle oldukça ilgiliydiler. Üçüncü Kongre, İkinci Kongre'de benimsenen platformu bir program kabul edip İttifak'ı bir siyasi partiye dönüştürme kararı aldı (16-20 Ağustos 1906).

Ekim 1906 Yusuf Akçura (Akçuraoğlu), "Kazan Muhbir-i" adlı dergiyi yayınlamaya başladı (Ekim 1906).

1907

1907 Mustafa Kemal gizlice Selanik'e geçip, orada da, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin bir şubesini kurdu.

1907 Mustafa Kemal, Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Rütbesini alarak Makedonya'daki 3. Ordu emrine verildi.

1907 Paris'te II. Jön-Türk Kongresi.

1907 Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "İttihat ve Terakkî Fırkası" adı altında birleşmeleri.

1907 Muhammed Ali Şah (1907-09), İran Kazak Tuğayının yardımıyla meclisi kapattı. Bunu izleyen iç

savaşta Muhammed Ali'nin tahttan indirilmesiyle meclis yeniden güçlü bir konum elde etti. Aralarındaki bölgesel rekabete 1907'de son veren İngiltere ve Rusya, İran'ı da iki ayrı nüfuz alanına ayırdı.

1907 İngiltere-Rusya anlaşması.

1907 Paris'te kübik resimler sergisi; Picasso (1881-1973), Braque (1882-1963).

1908

1908 Mustafa Kemal, Selanik-Üsküp (şark) Demiryolları müfettişliğine atandı.

1908 Rumeli'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Hürriyet beyannamesi ve II. Meşrutiyet'in başlaması (Osmanlı, 23 Temmuz 1908).

1908 II. Abdülhamit'in seçimlerin yapılmasını buyurması (Osmanlı, 24 Temmuz 1908).

1908 Umum Rusya Müslümanları Kongresi ve Gaspıralı'nın Dil Birliği'nin Kabûlü

Temmuz 1908 İkinci Meşrutiyet ilan edildi (23 Temmuz 1908 Osmanlı).

Çanakkale'de Meclis-i Mebusan'ın açılış günü millet bayramı, Serveti Fünun, 25 Kanun-ı Evvel 1908, 18. yıl cild no: 36

Temmuz 1908 Türk basınında sansür uygulaması kaldırıldı. 24 Temmuz, sonraki yıllarda Basın Bayramı olarak kutlanmaya başlandı (24 Temmuz 1908).

Eylül 1908 Osmanlı Ahrar Fırkası kuruldu (14 Eylül 1908).

Ekim 1908 Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığı ilan etti (5 Ekim 1908).

Aralık 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, Meclis-i Mebusan açıldı (17 Aralık 1908 Osmanlı).

1908-1912 Çin'de King hanedanının son temsilcisi Xu-antong (P'u-i, doğumu 1906) dönemi.

1909

1909 Filistin'de, Tel Aviv kasabası kuruldu.

1909 Buhara'da Genç Buharalılar Cemiyeti'nin kuruluşu.

Nisan 1909 31 Mart Olayı meydana geldi (13 Nisan 1909 Osmanlı).

Nisan 1909 Adana'da Ermeni isyanı (14 Nisan 1909, Osmanlı, Ermeni).

Nisan 1909 31 Mart Vakası üzerine Harekat Ordusu Yeşilköy'e ulaştı; İstanbul'daki kargaşaya son vererek düzeni sağladı (19 Nisan 1909 Osmanlı).

Nisan 1909 II. Abdülhamid tahttan indirildi; V. Mehmed Reşad tahta çıkarıldı (27 Nisan 1909).

1910

1910 Mustafa Kemal, Selanik 3. Tümen kurmay başkanlığına atandı.

1911

1911 Çin'de vuku bulan Cumhûriyet İnkılâbı, Qing Hanedanı'nı sona erdirdi.

1911 Mustafa Kemal, Selanik'te bulunan 38. Piyade Alay Komutan Vekilliği'ne atandı.

1911 Mustafa Kemal, Kuzey Afrika (Trablusgarb-Bingazi)'da vazifeli. Burada Binbaşı rütbesine yükselmiştir.

Ağustos 1911 İstanbul'da Türk Yurdu derneği kuruldu. Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ali Hüseyinzade, Ali Muhtar, Ziya Gökalp gibi birçok Türk Milliyetçisini bünyesinde barındırmaktaydı. Derneğin amacı, Türklerin kültürel düzeyini yükseltmek olarak belirlendi. Aynı yıl bir de Türk Yurdu adlı mecmua çıkarmaya başladı. Türk Yurdu Mecmuası, İstanbul'un işgal altına girmesi ile yayınına bir süre ara verdiyse de, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra tekrar yayımlanmaya başladı. Çeşitli kesintilerle birlikte günümüze kadar yayın hayatını sürdüren Türkiye'deki uzun süreli yayımlanan hemen tek dergidir. Türk Yurdu Mecmuası, 1912 yılından bu yana Türk Ocağı derneği'nin yayın organı olarak çıkmaktadır (Ağustos 1911).

Eylül 1911 İtalyanlar, Trablusgarp'ı ele geçirmek için Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti (29 Eylül 1911).

Ekim 1911 Çin'de Sun Yat-San liderliğindeki devrimciler, Manchu hanedanını yıktı (10 Ekim 1911).

1912

1912 Kazaklar arasında, Alaş Orda partisi kuruldu.

1912 1912-1913 Mustafa Kemal, Balkan Savaşları dolayısıyla Trakya ve Çanakkale'de çeşitli görevlerde bulunmuştur. Bolayır'da kurulan kolordunun hareket şubesi müdürlüğüne getirildi.

1912 Balkan Savaşları başladı.

Mart 1912 Türk Ocağı 190 askeri tıbbiye öğrencisinin teşvik ve teşebbüsüyle ve dönemin önde gelen Türk Milliyetçisi aydınlarından Mehmet Emin (Yurdakul), Dr. Fuat Sabit (Ağacık), Ahmet Ağ-

oğlu ve Yusuf Akçura tarafından İstanbul'da kuruldu (25 Mart 1912). İstanbul'un işgal edilmesi üzerine mensupları Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşına katıldılar, Ocağın faaliyetleri sekteye uğradı. Ocak ancak 1924'te Ankara'da yeniden açıldı.

Nisan 1912 II. Dönem Meclis-i Meb'usan toplandı (18 Nisan 1912 Osmanlı).

Temmuz 1912 Japon İmparatoru Meiji 59 yaşında kanserden öldü (5 Temmuz 1912).

Ekim 1912 Uşi Anlaşması imzalandı. Trablusgarp Savaşı sonunda, Osmanlı Devleti ile İtalya arasında imzalanan anlaşma gereğince; Trablusgarp ve Bin-gazi, İtalyanlara bırakıldı (15 Ekim 1912).

Kasım 1912 Arnavutluk bağımsızlığını ilan etti (28 Kasım 1912).

1913

1913 1913-1915 Mustafa Kemal, Balkan Savaşlarından sonra Sofya Ateşe Militerliği'nde bulundu.

1913 İttihatçılar, sadrazam Kamil Paşa'yı uzaklaştırarak yerine Mahmut Şevket Paşa'yı getirdiler. (Babıali Baskını ile)

Balkan Savaşı, Osmanlı askerinin muharebe vaziyeti.
Album de la guerre Balkanique-4 1909

1913 Bir Bilim ve Sanat Akademisi olarak hizmet vermeyi amaçlayan Türk Bilgi Derneği kuruldu. Dernek ayrıca İstanbul'da 6 sayısı çıkan Bilgi Mecmuası adında bir dergi çıkardı.

1913 Macaristan'da "Turan Mecmuası" yayımlanmaya başladı. Derginin asıl amacı, Turan dilleri, tarihi ve halkbilimi üzerine bilimsel araştırmalar olmakla birlikte, belli siyasi amaçları da vardı. Gerçekte nihai amacı kabaca, 'Volga, Hazar Denizi, İran ve Altay Dağları arasındaki bölgede' bir Turan Devleti'nin kurulmasıydı. İlk sayısının başlık künyesinde "Turan Mecmuası, Turan Cemiyeti'nin Ayhik Organı (TURÁN A Turáni Társaság Magyar Ázsiai Társaság Follyóirata)" yazısı yer alıyordu. 1918'den itibaren Almanca, Macarca olarak, Turan, 'Doğu Avrupa-Yakın ve Ortadoğu Çalışmaları, Süreli Yayını'dır ifadesi eklendi. 1924'te ayrıntılı bir Fransızca altyazıyla dergi, 'Turan halkları-

nın tarihi, etnografyaları, siyasî durumları ve edebiyatları yanı sıra, Batıyla kültürel eserleri ve tarihsel bağlarına' değindiğini ileri sürüyordu. Dergi, özellikle 610 milyon Turanlının bulunduğu iddiasıyla Turan ülküsünün pratikte uygulanabilir olduğuna okuyucuyu ikna etmeye çalışıyordu.

Ocak 1913 Sadrazam Kamil Paşa'yı görevinden uzaklaştıran İttihatçılar, yerine Mahmut Şevket Paşa'yı getirdiler (23 Ocak 1913 Osmanlı).

Mayıs 1913 I. Balkan Savaşı sona erdi (30 Mayıs 1913).

Haziran 1913 Sadrazam Mahmud Şevket Paşa öldürüldü (11 Haziran 1913). Yeni Sadrazam olarak Said Halim Paşa göreve başladı (Osmanlı).

Haziran 1913 II. Balkan Savaşı başladı (29 Haziran 1913).

Eylül 1913 II Balkan Savaşından sonra Bulgaristan ile İstanbul Antlaşması imzalandı (29 Eylül 1913).

Kasım 1913 II. Balkan Savaşı'ndan sonra, Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında Atina Antlaşması imzalandı (14 Kasım 1913).

1914

1914 Enver Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Harbiye Nazırı oldu.

1914 İsmail Gaspıralı (İsmail Gaspıralı, 1851-1914) öldü.

1914 Rusya'yı 1895 yılında Fransa, 1907'de ise İngiltere ile bir ittifak yapmaya iten Balkanlar'daki Rus-Alman rekabeti, I. Dünya Savaşı'nı başlatan sebeplerden biri oldu.

1914 İngiltere, Kıbrıs'a tamamen el koydu.

Mart 1914 Balkan Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında İstanbul Antlaşması imzalandı (13 Mart 1914).

Mayıs 1914 III. Dönem Meclis-i Meb'usan açıldı (14 Mayıs 1914 Osmanlı).

Haziran 1914 Rusya Müslümanlarının IV. Kurultayı (Petrograd, 15-25 Haziran 1914).

Temmuz 1914 Rusya ve Merkezi Güçler arasında Savaş başladı (Temmuz 1914).

Ağustos 1914 I. Dünya Savaşı için Türkiye ile Almanya arasında ittifak antlaşması imzalandı (2 Ağustos 1914).

Ekim 1914 Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girişi. Mondros Mütârekesi: 30 Ekim 1918 (29 Ekim 1914-30 Ekim 1918)

Kasım 1914 Bahriye Nazırı Cemal Paşa, (nazırlık görevi üzerinde kalmak üzere) Suriye'deki 4. Ordu Komutanlığı'na atandı (18 Kasım 1914 Osmanlı).

Kasım 1914 Cihâd-ı Mukaddes İlânı ve Fetvası (Osmanlı). (23 Kasım 1914).

Aralık 1914 Mesudiye zırhlısı, Çanakkale’de, bir İngiliz denizaltısı tarafından batırıldı (13 Aralık 1914).

1914-1918 Birinci Dünya Savaşı yılları.

Kafkasya Cephesi, Harp Mecmuası, Ekim 1916 sayı:13

1915

1915 Alfred Wegener, “Kıtaların Kayması Teorisi”ni yayımladı.

1915 M. Kemal, Sofya’dayken Tekirdağ’da 19. Fırkara adını alacak olan bir Tümen’in kumandanlığına atandı. M. Kemal, Çanakkale Savaşları [Şubat 1915-Ekim sonu 1915] (Şubat 1915 İngiliz ve Fransızlar topla dövmeğe başladı. 18 Mart 1915 denizden büyük bir hareket oldu başarısız kaldı.)’nda büyük yararlıklar göstermiş: 25 Nisanda düşman Gelibolu Yarımadası’na çıkarma yapmıştır. Arı Burnu-Anafartalar Muharebeleri.

Şubat 1915-Ekim 1915 Çanakkale Muhâreberleri. Şubat 1915 İngiliz ve Fransızlar topla dövmeğe başladı. 18 Mart 1915 denizden büyük bir hareket oldu başarısız kaldı (Şubat 1915-Ekim 1915).

Mart 1915 İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Boğazlar’ın taksimini öngören İstanbul Antlaşması imzalandı (4 Mart 1915).

Mayıs 1915 Ermeniler Van’da büyük bir katliama giriştiler (3 Mayıs 1915).

Mayıs 1915 Yer Değiştirme (Tehcir) Kanunu çıkarıldı. (27 Mayıs 1915, Osmanlı, Ermeni).

Mayıs 1915 Tehcir Kanunu çıkarıldı ve isyancı Ermeniler çeşitli yerlerde iskan edildi (14 Mayıs 1915 Osmanlı, Ermeni).

1916

1916 Müttefik Kuvvetleri, Seddülbahir’den çekildi (Türkiye).

1916 Orta Asyalılar, Rus ordusunda işçi olarak çalıştırılmak için askere alma kararına karşı ayaklandılar. Bu ayaklanma, Ruslar’ın pek çok Kazak’ı katletmesine sebep oldu.

1916 Tatar Kâzî Abdurreşit İbrahim, Ali Hüseyinzade ve Yusuf Akçuraoğlu gibi Tatarlarla, Azeri Ahmet Ağaoğlu Lozan’da, Rusya Hücreler Ligası (League

of the Allogenes of Russia)’nda bir araya gelip, Birleşik Devletler Başkanı Wilson’a Rusya’daki dinsel, kültürel ve sosyo-ekonomik baskıya dikkat çeken bir dilekçe takdim ettiler.

1917

1917 Mustafa Kemal, Hicaz Seferi Kuvvetler Komutanlığına atandı

1917 Balfour Deklerasyonu yayınlandı. Britanya Hükümeti, Filistin’de, bir Millî Yahudi Devleti’nin kurulması için desteğini açıkladı.

1917 Mustafa Kemal, Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Kuvvet Komutanlığına tayin edildi.

Şubat-Mart 1917 Rusya’da “Şubat” İhtilâli vuku buldu. Petrograd (St Petersburg)’da isyan başladı. Çar Nicholas tahtı bıraktı. Prens Lvov yönetiminde geçici Vilayet Hükümeti kuruldu. Hükümet ile Petrograd Sovyet’i arasında güç mücadelesi başladı (Şubat/Mart 1917). İhtilalin adından Vilâyet Hükümeti’nin Taşkent Komitesi ile İşçiler ve Köylü Temsilcilerinin Taşkent Sovyeti kuruldu (27 Şubat-12 Mart 1917).

Mart 1917 Kazan’da Müslüman Merkezî Şurası’nı kurma toplantısı ve Kazan Millî Şurası’nın kuruluşu (7-20 Mart 1917).

Mart 1917 Şubat Devriminden hemen sonra Duma’daki Türk Delegeler ve diğer birkaç grup Rusya’da Müslümanlar Genel Kongresi’ni toplamak için St. Petersburg’da bir Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu oluşturdular (15-17 Mart 1917).

Mart-Nisan 1917 Kırım Akmesic’te Kırım Tatarları için Millî Muhtariyet ilanı toplantısı (25 Mart-7 Nisan 1917).

Nisan 1917 Lenin Petrograd’a geldi. Bütün yetkilerin Sovyetler’e geçtiğini; savaşın sona ereceğini; köylüye toprak dğıtılacağını; fabrikaların kontrolünün işçilere verileceğini ilan etti. Bolşevik Parti, Rusya dahilindeki bütün milletlerin ayrılabilme ve bağımsız devletler kurabilme haklarını desteklediğini ilan etti (Nisan 1917).

Nisan 1917 Orenburg’da I. Kırgız Birliği (Kazak Birliği) Kongresi yapıldı (Nisan 1917).

Nisan 1917 Taşkent’te yapılan I. Orta Asya Müslümanları Kongresi, Rus kolonizasyon siyasetinin durdurulması ve gasbedilmiş topraklarının iâdesini talep ett (16-23 Nisan 1917).

Nisan 1917 Bakü’de Ali Mercan Topçubaşı başkanlığında Kafkasya Müslümanları toplantısı (16-29 Nisan 1917).

Nisan 1917 Orenburg’ta Alihan Bükeyhan başkanlığında I. Kazak Kurultayı (1-14 Nisan 1917). Bu kurultay’a katılmamış olan diğer Kazaklar ise 18 Nisan-1 Mayıs 1917 tarihinde Verniy/Alma Ata’da Caynak’ın başkanlığında ayrıca toplandılar.

Nisan 1917 Kazan'da Fuat Tuktar başkanlığında; Rusya'nın Federatif Halk Cumhuriyeti olması ve de Rusya'da her halkın Ruslarla eşit olmalarını talep eden toplantı (9-22 Nisan 1917).

Nisan 1917 Ufa'da I. Ufa Müslümanları Kurultayı ve Müslümanlar Arasında Vatandaşlık Fikrini Yayma Teşkilatı'nın kurulması (13-17/26-30 Nisan 1917).

Nisan-Mayıs 1917 Kazan'da Müslüman Harbî Şurası toplandı (27-30 Nisan/10-13 Mayıs 1917). (1-11 Mayıs 1917 Moskova I. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nda görüşülmesi gereken konuları tesbit için).

1-11 Mayıs 1917 Kafkasyalı Ahmet Salih'in başkanlığında Rusya'daki bütün Türkler'in siyasi, sosyal, kültürel kurum/dernek ve temsilcilerinin katılımıyla, I. Tüm Rusya Müslümanları Kurultayı yapıldı: Moskova'da gerçekleşti ve bu Kongreye 800 civarında delege katıldı. Bu kongre, Müslüman dayanışması ve Türk temsilcilerinin egemenliğini gösterme girişiminde oldukça etkileyici bir örnek oluşturdu. Kongre toplumsal bir reform ya da din (örneğin kadınların konumu) gibi, birbirinden oldukça ayrı düşüncelerin uzlaştırılması hususunda bir hayli zorlandı. Ancak; ilk eğitimin yerel dilde olması ve sonraki eğitimin de Gaspıralı'nın Tercüman'ındaki 'Pantürk' dille sürmesi gibi konuları da kapsayan ulusal varlıkların oluşumu meselesinde açıkça geniş bir destek gördü (1-11 Mayıs 1917).

Haziran-Temmuz 1917 Simbirsk'te Çuvaş Kurultayı (20-28 Haziran/1-11 Temmuz 1917).

Haziran 1917 Başkurt Millî Şurası kuruldu (Haziran 1917).

Haziran 1917 Astrahan'da A. Mihaylov İderov'un Kalmuklar için Muhtariyet talebi toplantısı (Haziran 1917).

Temmuz 1917 Sultan V. Mehmed Reşad vefat etti (4 Temmuz 1917 Osmanlı).

Temmuz 1917 Kazan'da I. Bütün Rusya Müslümanları Harbî/Askerî Şurası (17-22 Temmuz 1917).

Temmuz-Ağustos 1917 Orenburg'da Zeki Velidi Togan başkanlığında I. Başkurt Kurultayı toplandı (20-25 Temmuz/3-8 Ağustos 1917).

Temmuz-Ağustos 1917 Kazan'da Bütün Rusya Müslümanları Ulema Nedvesi (Din Adamları Kurultayı) (18-26 Temmuz/31 Temmuz-8 Ağustos 1917).

Sultan V. Mehmed Reşad

Temmuz 1917 Kazan'da II. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı (21-31 Temmuz 1917).

Temmuz 1917 Kazan'da daha önce toplanmış olan Askerî, Dinî ve II. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'nın ortak oturumu ile yapılan toplantıda, İç Rusya (İdil-Ural) Müslümanları Millî-Medenî Muhtariyet İlanı (22 Temmuz 1917).

Temmuz 1917 Orenburg'da II. Kazak Kongresi yapıldı (21-26 Temmuz 1917).

Temmuz 1917 Bolşevikler, Petrograd'da yönetimi ele geçirdiler. Troçki tutuklandı, Lenin gizlendi. Vilayet Hükümetinin başına Kerenski geçti (Temmuz 1917, Rusya).

Ağustos-Eylül 1917 Kazan'da teşkil edilmiş olan Millî Muhtariyet Heyeti Ufa'ya geçerek burada faaliyetlerine başladı (28 Ağustos/10 Eylül 1917).

Ağustos-Eylül 1917 Ufa'da II. Başkurt Kurultayı (28-29 Ağustos/10-11 Eylül 1917).

Eylül 1917 Taşkent'te yapılan II. Orta Asya Müslümanları Kongresi, Otonom Türkistan Federal Cumhuriyeti'nin teşkili teklifinde bulundu (3 Eylül 1917).

Eylül 1917 Kiyev'de Ukraynalıların önderlik ettiği Rusya'daki gayr-i Rus Kavimleri Kongresi yapıldı. Bu kongreye İdil-Ural, Kırım ve Kafkasya Müslümanlarının temsilcilerinden de katılanlar oldu (8-15/21-28 Eylül 1917).

Eylül 1917 Kornilov darbesi, işçilerin grevi yüzünden başarısız oldu. Kerensky Hükümeti zayıfladı (Eylül 1917, Rusya).

Ekim/Kasım 1917 Rusya'da Bolşevik "Ekim" İhtilâli vuku buldu (25 Ekim-7 Kasım 1917). Askerî İhtilal Komitesi ve Kızıl Ordu, Vilayet Hükümetinin bütün üyelerini tutuklayarak, hükümet binalarını ve Kışlık sarayı ele geçirdi. İkinci Bütün Rusya Sovyetleri Kongresi, yeni idari otorite olarak Halk Komiserleri Meclisi'ni kurdu. Lenin'in lideri olduğu mecliste, Troçki Savaş Komiseri, Yosef (Cugaşvili) Stalin (1879-1953) Millî Azınlıklar Komiseri idi. Öncelikle Köylüye toprak dağıtımı Kararnamesi düzenlendi. Bankalar millileştirildi ve milli borçlar reddedildi. Kurucu Meclis için yapılan seçimler, İhtilalci Sosyalist Parti'ye büyük çoğunluk kazandı. Bolşevikler azınlıkta kaldı. İhtilal'in ardından Taşkent Sovyeti, Taşkent Komitesi'nden gücü ele geçirdi.

Kasım 1917 Ataman Dutov komutasındaki Beyaz Kozaklar, Orta Asya'yı Avrupa Rusyası'ndan ayırdılar (Kasım 1917).

Kasım 1917 Finlandiya bağımsızlığına kavuştu (5-6 Kasım 1917).

Kasım 1917 Taşkent Sovyetleri'nin III. Mahallî Kongresi'nde, Müslümanlar'ın mahallî hükümetten atılması kararlaştırıldı (15 Kasım 1917).

Kasım 1917 Halk Komiserleri Sovyeti başkanı Lenin ve Milletler Komiseri Stalin'in imzalarıyla, Rus boyunduruğundaki milletlerin Rusya'dan ayrılabilme hakları ve Müslümanların İslamî ibâdetlerini serbestçe yapabilmelerine dair Bolşevik Beyannâmesi yayınlandı. (15, 20? Kasım 1917).

Kasım 1917 Taşkent Bolşevikleri, Taşkent Sovyeti'ne hakim olan Menşevikler ile rekâbet edebilmek için, Halk Komiserleri Konsülü'nü kurdular (19 Kasım 1917).

Kasım 1917 Moskova'da Müslüman Komünistleri Kongresi toplandı (4-12/17-25 Kasım 1917).

Kasım 1917 Başkurdistan'ın Muhtariyet ilanı ve Başkurt Millî Muhtar Hükümeti'nin teşkili (16/27 Kasım 1917).

Kasım 1917 Hokand'da yapılan IV. Orta Asya Müslümanları Kongresi, Otonom Türkistan Müslüman Geçici Hükûmeti'nin kurulması ile sona erdi (25-27 Kasım 1917).

Kasım/Aralık 1917 Ufa'da İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının Millet Meclisi açıldı. Başkanlığına Sadri Maksudi (Arsal) getirildi (20 Kasım/3 Aralık 1917 Pazartesi).

29 Kasım 1917 İdil-Ural devleti ilan edildi. Bu devlet 1918'de Bolşeviklerin millet meclisini dağıtmalarına kadar egemenliğini korudu (29 Kasım 1917).

Aralık 1917 Orenburg'da yapılan III. Kazak Kongresi, Kazak steplerinde Komünizmin yayılmasını engellemeye çalışan Alaş-Orda'nın liderliğinde bir Kazak Millî Hükûmeti ilan etti (5-13 Aralık 1917).

Aralık 1917-Ocak 1918 III. Başkurt Kurultayı (20 Aralık 1917-4 Ocak 1918).

26 Aralık 1917 Rus çarlığı 1917 yılında Bolşevik ihtilâli ile parçalanınca Kırım'ın bağımsızlık yolu da açılmıştır. 9 Aralık 1917'de Kırım Tatar Milli Kurultayı toplanmış; 26 Aralık 1917'de Kırım Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilân edilmiştir. Kırım, Nisan 1918'de Almanlar tarafından da belli bir süre işgal edilmiş; 1920 yılının sonlarına doğru tekrar Bolşeviklerin eline geçmiştir.

1917-1918 Türkler, I. Dünya Savaşında, İngiliz Mareşal Allenby tarafından Filistin'den çıkartıldı.

1917-1922 V. İ. Lenin (Rusya Bolşevikleri ve Sovyetler Birliği ilk lideri).

1917-1991 Rusya'da Komünist Bolşevik yönetim dönemi.

1918

1918 Mustafa Kemal, Alman İmparatoru tarafından, birinci rütbeden Kılıçlı Cordon ve Prussu nişanı ile taltif edildi.

Ocak 1918 Rusya'da Kurucu Anayasa Meclisi Petrograd'da toplandı, fakat kısa süre sonra Kızıl Ordu tarafından feshedildi. Ukrayna bağımsızlığını ilan etti. Bunu takip eden aylarda Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Latviya ve Litvanya'nın bağımsızlık ilanları takip etti (Ocak 1918).

Ocak 1918 Ukrayna Rusya'dan bağımsızlığını ilan etti. (Ocak 1918).

Ocak 1918 Bolşevikler'in Orenburg'u işgali ve Başkurt Hükümet üyelerinin tevkif edilmesi (5 veya 18 Ocak 1918). Bolşevikler zayıflayınca 7 Haziran 1918'de Başkurt hükümeti yeniden çalışmalarına başlar.

Ocak 1918 Ufa'da Millî Meclis, Muhtar İdil-Ural Devleti'ni ilan etti (6 Ocak 1918).

Ocak 1918 Kazan'da II. Bütün Rusya Müslüman Askerleri Kurultayı (8/21 Ocak 1918).

Ocak 1918 Muhtar İdil-Ural Devleti Anayasası ilan edildi (16 Ocak 1918).

Ocak 1918 Milletler Komiserliği'ne bağlı İç Rusya ve Sibirya Müslümanları İşleri Komiserliği adıyla bir Müslüman Komiserliği teşkili (17 Ocak 1918).

Ocak 1918 Taşkent Sovyetlerinin IV. Mahallî Kongresi, Hokand Hükûmeti'ne savaş ilan etti (Ocak 1918).

Şubat 1918 Ermeni komitacı Arşak, Bayburt'ta katliam yaptı (1 Şubat 1918, Türkiye).

Şubat 1918 Rusya'da Julyen takvimi yerine Gregoryen takvimi kullanılmaya başlandı (Şubat 1918).

Şubat 1918 Hokand Müslüman Hükûmeti, Taşkent Sovyeti ve Kızıl Ordu tarafından dağıtıldı. Bu çatışmada pek çok Müslüman katledildi (18 Şubat 1918).

Şubat 1918 Bolşevikler'in Kızıl Ordu'yu kurma kararı (23 Şubat 1918).

Şubat 1918 Bolşevikler'in Merkezî Harbî Şura üyelerini tevkif kararları. Bunun üzerine Merkezî Harbî Şura üyeleri Kazan'da Bulak (dere) ötesine geçtiler. Kazan ikiye bölündü. Bolşevikler ve Askerî Şura taraftarları (27 Şubat 1918).

Şubat 1918 Basmacı Hareketi/isyani başladı (Şubat 1918).

Şubat 1918-Eylül 1920 Basmacı İsyen Hareketi'nin ilk safhası. (Şubat 1918-Eylül 1920). [Basmacılık: Lügat anlamıyla çapul ve yağmacılık manasını hâvî olan bu kelime, daha sonra Türkistan Müslümanlarının Ruslar'a karşı giriştikleri Millî İstiklâl

Başkurtlar Petrograd'da

Hareketini karşılayan kavram haline gelmiştir.].

- Mart 1918** Alman Bahar Harekatı başladı (21 Mart 1918).
- Mart 1918** Bolşevikler, Sovyet Sosyalist Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'ni kurdular. Daha sonra bazı iç sorunlar nedeniyle 29 Mayıs 1928'de Muhtar Tatar Cumhuriyeti'ne dönüştürdüler. SSCB'nin dağılmasıyla Tataristan'da da geniş çapta bir milli kuruluş hareketi başladı. 1992'de Tataristan tam siyasi bağımsızlığını ilan etmiş ve Rusya'dan ayrılma niyetini bildirmiştir. Ancak Rusya Parlamentosu buna ret cevabı vermiştir. Bugün Tataristan Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir Türk cumhuriyetidir (23 Mart 1918).
- Mart 1918** Bolşevikler'in Bulak Ötesi/Ardı Cumhuriyeti işgali ve Merkezî Harbî Şura'yı lağvetmesi (28 Mart 1918).
- Mart 1918** Müslüman Komiserliği'nin Millî hareketi yoketme teşebbüsü (9 Mart 1918).
- Mart 1918** Müslüman Komiserliği'nin Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti kurma kararı (22 Mart 1918). Bu karar 13 Aralık 1919'da Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından iptal edilmiştir.
- Mart 1918** Almanya ile Rusya arasında Brest-Litovsk antlaşması imzalandı. Rusya, Polonya, Finlandiya, Baltık toprakları, Ukrayna ve diğer birçok bölgeyi kaybetti. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) adını aldı (Mart 1918).
- Mart-Nisan 1918-1921** Rusya'da, İç Savaş başladı (Mart-Nisan 1918). Rusya'da Troçki komutasındaki Kızıl Ordu ve Beyaz Rus kuvvetleri arasında İç Savaş yılları. Kızıl Ordu galip geldi.
- Nisan 1918** Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (Nisan 1998).
- Nisan 1918** Bolşevikler'in Ufa'da Millî Meclisi basmaları ve Millî idareye el koymaları (12/25 Nisan 1918).
- Nisan 1918** Ermeni komitacılar, Kars'ın doğusundaki Subatan köyünde 750 Müslümanı şehit etti (25 Nisan 1918 Osmanlı, Ermeni).
- Mayıs 1918** Ermeni komitacılar, Kars'ta, aralarında çocukların da bulunduğu 60 Müslümanı katletti (1 Mayıs 1918 Osmanlı, Ermeni).
- Mayıs 1918** Azerbaycan'ın istiklâlini ilânı (28 Mayıs 1918).
- Haziran 1918** Rusya'da Toplama kampları kuruldu (Haziran 1918).
- Haziran 1918** Ermenilerin I. Dünya Savaşı'nda barış istemesiyle Batum Anlaşması imzalandı (4 Haziran 1918).
- Haziran 1918** Azerbaycan-Osmanlı Andlaşması (4 Haziran 1918).

Temmuz 1918 VI. Mehmet Vahideddin Padişah oldu (4 Temmuz 1918 Osmanlı).

Temmuz 1918 Rus Çarı ve ailesi katledildi (Temmuz 1918).

Temmuz 1918 Rus Sosyal İhtilâlcî Hükûmeti, Taşkent Sovyeti'nin elinden Aşkabat'ı aldı ve İran'daki İngiliz kuvvetlerinden yardım/destek talebinde bulundu (Temmuz 1918).

Temmuz 1918 Sovyetler Birliği'nin yeni anayasası (geçici) yürürlüğe girdi. Çar ve ailesi öldürüldü (Temmuz 1918).

Sultan Vahideddin

Eylül 1918 Sovyet Kızıl Ordusu Kazan'ı yeniden işgal etti (10 Eylül 1918).

Eylül 1918 Ufa'da, Rusya'daki Türk ve Müslüman hükümet ve siyasi partiler ile Müslüman olmayan milletlerin hükümet ve siyasi partilerinin katılımıyla bir Devlet Danışma Toplantısı yapıldı (8-23 Eylül 1918). Bir Kurucu Meclis Üyesi Kongresi teşkil edildi. Teşkil edilen 5 müdür arasında Amiral Kolçak da var idi. 5 Müdülden 4'ü 1 Ocak 1919'da tevkif edilince Rus Çarlığı'nı yeniden ihya etmek isteyen Kolçak tek lider durumuna geldi.

Eylül 1918 Nuri Paşa'nın Ruslar'ı yenerek Bakû'ye girmesi (15 Eylül 1918).

Eylül 1918 Bulgaristan, Selanik Ateşkes Antlaşması ile I. Dünya Savaşından çekildi (29 Eylül 1918).

Ekim 1918 Beyrut bağımsızlığını ilan etti (1 Ekim 1918).

Ekim 1918 Yugoslavya Cumhuriyeti kuruldu (17 Ekim 1918).

Ekim 1918 Mondros Mütârekesi'nin imzalanması (Osmanlı, 30 Ekim 1918).

Kasım 1918 Moskova'da yapılan Müslüman Komünistler Kongresi, Rus Komünist Partisi (RCP) içinde bir Müslüman Bürosu teşkil etti (Kasım 1918).

Kasım 1918 Türk Askerinin Musul'dan daha Kuzey'e çekilmesi için Türkiye'ye İngiliz notası (2 Kasım 1918).

Kasım 1918 İttihat ve Terakki Fırkası kendi kendisini feshetti (5 Kasım 1918 Osmanlı).

Kasım 1918 Ahmet İzzet Paşa'nın istifası üzerine, Tevfik Paşa yeni Osmanlı Hükümetini kurdu (11 Kasım 1918).

Kasım 1918 Macaristan Halk Cumhuriyeti ilan edildi (16 Kasım 1918).

Aralık 1918 Kral Alexander (Sırp kralı) Belgrad'da Sırp, Hırvat ve Slovenlerin ortak devletini kurdu. Baş-

kenti Belgrad olan devlet, tarihe I. Güney-Slav (Yugo Slav) devleti olarak geçti (1 Aralık 1918).

Aralık 1918 “İstikbal” gazetesi, Faik Ahmet (Barutçu) tarafından Trabzon’da çıkarılmaya başlandı (10 Aralık 1918).

Aralık 1918 “Işık” adlı milli gazete Giresun’da çıkmaya başladı (16 Aralık 1918).

1918-1920, 1991 Azerbaycan Cumhuriyeti: Kurucusu Mehmed Emin Resulzâdedir. Kuzey Azerbaycan/Güney Kafkasya’da kurulmuş, Gence, sonra Bakû başkent olarak kullunılmıştır. Sovyet Rusya tarafından ortadan kaldırılmıştır.

1919

1919 Lord Curzon’un, “Doğu Trakya’daki Türkler ile Batı Anadolu’daki Rumlar mübadele edilmelidir” yolundaki muhtırası açıklandı.

1919 Fransa’nın Marsilya şehrinde, “Ermeni Kin Anıtı” dikildi. Fransız bakan Joset Comitte, anıtın açılış törenine katıldı (1919).

1919 Einstein, “Genel İzafiyet Teorisi” konusundaki yazısını yayımladı.

1919 Lenin Müslüman Komünist Partisini dağıttı ve Rusya Komünist Partisi içinde Doğu Halklarının Komünist Kuruluşları Bürosu’nu teşkil etti (1919 başları).

1919 Almanya ile Versailles/Macaristan ile Triannen/Avusturya ile Saint Gemain/Bulgarristan ile Neully Antlaşmaları yapıldı/(Cemiyetler kuruldu.)

Ocak 1919 İngilizler, Bağdat’ı işgal etti (10 Ocak 1919).

Ocak 1919 Paris Konferansı (19 Ocak 1919).

Ocak 1919 Hürriyet ve İdilaf Fırkası, yeniden faaliyete başladı (22 Ocak 1919 Osmanlı).

Şubat 1919 İngiliz kuvvetleri Aşkâbad’dan geri çekildiler (Şubat 1919).

Şubat 1919 Başkurt yönetiminin 22 Kasım 1918’den itibaren Bolşeviklerle yürütülen işbirliği çalışmalarını sonuç vermemiş ve Başkurt ordusu Bolşeviklere teslim olarak Başkurdistan’ın özerkliği hayalleri suya düşmüştür (18 Şubat 1919).

23 Mart 1919 SSCB’ne dahil bir Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Başkenti Ufa şehridir. Başkurtlar etnik yapı itibarıyla Tatarlara yakındırlar (23 Mart 1919).

Nisan 1919 Muhtar İdil Ural Devleti ve Millî İdaresi son buldu (Nisan 1919).

Mayıs 1919 “Açıksöz” gazetesi Kastamonu’da çıkmaya başladı (15 Mayıs 1919).

Mayıs 1919 İzmir’in işgali (15 Mayıs 1919 Türkiye).

Mayıs 1919 “Doğrusöz” adlı milli gazete Balıkesir’de yayınlanmaya başladı (22 Mayıs 1919).

Mayıs 1919 III. İngiliz-Afgan Savaşı, Afganlılar’ın Sovyetlerle bir Dostluk Antlaşması imzalanmaları sonucunu doğurdu (Mayıs 1919).

Mayıs 1919 I. Orta Asya Müslüman Komünistleri Kongresi, “Birleşik Türkistan Sovyet Cumhuriyeti” kurulmasını teklif etti (Mayıs 1919).

Mayıs 1919 Mustafa Kemal [Atatürk], 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun’da karaya çıktı. Türk Kurtuluş Savaşı’nı başlatan meş’ale yanmaya başladı (19 Mayıs 1919 Türkiye).

Haziran 1919 Türk kurtuluş Savaşı’nın ana adım ve belgelerinden olan Amasya Genelgesi yayınlandı. 4. madde, Sivas’ta toplanılmasını kararlaştırıyor (22 Haziran 1919 Türkiye).

Haziran 1919 I. Dünya Savaşı sonunda, İdilaf Devletleri ile Almanya arasında Versay Barış Antlaşması imzalandı (26 Haziran 1919).

Temmuz 1919 III. Türkistan Komünist Partisi Kongresi, Türkistan’da Müslümanların hükümet işlerinden/görevlerinden atılmalarına karar verdi (Temmuz 1919).

Ekim Devriminden sonra Özbekistan

Temmuz 1919 Mustafa Kemal’in, askerlik ve resmi görevlerinden İstifâ etmesi (8/9 Temmuz 1919 Türkiye).

Temmuz-Ağustos 1919 Erzurum Kongresi toplandı: 9 kişilik “Heyet-i Temsiliye” (23 Temmuz-7 Ağustos 1919 Türkiye).

Eylül 1919 Kızıl Ordu kuvvetleri, Dutov’un Orta Asya birliğini bertaraf etti (Eylül 1919).

Eylül 1919 Sivas Kongresi toplandı: 16 kişilik “Heyet-i Temsiliye” (4-12 Eylül 1919 Türkiye).

Eylül 1919 Trakya’nın Türklüğünü müdafaa eden “Ahalî” adlı gazete, Mehmet Behçet (Perim) tarafından Edirne’de yayınlanmaya başladı (8 Eylül 1919).

Eylül 1919 Sivas Kongresi’nin 8.Umumi Toplantısında “İrade-i Milliye” adıyla bir gazetenin çıkarılmasına karar verildi (11 Eylül 1919).

Ekim 1919 Lenin tarafından, Taşkent Sovyeti’nden yönetimi/otoriteyi devralması için bir Türkistan Komisyonu gönderildi (Ekim 1919).

Ekim 1919 22 Ekim 1919 Amasya Görüşmeleri ve Protokolü (Sivas Kongresi Kararlarının Meclis-i Me-

bûsân'ca tescili. Ali Rıza Paşa Hükümeti) (22 Ekim 1919 Türkiye).

Kasım 1919 İdilaf Devletleri ile Bulgaristan arasında, Nöyyi Barış Anlaşması imzalandı (27 Kasım 1919).

Aralık 1919 27 Aralık 1919 Mustafa Kemal Ankara'da (27 Aralık 1919 Türkiye).

1920

1920 Cemal Paşa'nın Türkistan'dan Kâbil'e geçişi.

1920 Irak'daki büyük ayaklanmanın 100 bin İngiliz Askerince bastırılması.

1920 Kızıllar, Rus İç Savaşı'ndan zaferle çıktılar (1920 başları).

1920 Suriye ve Lübnan'da Fransız Manda yönetiminin başlaması.

1920 Türk Milliyetçiliğinin güçlü kalemlerinden Ömer Seyfettin (1894-1920) öldü. Ö. Seyfettin, Balıkesir yakınlarında bir köyde doğmuş olup kökeni Kafkas Türklerindedir. Askerliği döneminde Pantürkçü çevreler içinde etkin olmuş, sonraları ise edebiyata yönelmiştir. Genç Kalemler, Halka Doğru, Türk Yurdu ve Zeka için şiirler ve makaleler ile Yeni Mecmua, Büyük Mecmua ve diğerleri için öyküler yazmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Seyfettin Milli Tecrübelerden Çıkartılmış Ameli Siyaset'ini çıkardı. Seyfettin Yarınki Turan Devleti adındaki bir başka çalışmasında Arap-Türk işbirliğine dayanan ancak esas olarak Anadolu'dan Türkistan'a uzanan geniş bir Türk birliği umudunu taşıyan geleceğin Turan ülkesi görüşünü ortaya koymaktaydı.

Ocak 1920 Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Ankara'da kuruldu (10 Ocak 1920).

Ocak 1920 İstanbul Mebuslar Meclisi'nin açılışı (12 Ocak 1920 Osmanlı).

Ocak 1920 Pariste, Azeriler ve Gürcüler'in istiklâlleri için büyük devletlerden söz almaları (12 Ocak 1920).

Ocak 1920 Türkistan Komisyonu, Türkistan'ın ayrı etnik cumhuriyetlere bölünmesini teklif etti (15 Ocak 1920).

Ocak 1920 V. Türkistan Komünist Partisi Kongresi, Türk Halklarının Sovyet Cumhuriyeti ve Türk Kızıl Ordusu'nun kurulması teklifinde bulundu (20 Ocak 1920).

Ocak 1920 Son Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nda Misâk-ı Millî'nin Kabulü (28 Ocak 1920).

Şubat 1920 Sovyet birlikleri, Hive'yi ele geçirdi. Hive Hanlığı ve Kongrat Hanedanı sona erdi (2 Şubat 1920).

Şubat 1920 Taşkent Sovyeti, Aşkabat'ı yeniden ele geçirdi (Şubat 1920).

Mart 1920 Alaş Orda Hükümeti, Bolşevikler'e karşı mücadeleyi bıraktı (Mart 1920).

Mart 1920 Hintli Müslümanlar'ın Hilâfet Komitesi'nin İngiltere'deki temas ve girişimleri (2-17 Mart 1920).

Mart 1920 16 Mart 1920 İstanbul'un İşgali, Meclisin basılması, sürgünler (16 Mart 1920 Osmanlı).

Mart 1920 Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson, Büyük Ermenistan kurulması hakkında nota verdi (26 Mart 1920).

Nisan 1920 Genç Hiveliler önderliğinde Harezmi (Hive) Halk Cumhuriyeti kuruldu (4 Nisan 1920).

Nisan 1920 Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının süresiz kapatılması (11 Nisan 1920).

Nisan 1920 Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılması (23 Nisan 1920 Türkiye).

I. Dönem Milletvekilleri

Nisan 1920 Hıyanet-i Vatan Kanunu çıkarıldı (29 Nisan 1920 Türkiye).

Mayıs 1920 Kalinin, Lenin ve İnukitze'nin imzasıyla Tatar Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması kararı (Mayıs 1920).

Mayıs 1920 TBMM'nde 'İstanbul Hükümeti ile Resmi Muhaberenin Memnuiyeti Hakkında' 12 sayılı karar çıkarıldı (6 Mayıs 1920 Türkiye).

Haziran 1920 İdilaf Devletleri Macarlarla, Trianon Barış anlaşmasını imzaladı (4 Haziran 1920).

Haziran 1920 Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü Teşkiline Dair Kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi (7 Haziran 1920).

Ağustos 1920 Sévres Antlaşması imzalandı (10 Ağustos 1920 Osmanlı).

Ağustos 1920 Rus-Ermeni Mütârekesi (10 Ağustos 1920).

Ağustos 1920 (Sonraları Kırgız olarak adlandırılacak olan) Kazak Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (26 Ağustos 1920).

Eylül 1920 Sovyet birlikleri, Buhara'yı ele geçirdi. Buhara Hanlığı ilga edildi ve Mangıt Hânedânlığı sona erdi (Eylül 1920).

Eylül 1920 Basmacı İsyân Hareketi'nin ilk safhası sona erdi. (Eylül 1920).

Eylül 1920 Bakû'de Şark Milletleri Kongresi'nin Toplanması (Eylül 1920).

Eylül 1920 İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulması (18 Eylül 1920 Türkiye).

Ekim 1920 Genç Buharalılar ve Buhara Komünist Partisi kontrolünde/yönetiminde, Buhara Halk Cumhuriyeti kuruldu. Cumhuriyetin yönetimini üstlenen Faizullah Hocaev (1896-1938), daha sonra da Başbakan oldu (6 Ekim 1920).

Ekim 1920 Rusya'ya gizli bir heyet gönderilmesi (11 Ekim 1920 Türkiye).

Ekim 1920 Türkiye Komünist Fırkası, Ankara'da resmen kuruldu (18 Ekim 1920).

Ekim 1920 Musul Meselesi için Gazi, Anayasanın 19. Maddesi gereğince Meclisi Olağanüstü toplantıya çağırdı (18 Ekim 1920 Türkiye).

Kasım 1920 Yunanistan'da Venizelos kabinesi düştü (1 Kasım 1920).

Aralık 1920 Ankara Meclis Hükümeti ile Ermenistan arasında Gümrü Anlaşması imzalandı: Ermeniler Sevr'i red ile Kars ve yöresi Türkler'e veriliyor. Doğu Cephesi rahatladı (2-3 Aralık 1920).

1920-1923 Basmacı Hareketi'nin ikinci safhası.

1920-1923 Batı Trakya Cumhuriyeti: Batı Trakya'da kurulmuştur. Merkezi Gümülcine idi. Yunanistan tarafından yıkılmıştır.

1921

1921 Yunanlılar, Eskişehir'e doğru ilerlemeye başladı.

1921 Sovyetler Birliği Komünist Partisi 10. Kongresi, Pantürkçülüğü ve Panislamizmi, 'burjuva demokratik milliyetçiliğe' yönelen sapmalar olarak değerlendirip mahkum etti.

1921 İran Kazak Tugayı subaylarından Rıza Han 1921'de siyaset yazarı Seyyid Ziyaeddin Tabatabai'nin de önerdiği rol oynadığı bir darbeyle ordunun başına geçti. Sonraki yıllarda savaş bakanlığı ve Tabatabai'nin yerine başbakanlık görevlerini üstlenerek düzeni sağladıktan sonra, 1925'te Kaçar hükümdarını devirdi ve kendisini şehinşah ilan etti.

1921 Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş ve Rusya'ya bağlanmıştır.

1921 Tannu-Tıva Halk Cumhuriyeti tamamen SSCB'ye dahil edilerek kendisine Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti içinde bir muhtar bölge statüsü verildi.

Ocak 1921 Rus Komünist Partisi Müslüman Bürosu feshedildi (Ocak 1921).

Ocak 1921 I. İnönü Savaşı (6-10 Ocak 1921 Türkiye).

Ocak 1921 Buhâra Hey'eti'yle görüşmeden sonra Mustafa Kemal'in TBMM'de nutku (17 Ocak 1921 Türkiye).

20 Ocak 1921 Dağıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (20 Ocak 1921).

20 Ocak 1921 Dağlı Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (20 Ocak 1921). Sovyetler bir yıl geçmeden birer resmi kararname ile Dağlı Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni altı parçaya ayırdı. Böylece: 20 Kasım 1922'de Çeçenistan; 7 Haziran 1924'te de İnguşistan Özerk eyaletleri teşekkül ettirildi. 15 Ocak 1934'te her iki özerk eyalet birleştirilerek Çeçen-İnguş Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne çevrildi. II. Dünya Savaşı sırasında Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanan Çeçen-İnguşlar, bu yüzden Rusların şiddetli baskılarına maruz kaldıkları gibi, 1944'te de Ortaasya'ya sürgüne gönderildiler. Bu zorunlu göçün sonucunda Çeçen-İnguş Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti feshedilerek topraklarının bir kısmı Kuzey Osetya'ya, bir kısmı da Dağıstan'a verildi. Bundan tam 13 yıl sonra 9 Ocak 1957'de eski özerk idare yeniden kuruldu ve bu durum 1990'lara kadar devam etti. 1996 yılında yapılan Çeçen-Rus savaşı sonrasında İnguşlar, Çeçenistan'dan ayrıldı.

Halide Edip Milli Mücadelede

Ocak 1921 İlk Anayasa. 23+1 ek muvakkat madde (Teşkilât-ı EsasiyeKânunu) (20 Ocak 1921 Türkiye).

Şubat 1921 Londra Konferansı (23 Şubat 1921).

Şubat 1921 Kızıl Ordu Tiflis'e girdi (25 Şubat 1921).

Mart 1921 Türkiye-Afganistan İttifâk Mu'âhedenâmesi/Moskova'da dostluk anlaşması imzalandı (1 Mart 1921).

Mart 1921 İstiklâl Marşının kabulü (12 Mart 1921 Türkiye).

Mart 1921 Sovyetler, Harezmi Halk Cumhuriyeti'nin Genç Hiveliler Hükümeti'ni azlettiler, görevden aldılar (14 Mart 1921).

Mart 1921 Talat Paşa, Berlin'de Ermeniler tarafından katledildi (15 Mart 1921).

Mart 1921 TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında Mu'âhedât Ahidnâmesi/Moskova Antlaşması imzalandı (16 Mart 1921).

Mart 1921 Ermeni Misak Torlakyan, Azerbaycan İçişleri Bakanı Cevanşir Han'ı, Tepebaşı'ndaki Pera Pallas Oteli önünde öldürdü (18 Mart 1921).

Mart-Nisan 1921 II. İnönü Savaşı (31 Mart-1 Nisan 1921 Türkiye).

Temmuz 1921 1921 İtalyanlar'ın Anadolu'dan çekilmesi (5 Temmuz 1921 Türkiye).

Temmuz 1921 Hilâfet Komitesi'nin, Karâşi'de Hilâfet Kongresi'ni toplaması (8 Temmuz 1921).

Temmuz 1921 Kütahya-Eskişehir Savaşları (10-25 Temmuz 1921 Türkiye).

Ağustos 1921 Hilâfet Komitesi'nin toplu direniş kararı (1 Ağustos 1921).

Ağustos 1921 Afganistan, Azerbaycan ve Sovyet Sefâret-i'nden sonra Ankara'ya Buhâra Cumhûriyeti Sefâret Heyeti'nin gelmesi (2 Ağustos 1921 Türkiye).

Ağustos 1921 Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığına dair kanun, TBMM'de kabul edildi (5 Ağustos 1921 Türkiye).

Ağustos 1921 Milli Mücadeleyi destekleyen "Türkoğ-lu" gazetesi Bolu'da yayımlanmaya başladı (15 Ağustos 1921).

Ağustos 1921 Sakarya Meydan Muhârebesi'nin Başlaması (23 Ağustos 1921 Türkiye). Zafer: 13 Eylül 1921

Sakarya Zaferi Hatıra Kartpostalı

Eylül 1921 Sakarya Zaferi ertesinde Azerbaycan, Kırım Türk heyetlerinin gelerek kutlamaları (12 Eylül 1921 Türkiye).

Eylül 1921 Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanması (13 Eylül 1921 Türkiye).

Eylül 1921 19 Eylül 1921 Atatürk'e Gazi ve Mareşal Rütbesi verilmesi (19 Eylül 1921 Türkiye).

Ekim 1921 Enver Paşa (1881-1922), Sovyetler'e yardım için Buhara'ya geldi, fakat Basmacılar ile işbirliğine başladı (Ekim 1921).

Ekim 1921 TBMM Hükümeti ile Maver-i Kafkas Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) arasında Kars Antlaşması imzalandı (13 Ekim 1921).

Ekim 1921 Azerbaycan Elçisi Abilov'un, TBMM Reîsi M. K. Paşaya güven mektûbunu sunması (17 Ekim 1921 Türkiye).

Ekim 1921 Türk-Fransız Ankara İdilâfnâmesi (20 Ekim 1921).

Kasım 1921 Ankara'da Azerbaycan Elçiliği'nin açılması (18 Kasım 1921 Türkiye).

Kasım 1921 Japonya başbakanı Hara öldürüldü (18 Kasım 1921).

Aralık 1921 İkinci Hilâfet Kongresinin Toplanması (Aralık 1921).

Aralık 1921 Ermeniler, Sait Halim Paşa'yı Roma'da katletti (6 Aralık 1921).

1922

1922 San Remo Konferansı kararları, TBMM'de reddedildi.

1922 Kabartay-Balkar Özerk oblasti oluşturuldu. 1936'da da özerk cumhuriyet statüsüne kavuştu.

1922 Anti-Bolşevik Müslüman Örgütler Kongresi toplandı ve bu toplantıda Bağımsız Türkistan Türk Cumhuriyeti adıyla geçici bir hükümetin oluşturulması kararlaştırıldı.

1922 İdil-Ural Millet Meclisi tarafından seçilen, Millî İdare (1918-1920'li yıllarda sürgünde) ortadan kalktıktan sonra da faaliyetlerine Paris vb. yerlerde devam eden Sulh Heyeti dağıldı

1922 Cemiyet-i Akvam, Filistin'de İngiltere yönetiminde bir manda idaresi kurdu.

1922 İngiltere, Mısır'ın bağımsızlığını kabul etti.

Ocak 1922 Ankara Hükümeti ile Ukrayna Hükümeti arasında dostluk antlaşması imzalandı (2 Ocak 1922).

Şubat 1922 Buhara Komünist Partisi, Rus Komünist Partisi'nin kontrolü altına girdi (Şubat 1922).

Haziran 1922 Ziya Gökalp, Diyarbakır'da, "Küçük Mecmua" adlı dergiyi yayımlamaya başlandı (18 Haziran 1922-5 Mart 1923 arası toplam 33 sayı).

Ağustos 1922 Enver Paşa öldürüldü. Bu kayıp, Basmacı Hareketi'nin tedericen güç kaybetmesine sebep oldu (Ağustos 1922).

Temmuz 1922 Mustafa Kemal Paşa'ya süresiz başkomutanlık verilmesi (20 Temmuz 1922 Türkiye).

Temmuz 1922 Cemal Paşa, Tiflis'te Ermeniler tarafından öldürüldü (22 Temmuz 1922).

Ağustos 1922 Kocatepe'den Büyük Taarruzun Başlaması 26 Ağustos/1 Eylül 1922 Büyük Taaruz (26 Ağustos 1922 Türkiye).

Ağustos 1922 Yunan Ordusu'nun tamamen sarılması ve imhâ edilmesi suretiyle "Dumlupınar (Başkomutan) Meydan Muhârebesi" nin kazanılması (30 Ağustos 1922 Türkiye).

Eylül 1922 Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu'ya Beyânnâmesi: "Ordular; İlk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!" (1 Eylül 1922 Türkiye).

Eylül 1922 Türk Süvârîleri'nin İzmir'e girişi ve Kadife Kale'ye Türk bayrağının çekilmesi (9 Eylül 1922).

Eylül 1922 Batı Anadolu'nun Yunan ordusundan tamamen temizlenmesi (18 Eylül 1922 Türkiye).

Eylül 1922 Yunan kralı Konstantin tahtını bıraktı (27 Eylül 1922).

Ekim 1922 Mudanya Konferansı'nın başlaması (3 Ekim 1922).

Ekim 1922 Fransa, İngiltere, İtalya ve Türkiye arasında Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Daha sonra da Yunanistan anlaşmayı imzalayarak Trakya'yı, Meriç sınır olmak üzere Türklere bırakmıştır (11 Ekim 1922).

Ekim 1922 Yunan Hükümeti'nin Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı onaylaması (13 Ekim 1922).

Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi (Ateşkes Antlaşması)'nin yürürlüğe girmesi (15 Ekim 1922).

Ekim 1922 M. K. Paşa'nın, Tevfik Paşa'ya iletilmek üzere Millî Hükümet'in İstanbul temsilcisi Hâmit Bey'e cevâbî telgrafı: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının kazandığı kesin zaferin tabîî neticesi olmak üzere vukûu yakın olan barış konferansında Türkiye Devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından temsil olunur" (18 Ekim 1922 Türkiye).

Ekim 1922 Re'fet Paşa'nın maiyetinde İstanbul'a gelen 100 Türk jandarmasının Sirkeci İskeleyi'nde karaya çıkışı (20 Ekim 1922 Türkiye).

Ekim 1922 İdilaf Devletleri'nin TBMM Hükümeti ve İstanbul Hükümeti temsilcilerini 13 Kasım 1922'de Lozan'da toplanacak barış konferansına davet etmeleri (27 Ekim 1922).

Lozan Konferansı'na ilk devre giden delegasyon

Ekim 1922 Devletin kontrolünü ele geçiren Benito Mussolini, iktidara geldi ve faşizm ilan etti (28 Ekim 1922).

Ekim 1922 Bakanlar Kurulu'nun Lozan Konferansı delegesi adaylarını belirlemesi: İsmet Paşa, Rıza Nur, Hasan Hüsnü (31 Ekim 1922 Türkiye).

Kasım 1922 Hilâfet ve Saltanat'ın birbirinden ayrılarak Saltanat'ın lağvı hakkında TBMM'si karar. 1 Kasım 1922 gecesi ve ertesi gününün Bayram kabul edilmesine dair TBMM kararı. Karar Yıldız Sarayı'nda Vahîdeddin'e Refet Paşa tarafından tebliğ edilmiştir (1 Kasım 1922 Türkiye).

Kasım 1922 Mustafa Kemal Paşa'nın "Petit Parisien" muhâbirine-barış şartları, dahili ve harici siyasi meseleler hakkında-demeci: "... Biz ne Bolşevikiz, ne de Komünist; ne biri, ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız" (2 Kasım 1922 Türkiye).

Kasım 1922 Tevfik Paşa Kabinesi'nin istifası. Refet Paşa'nın İdilâf devletleri generallerinin katılımıyla yapılan "Generaller Toplantısı"nda "Bugün öğleden sonra İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti idâresinin başlamış olduğunu" resmen beyân etmesi. (4 Kasım 1922 Osmanlı).

Kasım 1922 Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesi olan "Takvîm-i Vakayi"nin son sayısının çıkararak kapanması (4 Kasım 1922 Osmanlı).

Kasım 1922 İstanbul'un idaresine el konulduğuna dair Ankara Hükümeti kararı "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 4 Kasım 1922 öğle vaktinden itibaren İstanbul'un idaresine el koymuştur"nın Refet Paşa aracılığıyla İstanbul Hükümeti'ne tebliği (4/5 Kasım 1922).

Kasım 1922 İstanbul'un yönetimine el konulduğuna dair Ankara Hükümeti kararının İstanbul Hükümeti'ne tebliği (5 Kasım 1922 Türkiye).

Kasım 1922 Türk delegasyonunun İstanbul'dan Lozan'a hareketi (9 Kasım 1922 Türkiye).

Kasım 1922 VI. Mehmet Vahidettin, son Selamlık Töreni'ne katıldı (10 Kasım 1922 Osmanlı).

Kasım 1922 İsmet Paşa'nın sabah, Lozan'dan Paris'e gelişi. Fransa Başbakanı Poincare ve Franklin Bouillon'la görüşmesi (15 Kasım 1922).

Kasım 1922 Vahidettin'in "Halife-i Müslimîn" imzâsı ile işgâl orduları Başkumandanı Harrington'a sığınma mektubu: "İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere Devlet-i Fehîmesi'ne ilticâ ve bir an evvel İstanbul'dan başka yere naklimi talep ederim efendim" (16 Kasım 1922 Osmanlı).

Kasım 1922 Son Osmanlı Sultânı Vahideddin'in maiyeti ile birlikte, Malaya adlı İngiliz harb gemisiyle İstanbul'dan Malta'ya gitmesi/ülkeyi terk etmesi (17 Kasım 1922). 20 Kasım 1922'de Maltaya gelen Sultan, kısa bir müddet burada kaldıktan sonra, Hicaz Kralı'nın daveti üzerine, Hicaz'a gitmiş, daha sonra da Avrupa'ya geçerek San Remo şehrinde yerleşmiş ve 15 Mayıs 1926'da burada vefat etmiştir.

Kasım 1922 Vahideddin'in Halifelikten uzaklaştırıldığına dair Şeriye Vekili Vehbi Efendi'nin Fetvâsı (18 Kasım 1922 Türkiye).

Kasım 1922 TBMM kararıyla, Vahideddin'in halifelikten hal'i, yerine Abdülmecid Efendi'nin halifelige seçilmesi (19 Kasım 1922 Türkiye).

Kasım 1922 Lord Curzon ile Poincare'nin Lozan'a gelişleri. Lozan yakınlarında Curzon-Poincare-Mussolini görüşmesi (19 Kasım 1922 Türkiye).

Kasım 1922 Mont Benon garzinosunda Lozan Konferansı'nın başlaması, açılış töreni. Törende İsmet Paşa da bir konuşma yapmıştır (20 Kasım 1922).

Kasım 1922 Lozan Konferansı'nın ilk oturumu ve konuları görüşmek üzere 3 komisyon oluşturulması.

Bu konferansa katılan Türk Heyeti: Reis: İsmet Paşa, azalar: Sinop Mebusu Rıza Nur, Trabzon Mebusu Hasan (Saka) (21 Kasım 1922).

Kasım 1922 İsmet Paşa'nın İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile Musul konusunda görüşmesi (28 Kasım 1922).

Kasım 1922 Doğu Trakya'nın Yunanlılarca boşaltılmasının tamamlanması (30 Kasım 1922 Türkiye).

Kasım 1922 Mustafa Kemal (Atatürk) önderliğindeki Türk Milliyetçileri, Osmanlı Saltanatı'nı ilgâ ettiler (17-22 Kasım 1922).

Aralık 1922 Rus Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin birer parçası olarak kurulan Türkistan ve Kırgız (Kazak) Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin de dahil olduğu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kuruldu. Katılan cumhuriyetler: Rusya SSC, Ukrayna SSC, Beyaz Rusya SSC ve Mavera-i Kafkas SSC (Aralık 1922).

Aralık 1922 Mustafa Kemal Paşa'nın, Ankara'da, Hâkimiyet-i Millîye, Yeni Gün ve Öğüt gazeteleri muhâbirlerine "Halk Fırkası" adıyla siyasî bir parti kurma niyetinde olduğunu bildiren demeci ve İstanbul Mebusu Dr. Adnan (Adivar) Bey'in Meclis İkinci Reisliği'nden istifası (6 Aralık 1922).

Aralık 1922 Türk Ocağı, Ankara'da yeniden açıldı (29 Aralık 1922). Gazi Mustafa Kemal, Ocak 1923'de 1000 TL. maddi yardımda bulundu. 14 Ocak 1923 günü Ankara Türk Ocağı'nı ziyaret etti.

Aralık 1922 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kuruldu (30 Aralık 1922).

1922-1946 Mihail Kalinin (Sovyetler Birliği).

1922-1953 Yosef Stalin dönemi (Sovyetler Birliği).

1923

1923 Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım İzmir'de öldü. Karşıyaka'ya gömüldü.

1923 Lozan Barış Antlaşması'nın 20. maddesi gereğince, Türkiye, Kıbrıs'ın İngiltere'ye ilhakını kabul etti.

1923 Ermeni asıllı Münib Boya, Van Milletvekili olarak TBMM'ne girdi (1923).

Ocak 1923 Lozan'da Türkiye ile Yunanistan arasında askeri ve sivil esirler ile din esasına dayalı azınlıkların değişimi konusunda iki sözleşme imzalanması (30 Ocak 1923).

Şubat 1923 Türk karşı tekliflerinin verilmesi. Curzon'un son demeci: "Ümit ederim ki İsmet Paşa, umduğumdan daha çok fedakarlık yaptığının farkındasınız. Savaş olabilir. Kabul etmenizi istir-

ham ederim. Vatanınızı kurtarmak için İsmet Paşa yarım saatiniz var." Konferans'ın kesintiye uğraması (4 Şubat 1923).

Şubat 1923 Türk Delegasyonu'nun Lozan'dan ayrılışı (7 Şubat 1923).

Şubat 1923 Türk Lozan Delegasyonu Bükreş'e geldi ve İsmet Paşa Hükümete rapor sundu (10 Şubat 1923).

Şubat 1923 Lozan Delegasyonu'nun İstanbul'a dönüşü, General Harington'la İ. Paşa'nın görüşmesi (16 Şubat 1923 Türkiye).

Mart 1923 Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Buhara ve Harezmi Halk Cumhuriyetleri I. Konferansı, bu üç cumhuriyetin ekonomik ve idârî birliğini hedefleyen bir Orta Asya Ekonomik Konseyi teşkil etti (Mart 1923).

Nisan-Temmuz 1923 Lozan Konferansı ikinci dönem çalışmalarının başlaması ve imzası (23 Nisan-24 Temmuz 1923 Türkiye).

Haziran 1923 Stalin, "Sultan Galiyevizm"i ve bağımsız bir Türkistan kurulmasını amaçlayan Müslüman Komünist isteklerini kınadı, reddetti (Haziran 1923).

Temmuz 1923 I. Sovyet Kongresi (30 Aralık 1922)'nin Moskova'da kabul ettiği Mukâvelenâme'ye istinaden, Merkez İcrâ Komitesi'nce tashihât ve ta'dîlatı yapılarak hazırlanan 1922 tarihli yeni Sovyet Anayasası, 6 Temmuz 1923 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Merkez İcrâ Komitesi tarafından onaylanmış ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşunu resmileştiren bir belge olarak yürürlüğe girmiştir. Anayasa'nın ikinci kısmındaki Mukâvelenâme'de zikredilen ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler İttihâdını teşkil eden Cumhuriyetler ise şunlardır: Rusya Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Mâverâ-yı Kafkas Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SS Azerbaycan, SS Gürcistan, SS Ermenistan Cumhuriyetleri).

Temmuz 1923 Lozan Mu'âhdesi'nin imzası (23 Ağustos tarihinde de TBMM'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir) (24 Temmuz 1923 Türkiye).

Ağustos 1923 Rauf Bey'in İcrâ Vekilleri Hey'eti Reisliği'nden ayrılışı (4 Ağustos 1923 Türkiye).

Ağustos 1923 II. Devre için seçilen millet vekillerinin Halk Fırkası kurulması hakkında görüşmek üzere TBMM'de görüşme yapması (7 Ağustos 1923). Mustafa Kemal Paşa'nın toplantıda, Halk Fırkası kurulması hakkında yaptığı uzun konuşma (8 Ağustos 1923).

Ağustos 1923 Halk Fırkası Nizâmname Taslağı'nın millet vekillerine dağıtılması ve görüşmelerin başlaması (9 Ağustos 1923 Türkiye).

Zübeyde Hanım

- Ağustos 1923** İsmet Paşa'nın Lozan'dan İstanbul'a dönüşü (10 Ağustos 1923 Türkiye).
- Ağustos 1923** II. Devre T.B.M.M.'nin açılması ve çalışmalarına başlaması (11 Ağustos 1923 Türkiye).
- Ağustos 1923** TBMMeclesi'nde yeni İcrâ Vekilleri Heyeti seçimi (İcrâ Vekilleri Heyeti Reisi: İstanbul mebusu Fethi (Okyar) Bey, Adliye Vekili: İzmir mebusu Seyit Bey, Dahiliye Vekili: İstanbul mebusu Fethi (Okyar) Bey,... (14 Ağustos 1923 Türkiye).
- Ağustos 1923** Lozan Barış Antlaşması'nın, TBMM'de onaylanması (23 Ağustos 1923 Türkiye).
- Eylül 1923** "Halk Fırkası"nın kuruluşu ve Mustafa Kemal Paşa'nın genel Başkanlığına seçilmesi. Genel Sekreterliğine de Receb (Peker) Bey'in tayin edildiği Fırkanın kuruluş dilekçesi, 23 Ekim 1923 tarihinde Dahiliye Vekâleti'ne verilmiştir (11 Eylül 1923 Türkiye).
- Ekim 1923** Harezmi Halk Cumhuriyeti yerine, Harezmi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (Ekim 1923).
- Ekim 1923** Ankara Şehri'nin, Türkiye Devleti'nin Hükümet Merkezi olduğuna dair TBMMeclesi kararı (13 Ekim 1923).
- Ekim 1923** "İzâle-i Şekâvet Kanûnu"nun TBMM'de kabulü (18 Ekim 1923 Türkiye).
- Ekim 1923** Halk Fırkası'nın kuruluş dilekçesinin Genel Başkan Gazi Mustafa Kemal ve Genel Sekreter Receb (Peker) imzalarıyla Dâhiliye Vekâleti'ne verilmesi (23 Ekim 1923 Türkiye).
- Ekim 1923** Halk Fırkası Meclis Grubu'nun M. K. Paşa'nın başkanlığında toplanması ve M. K. Paşa'nın bir gün önceki isteği üzerine aldığı İcrâ Vekilleri Heyeti'nin istifâsını bildirmesi. Kararın TBMM'de okunması (27 Ekim 1923 Türkiye).
- Ekim 1923** Akşam Çankaya'da yemek esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın hazır bulunanlara sözi: "Yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz!". Gece, M. K. Paşa'nın İsmet Paşa ile T. Esâsiye Kanûnu'nun bazı maddeleri hakkında değişiklik teklifi hazırlamaları ve Kânûna "Türkiye Devleti'nin Şekli Hükümeti Cumhuriyettir" kaydının konulması (28 Ekim 1923 Türkiye).
- 29 Ekim 1923** TBMM'de Cumhuriyet'in ilânı: Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası toplantısında Hükümet buhranını gidermek için T. Esâsiye Kanûnu'nun bazı maddelerinin tanzihinin gerektiğini bildirmesi ve Cumhuriyet'in ilânı hususundaki teklifinin kabul edilmesi. Toplanan T.B.M.Meclesi'nde "Teşkilât-ı Esâsiye Kânûnu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair Kanun teklifi"nin derhal müzâkeresinin teklifi ve "Türkiye Devleti'nin Hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğu" nun "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında kabulü... Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'in TBMM'de

konuşması: "... Bu hükümetin temellerinin, arzın temelleri kadar sağlam olmasını isterim. Cumhuriyet'in ruhu önünde tazîmen ayağa kalkarak üç kere "Yaşasın Cumhuriyet" diye hükümetimizi kutlamalarını muhterem arkadaşlardan temennî eylerim". M.Emin Bey'in bu sözleri üzerine milletvekilleri "Yaşasın Cumhuriyet!" diye üç defa bağırılmışlardır. TBMM'de gizli yapılan seçimle Mustafa Kemal Paşa 158 reyin tamamını alarak Türkiye Cumhuriyeti Reisliğine seçilmesi ve T.C.'nin ilk Cumhûrbaşkanı olarak yaptığı teşekkür konuşmasında: "...Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır". Mustafa Kemal Paşa'nın, Fransız muharriri Maurice Pernot'ê demeci: "... Memleketimizi yenileştirmek istiyoruz. Bütün mesâimiz Türkiye'de asrî, binâenaleyh batılı bir hükümet oluşturmaktır. Medeniyete girmek arzu edip de, batıya yönelmemiş millet hangisidir? " Türkiye Cumhuriyeti Kurulduğunda bağımsız tek Türk devletiydi (29 Ekim 1923 Türkiye).

Ekim 1923 Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı, Mustafa Kemal Atatürk oldu (29 Ekim 1923). Görevini vefat ettiği 10 Kasım 1938'e kadar sürdürdü.

30 Ekim 1923 İlk Cumhuriyet Hükümeti kuruldu: Cumhûrreisi Mustafa Kemal Paşa tarafından Başvekâlete Malatya mebusu İsmet Paşa (İnönü) nın atanması. Arkasından İsmet Paşa başkanlığında yeni kabine kurulmuş (Başvekil: İsmet Paşa, Adliye Vekili: İzmir mebusu Seyit Bey, Dahiliye Vekili: Kütahya mebusu Ferit Bey, Genelkurmay Vekili: İstanbul mebusu Fevzi Paşa, Hariciye Vekili: Malatya mebusu İsmet Paşa, İktisad Vekili: Trabzon mebusu Hasan (Saka) Bey, Maarif Vekili: Adana Mebusu İsmâil Safâ Bey, Maliye Vekili: Gümüşane mebusu Hasan Fehmi Bey, Mübâdele, İmâr ve İskân Vekili: İzmir mebusu Mustafa Necati Bey, Millî Müdâfaa Vekili: Karesi mebusu Kâzım (Özalp) Paşa, Nâfia Vekili: Trabzon mebusu Muhtar Bey, Sıhhiye Vekili: İstanbul mebusu Dr. Refik (Saydam) Bey, Şeriye ve Evkâf Vekili: Manisa mebusu Mustafa Fevzi Efendi) ve TBMM'den güvenoyu almıştır. Güvenoyu üzerine İsmet Paşa bir konuşma yapmıştır (30 Ekim 1923 Türkiye).

TIME dergisi kapağı 24 Mart 1923

Kasım 1923 Fethi (Okyar) Bey'in TBMM Meclisi Başkanlığı'na seçilmesi (1 Kasım 1923 Türkiye).

Kasım 1923 Mustafa Kemal Paşa'nın "Halk Fırkası Reisiliğine vekâlet etmesi için" İsmet Paşa'ya yazısı: "Halk Fırkası Genel Başkanlığı ile fiilen uğraşmağa bugünkü vazifem müsait olmadığından zât-ı devletlerini vekil tayin ediyorum" (19 Kasım 1923 Türkiye).

Kasım 1923 Halk Fırkası Genel Başkan Vekili İsmet Paşa'nın illerdeki Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Merkezlerine tamimi: "... Bütün vatana kurtuluş ve bağımsızlığı getiren Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti, bugünden itibaren Halk Fırkası'na dönüşecek ve Cemiyetin bütün idâre kurulları olarak vazifeye devam edeceklerdir." (20 Kasım 1923 Türkiye).

1923-1933 Basmacı Hareketi'nin ikinci safhası: Türkistan'da Sovyetler'e karşı, aralıklı olarak Basmacı baskınları devam etti.

1924

1924 Çin-Sovyet Antlaşması, iki ülke arasında diplomatik ilişkileri yeniden başlattı.

1924 Moğolistan Halk Cumhuriyeti kuruldu.

1924 Ankara'da Türk Ocakları'nın I. Kongresi (135 Ocak'tan temsilcilerin katılımıyla) yapıldı: Tanrıöver, Türk Ocakları'nın esas amacını, Türk kültürünü koruma ve Kemalist reformları savunma olarak belirledi. Dernek, çabalarını Türkiye'nin modernleşmesi için büyük ya da az nüfuslu her yerde çalışmalar yürüten Cumhuriyet Halk Partisi'yle işbirliği üzerinde yoğunlaştırdı. Türk Ocakları için bu,-Batı müziğinin tanıtılması,-tiyatro gösterileri ve-sportif faaliyetler,-Türkçenin yanı sıra

Türk Ocağı binasının mimarı Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından 1930'da çekilmiş resmi

Fransızca ve İngilizce dergi ve kitaplarla kitaplık ve okuma odalarının kurulması,-çağdaş eğitim terimleriyle ifade edilen yoğun bir Batılılaşma kampanyasıyla ilgilenmek gibi konularda etkinlikler göstermeyi kapsıyordu. 1930'da Örgüt Ankara'da kendi matbaasını açtı. Üye sayısı 1925 yılında 217 şubede 30.000 iken, 1930'da Türkiye çapında 257 şubede 32.000 üyeye çıktı. 1927 yılında Türk Ocaklarının etkinlik alanlarının ancak Tür-

kiye sınırları içinde olması gerektiği şeklinde bir Tüzük ve Program değişikliği yapıldı. 1931 Mart'ında Türk Ocakları'nın kapatılıp yerine bütünüyle yeni devletin ideolojisi ve propagandasına yönelecek olan Halk Evleri kuruldu.

1924 Türkiye'de Türkçülüğün, Türk Milliyetçiliği'nin idoloğu Ziya Gökalp (1876-1924) öldü.

Ocak 1924 Lenin öldü ve ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde bütün yetkiler/güç Stalin'in eline geçti (Ocak 1924).

Ocak 1924 Sovyetler Birliği anayasası uygulanmaya başlandı (Ocak 1924).

Ocak 1924 "Hafta Tatili hakkında Kânûn"un TBMM Meclisi'nde kabulü (2 Ocak 1924 Türkiye).

Ocak 1924 İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nde İstanbul gazetecilerinin beraatine karar verilmesi (2 Ocak 1924 Türkiye).

Şubat 1924 Halife Abdülmecit için İstanbul'da son Cuma selamlığı töreni yapıldı (29 Şubat 1924).

Mart 1924 Hilâfet'in, Şeriye ve Evkâf Vekâleti'nin ilgâsı ile Tevhîd-i Tedrîsâd Kânûnu'nun kabûlü hakkındaki kânûn kabul edildi (3 Mart 1924 Türkiye).

Mart 1924 Hilâfet ilgâ edildi (3 Mart 1924 Türkiye).

Mart 1924 Halife Abdülmecit Efendi ve Osmanlı hanedan mensupları yurtdışına çıkarıldı (4 Mart 1924).

Nisan 1924 Şer'iye Mahkemeleri kaldırıldı. Kanuna göre; dini mahkemeler birleştirildi. Kanunun mayıs başından itibaren yürürlüğe gireceği açıklandı (8 Nisan 1924 Türkiye).

Nisan 1924 1924 Anayasası kabul edildi (20 Nisan 1924 Türkiye).

Nisan 1924 Anadolu-Bağdat Demiryolu'nun devletçe satın alınmasını öngören kanun kabul edildi (23 Nisan 1924 Türkiye).

Mayıs 1924 Yunus Nadi Abalıoğlu "Cumhuriyet" gazetesini çıkarmaya başladı (7 Mayıs 1924).

Haziran 1924 Haliç Konferansı'nın bitişi: Konferansın sonra Musul meselesi Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür. Cemiyet-i Akvâm, Komisyon Raporunu Eylül 1925'de ele almış ve tarafları çağırmıştı. Tefik Rüşdü bir heyetle gitmiş, görüşmelerin bir netice vermemesi üzerine de Cemiyet-i Akvâm, Lahey Adalet Divanı'ndan mesele hakkındaki görüşünü sormuştu. Bunun üzerine Adalet Divanı görüşünü almak için Türkiye'yi davet etmişti. Türkiye ise, Cemiyet-i Akvâm'a, Musul Meselesi'nin Lahey Adalet Divanına götürülmesi hususunda bir yetki vermediği gerekçesiyle Adalet Divanı'nın bu çağrısını reddetmiştir. Türkiye'nin bütün itirazlarına rağmen, Cemiyet-i Akvâm, Milletlerarası Adalet Divanı'nın görüşünü benimseyerek kabul etmiştir. Cemiyet-i Akvâm,

Türk delegasyonu olmaksızın konuyu görüşmeye devam etmiş, Türkiye ise yeni çÖzüm yolları aramaya başlamıştır (9 Haziran 1924).

Temmuz 1923 Lozan Antlaşması imzalandı (24 Temmuz 1923, Türkiye).

Lozan Antlaşması'nın imzalandığı salon

Ağustos 1924 Hakkari Valisi ile Jandarma Komutanının bir jandarma müfrezesi ile denetime çıkması. Silahlı Nasturiler'in Saldırısı. Jandarma Binbaşısı ve 3 jandarma eri şehit edilmiş, 5 jandarma yaralanmış ve Vali esir edilmiştir (8 Ağustos 1924 Türkiye).

Eylül 1924 Buhara Halk Cumhuriyeti yerine, Buhara Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (Eylül 1924).

Eylül 1924 İngilizler'in statukodan anladığı Türkler'in Musul ve Hakkari bölgesini boşaltması olarak algıladığı idi. Bunun için 2 defa Türkiye'ye Nota vermiştir (5 Eylül 1924).

11 Eylül 1924 İngiliz uçaklarının Hakkari bölgesinde Türk kuvvetlerinin üzerinde uçması (9-11 Eylül 1924).

Eylül 1924 İngiliz uçaklarının bomba ve makinalı tüfeklerle saldırarak üç eri şehit etmesi ve 12 eri de yaralaması. Türkiye, İngiliz Hükümetine Nota vermiştir (16 Eylül 1924).

Eylül 1924 İngilizler küstahça statukoyu bozanın Türkler olduğunu yazmışlardır. Devam eden günlerde İngiliz saldırıları devam etmiş ve Türk kuvvetleri kayıplara uğratılmıştır. Türkiye'nin verdiği notayı da reddetmişlerdir (17 Eylül 1924).

Eylül 1924 Samsun-Çarşamba Demiryolu'nun temeli Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından atıldı. Gazi Mustafa Kemal, törende yaptığı konuşmada 'Bu memlekete iki şey gerek: Yol ve okul.' dedi (21 Eylül 1924).

Eylül 1924 Musul Meselesi için Türkiye'ye İngiliz Notası. İngilizler Türkiye'den, eşkiyayı bastırmak için girilen yerlerden çıkılmasını istemiştir (25-29 Eylül 1924).

Eylül 1924 Musul Meselesi için Cenevre'deki BM toplantıları devam ederken bu mesele görüşülmüş ve her iki taraf statukoya bağlılık sözi vermiştir (30 Eylül 1924).

Ekim 1924 Sovyet Orta Asyası'nın Millî Hudûdunun tayini, Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'yle Buhara ve Harezim Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin ilgası ile sonuçlandı (Ekim 1924). İlgâ edilen Buhara ve Harezim SSC'nin topraklarında ise Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Ayrıca Özbek SSC içinde bir de Tacik Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.

Ekim 1924 Türkiye'ye İngiliz Notası ve Türkiye'nin İngiliz Notasına cevabı (5-10 Ekim 1924).

Ekim 1924 Musul Meselesi için Nota'ya karşılık verilen cevapta İngiliz isteklerinin haksızlığı dile getirilmiştir (10 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 Vatan'ın: "Halk Partisi'nin kendine parti adını vererek en önemli meseleleri gizlice görüşmesi, muhaliflerin ve bağımsızların görüşünü her ilde hiçe sayması yanlış bir gidiştir" eleştirisi. (Vatan: 19.09.1924 tarihli Vatan'da ise Gazi'nin Halk Partisi ve başkanlığını muhafaza edeceği yolundaki konuşması tenkid edilmekte idi.) (11 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 Mustafa Kemal'in Timese gazetesi muhabeirine verdiği demeç ve Cumhuriyet Halk Partisinden yana tavır koyması (11 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 Mustafa Kemal Paşa'nın Kayseri'den hareketle gece Yozgat'a gelişi (15 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 Mustafa Kemal Paşa'nın Yozgat'ta Hükümet Konağı ve Belediye'yi ziyaretleri, incelemeleri ve şereflerine gece fener alayı düzenlenmesi (16 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 Mustafa Kemal Paşa'nın Yozgat'tan hareketle Kırşehir'e gelişi (17 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 İsmet Paşa'nın sıkıyönetim isteğinin parti grup toplantısında reddi. İsmet Paşa istifa etti, Fethi (Okyar) Hükümeti kuruldu (20 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 Gazi'nin hasta Ziya Gökalp'e şifa telgrafı. Ziya Gökalp ölümü üzerine çektiği telgrafta "Bütün Türk Alemi için Büyük Kayıp" demiştir (21 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 Kazım Karabekir Paşa'nın telgrafı ve I. Ordu Komutanlığı'ndan istifası. [Gazi'nin, Paşaları 2 meslekten birini tercihe zorlaması üzerine] (26 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 Paşaların İstifası (26-30 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (27 Ekim 1924).

Ekim 1924 Milletler Cemiyeti, "Bürüksel Hattı" nı geçici sınır olarak tesbit etti. Musul Komisyonuna Rehber ve Tercüman: Kerküklü Fettah ve Nazım Beyler (29 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 Ali Fuat Paşa'nın Konya'dan Ankara'ya gelerek II. Ordu Komutanlığı'ndan istifası. Refet (Bele) Bey istifadan vaz geçti. Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf muhalefeti destekleyen gazeteler. Muhalefeti ve Paşalar meselesini Atatürk'ün değerlendirmesi için Nutuk'a bakın (30 Ekim 1924 Türkiye).

Ekim 1924 Mustafa Kemal, Paşalar komplosuyla karşı karşıya olduğu zehabıyla paşaların Meclise katılmalarını önlemek istedi ve Fevzi (Çakmak) Paşa'ya telefon ederek Mebusluktan istifa etmesini söyledi. O da hemen istifa etti. 3. Ordu Komutanı Cevat Paşa ve 7. Kolordu Komutanları da Cafer Tayyar Paşa da ayrılarak Mebusluğu tercih etti. Gazi bunları komutanlıktan azlettirdi. Komutanlıklara yeni atamalar yapıldı. Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa resmi prosüdür süresince yerlerinde tutularak Meclise katılmaları önledi. Bütün bunlar Vatan, Tevhid-i Efkar ve Tanin Gazetelerinde eleştiriliyordu (30/31 Ekim 1924 Türkiye).

Kasım 1924 518 sayılı kanunla Ziya Gökalp'in ailesine maaş bağlandı (8 Kasım 1924 Türkiye).

Kasım 1924 Mustafa Kemal'in Times gazetesine demeci (11 Kasım 1924 Türkiye).

Kasım 1924 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Fırka, Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi unvanını kazandı (5 Haziran 1925'de kapatıldı.) Başkan: Kâzım (Karabekir), Genel Sekreter: Ali Fuat (Cebesoy), Yönetim Kurulu: Besim (Mersin), Muhtar (Trabzon), Rüştü Paşa (Erzurum), Necati (Bursa), Faik (Ordu) ve Dr. Adnan Bey. Programında: "Parti, düşünce ve din inancına saygılıdır" ifadesi yer aldı (17 Kasım 1924 Türkiye) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na bir tepki olarak Halk Partililer önüne Cumhuriyet ilave ederek partinin adını Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirdiler.

Aralık 1924 Türk Ocağı'na Menâfi'-i Umûmiye'ye Hâdim Dernek statüsünün verilmesi (2 Aralık 1924 Türkiye).

Tarihî Türk Ocağı binasındaki tiyatro salonu ve sahne

Aralık 1924 Bahriye Vekaleti Teşkili Hakkında Kanun, kabul edildi (29 Aralık 1924 Türkiye).

1925

1925 'Crown Colony' olarak ilan edilen Kıbrıs'a ilk Türkiye Cumhuriyeti konsolosu atandı.

1925 636, 637 sayılı kanunlarla Askerî Liseler Maarif Vekilliği'nden alınarak, Müdaffa-i Milliye Vekâletine bağlandı, Askerî Şûrâ kuruldu. 628 Sayılı kanunla da 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı olarak kutlanmaya başlandı.

1925 Saatler'in 24'e bölünerek kullanılması ve yılları 1 Ocak'ta başlatan milletlerarası Takvîm'in Kabulü hakkında 697 ve 698 sayılı kanunlar.

Ocak 1925 Yol Mükellefiyeti Kanunu TBMM'de kabul edildi (18 Ocak 1925 Türkiye).

Şubat 1925 Kapatılan Gazeteler: Toksöz; gerici yayınlar. Orient News; İstanbul'un bakımsızlığı. Sadâyı Hak; mebusları küçümseydiği gerekçeleriyle kapatıldılar. Terkos Metropolitisi Arapoğlu Konstantin'in kendisini patrik seçtiği ve Türkiye aleyhinde Rum gazetelerinin fütursuz yayınları. Patriğin mübadelesi üzerine olayın milletlerarası boyut kazanması. Soru önergeleri ve olayın meclise gelmesi (4-10 Şubat 1925 Türkiye).

Şubat 1925 Ardahan mebusu Halid Paşa'nın TBMM'de tabanca ile vurularak yaralanması. Paşalar Meselesi, Halid Paşa'nın sınırlarını daha da germiştir. Bütün engellemelere rağmen Nureddin Paşa'nın Bursa bağımsız mebusluğunu kazanması ve Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası lehinde tavır takınması Cumhuriyet Halk Fırkası'nı tedirgin etmişti. Gazilerin maddi durumlarının iyileştirilmesi işini üstlenen Halid Paşa, imza toplama esnasında Ali Çetinkaya, Kılıç Ali ve mebuslarla bir kargaşa ve kavga esnasında tabanca ile yaralandı, hastaneye kaldırıldı ancak orada öldü (9 Şubat 1925 Türkiye).

Şubat 1925 Doğu'da Genç iline bağlı Piran'da Şeyh Saî İsyanı'nın Başlaması. [Kesin olarak Bitiş: 31 Mayıs 1925]. Nakşi şeyhinin önderliğinde başlayan isyan yayılmaya başlayınca 1547 ve 1551 sayılı Kararnâmelerle Doğu'da sıkı yönetim ilan edildi (13 Şubat 1925 Türkiye).

Şubat 1925 Türkiye Tayyare Cemiyeti'nin kurulması (16 Şubat 1925).

Şubat 1925 Aşar'ın Kaldırılması (17 Şubat 1925 Türkiye).

Şubat 1925 Şeyh Saî İsyanı hakkında verilen raporda: İsyanın şeriat yanlısı, padişah ve saltanat yanlısı olduğu ifade edilmiştir. Öldürülen birinin üzerinden çıkan yazıda olayın iki yıldır planlandığı ve Kürtçü karakter taşıdığı da bildirilmiştir (17 Şubat 1925 Türkiye).

Şubat 1925 Heybeli ada'da istirahat eden CHP Genel Başkan yardımcısı İsmet, Ankara'ya gelerek CHF'nın isyancı kanadının başına geçti (20 Şubat 1925 Türkiye).

Şubat 1925 Hıyânet-i Vataniye Kanûnu'na "Dinin siyasete alet edilemeyeceği ve bu suçun da vatan hıyaneti sayılacağı"na dair 556 Sayılı Kanun'la Ek madde ilâvesi'nin TBMM'de kabulü (25 Şubat 1925 Türkiye).

Şeyh Said Ayaklanmasına müdahale eden subaylar

Mart 1925 Köktenci kanat, hükümetin daha sert politika götürmesi gerektiği hususunu Grub'a getirdi. Fethi Bey Hükümeti'nin güven oyu almasının üzerinden henüz 5 gün geçmişti. Grupta 60'a karşı 94 oyla güven kaybeden Fethi Bey ertesi gün Meclis'te istifâsını açıkladı. Paris elçiliği ile mebusluktan da ayrıldı (2 Mart 1925 Türkiye).

Mart 1925 İsmet Paşa'nın Başvekilliğe tayini ve yeni kabinenin kuruluşu. Muhalefet şaşırıp kalmıştı. Yeni hükümet, 2 çekimser, 23 redd ve 154 kabul oyu olarak kuruldu. Kabinede görev alanlar: İsmet Paşa, Mahmut Esat Bozkurt, İhsan Bey, Cemil Uybadin, Tevfik Rüştü, Hamdullah Suphi, Hasan Saka, Recep Peker, Süleyman Sırrı, Refik Saydam, Ali Cenani, Mehmed Sabri Bey (3 Mart 1925 Türkiye).

Mart 1925 Takrir-i Sükun Kanunu TBMM'nde kabul edildi. Geniş Yetkili İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruldu: Yeni hükümetin kurulduğu gün "Gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzenini ve asayişin bozulmasına sebep olacak bütün kuruluşları, kışkırtmaları ve yayınları hükümet, Cumhurbaşkanının onayı ile kendi başına ve idari olarak yasaklayabilir" şeklinde bir kanun tasarısı Meclis'e getirildi. Böylece Takrir-i Sükûn Kanunu tasarısının tümü üzerindeki müzakerelere geçildi. Lehinde ve aleyhinde nutuklar irad edildi. Netice olarak 578 sayılı Kanun, 22 red ve 122 kabul oyla kanunlaştı. Bu kanuna istinaden 4. 3. 1925'de geniş yetkili İstiklâl Mahkemeleri kuruldu. Atatürk bir bildiri ile halkı bu kanunlara uymaya çağırırdı (4 Mart 1925 Türkiye).

Mart 1925 Şeyh Said'in Diyarbakır'a saldırısı. Çatışmalar neticesi asiler Genç'e doğru kaçtılar. Aynı gün (Nisan 1925) İngiliz elçisi Gazi'ye itimatnâmesini sunarak Büyük Britanya'nın yeniden diplomatik ilişki kurma isteğini bildirdi (7 Mart 1925 Türkiye).

Mart 1925 (Özbekistan SSC'ne bağlı olarak) bir Tacik Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (15 Mart 1925).

Nisan 1925 Kırgız Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ismi, Kazak Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirildi (Nisan 1925).

Nisan 1925 Kapatılan gazeteler. Takrir-i Sükûn Kanunu'na istinaden İstanbul'da yayınlanan Tevhîd-i Efkâr, Son Telgraf, Sebülürreşad, Aydınlık, Orak-Çekiç, Presse de Soir, İzmir'de Sadâ-yı Hak, Adana'da Sayha, Trabzon'da İstikbâl ve Kahkaha gazete ve dergileri kapatıldı (Nisan 1925 Türkiye).

Nisan 1925 Şeyh Sait Varto'da Osman Nuri Paşa'ya teslim oldu (14/15 Nisan 1925 Türkiye).

Nisan 1925 Hükümet, ayaklanmanın bastırılarak, asayişin sağlandığını tüm yurda duyurdu (15 Nisan 1925 Türkiye).

Nisan 1925 Gazinin Türk Ocağı'ndaki Mühim Nutku. Gazi Türk Ocakları'nın tarihi öneminden bahisle: "Türkiye Cumhuriyeti'nin inkılâpları, Ocaklara dayanmaktadır" demiştir (27 Nisan 1925).

Mayıs 1925 Doğu illerindeki sıkıyönetim bölgesinde her türlü posta için sansür getiren talimatname çıkarıldı (3 Mayıs 1925 Türkiye).

Haziran 1925 Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının Merkez şubelerinin kapatılması hakkındaki Bakanlar Kurulu kararı. Ankara İstiklâl Mahkemesi, TCF'nin irticâî olaylarla ilgisine dair savcılığa suç duyurusunda bulundu. Savcılık bu kararı hükümete ulaştırdı. Doğu İstiklâl mahkemesi de bölgedeki parti şubelerini kapatmıştı. Nihayet 3. 6. 1925 tarihinde Heyet-i Vekîle: "Vatandaşları aldatılmaktan ve kışkırtılmaktan korunması" ve Partinin 'irticayı körüklemesi' gerekçesiyle ve Takrir-i Sükun Kanunu gereğince, TCF'nin bütün merkez ve şubelerinin kapatılmasına karar verdi. Böylece demokratik hayat başlamadan sona erdi (3 Haziran 1925 Türkiye).

Haziran 1925 Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması (5 Haziran 1925 Türkiye).

Haziran 1925 Tutuklanan gazeteciler (20 Haziran 1925 Türkiye).

Haziran 1925 Şeyh Said ve diğer isyancılar yargılanarak idama mahkum edildiler ve ertesi gün sabah, Diyarbakır'ın Silvan kazası dışında idam edildiler (28 Haziran 1925 Türkiye).

Temmuz 1925 Musul Komisyonu'nun Raporu (29 Temmuz 1925 Türkiye).

Ağustos 1925 Gazi, Latîfe Hanım'dan ayrıldı (5 Ağustos 1925 Türkiye).

Ağustos 1925 Kayseri'de tayyare ve motor fabrikası kurulması için Junkers Firması'yla antlaşma imzalandı (15 Ağustos 1925).

Ağustos 1925 Mustafa Kemal Paşa'nın İnebolu ve Kastamonu Türk Ocağı'nı ziyareti (27-28 Ağustos 1925 Türkiye).

Eylül 1925 Tekke ve Zâviyeler'in kaldırılışı (2 Eylül 1925 Türkiye).

Kasım 1925 İran'da Şah Rıza Pehlevi, Kaçar Hanedanı'na son verdi (1 Kasım 1925).

Kasım 1925 Ankara Hukuk Mektebi'nin açılması (5 Kasım 1925 Türkiye).

Kasım 1925 Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması, bunlarla ilgili isim ve lakabların kullanılmasının yasaklanması ile ilgili 677 sayılı Kanun kabul edildi (25 Kasım 1925 Türkiye).

Kasım 1925 Şapka İnkılâbı: 2431 sayılı Kararnâme ile Memurların Şapka giymesi mecburî kılındı. 2. 9. 1925 tarih ve 2413 sayılı Heyet-i Vekile Kararına istinaden, 25. 11. 1925 Sayılı Kanun kabul edilerek, bütün memur ve mebuslara şapka giyme mecburiyeti getirilmiştir. Gazi'nin Turan Kıyafeti hakkında da konuştuğu 27. 8. 1925 tarihli İnebolu Türk Ocağı ziyareti ve 30. 8. 1925 Kastamonu ziyareti ve konuşması, Kasım-Aralık 1925 tarihlerinde Şapka İnkılâbı'na tepkiler.

Şapka Devrimi sonrası Ankara | Eylül 1925

Kasım 1925 Tekke ve zaviyeler ile türbelerin kapatılmasına ve türbedarlar ile bazı unvanların men ve ilgasına dair kanun yürürlüğe girdi (30 Kasım 1925 Türkiye).

Aralık 1925 Türk-Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması ve bağlı üç protokol Paris'te imzalandı (17 Aralık 1925). (SSCB bu antlaşmayı 7 Kasım 1945'te bozdu.)

Aralık 1925 Resmi alımlarda yerli malı kumaşların kullanılmasına dair 688 Sayılı Kanun'un kabulü (9 Aralık 1925 Türkiye).

Aralık 1925 669 sayılı Kanunla Danıştay kuruldu, yine aynı kanunla, 6. 3. 1919 Osmanlı Kararnâmesiyle kaldırılan Donanma Cemiyeti, sahip olduğu bütün haklarıyla Türk Hava Kurumu'na aktarıldı (12 Aralık 1925 Türkiye).

Aralık 1925 Milletler Cemiyeti Bürüksel Hattını Türk-Irak Sınırı kabul ederek Musul Türkiye'den koparıldı (16 Aralık 1925).

Aralık 1925 Türkiye-Rusya Muhâdenet Mu'âhedenâmesi (17 Aralık 1925).

Aralık 1925 Milletlerarası Takvim [Milâdî] ve Saatin Kabulü (Hicrî ve Rûmî Takvîm'in Kaldırılışı) (26 Aralık 1925 Türkiye).

Aralık 1925 Yüksek Askerî Şura ilk toplantısını yaptı (28 Aralık 1925 Türkiye).

1925-1926 Sovyet Sosyalist Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'nde 1925-26 yıllarında itibaren latin harfleri kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu uzun sürmemiş Türkiye'nin de latin alfabesine geçmesini bir tehlike olarak değerlendiren Sovyet yönetimi diğer Türk yurtlarında olduğu gibi 1940'lardan sonra yeniden Kiril Alfabesini zorla kabul ettirmiştir.

1925-1979 İran'da Pehlevi Hanedanı dönemi.

1925-1979 İran'ın Türkleri asimile politikası: Pehleviler döneminde İran'daki Türklere (Azeri Türkleri, Karapapaklar, Kaşkaylar, Türkmenler, Hamseler, Kara papalılar, Geymikler, Şahsevenler, Karadağlılar, Şatrunlular, Delikanlılar, Beybağlılar, Bocağcılar, Halaçlar, Karaylar, Timurtaşlar ve Avşarlar) zorla Farsça öğretilmek istenmiş ve Azerbaycan Türkçesi yasaklanmıştır.

1926

1926 Baku Türkologlar Kongresi toplandı: Kongrede Volga bölgesinden Türk akademisyenler bir Türk Dili Federasyonu'nun oluşturulmasını talep ettiler. Yine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği dahilindeki bütün Türk dillerinin Latin alfabesini benimsemesi teklif edildi. Açıkçası bu, 'Biz Türkler kendimizi birbirimizden ayırt/izole edemeyiz' anlamına geliyordu. Kongrenin önemli yanı bu talebin Türkiye'den katılan akademisyenlerin huzurunda ifade edilmesiydi. Bir süre bu türden bir açıklama açık olarak başka yerlerde görülmedi. Belki de bu 1927 yılından itibaren yetkililerin daha sıkı önlemler almasının sonucuydu.

1926 John Logie Baird ilk televizyon görüntüsünü başarıyla iletti.

Ocak 1926 Tedavülde bulunan Osmanlı banknotlarının yerine yeni banknot çıkarılmasına ilişkin kanun kabul edildi (12 Ocak 1926 Türkiye).

Şubat 1926 Kırgız Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (1 Şubat 1926).

Şubat 1926 Siirt mebusu Mahmut (Soydan) Bey tarafından İstanbul'da Milliyet gazetesinin çıkarılmaya başlanması (11 Şubat 1926 Türkiye).

Şubat 1926 743 sayılı Medenî Kânûn kabul edildi (17 Şubat 1926 Türkiye).

Şubat 1926 765 sayılı Ceza Kânûnu kabul edildi (17 Şubat 1926 Türkiye).

Şubat 1926 Türkiye ile Amerika arasında geçici ticaret antlaşması imzalandı (18 Şubat 1926).

Mart 1926 Yeni 'Türk Ceza Kanunu' yürürlüğe girdi (1 Mart 1926).

Mart 1926 Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ticaret antlaşması imzalandı (11 Mart 1926).

Mart 1926 788 sayılı Memurîn Kânûnu'nun Kabûlü (15-18 Mart 1926 Türkiye).

Mart 1926 Maarif Kanunları: 832 sayılı Masarif Vekâleti Teşkilâtı Kanunu, 819 ve 843 sayılı kanunlarla da il bütçelerinin, öğretmen okullarının açılmasına yardım yapmasına ilişkin kanunlar kabul edildi. Yine 822 sayılı kanunla da gündüzlü öğrencilerden ücret alınmasından vazgeçildi. 823 sayılı kanun Okul Kitapları ile ilgili. 842 ise ilkokul öğretmenleri ile ilgili kanundur. Memurîn Kânûnu'nun Kabûlü (20-22 Mart 1926 Türkiye).

Mart 1926 Türkiye ile Almanya arasında geçici ticaret antlaşması imzalandı (25 Mart 1926).

Nisan 1926 Türkiye karasularında deniz nakliyatı, yolcu taşımacılığı ve her türlü liman hizmetlerinin Türk bandıralı gemiler tarafından yapılmasına ilişkin kanun kabul edildi. Yabancılara verilen imtiyazlar iptal edildi. Kabotaj Kanunu'nun 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe gireceği açıklandı (19 Nisan 1926).

Nisan 1926 Türkiye-İran Emniyet ve Muhâdenet Mu'âhedenâmesi (22 Nisan 1926).

Mayıs 1926 Ankara'da otomatik telefon şebekesi kurulmasına ilişkin kanun kabul edildi (29 Mayıs 1926 Türkiye).

Mayıs 1926 Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Mu'âhedesi (30 Mayıs 1926).

Haziran 1926 Türkiye-İngiltere ve Irak Hudut ve İyi Komşuluk Mu'âhedenâmesi (Ankara Antlaşması) imzalandı. Türkiye, Musul vilayetinin tamamının Irak'a bağlanmasını kabul etti (5 Haziran 1926).

Haziran 1926 İzmir Suikasti: İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa'dan İsmet Paşa'ya suikast haberi veren telgraf geldi. İkinci bir telgraf suikastçı Ziya Hurşit'in silah ve bombalarla yakalandığı haberi idi (17/18 Haziran 1926 Türkiye).

Haziran 1926 Yeni Ticaret Kanunu kabul edildi (28 Haziran 1926 Türkiye).

Temmuz 1926 Kabotaj Kanunu yürürlüğe girdi. Bu tarih, daha sonra bayram olarak kutlanmaya başladı (1 Temmuz 1926 Türkiye).

Temmuz 1926 Türk Ceza Kanunu yürürlüğe girdi (1 Temmuz 1926).

Ekim 1926 İtalya'da Mussolini liderliğindeki faşist parti devlet partisi olduğunu açıkladı, her türlü muhalefet yasaklandı (7 Ekim 1926).

Ekim 1926 Bazı illerin isimleri değiştirilmiştir. Bunlar: Ertuğrul: Bilecik, İçel: Silifke, Bozok: Yozgat, Canik: Samsun, Hamitabat: Isparta, Saruhan: Manisa, Karahisar-ı Şarkî: Şebinkarahisar, Karasi: Balıkesir, Kocaeli: İzmit, Menteşe: Muğla olarak değiştirilmiştir (24 Ekim 1926 Türkiye).

Kasım 1926-Nisan 1938 Prométhéan League/Prométhé Ligi tarafından Paris'te "Prométhée: Organe de Défense Nationale des Peuples du Caucase et de l'Ukraine" adlı dergi yayımlandı. Daha sonra başlık künyesine Türkistan'ın da eklenmesinden sonra dergi, "Prométhée: Organe de Défense Nationale des Peuples Opprimés de l'U.R.S.S." adını aldı. Resul-Zade, Mirza-Bala vb. gibi birçok Türkçü de bu mecmuada yazı yazdı (Kasım 1926-Nisan 1938).

Aralık 1926 Japon imparatorluğuna Hirohito geçti (25 Aralık 1926v).

1927

1927 Amerika Birleşik Devletleri ile yeniden siyasal ilişkilerin kurulması için notalar alınıp verildi.

Amerikan Birleşik Devletleri'nin ilk elçilik binası, Ankara

1927 Stalin, "Trotsky-Zinoviev" muhalefetine temizledi.

1927 Türk Dil ve Türk Tarih Encümenleri'nin teşkili (Türkiye).

1927 Genel Af ve Nazım Hikmet. Genel aften yararlanan Nazım Hikmet, ikinci defa Rusya'dan döndü ve Zekeriya Sertel'in Resimli Ay mecmuasına girerek, sol çevreleri etrafına taopladı. Akabinde "Putları Kırıyoruz" kampanyasıyla bütün şöhretlere saldırmaya başladı (Türkiye).

1927 1927 ortalarında, 1097 sayılı Kanun'la Doğu'dan Batı illerine mecburi göç ve iskan yapıldı. Daha sonra 1197 sayılı diğer bir kanunla da bu kaldırıldı (Türkiye).

Mart 1927 Takrir-i Sükun Kanunu'nun 2. maddesini değiştiren ve kanunu iki yıl daha uzatan kanun TBMM'de kabul edildi (2 Mart 1927 Türkiye).

Nisan 1927 Türk Ocakları Merkez Hey'eti Binası'nın temel atma merasimi (Nisan 1927 Türkiye).

Ekim 1927 II. T.B.M.Meclisi'nin Sona ermesi (1 Ekim 1927 Türkiye).

Ekim 1927 CHF'nın İlk Büyük Kongresi'nin yapılması ve Genel Başkanlığa tekrar Mustafa Kemal Paşanın seçilmesi (15 Ekim 1927 Türkiye).

Ekim 1927 TBMM'de Büyük Atatürk tarafından NUTUK'un Okunması (15-20 Ekim 1927 Türkiye).

Kasım 1927 TBMM'nin Üçüncü Dönemi açıldı. Gazi Mustafa Kemal ikinci kez Cumhurbaşkanı seçildi (1 Kasım 1927).

1927-28 Komünistler tarafından, Kazak Alaş Orda Partisinin tasfiyesi ve cumhuriyet hükümetinde Kazakların yerine Rusların yerleştirilmesi.

1928

1928 Amsterdam Olimpiyatları başladı. (İlk dördüncülüğümüzün alınması. Tayyar Yalaz)

1928 Sovyet anti İslâm kampanyası başlatıldı ve bu İslâm mahkemeleri ile vakıfların kapatılması neticesini doğurdu.

1928 Yavuz-Havuz Meselesi: Yavuz Kravüzörü. Bahriye Vekili Topçu İhsan (Eryavuz) Bey. Ali Cenânî ve yiyecek ve un ihtiyacı olayı (Türkiye).

Şubat 1928 İç çamaşırı kullanılması da, Yerli Malı Kullanma Mecburiyeti hakkındaki Kanun kapsamına alındı (9 Şubat 1928 Türkiye).

Nisan 1928 İsmet ve 120 arkadaşınca Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 2, 16, 26 ve 38. maddelerinde değişiklik öngören ve Laik düzenlemeleri içeren kanun teklifi, Meclis başkanlığına verildi, başkanlık da bunu Anayasa Komisyonu'na gönderdi (4 Nisan 1928 Türkiye).

Nisan 1928 Meclis Genel Kurulu'na gelen Anayasa Tadili ile ilgili kanun 1222 sayılı Kanun olarak kabul edildi. Kullanılan oy: 264, Kabul: 266. Anayasa'da laik esaslı değişiklikler. 1924 tarihli T.C. Teşkilât-ı Esâsiye Kânûnu [Anayasası]'nın 2. Maddesinin "Türkiye Devleti'nin dini 'Dîn-i İslâm'dır" fıkrası ile 26. maddedeki "Ahkâm-ı Şer'iyenin Büyük Millet Meclisi tarafından yürütüleceğini" belirten cümle kaldırılmıştır. Ayrıca mebusların ve Reis-i Cumhûrun yaptıkları yeminler de değiştirilerek 'Namus Üzerine Ant' içilmesi şekli kabul edilmiştir (10 Nisan 1928 Türkiye).

Nisan 1928 Yargıtay Kuruluş Kanunu kabul edildi (14 Nisan 1928 Türkiye).

Nisan-Mayıs 1928 Türk Ocakları 5. Kurultayı yapıldı (23 Nisan-5 Mayıs 1928 Türkiye).

Mayıs 1928 "Türkiye'de gençlik teşkilâtları kurmak hakkının Türk vatandaşlarına ait olduğu hakkında Kanun"un TBMM'de kabulü (12 Mayıs 1928).

Mayıs 1928 Afgan Kralı ve eşinin İstanbul'a gelişi ve gece Ankara'ya hareketi. 20'sinde Ankaraya var-

mışlar, 27'sinde İstanbul'a tekrar dönmüşler ve 1. 6. 1928 tarihinde de İzmir Vapuru ile Batum'a gitmişlerdir (19 Mayıs 1928 Türkiye).

Afganistan kralı Emanullah Han'ın eşi kraliçe Süreyya ile, 1928

Mayıs 1928 Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Mu'ahedenâmesi (22 Mayıs 1928). (TBMM'de onaylanması: 29 Kasım 1928).

Mayıs 1928 Tekke ve Zaviyeler'in kapatılması (23 Mayıs 1928 Türkiye).

Mayıs 1928 "Türk Vatandaşlığı Kanunu"nun kabulü (23 Mayıs 1928 Türkiye).

Mayıs 1928 Uluslararası Rakamların Kabulü ve Kullanılmasına dair Erzincan mebusu Saffet, İzmit mebusu Reşit Saffet, Çorum mebusu Mustafa ve Balıkesir mebusu Sadık Beyler'in ortaklaşa verdikleri teklif, Maliye ve Eğitim komisyonlarınca kabul edilerek 20 Mayıs 1928'de Meclis'de görüşülmeye başlanmıştır. Neticede Beynelmillel erkâmı yani Latin rakamlarını Türk sayı şekilleri haline getiren 1288 sayılı Beynelmillel Erkâmın Kabulü Kânûnu 24 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilmiştir. (1 Haziran 1929'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye).

Mayıs 1928 "Millet Mektepleri açılması hakkında" Heyet-i Vekile kararı (28 Mayıs 1928 Türkiye).

29 Mayıs 1928 Sovyet Sosyalist Tatar Cumhuriyeti'ni Muhtar Sovyet Sosyalist Tatar Cumhuriyeti şeklinde bir alt idari yapıya büründürdüler (29 Mayıs 1928).

Haziran 1928 Türk-İran Dostluk ve Güvenlik Protokolü (15 Haziran 1928).

Ağustos 1928 Osmanlıca'daki yabancı kelimeler için yeni harf işaret arayanlar ile, bunlara gerek olmadığı görüşünde olanlar tartışma içinde idi. M. K. Paşa Türkçecilerden yana tavır takındı. Mezkur tarihte "Dolma Bağça"dan İsmet'e yazdığı mektupta ilk kez yeni harfleri kullanarak "Yeni alfabemizin kesin şeklini belirtmekte, burada bulunan Komisyon üyesi ile anlaştık. Benim değiştirdiğim noktaları iyi karşıladılar" dedi (4/5 Ağustos 1928).

Ağustos 1928 M.K. Paşa'nın Sarayburnu Park Gazinosu'ndaki Konuşması ve yeni harflerle yazılmış kağıdı Falih Rıfkı Atay'a okutması. Oradan Büyüka-da Yat Kulübü (sonra Anadolu Kulübü)'ne giden Mustafa Kemal, Sarayburnu'ndaki konuşmayı burada yapamayacağını dile getirmiştir (8/9 Ağustos 1928 Türkiye).

Ağustos 1928 Kellogg Mîsâkı ve Paktı imzalandı (27 Ağustos 1928).

Eylül 1928 Mustafa Kemal'in İstanbul'dan hareketle Sınop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri gezisi ve Ankara'ya dönüşü. Dönüşünde Başvekâlete yeni harflerin tatbikatını kolaylaştırmak için tesbit ettiği bazı esasları bildiren 21. 9. 1928 tarihli yazısı (14/21 Eylül 1928 Türkiye).

Eylül 1928 ABD Milliyetçi Çin hükümetinin varlığını tanıdı (27 Eylül 1928).

Ekim 1928 Sovyetler Birliği'nde ilk 5 yıllık kalkınma planı uygulamaya koyuldu (1 Ekim 1928).

Kasım 1928 Latin Alfabesi'ne dayalı Yeni Türk Alfabesi'nin Kabulü (Harf İnkılâbı): Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM'nin III. Devre II. İctimâi'nü açış konuşması. 1353 sayılı "Yeni Türk Harfleri'nin kabul ve tatbiki hakkında Kanun"un TBMM'de kabulü (1 Kasım 1928). (yürürlüğe girişi 3 Kasım 1928).

Kasım 1928 Mustafa Kemal Paşa'nın Millet Mektepleri'nin genel başkanlığını ve Başöğretmenliği kabul etmeleri (8 Kasım 1928 Türkiye).

Kasım 1928 7284 sayılı Kararnâme ile "Millet Mektepleri Talimatnâmesi"nin Vekiller Heyeti'nce tasvip ve kabul olunması (11 Kasım 1928 Türkiye) (Yönetmeliğin yayım tarihi: 24 Kasım 1928, MM Yönetmeliğinin bir senelik tecrübeye göre değiştirilen yeni şeklinin Vekiller Heyeti'nce kabulü: 22 Eylül 1929).

Kasım? 1928 İngilizce Heceyi Sadeleştirme Cemiyeti Glasgow Şubesi'nden gelen tebrik telgrafına Mustafa Kemal'in verdiği cevap (Kasım? 1928 Türkiye).

1928-30 Sovyet Orta Asyası'nda Arap alfabesi yerine Latin alfabesi kullanılmaya başlandı.

1928-33 Sovyet Orta Asya halkının zorla kolektivizasyonu.

1929

1929 Hubble, gökadalardan birbirlerinden uzaklaştığını gösterdi. Bu da "Big Bang/Büyük Patlama Kuramına" temel oluşturdu.

1929 Resimli Ay'ın "Putları Kırıyoruz" kampanyası (Türkiye).

1929 Sofya'da Balkan Türkleri Millî Kongresi yapıldı.

Ocak 1929 Yeni Harfler ve bu harflerle yazıyı öğretmek üzere "Millet Mektepleri"nin açılması: "1 Kasım

1928 tarihli Türk Harfleri'nin kabul ve tatbiki hakkındaki Kanun" gereğince Arap harfleriyle kitap basımını yasaklayan maddenin yürürlüğe girmesi. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in Ankara'da ölümü (1 Ocak 1929 Türkiye).

Mart 1929 Takrir-i Sükun Kanunu kaldırıldı (4 Mart 1929 Türkiye).

Ağustos 1929 İran'da Türk Katliamı (Ağustos 1929).

Eylül 1929 Maarif Vekilliği'nin emriyle Okullardan Arapça ve Farsça Derslerinin kaldırılması (1 Eylül 1929 Türkiye).

Ekim 1929 Tacik Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (15 Ekim 1929).

Ekim 1929 New York borsası iflas etti (24 Ekim 1929).

Kasım 1929 M. K. Paşa'nın TBMM'nin III. Dönem III. Toplanma yılını açış konuşması (1 Kasım 1929 Türkiye).

Kasım 1929 Gazi'nin Ankara'da yapılmakta olan Türk Ocağı Merkez Binası'nda incelemelerde bulunmak üzere teşrifi (24 Kasım 1929 Türkiye).

Aralık 1929 Türk-Sovyet Protokolü (17 Aralık 1929).

İsmet İnönü Sovyet Delegasyonu ile

Aralık 1929 Irak Elçisi Rauf Bey'in Çankaya'da itimatnâmesini takdim merasimi ve elçinin söylevine M.K. Paşa'nın cevâbî konuşması (28 Aralık 1929 Türkiye).

1930

1930 Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (Ulusal Ekonomi ve Araştırma Kurumu) kuruldu.

1930 Türkistan-Sibirya Demiryolu hattı tamamlandı.

1930 1680 Türk öğretmen Yugoslavya'da işten uzaklaştırıldı.

1930 18. yy'danberi Rus işgali altında yaşayan Hakaslar, Hakasya'da Özerk bölge statüsüne kavuştular. Güney Doğu Sibirya'da bulunan bu bölge, Rusya'nın Krasnoyarsk vilayetine bağlıdır. Hakaslar Türk boyu olup Güney Doğu Sibirya'da yaşamaktadırlar. Hakasların iki bin yılı aşan tarihleri onların bir Kırgız grubu olduğunu göstermektedir. Tanrı Dağı Kırgızlarının dünyaca ünlü büyük destanları Manas da bu tarihi olaydan bahsetmektedir.

dir. Manas Destanı'nda anlatıldığına göre Tanrı Dağı Kırgızları Yenisey bölgesinden bugünkü vatanlarına iki Kırgız Han'ı önderliğinde göç etmişlerdir. 19. yüzyıl Çin kaynakları Kırgızlardan "Heges" veya "KieKiaSe" adıyla bahsetmektedir. Sonraki yıllarda Tanrı Dağı Kırgız boylarının Müslümanlaşması ve yaşanan bölgeler arasındaki mesafenin uzak olması nedeniyle Yenisey Kırgızları'nın ayrı bir kimlik benimsemesi ve Hakas adını kabullenmeleri sonucunu doğurmuştur.

Şubat 1930 Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu kabul edildi (20 Şubat 1930).

5 (Beş) Türk Lirası

- Mart 1930** Hindistan'ın efsanevi lideri Gandhi, tuz yürüyüşüne başladı. binlerce Hintliyle 24 günde 350 kilometrelik yürüdü (12 Mart 1930).
- Nisan 1930** Kadınlara Belediye Seçimlerine Girme Hakkı verildi (3 Nisan 1930 Türkiye).
- Nisan 1930** Türk Ocakları Merkez Binası'nın açılışı (23 Nisan 1930 Türkiye).
- Nisan 1930** Ankara'da Türk Ocakları VI. Kurultayı'nın Toplanması. Mustafa Kemal'in görüşmeleri izlenmesi. (24-28 Nisan 1930 Türkiye). Kurultay 28 Nisan 1930 günü sona ermiştir.
- Haziran 1930** T.C Merkez Bankası Kuruluş Kanunu kabul edildi. Yasa ile banknot çıkarma hakkı Maliye Bakanlığında alınarak Merkez Bankası'na verildi (11 Haziran 1930 Türkiye).
- Haziran 1930** Türk Tarihi Tetkik Hey'eti'nin Ankara'da ilk içtimâını yapması ve Heyet Başkanlığına Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey'in seçilmesi (4 Haziran 1930 Türkiye).
- Haziran 1930** Ahâlî Mübâdelesine Mütedâir Türkiye-Yunanistan Mukâvelenâmesi (10 Haziran 1930).
- Haziran 1930** Büyük Britanya-Irak Muâhedesi imzalandı (30 Haziran 1930).
- Ağustos 1930** Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Başkanlığa Fethi Okyar geçti (12 Ağustos 1930 Türkiye).
- Eylül 1930** İmam Hatip Okullarının tamamen kapatılması ve Orta Öğretimden Din Derslerinin kaldırılması (1 Eylül 1930 Türkiye).
- Eylül 1930** M.K. Paşa'nın, Sadri Maksudi (Arsal) Bey'in "Türk Dili İçin" adlı kitabına yazdıkları: "... Ül-

kesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk Milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır" (2 Eylül 1930 Türkiye).

- Eylül 1930** Ahali Cumhuriyet Fırkası, Adana'da kuruldu (26 Eylül 1930 Türkiye).
- Ekim 1930** Türkiye-Yunanistan Dostluk, Bîtarafılık, Uzlaşma ve Hakem Mu'âhedesi (30 Ekim 1930).
- Kasım 1930** Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kapatılması, Fırka kurucuları tarafından feshedildi (17/18 Kasım/Aralık 1930 Türkiye).
- Aralık 1930** Türk Ocakları'na karşı iftira kampanyası (Aralık 1930 Türkiye).
- Aralık 1931** Başbakan İsmet İnönü İle Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Yunanistan'ı ziyaretleri sırasında, 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması yürürlüğe konuldu (5 Aralık 1931).
- Aralık 1930** Adana'da kurulan "Ahali Cumhuriyet Fırkası" hükümet tarafından feshedildi (21 Aralık 1930 Türkiye).
- Aralık 1930** Menemen Olayı (23 Aralık 1930 Türkiye).
- Aralık 1930** Amele ve İşçi Partisi, Edirne'de kuruldu (29 Aralık 1930 Türkiye).

1931

- 1931** Gölbaşı-Malatya Demiryolu işletmeye açıldı.
- 1931** Rumların Enosis isyanı başladı. Rumlar İngiliz valisinin konağını yaktı. Kıbrıs Türk cemaati Enosis'e karşı olduğunu açıkladı.
- 1931** Sovyetler, Basmacı önderi İbrahim Bey'i yakaladılar.
- 1931** Müslümanlar, Doğu Türkistan Kumul (Hami)'da isyan ettiler.
- Mart 1931** TBMM'nin yeniden milletvekilli seçimi kararı (5 Mart 1931 Türkiye).
- Mart 1931** "Türk Çocuklarının ilk tahsillerini Türk mekteplerinde yapmaları hakkındaki kanun"un TBMM'de kabulü (Yayın tarihi: 29. 3. 1931) (23 Mart 1931 Türkiye).
- Mart 1931** Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocakları'nı Cumhuriyet Halk Fırkası ile birleştirme kararı hakkındaki demeci: "... Kuruluş tarihindenberi ilmî sahada halkçılık ve milliyetçilik neşir ve tamîme sadakat ve imanla çalışan ve bu yolda memnûniyeti mûcib hizmetleri geçmiş olan Türk Ocakları'nın, aynı esasları siyâsî ve tatbîkî sahada tahakkuk ettiren Fırkama bütün mânasıyla yekvücut olarak çalışmalarını münasip gördüm. Bu kararım ise, millî müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyet'in ifadesidir." (24 Mart 1931 Türkiye).
- Mart 1931** Türkiye'de uluslararası Uzunluk ve Ağırlık ölçülerin kullanılmasını öngören kanun kabul edildi (26 Mart 1931 Türkiye).

Nisan 1931 Ankara'da son defa olarak "Türk Ocakları Fevkalâde Kurultayı"nın toplanması ve Türk Ocakları'nın lağvının kabul ve tasdik edilmesi. Bu kararlar Türk Ocakları'nın sahip olduğu bütün haklar C.H.F.'na devredilmiştir (10 Nisan 1931 Türkiye).

Nisan 1931 Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti"nin kuruluşu (12 Nisan 1931 Türkiye). (M. Goloğlu 15'inde kurulduğunu söylüyor.) Daha sonra ise Türk Tarih Kurumu adını alacaktır.

Mayıs 1931 TBMM IV. Olağanüstü Toplantılarının başlaması. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa 3. defa Cumhûrbaşkanlığına seçilmiştir. Olağanüstü toplantılar 25. 7. 1931'e kadar sürmüştür, 1 Kasım 1931'de de I. Toplanma Yılı açılmıştır (4 Mayıs 1931 Türkiye).

Mayıs 1931 Cumhûriyet Halk Fırkası 3. Büyük Kurultayı toplandı (10-18 Mayıs 1931 Türkiye).

15 Mayıs 1931-25 Eylül 1932 Hüseyin Nihal Atsız, İstanbul'da "Atsız Mecmua"yı yayımladı (15 Mayıs 1931-25 Eylül 1932).

Mayıs 1931 Hamdullah Suphi Bey'in Bükreş Elçiliği'ne tayini (20 Mayıs 1931 Türkiye).

Temmuz 1931 Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti toplantısına başkanlık etmesi (19 Temmuz 1931 Türkiye).

Temmuz 1931 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1881 Sayılı Yeni Basın Kanunu'nun kabulü (25 Temmuz 1931 Türkiye).

Ekim 1931 İkinci Balkan Konferansı'nın İstanbul'da açılışı (20 Ekim 1931 Türkiye).

Ekim 1931 Balkan Konferansı'na katılan delegelerin son birleşim için Ankara'ya gelişi (25 Ekim 1931 Türkiye) (Ertesi günkü son birleşim'de Mustafa Kemal delegelere hitâben Fransızca bir konuşma yapmıştır).

Ekim 1931 Türk-Sovyet Protokolü (30 Ekim 1931).

Kasım 1931 Japonlar, Mançurya'yı işgal etti (18 Kasım 1931).

Aralık 1931 Türk Ocağı'nda Türk Matbaacılığının 200. Yılı kutlamaları (31 Aralık 1931 Türkiye).

1931-1944 Hamdullah Suphi Tanrıöver'in T.C. Bükreş Büyükelçisi olduğu dönemde (1931-1944) Gagavuzlar Türkiye'nin gündemine gelmiştir. Bu dönemde Gagavuz Yeri'nde Türkçe kursları açılmış

ve Türkçe kitaplar gönderilmiştir. Öte yandan bazı Gagavuzlar seçilerek Türkiye'de yüksek öğrenim görmeleri sağlanmıştır.

1932

1932 Yugoslavya'da tedrisat tamamen Sırpça yapılmaya başlandı.

1932 Irak, İngiltere'den bağımsızlığını elde etti (örtülü bağımlılık dönemi başladı).

Ocak 1932 Türkiye-İran Uzlaşma, Adlî Tes. ve Huk. Mu'âhede (23 Ocak 1932).

Şubat 1932 "Halk Evleri"nin Açılışı. Ankara Halkevi de dahil ilk gün 14 vilayet merkezinde, ikinci olarak da 24 Haziran 1932'de ise 20 merkezde daha açılmış, tedricen bunları diğer birçok vilayet ve kasabalarda açılanlar izlemiştir (19 Şubat 1932 Türkiye).

Temmuz 1932 Ankara Halkevi Konferans Salonu'nda "Birinci Türk Tarih Kongresi"nin M.K. Paşa'nın huzurlarında toplanması (2-11 Temmuz 1932 Türkiye).

Temmuz 1932 Türkiye ile Fransa arasında Antakya'da askeri antlaşma imzalandı. Antlaşma uyarınca Türk askeri birlikleri 5 Temmuz'da Hatay'a girdi (3 Temmuz 1932).

Temmuz 1932 M.K. Paşa'nın direktifiyle "Türk Dili Tetkik Cemiyeti"nin Kuruluşu (12 Temmuz 1932 Türkiye). (III. Türk Dil Kurultayı'nın 31 Ağustos 1936 günkü birleşiminde kabul edilen tüzük değişikliği ile kurumun adı "Türk Dil Kurumu" olarak değiştirilmiştir).

Temmuz 1932 Ezanın Türkçe Okunması (18 Temmuz 1932 Türkiye).

Temmuz 1932 Milletler Cemiyeti'ne Giriş (18 Temmuz 1932 Türkiye).

Temmuz 1932 Halkevlerine üye olma şartlarına dair 19. 7. 1932 tarih ve 13178 sayılı Kararnâme (19 Temmuz 1932 Türkiye).

Eylül 1932 Birinci Türk Dil Kurultayı başladı ve bu gün Dil Bayramı olarak kabul edildi (26 Eylül 1932 Türkiye).

Ekim 1932 İngilizlerden bağımsızlığını kazanan Irak, Milletler Cemiyeti'ne katıldı (3 Ekim 1932).

Kasım 1932 Türkiye-İran Dostluk Mu'âhedenâmesi (5 Kasım 1932).

Aralık 1932 "Kadro Dergisi", Şevket Süreyya ve arkadaşları tarafından yayınlanmaya başladı (1 Aralık 1932).

1933

1933 Bulgaristan'da Belgrad Türk Mezarlığı yakıldı.

1933 İki Alman bilim adamı Max Kroll ve Ernst Ruska elektron mikroskobunu yaptı.

Hamdullah Suphi

1933-16 **Temmuz** 1934 Hüseyin Nihal Atsız, "Orhun, Aylık Türkçü Mecmua"u yayımladı (1933-16 Temmuz 1934).

Şubat 1933 İstanbul'da -Evkâf Müdüriyeti'nin tebliği ile- bütün camilerde Ezân ve Kâmet'in Türkçe okunmaya başlaması (7 Şubat 1933 Türkiye).

Mart 1933 Tevfik İleri'nin İstanbul Halkevi'ndeki konuşması (3 Mart 1933 Türkiye).

Mart 1933 Millî Türk Talebe Birliği kuruldu (10 Mart 1933 Türkiye).

Nisan 1933 Razgrad Olayı ve 20. 4. 1933 Türk gençlerinin nümâyişi (16 Nisan 1933).

Nisan 1933 Osmanlı Duyun-u Umumiye (genel dış borçlar) İdaresi arasında imzalanan antlaşma ile Osmanlı dönemi borçlarının tasfiyesine başlandı (22 Nisan 1933).

Nisan 1933 **Cuma** Turan Maarif ve Yardım Cemiyeti Reisi Muharrem Feyzi Bey tarafından "Harıçteki Türk Gazeteciliği'nin Tarihi" hakkında bir konferans verilmiştir. Bu konferansta Kırım, Kazan, Azerbaycan, Türkistan ve diğer bütün Türk-İslâm ülkelerinde gazetecilik neşriyatının tarihinden bahsedilmiştir (28 Nisan 1933 Cuma Türkiye).

Mayıs 1933 İstanbul Dârülfünûnunun Kapatılması ve Yerine İstanbul Üniversitesi'nin Kurulmasını getiren Kanunun Kabulü (İlâhiyât Fakültesi'nin yerine de İslâm Tedkikleri Enstitüsü kurulmuştur) (31 Mayıs 1933 Türkiye).

Haziran 1933 Sümerbank'ın kurulmasına ilişkin kanun TBMM'de kabul edildi (3 Haziran 1933 Türkiye).

Haziran 1933 Tedavüldeki madeni Osmanlı paralarının toplatılması ve bunların yerine yeni madeni paralar basılmasını öngören kanun kabul edildi (7 Haziran 1933 Türkiye).

Haziran 1933 Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu kabul edildi (8 Haziran 1933 Türkiye).

Temmuz 1933 Tecâvüzün Tarifi Mukâvelenâmesi (Londra) (3-4 Temmuz 1933 Türkiye).

Ağustos 1933 İstanbul Üniversitesi'nin Kurulması (1 Ağustos 1933 Türkiye).

Eylül 1933 Türkiye-Yunanistan Samîmî Anlaşma Mîsâkı (14 Eylül 1933).

Ekim 1933 Hitler, Berlin'deki Nazi toplantısında Silahsızlanma Konferansı'na katılmayacağını ve Milletler Cemiyeti'nden ayrılacağını açıkladı (14 Ekim 1933).

Nihal Atsız

Ekim 1933 Türkiye-Romanya Krallığı Dostluk, Adem-i Tecâvüz, Hakem ve Uzlaşma Mu'âhede (17 Ekim 1933).

Kasım 1933 Kaşgar'da, Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti kuruldu (Kasım 1933).

Kasım 1933 Türkiye-Yugoslavya Krallığı Dostluk, Adem-i Tecâvüz, Adlî Tesviye, Hukuk ve Uzlaşma Mu'âhede (27 Kasım 1933).

Aralık 1933 Vali Sheng Shih-ts'ai idaresinde, Doğu Türkistan'da Sovyet kontrolünün başlaması (Aralık 1933).

1933-1937 Kaşgar'da Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti kuruldu. Bu Cumhuriyetin ömrü 1937'de sona erdi.

1934

1934 Mihail Çakır, Gagavuz Türkçesiyle Besarabyalı Gagavuzların İstoryası adlı kitabını bastırdı. Bu kitap bir Gagavuz tarafından yazılan ilk Gagavuz tarihidir.

1934 Kadro dergisi kapatıldı (Türkiye).

1934 Bulgar İhtilâli gerçekleşti.

1934 Hamdullah Suphi, Romanya'da Mecidiye Seminarını ziyaret etti, Feş'in kaldırılmasını istedi, Gagavuz bölgesinde Türkçe okullar açtırdı.

Ocak 1934 Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında kredi antlaşması imzalandı (21 Ocak 1934).

Şubat 1934 Türkiye, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Balkan Paktı imzalandı (9 Şubat 1934).

Mayıs 1934 Bulgaristan'da Öğretmenler Birliği ve Turan Cemiyeti kapatıldı (19 Mayıs 1934).

Haziran 1934 Soyadı Kanunu kabul edildi (21 Haziran 1934 Türkiye).

Temmuz 1934 Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti, Çinli Müslümanlar olan Dungan kuvvetlerince yıkıldı (Temmuz 1934).

Ağustos 1934 Hitler, Almanya'nın mutlak lideri oldu (2 Ağustos 1934).

Eylül 1934 Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'ne girdi (18 Eylül 1934).

Ekim 1934 Yugoslavya Kralı Alexander ile Fransız Dışişleri Bakanı Louis Barthou, Marsilya'da bir Hırvat milliyetçi tarafından öldürüldü (9 Ekim 1934).

Ekim 1934 General Çan Kay-Şek tarafından yenilgiye uğratılan Çin komünistleri, Mao'nun etrafında toplanmaya başladı (21 Ekim 1934).

Kasım 1934 Mustafa Kemal'e ATATÜRK soyadının verilmesi (24 Kasım 1934 Türkiye).

Kasım 1934 Ayasofya Camii'nin müze olması, Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edildi (24 Kasım 1934 Türkiye).

Kasım 1934 Efendi, Bey ve Paşa gibi unvan ve lakâpların kaldırıldığına dair kanun kabul edildi (26 Kasım 1934 Türkiye).

Kasım 1934 Milli Mücadelenin yayın organı olan "Hakimiyet-i Milliye" gazetesi, "Ulus" adıyla çıkmaya başladı (28 Kasım 1934).

Aralık 1934 Kıyafet Kanunu kabul edildi (3 Aralık 1934 Türkiye).

Aralık 1934 Hangi dine mensup olursa olsun, din adamlarının mabet ve ayinler dışındaki dini kisve taşımalarının yasaklanmasına dair kanun kabul edildi (3 Aralık 1934 Türkiye).

Aralık 1934 Türk kadınlarına milletvekili seçme ve seçilme hakkının verildiğine dair kanun kabul edildi (5 Aralık 1934 Türkiye).

1934-1939 Kurtuluş mecmuası 1934 Kasımı'ndan 1939 Temmuzuna kadar aylık Türkçe olarak Berlin'de basıldı. Azerbaycan Müsavat Partisi'nin yayın organıydı. Hilal Münşi ve Mehmet Emin Resulzade tarafından yayınlandı.

1935

1935 İstanbul Ruhtım Şirketi Devletçe satın alındı.

1935 Yusuf Akçura/Akçuraoğlu Yusuf (1876-1935) öldü.

1935 Necib Asım (1861-1935) öldü. Léon Cahun'un Asya Tarihine Giriş'ini (Introduction a l'histoire de L'Asie) tercüme etmiş, ayrıca bir de Türk Tarihi yazmış olan Necib Asım Türkiye'de Türkçü düşüncenin gelişmesinde önemli bir yer sahibidir.

1935 Celal Sahir (1883-1935) öldü.

1935 Alman AEG şirketi, sesi kaydı için plastik manyetik teyp bandını geliştirdi.

1935 İlk Öğretimden Din Derslerinin (köy okulları dışında) kaldırılması (Türkiye).

Mayıs 1935 I. Türk Basın Kongresi toplandı (25 Mayıs 1935).

Mayıs 1935 Hafta tatili Cuma'dan Pazar'a alındı. Hafta tatili ve ulusal bayramlar hakkındaki kanun yürürlüğe girdi (27 Mayıs 1935 Türkiye).

Ekim 1935 Almanya Milletler Cemiyeti'nden ayrıldı ve II. Dünya Savaşına gidecek süreci başlattı (21 Ekim 1935).

Kasım 1935 Türk-Sovyet Ankara Protokolü imzalandı (7 Kasım 1935).

1935-1976 Çinli lider Mao Zedung'un Çin Komünist Partisi'ne liderlik ettiği dönem.

1936

1936 Türk İstiklâl Marşı'nın ve Safahât'ın yazarı millî

şair, mütefekkir Mehmed Âkif Ersoy (1873-1936) İstanbul'da öldü.

1936 Karakalpak Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanması.

Ocak 1936 Soyadı Kanunu yürürlüğe girdi (2 Ocak 1936 Türkiye).

Ocak 1936 Ankara'da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi kuruldu (9 Ocak 1936 Türkiye).

Haziran 1936 Sovyetler Birliği'nde aile ve evlilik hukukunu sınırlayıcı kanunlar yayınlandı (Haziran 1936).

Haziran 1936 Recep Peker CHP Sekreterliği'nden uzaklaştırıldı (14-15 Haziran 1936 Türkiye).

Temmuz 1936 Türkiye'nin İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerindeki tüm haklarını tanıyan ve kabul eden Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzası (20 Temmuz 1936).

Ağustos 1936 Sovyetler Birliği'nde Zinov'ev, Kamenev ve diğer birçok üst düzey devlet adamı siyasi suç ismiyle yargılandılar (Ağustos 1936).

Eylül 1936 Nikolai Ezhov, Genrikh İagoda'nın yerine Sovyetler Birliği Gizli Polis Teşkilatı (NKVD/KGB) şefi oldu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde tasviye hareketi, derinleşti/yoğunlaştı (Eylül 1936).

Ekim 1936 Sovyetler Birliği, İspanya İç Savaşı'nda, komünistleri/antifaşistleri desteklemeye başladı (Ekim 1936).

Ekim 1936 Son Osmanlı sadrazamı Tevfik Paşa İstanbul'da öldü (7 Ekim 1936 Türkiye).

Kasım 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi resmen yürürlüğe girdi (9 Kasım 1936).

Aralık 1936 Sovyetler Birliği'nin yeni anayasası yürürlüğe girdi (Aralık 1936): Kazakistan ve Kırgızistan Sovyet Cumhuriyeti oldu. Transkafkas Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ermenistan SSC, Azerbaycan SSC ve Gürcistan SSC adlarıyla ayrı devletlere bölündü.

Aralık 1936 Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu (5 Aralık 1936).

Aralık 1936 Karakalpakistan, Özbekistan SSC'ne katıldı (Aralık 1936).

1936-1939 Yahudi göçünün ateşlemesiyle Arap isyanı gerçekleşti (1920-39 arasında toplam 300,000

Mehmet Akif Ersoy

Yahudi Filistin'e geldi). Peel komisyon raporu, Filistin'in Yahudi ve Arap devletleri şeklinde ikiye bölünmesi teklifinde bulundu (1937). Arap ve Yahudi Filistinliler, II. Dünya Savaşı'nda birlikte, Müttefiklerin yanında savaştılar.

1936-1941 Ruslar 1936-1941 yılları arasında Türklerin Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçmesini zorunlu kılarak, bunu onları Ruslaştırma politikalarının bir aleti olarak kullandılar.

1937

1937 Şark Demiryolları (Sirkeci-Edirne) satın alındı.

1937 Japonlar, Çin'e saldırdı, işgal etti.

1937 Müslümanlar Doğu Türkistan Kaşgar'da isyan edince, Sovyetler askerî müdahalede bulundular.

Ocak 1937 'Devletçilik' ilkesi, yapılan değişiklik sonucu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (Anayasa) 2. maddesinde yer aldı (5 Ocak 1937 Türkiye).

Şubat 1937 Laiklik ilkesi Anayasa'ya kondu. (CHP'nin 6 umdesi Anayasada'nın 2. maddesinde) (5 Şubat 1937 Türkiye).

Mayıs 1937 Sancak (Hatay) Hususunda Türkiye-Fransa Arasında bir seri Mu'âhede, Protokol ve Mektuplar (29 Mayıs 1937).

Temmuz 1937 Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında Saadâbâd Paktı imzalandı (8 Temmuz 1937).

Ekim 1937 İsmet'in yerine Celal Bayar Başbakan (25 Ekim 1937 Türkiye).

1937-1938 Stalin, Müslüman Komünist liderleri görevden uzaklaştırdı, temizledi/yoketti.

1938

1938 "Sadabat Paktı" TBMM'de onaylandı.

1938 Amerikalı Chester Carlson ilk fotokopi makinesini icat etti.

1938 Anayasa değişikliği ve Laiklik ilkesinin Anayasa'ya ilâvesi (Türkiye).

Ocak 1938 Sadabat Paktı, TBMM'de onaylandı (14 Ocak 1938).

Mart 1938 Özbek Komünist liderler Faizullâh Hocayev ve Akmal İkrarov'un idamı (Mart 1938).

Mart 1938 Avusturya, Hitler Almanyası'na katıldı (13 Mart 1938).

Nisan 1938 Türkiye-Yunanistan Munzam Mu'âhedenâmesi imzalandı (27 Nisan 1938).

Mayıs 1938 Türkiye ile Almanya arasında kredi antlaşması imzalandı (8 Mayıs 1938).

Mayıs 1938 Türkiye ile İngiltere arasında kredi antlaşması imzalandı (27 Mayıs 1938).

Haziran 1938 Türkiye'nin şartları göz önüne alınarak Medeni Kanun'daki evlenme yaşı kadınlarda 15'e, erkeklerde 17'ye indirildi (15 Haziran 1938).

Temmuz 1938 Türkiye ve Fransa, Hatay'da eşit sayıda asker bulundurmaları konusunda Türk-Fransız Dostluk Mu'âhede, Müşterek Beyannâme ve Optonlara Mütedâir Protokol imzalandı Türk birlikleri 4 Temmuz'da Hatay'a girdi (4 Temmuz 1938).

Eylül 1938 Tayfur Sökmen liderliğinde Bağımsız Hatay Cumhûriyeti kuruldu (2 Eylül 1938).

Ekim 1938 Alman askerleri, Çekoslovakya'daki Süded bölgesini işgal etti (1 Ekim 1938).

Kasım 1938 Türkiye Cumhuriyeti'nin ve egemenliğinin bânisi Atatürk öldü (10 Kasım 1938).

Atatürk'ün naaşının Dolmabahçe'den Ankara'ya götürülmesi merasimi

Kasım 1938 İsmet İnönü, Türkiye'nin 2. Cumhurbaşkanı oldu (11 Kasım 1938). 22 Mayıs 1950'de görevi sona erdi.

1939

1939 Hakaslar Çarlık döneminde zorla kabul ettirilen Kiril alfabesini Sovyet Bolşevik Devriminden sonra bırakıp Latin alfabesine geçmişler, ama 1939'dan sonra yeniden Kiril alfabesini kullanmak zorunda kalmışlardır.

1939 Mihail Çakır, Gagavuzca-Romence sözlüğü neşretmiştir ve İncil'i anadiline çevirmiştir.

1939 Azerbaycan Türklerinden Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) öldü. 1921 Haziran'ında Ahmet Ağaoğlu, Ankara'da Basın Müdürlüğü görevini üstlendi. 1923 ve 1927 yıllarında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde mebusluk yaptı.

1939 İgor Sikorsky adlı bir Rus mühendis tarafından ilk helikopter yapıldı.

1939 İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, Ortadoğu'nun kontrolü kapsamında stratejik önemi olan Kıbrıs'ı elinden kaçırmamak için, özerklik vaadinde bulunacağını yaydı. Rumlar ise Enosis'te kararlıydı.

Haziran 1939 Hatay'ın Anavatan'a ilhakına ait antlaşma Ankara'da imzalandı (23 Haziran 1939).

Haziran 1939 Hatay Cumhuriyeti Millet Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti'ne katılma kararı verdi. Hatay Anavatan Türkiye'ye katıldı (30 Haziran 1939).

Temmuz 1939 Türk Basın Birliği Birinci Kongresi toplandı (10 Temmuz 1939).

Eylül 1939 II. Dünya Savaşı başladı (1 Eylül 1939).

Eylül 1939 Türk-Sovyet görüşmeleri, Moskova'da, Saraçoğlu-Molotof arasında başladı (27 Eylül 1939).

1939-1945 II. Dünya Savaşı yılları.

1939-1940 Kiril alfabesi, Sovyet Orta Asyası'nda Latin alfabesinin yerini aldı.

1940

1940 Bulgaristan Türk nüfusun yoğun olduğu Dobruca'yı yeniden elde etmiş ve o günden sonra da sınırlarda değişiklik olmamıştır. Dobruca bölgesindeki Türkler'den başka Türk dili konuşan iki Türk azınlık daha bulunmaktadır. Bunlar, sayıları 7.000 kadar olan Tatarlar ve Gagavuzlardır. Bulgarlar ülkedeki azınlıkları sürekli asimile etmeye çalışmış

Ocak 1940 Türkiye, İngiltere ve Fransa ile iki yıl süreyle krom satış antlaşması imzaladı (8 Ocak 1940).

Nisan 1940 Köy Enstitüleri Kanunu TBMM'de kabul edildi (17 Nisan 1940 Türkiye).

Kayseri Pazarören Eğitim Kursu

Ekim 1940 Mültecilerle birlikte Kanada'ya gitmekte olan İngiliz transatlantiği Empress of Bratian batı (2 Ekim 1940).

Aralık 1940 Macaristan ve Yugoslavya arasında Ebedi Dostluk Paktı imzalandı (12 Aralık 1940).

1941

1941 Kafkaslı Tatar Türkü Hüseyinzade Ali Turan (1864-1941) öldü.

1941 Türkistan Milli Mücadele hareketlerinin önemli temsilcilerinden ve devlet adamlarından Mustafa Çokayoğlu (Çokayev) (1890-1941) öldü:

1941 Hüseyinzade Ali Turan (1864-1941) öldü.

Haziran 1941 Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalandı (18 Haziran 1941).

Haziran 1941 Hitler, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği topraklarını işgal etti (Haziran 1941).

Haziran 1941 Alman İmparatoru Wilhelm öldü (4 Haziran 1941).

Aralık 1941 2. Dünya Savaşında Japonlar Pearl Harbor baskınına gerçekleştirdi (7 Aralık 1941).

Aralık 1941 Amerika Japonya'ya harp ilan etti (8 Aralık 1941).

Aralık 1941 Japonlar Hong Kong'a girdi (19 Aralık 1941).

Aralık 1942 Türkiye ile Almanya arasında savaş malzemesi alımı için kredi antlaşması imzalandı (31 Aralık 1942).

1942

1942 Wernher von Braun, Almanya'nın ilk uzun menzilli füzesi olan V-2'yi fırlattı.

1942 Enrico Fermi, ABD'nin Chicago kentinde, nükleer enerjinin denetim altına alınabildiği bir nükleer reaktör yaptı.

1942 Sheng Shih-ts'ai, Sovyetlerle ilişkilerini kopararak, Xinjiang (Doğu Türkistan)'ı Milliyetçi Çin'e bağladı.

1942 Sovyet Hükûmeti, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde resmen İslâm Dini'nin kanunî statüsünü kabul etti ve 4 dinî müdürlük/teşkilat kuruldu.

1942 Xinjiang (Doğu Türkistan), yeniden Çin Cumhuriyet Hükûmeti'nin kontrolü altına girdi.

Kasım 1942 Saraçoğlu Hükümeti tarafından hazırlanan Varlık Vergisi Kanunu, TBMM'de kabul edildi. 15 Mart 1944'te çıkarılan 4.530 sayılı kanun ile yürürlükten kaldırıldı (11 Kasım 1942 Türkiye).

1943

1943 Mustafa Abdülcemil Kırımoglu (1943-) doğdu. Sürgünde yaşayan bir anne-babanın çocuğu olarak 13 Kasım 1943'te Kırım'ın Fraydorf Rayonu Boz köyünde doğdu. Babası Abdülcemil, annesi ise Mağfure Hanım'dır. Cemiloğlu'nun nüfusa kayıtlı olduğu asıl memleketi ise Sudak Rayonu Ayse rez köyüdür. Ayserezliler, büyük sürgünden 14 yıl önce 1930 yılında Sibiryaya sürgün edilmişlerdi. Cemiloğlu'nun anne-babası gizlice Kırım'a döndüler. Ama hem tanınmamak için, hem de mülklerine el konulduğundan, kendi köylerine değil, Kırım'ın ayrı bir bölgesine, Fraydorf Rayonu'na bağlı Bozköy'e sığındılar. Cemiloğlu bu köyde doğdu. Henüz 6 aylıkken 1944 büyük sürgünü geldi. Anne-baba bu defa Özbekistan'a sürüldü. Bu ülkenin Andican bölgesinin Aim köyünde iskân edildiler. İlkokul öğrenimine 1949 yılında burada başladı. 1959 yılında Taşkent'teki Ortaasya Devlet Üniversitesi'nin Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi'ne başvurdu. Mustafa Abdülcemil'in evrakını inceleyen Özbek Tesellüm Ko-

misyonu Başkanı, kendisini çağırarak bu fakülteye Kırım Tatarlarının kabul edilmeyeceğine dair “gizli emir” bulunduğunu bildirdi ve başvuru evrakını iade etti. O yıl için okuma imkânı kalmayan Mustafa, sınıf arkadaşları üniversiteye giderken, yaşadıkları Mirzaçöl kasabasında bir fabrikaya işçi olarak girdi. Tornacı ve çilingir olarak çalıştı. İki yıl sonra buradan da ayrılmak zorunda kaldı ve Taşkent’e gitti. 1962 yılında “Taşkent Sulama ve Ziraat Mekanizasyonu Enstitüsü”ne kaydolmuş ise de, üç yıl sonra KGB’nin talebi ile ve benzer gerekçelerle buradan da çıkarıldı. Artık öğrenim hayatı bitmişti. Üç yıl okuduğu enstitüden atıldıktan sonra artık Mustafa Abdülcemil’in Kırım-Tatar Türklüğünün haklarının iadesi için fiili mücadelesi başlamış oldu. Mustafa Abdülcemil Kırım oğlu, bugün Kırım-Tatar Türklüğünün efsanevi ismidir.

- 1943 Lübnan, bağımsız oldu.
- 1943 İngiltere güdümlü ‘Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu’ (KATAK) kuruldu, ancak yapısı sebebiyle gelişemedi.
- 1943 Balkar Türkleri II. Dünya Savaşı’nda Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle 1943’de Orta Asya’ya sürüldüler ve toprakları da Gürcistan’a katıldı.
- Nisan 1943** Romanya Kralı II. Carol, öldü. 1930-1940 yılları arasında Romanya Kralı olan II. Carol, 15 Ekim 1893’te Sinaia’da doğdu. Tartışmalı bir biçimde iktidara geçtikten sonra kişisel bir diktatörlük kurdu. Kral I. Ferdinand’ın en büyük oğlu olan II. Carol, büyük amcası I. Carol’un Ekim 1914’te ölümü üzerine veliyaht oldu (4 Nisan 1943).
- Eylül 1943** Çang Kay-şek Çin Başkanı oldu (13 Eylül 1943).
- 1944
- 1944 “Türkçe şiirler, 1899” adlı eserin yazarı, millî şair Mehmet Emin Yurdakul (1869-1944) öldü.
- 1944 Dr. Fazıl Küçük, ‘Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi’ni kurdu.
- 1944 Kırım Tatarları, Mesket Türkleri ve diğer Kafkas Müslümanları, Sovyet Orta Asyası’na [ve Sibirya’ya] sürgün edildi.
- 1944 Müslümanlar, Doğu Türkistan İli’de isyan ettiler.
- Mart 1944** Varlık Vergisi Kanunu yürürlükten kaldırıldı (15 Mart 1944 Türkiye).
- Mart 1944** İngiliz uçakları, Neurenberg’i bombaladı (30 Mart 1944).
- 18 **Mayıs 1944** Kırım Türkleri Kırımdan çıkarılarak, Sovyetler Birliği’nin muhtelif yerlerine topluca sürgün edilmişlerdir. Sovyet Hükümeti, 25.6.1945 yılında yayınladığı Kararname ile Kı-

rım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ni ortadan kaldırmış; Kırım, oblast statüsüne getirilerek yine Rusya’ya bağlı kalmıştır. Kruşçev, Rus-Ukrayna kardeşliğinin 1000. yılı münasebetiyle Kırım Oblastı’nı Rusya’dan alarak Ukrayna’ya bağlamıştır. Kırım Bölgesi bugün Ukrayna’ya bağlı Muhtar bir Cumhuriyettir. Cumhuriyet içerisinde ise Tatar Özerk Yönetimi bulunmaktadır.

Kabarday-Balkar folklor ekibi

- 31 **Temmuz 1944** Komünist Sovyet yönetimi’nin Ahıska Türkleri’ni topraklarından sürmesi (31 Temmuz 1944): 6279 sayılı Devlet Savunma komitesinin “gizli” kararıyla top yekün sürgüne tabi tutulan Ahıskalıların çoğu, bu zor yolculuk şartlarına dayanamayıp hayatlarını kaybettiler. Ahıska Türkleri’nin neden sürgüne tabi tutuldukları tam 47 yıl gizli tutuldu. Ahıska Türkleri tarafından “vatana dönüş” mücadelesi veren birçok cemiyet oluşturulmuş ise de çeşitli ülkelerdeki sürgün hayatı hala devam etmektedir.
- Eylül 1944** Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Yugoslavya’ya girdi (29 Eylül 1944).
- Ekim 1944** İngiltere, Çin, ABD ve Sovyetler Birliği savaş sonrası barış planı için ‘Birleşmiş Milletler’ adı altında bir örgüt kurulacağını duyurdular (9 Ekim 1944).
- Kasım 1944** İli’de Doğu Türkistan Cumhuriyeti kuruldu (Kasım 1944).
- 1944-1949 Gulca şehri Çinlilerden temizlenerek, “Üç Vilayet İnkılâbı” olarak bilinen bu ayaklanmalar neticesinde Doğu Türkistan Türkleri, Ali Han Töre başkanlığında Doğu Türkistan Cumhuriyeti’ni kurdular. Bütün Çin’e hakim olan Komünist Çin Kuvvetleri, 1949’da Stalin’in de onayı ile Doğu Türkistan’a girerek bu tarihi Türk ülkesini resmen işgal etmiştir.
- 1945
- 1945 Arap Ligi kuruldu.
- 1945 Birleşmiş Milletler Beyannamesi, 51 devlet tarafından imzalandı.

Şubat 1945 Türkiye-ABD ikili yatırım antlaşması imzalandı (23 Şubat 1945).

Mayıs 1945 Almanya teslim oldu (7 Mayıs 1945).

Haziran 1945 Türkiye, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı San Fransisco'da imzaladı (26 Haziran 1945).

Temmuz 1945 Çok partili demokratik hayatın ilk adımı atıldı: Milli Kalkınma Partisi kuruldu. Partinin kurucuları arasında Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atılhan gibi isimler yer aldı (18 Temmuz 1945 Türkiye).

Ağustos 1945 İlk Atom Bombası Amerika tarafından, Hiroşima'ya atıldı (6 Ağustos 1945).

Ağustos 1945 İkinci Atom Bombası Amerika tarafından, Nagazaki'ye atıldı. 37 bin kişi öldü, 40 bin kişi de yaralandı (9 Ağustos 1945).

Ağustos 1945 Japonya teslim oldu. 2 Eylül'de teslim anlaşması imzalandı (14 Ağustos 1945).

Ekim 1945 New York-Kalküta hattının açılmasıyla Pan-Amerikan şirketinin ilk uçağı İstanbul'a geldi (13 Ekim 1945).

Ekim 1945 Fransa'da kadınlar, ilk kez oy kullanma hakkı elde ettiler (21 Ekim 1945).

1945 II Dünya Savaşı sona erdi. Birleşmiş Milletler Beyannamesi, 51 devlet tarafından imzalandı.

1945-1949 Çin'de, Komünistler ve Milliyetçiler arasında İç Savaş yapıldı.

1946

1946 John Mauchy ve John Eckert'in geliştirdiği, Amerika'nın ilk elektronik bilgisayarı ENIAC halka gösterildi.

1946 Filistin'e göçün kısıtlanmasına duyulan öfke, Yahudi gerilla guruplarının İngiliz karşıtı şiddete yönelmesine yol açtı.

1946 Fransızlar, Suriye ve Lübnan'dan ayrıldılar. Ürdün, bağımsızlığını kazandı.

Ocak 1946 Demokrat Parti (DP) kuruldu (7 Ocak 1946): CHP içindeki muhalefetten doğan Demokrat Parti, 'Dörtlü Tâkrir'in sahipleri Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan tarafından Ankara'da 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi (DP) kurdular. Partinin genel başkanlığına Celal Bayar seçildi. Yeni bir partinin kuruluşu tek partinin

Adnan Menderes

baskıcı yönetiminden bıkmış olan toplumda büyük sevinç ve ilgi uyandırdı. Demokrasinin ve liberal bir ekonomi anlayışının sözcülüğünü yapan DP, kısa sürede hızla büyüdü. 1946 seçimlerinde Meclis'e girmeyi, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde ise tek başına iktidara gelmeyi başardı. Böylece Türkiye'de tek parti dönemi sona ermiş, ilk kez halkın oyu ile iktidar değişikliği gerçekleşmiş oldu. (7 Ocak 1946 Türkiye).

Ocak 1946 Arnavutluk Halk Cumhuriyeti ilan edildi (11 Ocak 1946).

Şubat 1946 Amerika ile askeri yardım antlaşması imzalandı (27 Şubat 1946).

Mayıs 1946 Türkiye, UNESCO Antlaşması'nı onayladı (20 Mayıs 1946).

Mayıs 1946 Türkiye Sosyalist Partisi kuruldu. Kurucu Genel Başkanı, Esat Adil üstecaplıoğlu oldu (14 Mayıs 1946).

Mayıs 1946 Türkiye Sosyalist İşçi Partisi kuruldu (24 Mayıs 1946).

Haziran 1946 Doğu Türkistan Cumhuriyeti, Milliyetçi Çin'le yapılan bir anlaşmanın sonucu olarak yıkıldı, dağıldı (Haziran 1946).

Haziran 1946 İtalya'da krallık idaresine son verilip Cumhuriyet ilan edildi (10 Haziran 1946).

Haziran 1946 Türkiye Gazeteciler Cemiyeti kuruldu (10 Haziran 1946).

Haziran 1946 Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi İstanbul'da kuruldu. Ethem Ruhi Balkan ve Necmettin Deliorman'ın partinin kurucuları arasında bulunduğu açıklandı (17 Haziran 1946).

Haziran 1946 Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Şefik Hüsnü liderliğinde kuruldu (20 Haziran 1946).

Ağustos 1946 Muhammed Ali Cinnah, Müslümanların ayrılarak bağımsız bir devlet kurabilmeleri için 'Doğrudan eylem' adı altında bir çağrıda bulundu. Bu çağrı sonucunda çıkan şiddet olaylarında 5 000 kişi hayatını kaybetti (16 Ağustos 1946).

Ekim 1946 Fransa'da IV. Cumhuriyet Anayasası referandumla kabul edildi (13 Ekim 1946v).

Ekim 1946 Birleşmiş Milletler, ilk genel toplantısını New York'ta yaptı (23 Ekim 1946).

1946-1953 N. Şıvernik (Sovyetler Birliği cumhurbaşkanı).

1947

1947 İngiliz Hindistanı'nın bölünmesi ve Hindistan ile Pakistan'ın bağımsızlığı.

1947 Birleşmiş Milletler, İngiltere'nin Filistin'i bölme planını onayladı.

Nisan 1947 Hindistan Kongre Partisi, ülkenin Hindistan ve Pakistan olarak iki ayrı devlete bölünmesini kabul etti (19 Nisan 1947).

Temmuz 1947 Türk-ABD Yardım Antlaşması imzalandı (12 Temmuz 1947).

Ağustos 1947 Pakistan devleti kuruldu (15 Ağustos 1947).

1948

1948 Türk Kurtuluş Savaşı komutanlarından asker, devlet adamı Kazım Karabekir (1882-1948) öldü.

1948 Amerikalı üç bilim adamı John Bardeen, Walter Brattain ve William Shockley transistör denilen bir cihaz icat ederek elektronik devrelerin çok daha küçülmesini sağladı. Daha sonra, bu icatlarıyla Nobel Odülü aldılar.

Ocak 1948 Hindistan Devlet Başkanı Gandhi, Nathuram Godse adlı bir fanatik Hintli tarafından öldürüldü (30 Ocak 1948).

Mayıs 1948 Hürriyet Gazetesi Sedat Simavi yönetiminde yayın hayatına girdi (1 Mayıs 1948).

Mayıs 1948 14 Mayıs'ta Filistin'de bir Yahudi İsrail Devleti kuruldu (14 Mayıs 1948).

Haziran 1948 Sovyetler Birliği'nin Batı Berlin'i ablukaya alması (24 Haziran 1948).

Haziran 1948 Yugoslavya, Komünist Milletlerarası Teşkilat olan Kominform'dan atıldı (28 Haziran 1948).

Temmuz 1948 Türk-Amerikan ekonomik anlaşması imzalandı (4 Temmuz 1948).

Temmuz 1948 Millet Partisi kuruldu (20 Temmuz 1948 Türkiye).

Eylül 1948 Kuzey Kore, bağımsızlığını ilan etti (9 Eylül 1948).

Eylül 1948 Pakistan'ın kurucusu M.Ali Cinnah öldü (18 Eylül 1948).

Aralık 1948 Türk Komünist Partisi, Bulgaristan Komünist Partisinin 5. Genel Kongresine bir telgraf gönderdi (19 Aralık 1948). Telgrafta "... Türk irtica hükümetinin ve mürteci Türk basınının bütün baskı ve tezviratlarına rağmen Türk komünistleri faaliyetlerine devam etmektedir" denilmekt. (Cumhuriyet. 20.12.1948)

Aralık 1948 Marshall Planı Avrupa İdarecisi Averell Harriman Ankara'da bir basın toplantısı düzenledi ve şunları söyledi: "Türkiye'nin tabii kaynaklarının gelişmesi yalnız kendisi için değil, bütün Avrupa ve Amerika için de büyük bir önemi haizdir" (28 Aralık 1948).

1948-1949 İlk Arap-İsrail Savaşı.

1949

1949 Kazanlı Türk-İslam bilgini, fikir ve aksiyon adamı, müellif, araştırmacı, Musa Carullah Bigiyev (1875-1949) öldü.

Şubat 1949 Türkiye, Avrupa Kalkınması İcra Konseyine katıldı (17 Şubat 1949).

Mart 1949 Amerika, Türkiye'ye yapılan yardımı arttırmaya söz verdi ve Akdeniz Paktı konusunu Dışişleri Bakanı Sadak ile görüşmeğe istekli olduğunu bildirdi (17 Mart 1949).

Nisan 1949 Kuzey Atlantik Paktı (NATO) kuruldu. Bu konudaki antlaşma Washington'da 12 ülkenin temsilcileri tarafından imzalandı (4 Nisan 1949).

Mayıs 1949 Batı Berlin'e hava yolu taşımasının başlaması (12 Mayıs 1949).

Haziran 1949 Transürdün, Ürdün Emriği/Krallığı adını aldı (2 Haziran 1949).

Haziran 1949 Komünistlerin şiddetli muhalefetine karşın Vietnam Devleti kuruldu (14 Haziran 1949).

Eylül 1949 Sovyetler Birliği, Atom Bombası'nı başarıyla patlattı (Eylül 1949).

Eylül 1949 Konrad Adenauer, Federal Almanya'nın ilk şansölyesi oldu (15 Eylül 1949).

Eylül 1949 Mao Zedong, Çin Halk Cumhuriyeti'nin başkanlığına seçildi (30 Eylül 1949).

Ekim 1949 Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu (1 Ekim 1949).

Ekim 1949 Mao, Çin'de iç savaşı kazandıktan sonra kurduğu "Çin Halk Cumhuriyeti" nin İlk başkanı seçildi (1 Ekim 1949).

Ekim 1949 Doğu Almanya Cumhuriyeti kuruldu (7 Ekim 1949).

Aralık 1949 Uluslararası Para Bankasından bir heyet, Türk Hükümetinin 50 milyon dolar borç para talebini incelemek için Türkiye'ye geldi (28 Aralık 1949).

1950

1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler: 1944'e kadar 140.000 kişi, 1950-1951'de 155.000 Türk göçmen gelmiştir.

1950 İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bütün dünyada kolonilerin tasfiyesi eğilimi yaygınlaşınca, Kıbrıs Rum Ortodoks Liderliği (18 Ekim'de başına Makarios seçilmişti), yoğun kampanyaya girişti. Yunanistan hükümeti de Birleşmiş Milletler'e, ulusların kendi

Kore Savaşı'nda bir grup Türk askeri

geleceğini tayin haklarının Kıbrıs için de uygulanması yolunda başvuruda bulundu.

1950 Türkiye Kore Savaşı'na katıldı: Savaş sonrası Dünya üzerindeki gelişmeleri izleyen Türk Silahlı Kuvvetleri, insanlık idealleri uğruna 1950 yılındaki Kore Savaşlarına katılarak tüm dikkatleri üzerinde topladı. Kore'ye gönderilen takviyeli piyade tugayı girdiği savaşlarda, azmiyle, kahramanlığıyla, ruhuyla, birçok ülke ordularına örnek gösterildi. Türk Silahlı Kuvvetleri KORE'de 731 şehit verdi.

Şubat 1950 Tek dereceli gizli oy ve açık tasnif esaslarını taşıyan çoğunluk sistemine dayalı Seçim Kanunu kabul edildi (16 Şubat 1950 Türkiye).

Mayıs 1950 Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 seçimlerinde tek başına iktidara gelmeyi başardı, 'Menderesli Yıllar' başladı: Böylece Türkiye'de tek parti dönemi sona ermiş, ilk kez halkın oyu ile iktidar değişikliği gerçekleşmiş oldu. DP, 1954 seçimlerinde oylarını daha da artırarak iktidarını perçinledi, 1957 seçimlerinde oy kaybına uğramasına rağmen 27 Mayıs 1960'a kadar iktidarını sürdürdü. DP, on yıllık iktidarı süresince, ekonomiye ve halkın yaşamına elle tutulur bir canlılık getirdi. Ekonomi genişledi, halkın kazancı arttı, çok sayıda köy yol, su ve elektriğe kavuştu. Yeni alanlar tarıma açıldı, makineli ziraat başladı, ticaret hızlandı, sanayileşme doğrultusunda önemli adımlar atıldı. Yabancı sermaye ve ticaret sermayesini sanayiye yöneltme sürecine girildi.

Mayıs 1950-Mayıs 1960 Demokrat Partili yıllar (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960).

Mayıs 1950 Celal Bayar, Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı oldu (22 Mayıs 1950). 27 Mayıs 1960 ihtilaline kadar görevini sürdürdü.

Celâl Bayar

Haziran 1950 Sovyetler'in desteğini alan Kuzey Kore Güney Kore'ye saldırdı (25 Haziran 1950).

Haziran 1950 Kore Savaşı başladı (25 Haziran 1950).

Temmuz 1950 Türkiye ile İsrail arasında ticaret antlaşması imzalandı (4 Temmuz 1950).

Eylül 1950 Kore savaşı için NATO'nun 5. maddesi (üye ülkelerden birine saldırıldığında diğer ülkelerin yardım etmesi) kapsamında Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi (21 Eylül 1950).

Eylül 1950 ABD birlikleri Kore'nin başkenti Seul'u işgal ettiler (26 Eylül 1950).

Eylül 1950 "Yakut Saha Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Egemenlik Deklarasyonu" ilan edildi (27 Eylül 1950).

Eylül 1950 Birleşmiş Milletler'in emrine verilen Kore Birliği 28 Eylül 1950'de yolculuğuna başladı. Birlik, önce özel trenlerle İskenderun'a nakledildi, buradan da gemilerle Kore'ye doğru hareket etti (28 Eylül 1950).

Kasım 1950 Cezayir bağımsızlığını kazandı (1 Kasım 1950).

Kasım 1950 Kore'de Kunuri Savaşı başladı (27 Kasım 1950).

Kasım 1950 11 Ekim'den beri Kore'de bulunan Türk Birliği de savaşa katıldı (28 Kasım 1950).

Aralık 1950 BM güçleri Kore'den çekilmeye başladı (3 Aralık 1950).

1951

1951 Libya, bağımsız oldu.

Ocak 1951 Türkiye Komünist Partisi'nin bazı üyeleri tutuklandı (13 Ocak 1951).

Nisan 1951 Türkiye, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması'nı (GATT) imzaladı (21 Nisan 1951).

1952

1952 Türkiye ve Yunanistan NATO'ya katıldı.

1952 Mısır'da Cumhuriyet ilan edildi.

1952 Dwight D. Eisenhower Amerika Başkanı oldu.

Şubat 1952 Türkiye Cumhuriyeti NATO'ya katıldı: Silahlı Kuvvetlerinde modernizasyon çalışmalarını başlattı. Caydırıcılık gücü sürekli artan Türk ordusu 1974 Kıbrıs Barış Harekatında güç ve yeteneğini bir kez daha kanıtladı. Türk Silahlı Kuvvetleri, 1980'li yılların sonunda yeniden yapılanma sürecine girdi (18 Şubat 1952).

Nisan 1952 Japonya'daki Amerikan askeri varlığı resmi olarak sona erdi (28 Nisan 1952).

Haziran 1952 Berlin ikiye bölündü (1 Haziran 1952).

Ağustos 1952 Komünist Çin yönetimi, Doğu Türkistan'da 10 ayrı muhtar bölge tesis etti (8 Ağustos 1952). Sincan (Uygur) Özerk Bölgesi bunlardan biri ise de, yönetim hakları, Pekin yönetimince çığnemektedir. Tüm idarede bütün yetkiler Çinlilerdedir. Özerk yönetim organlarında görevlendirilen etnik unsurların siyasî, ekonomik ve askerî karar verme, denetleme yetkileri Çin Komünist Partisi kontrolü altındadır. Çin Komünist Partisi tarafından bölgeye vali görevlendirilmektedir. Valinin mutlaka Çin Komünist Partisi üyesi olması şart koşulmaktadır. Doğu Türkistan'da Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nden başka aynı haklara sahip 7 organ daha vardır. 1-Sincan Askeri Bölge Komutanlığı 2-Sincan Askeri Üretim ve İnşaat Bölge Komutanlığı 3-Sincan Komünist Partisi 4-Sincan Halk Kurultayı Daimi Komitesi 5-Disip-

lin Kontrol Komitesi 6-Siyasî Danışma Konseyi 7-Sincan Devlet Savunma Güçleri Genel Komutanlığı

Kasım 1952 ABD, ilk hidrojen bombasını Eniwetok Adası'nda patlattı (30 Kasım 1952).

1953

Mart 1953 Stalin'in ölümü ve halefi Khrushchev'in iktidarı devralması (Mart 1953).

Şubat 1953 Ankara'da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Balkan Paktı imzalandı (28 Şubat 1953).

Mayıs 1953 Paris'te Belçika, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Hollanda ve Federal Almanya Arasında Avrupa Savunma Birliği Anlaşması imzalandı. NATO üyesi ülkeler de, bu birliğin üyelerine garanti veren bir protokol imzaladılar (27 Mayıs 1953).

Haziran 1953 İngiltere'de Kraliçe II. Elizabeth taç giydi (2 Haziran 1953).

Haziran 1953 Amerika ile Türkiye arasında Kırıkkaile'de NATO için cephane yapılmasına ilişkin antlaşma imzalandı (4 Haziran 1953).

Temmuz 1953 Kore Savaşı sona erdi (28 Temmuz 1953).

1953-1960 Mareşal K. Vorosilov (Sovyetler Birliği).

1953-1964 Nikita Kruşçev (Sovyetler Birliği lideri).

1954

1954 Yunanistan, Birleşmiş Milletler'e Kıbrıs'ta self-determinasyon için başvurdu. Türkiye karşı çıktı. Birleşmiş Milletler, Yunan talebini reddetti.

Ocak 1954 Kurucuları arasında Hikmet Bayur, Kenan Öner, Ahmet Tahtakılıç ve Osman Bölükbaşı'nın bulunduğu Millet Partisi kapatıldı (26 Ocak 1954 Türkiye).

Mart 1954 Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kuruluş Kanunu ve Petrol Kanunu kabul edildi (7 Mart 1954).

Kasım 1954 Cezayir'in Bağımsızlık Savaşı başladı (1 Kasım 1954).

1955

1955 Yunan terör örgütü EOKA, 1 Nisan'da Kıbrıs'ta faaliyete geçti. Rumlar arasında Enosisçi-Anti Enosisçi çatışması başladı. Türkiye ilk kez sorunda taraf olmayı kabul etti ve 29 Ağustos'ta Londra'da İngiltere ve Yunanistan'ın katıldığı toplantıda, Türkiye de temsil edildi. Konferans devam ederken, EOKA terörünün Türkleri de hedef almaya başlaması karşısında, İstanbul'da düzenlenen mitingler kontrolden çıktı. Daha sonraları '6-7 Eylül Olayları' diye anılacak olan yağma ve tahribat, Türkiye'deki Rumlar kadar, diğer azınlıklara

da hedef aldı. Aynı zamanda 'Ya Taksim Ya Ölüm' sloganı yoğun biçimde kullanılmaya başlandı.

1955 Federal Almanya Cumhuriyeti NATO'ya katıldı.

1955 Cenevre Zirve Konferansı yapıldı. Camp David.

1955 Çin'de, Sincan Uygur Otonom Bölgesi'nin kuruluşu.

Şubat 1955 Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması Bağdat'da imzalandı (24 Şubat 1955).

Şubat 1955 Bağdat paktı imzalandı (24 Şubat 1955).

Mayıs 1955 Türkiye La Haye'de kurulan Milletlerarası Beratlar Enstitüsü'ne katıldı (13 Mayıs 1955).

Mayıs 1955 Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Sovyetler Birliği arasında Varşova Paktı kuruldu (14 Mayıs 1955).

Mayıs 1955 Türk Havayolları Anonim Ortaklığı kuruluş kanunu kabul edildi (21 Mayıs 1955).

Ekim 1955 Dünyanın en güçlü savaş gemilerinden olan Saratoga uçak gemisi ABD'de denize indirildi (8 Ekim 1955).

1956

1956 İngiliz hükümeti, Kıbrıs'taki karışıklıkların baş kışkırtıcısı sıfatıyla Başpiskopos Makarios'u Seyşel Adaları'na sürdü. Birleşmiş Milletler'de Türkiye ilk kez, 'taksim' tezini açıkladı. İngiltere, askeri üssünün kalması şartıyla, 'self-determinasyon'u kabul etmeye yanaştı.

1956 Mısır, Süveyş Kanalı'nı millileştirdi; İsrail, Fransa ve İngiltere Süveyş Kanalı'nı işgal etti.

1956 Tunus ve Fas bağımsızlıklarını elde ettiler.

Ağustos 1956 Başbakanlığa bağlı olarak Atom Enerjisi Komisyonu kurulmasına ilişkin kanun kabul edildi (27 Ağustos 1956 Türkiye).

Ekim 1956 Macaristan'daki Anti-Stalinist/Komünist isyan, Rus ordusu tarafından bastırıldı (23 Ekim 1956).

Kasım 1956 SSCB güçleri Macaristan'a girdi (4 Kasım 1956).

1957

1957 NATO arabuluculuk görevini üstlenince, EOKA geçici olarak ateşkes ilan etti, Makarios serbest bırakıldı. 15 Kasım'da Kıbrıs'ta Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kuruldu.

1957 Sovyetler Birliği tarafından, Dünya'nın

Kıbrıs'ta Rumlara karşı başlatılan mücadelenin ilk yıllarında Fazıl Küçük

- çevresinde dönen, insan yapımı ilk cisim Sputnik I fırlatıldı.
- 1957** 1918'den 1932 yılına kadar Kiril alfabesini, 1932'den 1957'ye kadar Latin Alfabesini kullanan Gagavuzlar için 1957 yılında, Moldova S.S.C.B. Yüksek Sovyeti'nin kararıyla Rus Alfabesine birkaç harf ilave edilerek, Kiril esaslı ilk Gagavuz Alfabesi hazırlandı. 1957'den 1996'ya kadar tekrar Kiril Alfabesini, 1996'dan sonra ise Latin Alfabesini kullanmaya başlamışlardır.
- 1957** Kabartay-Balkarlar 1956'da ülkelerine dönme izni verilerek Kabartay-Balkar ÖSS Cumhuriyeti yeniden oluşturuldu. Halen Rusya Federasyonunu bağlı federe bir cumhuriyettir.
- Mart 1957** AET ve EURATOM Antlaşmaları Belçika, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda tarafından Roma'da imzalandı (27 Mart 1957).
- Eylül 1957** ABD ilk yer altı nükleer denemesini Nevada çölünde yaptı (19 Eylül 1957).
- Ekim 1957** Sovyet uzay gemisi Sputnik-I fırlatıldı (4 Ekim 1957).
- 1958**
- 1958** Kıbrıs'ın İngiliz Milletler Topluluğu içinde kalmasına, ama Türkiye ve Yunanistan'la da bağlara sahip olmasına dayalı 'MacMillan Planı' gündeme geldi.
- 1958** Irak'ta bir askeri darbe ile Krallık rejimi yıkıldı ve Cumhuriyet ilan olundu.
- Haziran 1958** Gazeteci Hakkı Tarık Us vefat etti (24 Haziran 1958).
- Ekim 1958** Türkiye-İran petrol boru hattı antlaşması imzalandı (18 Ekim 1958).
- 1958-1959** Çin Halk Cumhuriyeti'nde Büyük Yürüyüş.
- 1958-1961** Birleşik Arap Cumhuriyeti kuruldu.
- 1959**
- 1959** Mehmet-Zade Mirza-Bala (1899-1959) öldü.
- 1959** İngiltere Başbakanı ve üç devletin dışişleri bakanlarının katılımıyla Zürih Antlaşmaları onaylandı. Cemaat temsilcileri olarak Makarios ve Dr. Küçük de toplantıya katıldılar. 19 Şubat'ta Türkiye, Yunanistan ve İngiltere, Kıbrıs Anayasası'nı garanti altına aldı. İngiliz üslerinin devamı kabul edildi. Mayıs ayında Yunanistan Başbakanı ve dışişleri bakanı Türkiye'yi resmen ziyaret etti ve barış rüzgarları esmeye başladı.
- Ocak 1959** Küba Devrimi gerçekleşti (1 Ocak 1959).
- Şubat 1959** Türkiye, İngiltere ve Yunanistan, Kıbrıs'ın bağımsızlığını öngören Londra Anlaşması'nı Başbakanlar düzeyinde imzaladı (19 Şubat 1959).
- Mayıs 1959** Türkiye-Amerika Atom Enerjisi İşbirliği Antlaşması imzalandı (26 Mayıs 1959).

Haziran 1959 Yunanistan AET'ye ortaklık talebinde bulundu (8 Haziran 1959).

Temmuz 1959 Türkiye, AET'ye ortaklık için başvurdu (31 Temmuz 1959).

Ağustos 1959 Türkiye-ABD kredi antlaşması imzalandı (20 Ağustos 1959).

Eylül 1959 AET Bakanlar Konseyi, Ankara ve Atina'nın Ortaklık başvurularını kabul etti (11 Eylül 1959).

1960

1960 Kıbrıs Anayasası imzalandı. Ada'ya sembolik Türk ve Yunan birlikleri yerleştirildi. Makarios Cumhurbaşkanı, Fazıl Küçük de yardımcısı oldu. Bu arada 27 Mayıs 1960'da Türkiye'de ordu yönetime el koydu. 1961 seçimleriyle ülkede tekrar demokrasiye dönüldü.

1960 Irak Türkmen Kardeşlik Ocağı kuruldu. Ocak bir yandan kulüp hüviyetinde faaliyet gösterirken, diğer yandan Irak Türkmen toplumunun kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını da karşıladı. 1977'de başlayan Baas saldırganlığından nasibini alan yöneticiler, önce görevden uzaklaştırıldı. 1979 yılında ise tutuklandılar ve 1980'de idam edildiler. İdamlara tepki olarak 1980'de Navzang böl-gesine askeri karargah kuruldu. Örgüt Irak Türklerinin deklare edilmiş ilk siyasi organizasyonu özelliğini taşımaktadır. 1983'te bir araya gelen Irak'ın siyasi kuruluşları, örgütün ısrarlı tutumu karşısında ilk defa Türkmen haklarını kabul ederek sonuç bildirisine yazmışlardır. Siyasi konjonktürün değişmesi nedeniyle 1985 tarihinde örgüt faaliyetleri donduruldu.

1960 Theodore Maiman ilk lazeri yaptı.

Mayıs 1960 Ereğli Demir Çelik Fabrikaları kuruldu (11 Mayıs 1960 Türkiye).

Mayıs 1960 Türkiye'de bir Askeri Darbe ile TSK yönetime el koydu (27 Mayıs 1960): Türkiye'de ordu yönetime el koydu. 1961 seçimleriyle ülkede tekrar demokrasiye dönüldü.

Mayıs 1960 Cemal Gürsel, Türkiye'nin 4. Cumhurbaşkanı oldu (27 Mayıs 1960). 28 Mart 1966'da görevi sona erdi.

Eylül 1960 Nijerya bağımsızlığını ilan etti (1 Eylül 1960).

Eylül 1960 Küba lideri Fidel Castro, New York'ta Birleşmiş Milletleri ziyaret etti (19 Eylül 1960).

Eylül 1960 Demokrat Parti kapatıldı (29 Eylül 1960 Türkiye).

27 Mayıs 1960 İhtilali sabahı

Ekim 1960 27 Mayıs 1960 Darbesi'yle, ordunun yönetime el koymasından sonra önceki hükümet üyelerinin ve aralarında Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu gibi iktidardaki Demokrat Parti yöneticilerinin yargılandığı Yassıada mahkemeleri başladı. Duruşmalar İstanbul açıklarındaki Yassıada'da yapıldığından bu duruşmalara Yassıada Mahkemeleri adı verildi (14 Ekim 1960).

Kasım 1960 Demokrat Parti adayı J.F.Kennedy, ABD Başkanı seçildi (9 Kasım 1960).

1960-1964 Leonid Brejnev (Sovyetler Birliği).

1960-1975 Güney-Kuzey Vietnam İç Savaşı ve Amerika'nın Güney Vietnam'dan yana savaşa dahil olması. 30 Nisan 1975 tarihinde Güney Vietnam, kuzeydeki Komünist kuvvetlere teslim oldu, savaş sona erdi. 2 Temmuz 1976 tarihinde ise Kuzey-Güney Vietnam'ın birleşmesi resmen gerçekleşti.

1961

1961 Tannu-Tıva Muhtar Bölgesi'nin statüsü değiştirilerek Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ne bağlı Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsü verildi. Halen Rusya Federasyonu'na bağlı Tıva Özerk Cumhuriyeti şeklinde bir cumhuriyettir.

1961 Türkiye'den Avrupa ülkelerine işgücü (işçi) ihracı başladı: İkinci Dünya Savaşı sonunda Batı Avrupa ülkeleri kalkınma hamlelerini gerçekleştirmek için işgücüne ihtiyaç duydular. Bu ihtiyacı karşılamak üzere Batı Avrupa ülkelerine yönelen Türk işgücü, Türkiye'nin 1961-1965 yılları arasında Avrupa'ya işçi ithal eden ülkelerle istihdam ve göç anlaşmaları imzalamasıyla hız kazandı. 1970'li yılların başlarından itibaren bu kişiler, aile birleşimi yoluyla Türkiye'deki eş ve çocuklarını Avrupa'ya getirmeye başladılar. Bu süreç 1980 yılı başına kadar yoğun olarak devam etti. İlk zamanlar Avrupa'da çalışmak ve tasarruf yapıp ülkelere geri dönmek amacıyla olan Türk işçileri misafirlikten göçmenliğe geçtiler. Bu durumu fark eden Avrupa ülkeleri sayıları gittikçe artan Türkleri geri göndermek için teşvik primleri uygulamaya başladılar. Bunun sonucunda kısmi olarak mesafe alınsa da Türklerin Batı Avrupa ülkelerinde kalmaları devam etti. Hatta, orada doğanlar başta olmak üzere çok sayıda vatandaşımız buldukları ülkelerin vatandaşlığına geçerek çift pasaport ve çifte vatandaşlık sahibi oldular. Avrupa ülkelerindeki ikinci ve özellikle üçüncü Türk kuşağı sadece işçi olarak kalmayıp çeşitli yatırımlara giriştiler ve bir çoğu işçilikten işverenliğe yükseldiler.

1961 Berlin Duvarı inşaa edildi.

1961 Serezli bir Yahudi olup, Tekin Alp takma adıyla birçok esere imza atmış olan Moiz Kohen (Moize Cohen, 1883-1961) öldü. Kohen ateşli Pantürkçü

görüşleri ile dikkat çekti. Yahudi olmasına rağmen Pantürkçü ideolojinin bu kadar savunucusu olması hakkında birçok kuşkuyu da beraberinde getirmektedir. Yaşamı boyunca Osmanlıcılıktan, Pantürkçülüğe ve Kemalizme kadar birkaç ideolojiyi değerlendirip benimsedi ve Birinci Dünya Savaşı öncesi ve süresince kendini adamış bir Pantürkçü görüntüsü verdi. Ortaya koyduğu ideolojik zikzaklar, her devrin adamı izlenimini kuvvetlendirmektedir.

Ocak 1961 Amerika ile Türkiye arasında, Ereğli Demir Çelik Tesisleri için 130 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalandı (9 Ocak 1961).

Şubat 1961 Adalet Partisi kuruldu (11 Şubat 1961 Türkiye).

Şubat 1961 Türkiye İşçi Partisi (TİP) kuruldu (13 Şubat 1961).

Nisan 1961 Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında demiryolu nakliyatına ilişkin anlaşma imzalandı (27 Nisan 1961).

Eylül 1961 1960 ihtilalinden sonra Dönemin bakanlarından Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idamının gerçekleştirilmesi (16 Eylül 1961 Türkiye).

Eylül 1961 1960 ihtilalinden sonra ihtilal öncesi dönemin Türkiye Başbakanı Adnan Menderes idam edildi (17 Eylül 1961).

Eylül 1961 Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etti (30 Eylül 1961).

Ekim 1961 Türkiye ile Almanya arasında "Türk İşgücü Anlaşması" imzalandı (31 Ekim 1961).

Ekim 1961 Sblizhenie ve sliianie kavramlarının ortaya atıldığı, Sovyetler Birliği Komünist Partisi XXII. Kongresi yapıldı (Ekim 1961).

1962

1962 Doğu Türkistan'dan, Sovyet Orta Asyası'na toplu olarak Kazaklar'ın sürülmesi.

1962 Keşmir'de, Çin ve Hindistan arasında sınır çatışmaları vuku buldu.

1962 İç Savaşın ardından Cezayir bağımsızlığını kazandı.

Ekim 1962 Amerika, Sovyetlerin Küba'yı bir nükleer üs haline getirdiğini iddia ederek adayı abluka etti (23 Ekim 1962).

Adnan Menderes

Kasım 1962 Sovyetler, Mars'a ilk roketi fırlattı (1 Kasım 1962).

Kasım 1962 Güney Afrika'da Mandela, ülkeyi yasadışı yollardan terk temek suçundan 5 yıl hapse mahkum oldu (7 Kasım 1962).

Aralık 1962 Adalet Partisi'nin I. Büyük Kongresi toplandı (2 Aralık 1962 Türkiye).

1963

1963 Çin-Sovyet ilişkilerinde anlaşmazlıklar baş gösterdi.

Ekim 1963 Kurtuluş Savaşı komutanlarından Refet Bele öldü (2 Ekim 1963 Türkiye).

Kasım 1963 ABD Başkanı Kennedy, öldürüldü. Katil zanlısı Lee Harvey Oswald, Jack Ruby isminde biri tarafından öldürüldü (24 Kasım 1963)

Aralık 1963 Kıbrıs'ta Türkler'e yönelik Noel Katliamı (21 Aralık 1963): asbakan Karamanlis'in istifası ve ülkeyi terk etmesinin ardından, Yunanistan sürekli kabine bunalımları geçirmeye başladı. Bu yüzden Kıbrıs üzerinde etkisi azaldı. Makarios, kendi girişimiyle yıl boyunca anayasası değiştirme ve Türk Cumhurbaşkanı yardımcısının yetkilerini kısma faaliyetlerini arttırdı. Kasım sonunda ABD Başkanı Kennedy, Makarios'a bundan vazgeçmesini önerdi. Aralık başında da Türkiye tek taraflı değişiklikleri kabul etmeyeceğini bildirdi. 21 Aralık 1963'ta Noel katliamı ile EOKA, Türk cemaatine karşı 'etnik temizleme ve Ada'dan kaçırma' politikasını zirveye çıkardı. Eylemleri 1964 Ağustos'unun ortalarına kadar sürdü. 30 Aralık'ta ise Makarios 13 maddelik anayasa değişikliği önerisini açıkladı ama Türkiye buna karşı olduğunu tekrarladı.

İbrahim Refet Bele

1964

1964 "Yeni Turan" adlı eserin yazarı Halide Edip Adıvar (1884-1964) öldü.

1964 Gümüşpala'nın 1964'te ölümüyle boşalan Adalet Partisi (AP) Genel Başkanlığı'na Devlet Su İşleri eski Genel Müdürü Süleyman Demirel seçildi. AP, 1965 seçimlerinde oyların yüzde 53'ünü alarak tek başına iktidara geldi. Bu seçimlerin bir özelliği de Türkiye'de ilk kez sosyalist bir partinin, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) seçimlere katılması ve 15 milletvekilliği kazanmasıydı.

1964 Filistin Kurtuluş Örgütü kuruldu ve İsrail Devleti'ne karşı gerilla savaşını başlattı.

1964 Martin Luther King, Nobel Barış Ödülü'nü kazandı.

Şubat 1964 Kıbrıs sorununu çözümlenmek üzere Londra'da bir araya gelen Türkiye, Yunanistan ve İngiltere çözümlenmesine varamayınca konferans sonuçsuz dağıldı. İngiltere, sorunun çözümü için Birleşmiş Milletler'e başvurdu. Bu arada Kıbrıs'ta kanlı olaylar artarak sürdü (15 Şubat 1964).

Mart 1964 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kıbrıs'ta üç ay süre ile görev yapacak Uluslararası Barış Gücü gönderilmesine karar verdi (4 Mart 1964).

Ağustos 1964 Türkiye ile Fransa arasında İnsan Gücünde İşbirliği Anlaşması, Ankara'da imzalandı. Anlaşmaya göre; ilk etapta 10 bin Türk işçisinin kuzeydeki kömür ocaklarında çalışmak üzere Fransa'ya gönderileceği açıklandı (20 Ağustos 1964).

Haziran 1964 Türk hükümetinin Kıbrıs'a müdahale kararı alması üzerine ABD Başkanı Johnson, ABD yardımından sağlanan silahların müdahalede kullanılmayacağını belirten bir mektup gönderdi (5 Haziran 1964).

Ekim 1964 Rusya, Kıbrıs'ta iki toplumun varlığını kabul etti (30 Ekim 1964).

Kasım 1964 Adalet Partisi Büyük Kongresi'nde Süleyman Demirel ezici bir farkla genel başkanlığa seçildi (29 Kasım 1964 Türkiye).

Aralık 1964 Türkiye ile AET arasında 12 Eylül 1963 yılında imzalanan ve Türkiye'yi Gümrük Birliğine götürecektir olan Ortaklık Antlaşması (Ankara Antlaşması) yürürlüğe girdi. Birinci Ortaklık Konseyi toplantısı yapıldı (1 Aralık 1964).

1965

1964-1965 A. Mikoyan (Sovyetler Birliği).

Mayıs 1965 Batı Almanya ile 283 milyon marklık (o günün parasıyla yaklaşık 849 milyon lira) yeni bir kredi anlaşması imzalandı. Kredinin 35 milyon markının Ortak Pazar payı olması, ilk planda 14 milyon mark ödenmesi ve Keban Projesi için de 80 milyon mark verilmesi kararlaştırıldı (24 Mayıs 1965 Türkiye).

Haziran 1965 Arap-İsrail Savaşı başladı (5 Haziran 1965).

Temmuz 1965 Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Kanunu (6.7.1965-No: 644) kabul edildi (6 Temmuz 1965 Türkiye).

Ekim 1965 Süleyman Demirel ve Adalet Partisi 1965 ve 1969 10 Ekim'inde yapılan iki seçimde de iktidar oldu (10 Ekim 1965 Türkiye).

Aralık 1965 Fransa Cumhurbaşkanlığı'na De Gaulle yeniden seçildi (19 Aralık 1965).

Aralık 1965 Brezilya'nın Sao Paulo kentinde, Ermeniler tarafından Türkiye aleyhine gösteri düzenlendi (25 Aralık 1965).

1965-1971 'Demirel'li Yıllar'ın başlaması: Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi, 1965 seçimlerinde oyların yüzde 53'ünü alarak tek başına iktidara geldi. AP'nin 1965-1971 yıllarındaki iktidar dönemi ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan Türkiye'nin en parlak devirlerinden biri oldu. Bu dönemde ekonominin en belirgin özelliği yüksek kalkınma hızı ve düşük enflasyondur. Sanayileşme süreci hızlandı. Kırsal kesime dönük yatırımlara ve enerji projelerine öncelik verildi. Daha bağımsız bir dış politika izlendi. 1965-1971 yılları ayrıca Türkiye'nin en özgürlükçü dönemi özelliğini de taşımaktaydı. Düşüncüyü sınırlayan ve antidemokratik olarak nitelenen yasa maddelerinin en az uygulandığı ve en az sayıda kişinin bu nedenle hüküm giydiği dönemdi. Bu dönemde kitleler siyasal örgütlenme yolunda önemli adımlar attılar. Yine bu dönemde basın, tarihinin en özgür yıllarını yaşadı, farklı görüşler açık biçimde yazıldı ve tartışıldı.

A.P. Genel Başkanı Süleyman Demirel iktidara geldi

1965-1977 N. Podgorni (Sovyetler Birliği).

1965-1985 Bulgaristan'daki Türklerin nüfus artışı Bulgar yönetimini korkutacak boyuta ulaşmıştır: 1965 nüfus sayım verilerine göre Türkler 850.000'e yakın sayıları ile genel nüfusun %10'unu oluşturmaktaydılar. 1985 sayımında ise Türk nüfus 1.600.000 civarına ulaşmıştı. Genel nüfusun %15'ini teşkil ediyorlardı. Bu nüfus yoğunluklarıyla Bulgaristan'da Türkler en kalabalık azınlık durumundaydılar. Baskılar sonucu 1989'dan sonra gerçekleşen göçler, bu sayıyı aşağı çekmiştir. Nüfusun büyük çoğunluğu çiftçilik ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır.

1966

1966 Fransa, NATO'nun askeri kanadından ayrıldı.

1966 Uzun süre Türk Ocağı başkanlığı yapmış, Türk Milliyetçisi büyük hatip Hamdullah Suphi Tanrıöver (1886-1966) öldü.

Şubat 1966 Türk-Sovyet Ticaret Antlaşması imzalandı (19 Şubat 1966).

Mart 1966 Cevdet Sunay, Türkiye'nin 5. Cumhurbaşkanı oldu (28 Mart 1966). Görevi 28 Mart 1973'te sona erdi.

1966-1976 Çin Halk Cumhuriyeti'nde, Büyük İşçi Sınıfı Kültür Devrimi.

1967

1967 Arap Devletleri ve İsrail arasında Altı Gün Savaşı yapıldı. Araplar yenildiler.

1967 Yunanistan'da ordu yönetime el koydu ve 1974'e kadar iktidarda kaldı: Subaylar halkın desteğini elde etmek için Kıbrıs'ta EOKA'ya desteği arttırdılar. Kıbrıs'ta Türkler iyiden iyiye gettolara sıkıştırılmaya başlandı. Yunan ordusunun 15 bin askeri, gayri resmi olarak Ada'ya yerleştirildi. Türklere karşı sürdürülen soykırımın kesilmesi için Türk ve Yunan başbakanları arasında düzenlenen toplantı bir sonuç vermeyince, Türkiye askeri müdahalede bulunacağını açıkladı. Yunanlılar, üç Türk köyünden geri çekilirken, arkalarında 24 ölü bıraktılar. TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne Kıbrıs'a müdahale yetkisi verdi. Türk uçakları Kıbrıs üzerinde uçmaya başladı. Donanma ve çıkarma birlikleri harekete geçti. ABD'nin arabuluculuğuyla Yunan birliklerinin geri çekilmesi sağlanınca, Türk hareketi durduruldu. 1964'ten beri Türkiye'de bulunan Rauf Denktaş gizlice Ada'ya gitti. Denktaş, Yunanlılarca tutuklandı ama Türkiye ve ABD'nin baskısıyla iade edildi.

1967 Ali Canip (1887-1967) öldü.

Mart 1967 Türk-Sovyet İktisadi Anlaşması imzalandı (25 Mart 1967).

Nisan 1967 Yunanistan'da Albaylar darbe yaptı (21 Nisan 1967).

Mayıs 1967 CHP'den ayrılan Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları Güven Partisi'ni kurdu (12 Mayıs 1967 Türkiye).

Haziran 1967 Kalkınma Planı gereğince İzmir'de yapılması öngörülen 4. rafineri yapım antlaşması Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nda, Sovyetler Birliği yetkilileriyle imzalandı. Yapılacak rafinerinin yılda 3 milyon ton ham petrol işleyeceği açıklandı (12 Haziran 1967).

Kasım 1967 Kıbrıs'ta Rum'lar Türk köylerine saldırıya başladı (15 Kasım 1967).

1968

Ekim 1968 Türkiye İşçi Çiftçi Partisi, Anayasa Mahkemesi'nce kapatıldı (15 Ekim 1968).

Mart 1968 Türkiye ile Bulgaristan arasındaki göç antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre, 1952 yılına kadar Türkiye'ye göçenlerle yakın akrabalık bağları olanlar anavatana gelebilecek. Göç hakkı kazananlar her yıl Nisan ve Kasım ayları arasında 300'er kişilik gruplar halinde Türkiye'ye gelebilecek (22 Mart 1968).

Ekim 1968 Prag'da binlerce Çek, Sovyet işgalini protesto etti (28 Ekim 1968).

Aralık 1968 Türk-Yunan Kültür Protokolü imzalandı (20 Aralık 1968).

1969

1969 Muammer Kaddafi, Libya'da darbe yaparak iktidarı ele geçirdi.

1969 Abdullah Battal Taymas (1882/3-1969) öldü.

Mart 1969 ABD eski başkanı Dwight Eisenhower öldü (28 Mart 1969).

Nisan 1969 Londra'da, Türk Elçiliği önünde Ermeniler tarafından gösteri yürüyüşü tertip edildi (24 Nisan 1969).

Mayıs 1969 Kadıköy'de, Baharettin Dedeşan adlı bir ülkücü, Hayko Gulis adlı bir Ermeni tarafından öldürüldü (2 Mayıs 1969).

Haziran 1969 Filistin Kurtuluş Örgütü kuruldu (2 Haziran 1969).

Eylül 1969 Albay Kaddafi, Libya'da askeri bir darbe yaparak Kral İdris'i devirdi (1 Eylül 1969).

Ekim 1969 Doğu Türkistan Türkleri'nin 1000 seneden beri kullandıkları Arap Alfabeti Çin hükümeti tarafından tamamen yasaklanmıştır (23 Ekim 1969). Onun yerine Çin fonetiğine uygun olarak hazırlanan Latin Alfabeti kabul ettirilmiştir 1980'li yıllarda Uygur aydınlarının hazırlamış oldukları, Uygur fonetiğine uygun Kiril Alfabeti projesi Pekin tarafından reddedilmiştir. Bunun yanında halkın büyük çoğunluğunun Türk olması sebebiyle Doğu Türkistan'da her şeye rağmen Türkçe konuşulmaktadır. Eski bir Türk yurdu olan Doğu Türkistan, Türklerin ilk yerleşik hayata başladığı yurtlardan biridir. Uygur mimarisi ise dünyaca meşhurdur ve Türk-İslam mimarisi özelliklerini ihtiva eder. Yeni Uygur edebiyatı dönemi (XIX.yy. Uygur edebiyatı) Doğu Türkistan'daki Çin istilâ ordularını, Çin hakimiyetini ve onlara karşı yapılan mücadeleleri işleyen eserlerin çok olduğu bir dönemdir. Ortaya çıkan edebî eserler, Uygur Türklerinde meydana gelen yeni millî edebiyatın temelini oluşturmaktadır.

1970

1970 Ürdün'de Kara Eylül. Mısır'da Nasır'dan sonra Enver Sedat, iktidarı eline aldı.

Ocak 1970 Konya Bağımsız Milletvekili Prof. Necmettin Erbakan ve 16 arkadaşı Milli Nizam Partisi'ni kurdu (26 Ocak 1970 Türkiye).

Nisan 1970 Türkiye Gazetesi kuruldu (22 Nisan 1970).

Eylül 1970 Mısır Devlet Başkanı Nasır 5 Ekim 1970 tarihinde öldü. Yerine Enver Sedat getirildi (28 Eylül 1970).

Kasım 1970 Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle öldü (9 Kasım 1970).

Kasım 1970 Savunma Bakanı General Hafız Esad, Suriye'de darbe yaptı (13 Kasım 1970).

Aralık 1970 Demokratik Parti kuruldu. Partinin kurucuları arasında Ferruh Bozbeyli, Saadettin Bilgiç, Talat Asal ve Yüksel Menderes yer aldı (17 Aralık 1970 Türkiye).

1971

Mart 1971 Hükümet'e askeri bir muhtıra verildi ve Hükümet istifa etti. (12 Mart 1971)

Mayıs 1971 Anayasa Mahkemesi, Milli Nizam Partisi'nin kapatılmasına karar verdi. Gerekçede, 'Laik devlet niteliğinin ve Atatürk devrimciliğinin korunması prensiplerine aykırı olması' ifadesi kullanıldı (21 Mayıs 1971 Türkiye).

Temmuz 1971 Anayasa Mahkemesi, Türkiye İşçi Partisi'nin temelli kapatılmasına karar verdi. Kapatma kararına gerekçe olarak TİP'in faaliyetlerinin Anayasa'nın 57. maddesiyle, Siyasi Partiler Kanunu'nun 89. maddesine aykırı oluşu gösterildi. TİP'in mallarına el konulurken, 41 yöneticinin beş yıl süreyle parti kuramayacakları karara bağlandı (20 Temmuz 1971).

Ekim 1971 Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Bulgaristan'da öldü (11 Ekim 1971).

Aralık 1971 Pakistan-Hindistan Savaşı başladı, yenilen Pakistan ateşkes imzaladı (3-17 Aralık 1971).

1972

1972 Dünder Taşer (1925-1972) öldü. Büyük Türk milliyetçisi, dava adamı ve gönül eri. Dünder Taşer, 1925 yılında Gaziantep'te doğdu.

Mayıs 1972 CHP olağanüstü kurultayında delegelerin çoğunluğunun İsmet İnönü'nün isteğine karşı çıkıp çoğunluğu Ecevitçi olan Parti Meclisi adaylarına oy vermesi üzerine CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 33,5 yıldır sürdürdüğü liderliğinden istifa etti (8 Mayıs 1972 Türkiye).

Temmuz 1972 30 Haziran 1972 günü başlayan CHP'nin 21. Kurultayı'nda genel başkanlığa

Bülent Ecevit

Mustafa Bülent Ecevit seçildi. Eski Başkan İsmet İnönü, Ecevit'i ayağa kalkarak selamladı (1 Temmuz 1972).

Eylül 1972 Cumhuriyetçi Güven Partisi kuruldu (4 Eylül 1972 Türkiye).

Eylül 1972 Japonya ve Çin tekrar diplomatik ilişkiler kurmaya karar verdi (28 Eylül 1972).

Ekim 1972 Millî Selamet Partisi Kuruldu (11 Ekim 1972 Türkiye).

Kasım 1972 CHP Milletvekili İsmet İnönü, 'CHP'nin parti politikasının memleket için sakıncalı istikamet aldığı' gerekçesiyle gece geç saatlerde hem CHP'den, hem milletvekilliğinden istifa etti. İnönü, eski Cumhurbaşkanı olduğundan senatör olarak Cumhuriyet Senatosu'ndaki görevine devam etti (5 Kasım 1972 Türkiye).

Aralık 1972 Doğu Berlin'de iki Almanya arasında "Temel Anlaşma" imzalandı (21 Aralık 1972).

1973

1973 Afganistan'da yapılan askerî darbe, Monarşi'yi yıktı ve Davud Han'ın başkanlığında Afganistan Cumhuriyeti kuruldu.

1973 Yom Kippur Savaşı. Arap-İsrail savaşı.

Ocak 1973 Millî Selamet Partisi Genel Başkanlığı'na Süleyman Arif Emre seçildi (21 Ocak 1973 Türkiye).

Ocak 1973 Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir, 78 yaşındaki Amerikan uyruklu Ermeni Gurgen (Karakin) Yanikiyan tarafından şehit edildi (27 Ocak 1973).

Şubat 1973 Rauf Denktaş, Kıbrıs Türk yönetimi başkanı oldu (18 Şubat 1973).

Mart 1973 Milliyetçi Güven Partisi ile Cumhuriyetçi Parti birleşti. Bunlara bazı bağımsızların katılmasıyla 'Cumhuriyetçi Güven Partisi' kurulmuş oldu (3 Mart 1973 Türkiye).

Nisan 1973 Fahri Korutürk, Türkiye'nin 6. Cumhurbaşkanı oldu (6 Nisan 1973). 6 Nisan 1980'de görevi sona erdi.

Haziran 1973 Yunanistan'da monarşi yıkıldı (1 Haziran 1973).

Haziran 1973 Doğu ve Batı Almanya'nın BM'ye girmek için yaptıkları başvurular kabul edildi (22 Haziran 1973).

Ağustos 1973 Türkiye-İrak Petrol Boru Hattı Anlaşması imzalandı. Türkiye topraklarına düşenecek 625 kilometrelik boru ile Irak petrolü Kerkük'ten Akdeniz'e ulaştırılacağı açıklandı (27 Ağustos 1973).

Fahri Korutürk,
Türkiye
Cumhuriyeti'nin
Altıncı Cumhurbaşkanı

1973-1974 Arap Petrol Ambargosu.

1974

1974 Filistin Kurtuluş Örgütü, BM Genel Kurulu oturumlarında delege bulunduran ilk hükümet dışı örgüt oldu.

1974 Lübnan'da iç savaş başladı.

Temmuz 1974 Yunanlı subayların yönettiği Ulusal Muhafız Örgütü, Kıbrıs'ta Cumhurbaşkanı Makarios'u devirdi ve EOKA-B önderi Nikos Sampson'u 'cumhurbaşkanı' ilan etti (5 Temmuz 1974).

Temmuz 1974 T.C. Ordusu'nun I. Kıbrıs Barış Harekâtı başladı (19 Temmuz 1974): Ada'daki İngiliz üssüne sığınan Makarios, Kıbrıs'ı terk etmek zorunda kaldı. Bu suretle Enosis'in gerçekleştirilmek istendiğini anlayan Başbakan Bülent Ecevit, garanti anlaşması uyarınca, İngiltere'yi ortak eyleme davet etti. İngiltere'nin katılmaması üzerine, T.C. Ordusu'nun Kıbrıs Barış Harekâtı başladı. Türk çıkarma gemileri 19 Temmuz'da denize açıldı ve 20 Temmuz'da denizden çıkarma ve havadan indirmelerle Girne bölgesi kontrole alındı. Ancak Yunan birliklerinin, garantör olarak bulunan Türk birliğine saldırması, çarpışmaları bütün Ada yüzeyine yaydı. 22 Temmuz'da Birleşmiş Milletler'in çağrısına uyularak ateş kesildi. Bu girişim sonucu, Kıbrıs'ta Nikos Sampson, Yunanistan'da ise askeri cunta devrildi ve Yunanistan demokrasiye döndü. Ancak Kıbrıs'ta dağınık durumdaki Türklerin güvenliği sağlanamadığı gibi, Girne'deki Köprübaşı da Türk ordusu için yeterli güvenceye sahip değildi.

Ağustos 1974 Cenevre'de sürdürülen barış görüşmelerine rağmen Yunanistan, Kıbrıs konusunda hiçbir uzlaşmaya yanaşmak niyetinde olmadığını gösterdi (16 Ağustos 1974).

Ağustos 1974 II. Kıbrıs Barış Harekâtı başladı: Rumların, köylerdeki Türkleri öldürmeye devam etmesi üzerine, Türk ordusu, Kıbrıs'ın yüzde 37'sini kontrol altına alacak kadar ilerledikten sonra ikinci harekâtı sona erdirdi (14-16 Ağustos 1974).

1975

1975 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (CSCE, AGİK), Helsinki Nihai Senedi imzalandı.

Ocak 1975 Asala (Gizli Ermeni Kurtuluş Ordusu) terör örgütü kuruldu (20 Ocak 1975).

Şubat 1975 Kıbrıs Türk Federe Devleti kuruldu. Aynı yıl içerisinde bir de nüfus mübadelesi gerçekleşti. Bu mübadele ile Kıbrıs'ın Güney kesimindeki Türkler, kuzey kesimine, kuzey kesimindeki Rumlar da güney kesimine geçti. Mübadele BM gözetiminde gerçekleşti. Çeşitli kaynaklara göre, bu tarihten günümüze kadar, Türkiye'den Ada'ya 30-40 bin civarında Türk yerleşimci gönderilmiş durumda (13 Şubat 1975).

Şubat 1975 Kıbrıs Türk Federe devleti ilan edildi (23 Şubat 1975).

Mart 1975 Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki 180 milyon dolarlık ticaret protokolü imzalandı (11 Mart 1975).

Nisan 1975 Kuzey ve Güney Vietnam birleşti (30 Nisan 1975).

Mayıs 1975 Türkiye İşçi Partisi eski genel başkanlarından Mehmet Ali Aybar, 49 arkadaşıyla birlikte Sosyalist Parti adıyla yeni bir parti kurduklarını açıkladı (31 Mayıs 1975).

Haziran 1975 Kıbrıs'ta Türk Federe Devleti Anayasası için halk oylaması yapıldı. Oylamaya katılanlardan 37 bin 502 kişi 'evet', 230 kişi ise 'hayır' oyu kullandı (8 Haziran 1975).

Ekim 1975 Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil, büyükelçiliği basan 3 terörist tarafından şehit edildi (22 Ekim 1975).

Ekim 1975 Türkiye'nin Paris Büyükelçisi İsmail EREZ ve makam şoförü Talip YENER, büyükelçilik yakınlarında katledildi (24 Ekim 1975). Saldırıyı 'Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları' adlı örgüt üstlendi.

Kasım 1975 ABD'de yapılan başkanlık seçimlerini Jimmy Carter kazandı (2 Kasım 1975).

Kasım 1975 İspanya'da Diktatör Genaral Franco öldü (20 Kasım 1975).

Aralık 1975 Ömrünü Bütün Türklük çalışmalarına adanayan Hüseyin Nihal Atsız (25 Ocak 1905-11 Aralık 1975) İstanbul'da öldü.

1976

1976 Çin'li komünist lider Mao Tse-tung'un öldü.

Şubat 1976 Türkiye'nin Beyrut Büyükelçiliği Başkatipli Oktar Cirit, bir salonda otururken Ermeni teröristlerinin kurbanı oldu. Saldırıyı ASALA üstlendi. ASALA ilk kez bu cinayete adını ortaya attı (15 Şubat 1976).

Mart 1976 Türkiye ile Amerika arasında 'Savunma İşbirliği Anlaşması' imzalandı. Dışişleri Bakanları tarafından imzalanan anlaşmaya göre Türkiye, üsleri açmasına karşılık ABD'den 4 yıl içinde 1 milyar dolar tutarında yardım alacak (26 Mart 1976).

Haziran 1976 Rauf Denktaş, Kıbrıs Türk Federe Devleti Devlet Başkanlığı'na seçildi (21 Haziran 1976).

Eylül 1976 Çin Halk Cumhuriyeti lideri Mao Zedong öldü (9 Eylül 1976).

Rauf Denktaş

Kasım 1976 Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında elektrik alışverişini sağlayacak 10 yıl süreli anlaşma imzalandı (13 Kasım 1976).

Kasım 1976 İsveç'in Volvo firması ile Taşıt Sanayi A.Ş. arasında, Türkiye'de kamyon üretilmesini öngören bir anlaşma, İsveç'te imzalandı (19 Kasım 1976).

Aralık 1976 Sovyetler Birliği'yle 10 yıl süreli ekonomik anlaşma imzalandı (13 Aralık 1976).

1977

1977 Dünya'nın tekrar kullanılabilen ilk uzay gemisi olan Uzay Mekiği, ABD tarafından fırlatıldı.

Mart 1977 Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1977 ve 1978 yıllarını kapsayan 200 milyon dolarlık ticari protokol imzalandı. Anlaşmaya göre Türkiye Sovyetler Birliği'nden demir ve çelik boru amyant ve bazı hammaddeleri alacak (24 Mart 1977).

Haziran 1977-1982 Brejnev, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanı oldu (Haziran 1977-1982).

Haziran 1977 Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Taha Carım, büyükelçilik ikametgahının önünde iki teröristin açtığı ateş sonucu öldü. Saldırıyı bu kez 'Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları' adlı örgüt üstlendi (2 Haziran 1977).

Temmuz 1977 Pakistan'da askeri darbe yapıldı. General Ziya Ül Hak, Zülfikar Ali Butto idaresini devirdi (5 Temmuz 1977).

Ekim 1977 Sovyetler Birliği'nin yeni anayasası yürürlüğe girdi (Ekim 1977).

Ekim 1977 Osmanlı tarihine ilişkin çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İstanbul'da öldü (9 Ekim 1977).

1977-1979 Denktaş-Makarios (1977) ve Denktaş-Klerides (1979) ile zirve anlaşmaları imzalandı. Bu anlaşmalarla, Kıbrıslı Rumlar ilk kez iki kesimli, iki toplumlu federal bir çözüme benimsiyordu.

1978

1978 Çin'de Deng Xiao-ping'in iktidarı ele alışı.

1978 Bulgaristan'dan 130.000 kişi Türkiye'ye gelmiştir.

1978 Irak yönetimi Türkiye'de Türkmen öğrencilerin tahsil yapmalarını ani bir kararla yasakladı. Türkmen öğrenciler eski sosyalist ülkelere tahsil için gitmeye teşvik edildi.

Nisan 1978 Afganistan'da Komünistlerce desteklenen bir devrim gerçekleşti, Davud Han'a bir suikast sonucu öldürüldü ve ardından Demokratik Afganistan Cumhuriyeti kuruldu (Nisan 1978).

Nisan 1978 Türk-Sovyet Ticaret Anlaşması imzalandı. Buna göre Türkiye ile Rusya arasındaki ticaretin

yüzde 50 artması ve iki yolcu uçağı ile beş helikopter ithal edilmesi karara bağlandı (5 Nisan 1978).

Haziran 1978 Madrid'te, Türkiye Büyükelçisi Zeki Kunaralp'ın eşi Necla Kunaralp Ermeni bir saldırgan tarafından öldürüldü. Aynı saldırı sırasında, emekli Büyükelçi Beşir Balcıoğlu da vefat etti (2 Haziran 1978).

Eylül 1978 Camp David'de İsrail Başbakanı Begin ile Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat barış için imza attılar (17 Eylül 1978).

Eylül 1978 Papa Birinci John Paul (Roma Katolik Klistesi'nin başına geçtikten bir ay sonra) Vatikan'daki evinde ölü bulundu (29 Eylül 1978).

Kasım 1978 Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Fis Köyü'nde yapılan bir toplantıda (PKK terör örgütünün I. Kongresi) PKK (Kürdistan İşçi Partisi, Partiya Karkaren Kürdistan)'nın kurulduğu ilan edildi (27 Kasım 1978 Türkiye).

1978-1979 İran'da Yamud Türkmen ayaklanması: 1978 İhtilâli ardından bir takım haklar elde etmek için ayaklanarak 1979 Martında Gonbad Kavus şehrini ele geçirmişlerse de, İran'ın askerî üstünlüğü karşısında başarılı olamamışlardır.

1979

1979 Camp David Antlaşması imzalandı (İsrail-Mısır).

1979 Sovyet nüfus sayımına göre Sovyetler Birliği'nde, 37.203.000'ü Türk kökenli 43.772.000 Müslüman vardı. En büyük olandan küçüğe doğru bir sıra içinde bunlar: Özbekler, Kazaklar, Tatarlar, Azeriler, Türkmenler, Kırgızlar, Başkırlar ve her biri 1 milyonun üçte birinden küçük nüfuslarıyla diğer 7 küçük Türk gruplardan oluşmaktadır.

16 Ocak 1979 İran Şahı ülkeyi terketti (16 Ocak 1979).

Ocak-Şubat 1979 Ayetullah Humeyni önderliğinde İran'da İslâm İnkılâbı yapıldı (Ocak-Şubat 1979).

Nisan 1979 Humeyni, İran'ın bir İslâm Cumhuriyeti olduğunu ilân etti (1 Nisan 1979).

Nisan 1979 Yunan Hükümeti, Atina'nın Nea Simirna meydanında "Ermeni İntikam Anıtı"nın dikilmesine izin verdi (15 Nisan 1979).

Ekim 1979 Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yaser Arafat Ankara'ya geldi; FKÖ temsilciliği açıldı (1 Ekim 1979).

Ekim 1979 Hollanda'daki Türkiye Büyükelçisi Özdemir BENLER'in oğlu Ahmet BENLER, silahlı saldırı sonucu öldürüldü. Olayı bu kez hem 'Ermeni Soykırımını Adalet Komandoları' hem de ASALA ayrı ayrı üstlendi (12 Ekim 1979).

Aralık 1979 Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali. Sovyetler, mücâhidlere karşı savaşında Afgan rejimine destek verdi (21 Aralık 1979).

Aralık 1979 Türkiye'nin Paris Turizm Müşaviri Yılmaz Çolpan bir teröristin saldırısı sonucu katledildi (22 Aralık 1979).

1980

Ocak 1980... Türkiye'de "Ekonomik İstikrar Kararları" alındı. (24 Ocak 1980)

Şubat 1980 Türkiye'nin İsviçre Büyükelçisi Doğan Türkmen, Bern'de uğradığı saldırıdan yara almadan kurtuldu (6 Şubat 1980).

Mart 1980 Otonom bölge Kosova'daki Priştine Üniversitesi'nde öğrenci gösterileri başladı (11 Mart 1980).

Nisan 1980 Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Vecdi Türel'in makam aracına ateş açıldı. Türel ve koruma görevlisi Tahsin Güvenç saldırıdan yaralı olarak kurtuldular (17 Nisan 1980).

Mayıs 1980 Türk siyaset ve devlet adamı Gün Sazak (1932-1980) 27 Mayıs 1980 tarihinde bir suikast sonucu çapraz ateşe alınarak Ankara'da şehid edildi.

Temmuz 1980 Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği İdari Ateşesi Galip Özmen ile 14 yaşındaki kızı Neslihan Özmen bir teröristin silahlı saldırısı sonucu katledildiler. Saldırıyı ASALA üstlendi (31 Temmuz 1980).

Eylül 1980 Necmettin Erbakan liderliğinde Konya'da binlerce kişinin katılımıyla Kudüs Mitingi yapıldı. Bu miting 12 Eylül 1980 ihtilalinden sonra MSP davasında önemli bir kanıt olarak kullanıldı (6 Eylül 1980 Türkiye).

Eylül 1980 12 Eylül Askerî Darbesi: Orgeneral Kenan Evren liderliğinde Türkiye'de Ordu darbe yaparak yönetime el koydu (12 Eylül 1980).

Eylül 1980 İran ile Irak arasında petrol fiyatlarındaki anlaşmazlıktan dolayı 10 yıl sürecek kanlı çatışmalar (İran-İrak Savaşı) başladı (22-24 Eylül 1980).

Eylül 1980 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Basın Danışmanı Selçuk Bakkalbaşı uğradığı silahlı saldırıda yaralandı (26 Eylül 1980).

Kasım 1980 Ronald Reagan, Başkan seçildi (4 Kasım 1980).

12 Eylül 1980 ihtilali, Yıldırım baskı

Aralık 1980 Türkiye'nin Avusturalya Başkonsolosu Şarık Arıyak ile koruma görevlisi Engin Sever, Ermeni terörizminin kurbanı oldular (17 Aralık 1980).

1980-89 İran-Irak Savaşı yaşandı.

1981

1981 Enver Sedat bir suikast sonucu öldürüldü. İran, Amerikalı esirleri serbest bıraktı.

Mart 1981 Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği Çalışma Ateşesi Reşat Moralı ile din görevlisi Tecelli Arı, Çalışma Ateşeliğinden çıkıp arabaya binecekleri sırada 2 teröristin saldırısına uğrayarak hayatlarını kaybettiler. Saldırığı ASALA üstlendi (4 Mart 1981).

Nisan 1981 Türkiye'nin Koppenag Çalışma Ateşesi Cavit Demir oturduğu apartmanın asansöründe uğradığı silahlı saldırıdan yaralı olarak kurtuldu (2 Nisan 1981).

Haziran 1981 Türkiye'nin Cenevre Başkonsolosluğu Sözleşmeli Sekreteri Mehmet Savaş Yergüz evine gitmek üzere konsolosluktan ayrıldıktan hemen sonra uğradığı silahlı saldırıda hayatını kaybetti. Saldırığı ASALA üstlendi (9 Haziran 1981).

Eylül 1981 Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu ile Kültür Ateşeliği'nin bulunduğu binayı işgal eden 4 Ermeni terörist 56 Türk görevli ve vatandaşı rehin aldı. Güvenlik görevlisi Cemal Özen'i öldürüp Başkonsolos Kaya İnal'ı yaraladılar. Olayı ASALA üstlendi (24 Eylül 1981).

ASALA'nın Orly Katliamı, Paris, Fransa

Ekim 1981 Enver Sedat (Mısır Devlet Başkanı), bir suikast sonucu öldürüldü (6 Ekim 1981).

Ekim 1981 Türkiye'nin Roma Büyükelçiliği İkinci Katibi Gökberk Ergenekon yolda yürürken saldırıya uğradı. Ergenekon olaydan hafif yaralarla kurtuldu (25 Ekim 1981).

Kasım 1981 YÖK Kanunu kabul edildi (4 Kasım 1981 Türkiye).

Kasım 1981 Avrupa'da bulunan "Ermeni Öğrenciler Birliği" ile "Kürt Öğrenci Derneği", Londra'da ortak bildiri yayınladılar (27 Kasım 1981).

1982

1982 Philips ve Sony şirketleri kompakt disk çıkardı.

1982 İsrail, Sina Yarımadası'ndan geri çekildi.

1982 Papandreu, 1981 Ekim'inde Yunanistan'daki seçimleri kazandıktan hemen sonra, Şubat 1982'de Kıbrıs'a gitti ve buradaki konuşmasında, "Kıbrıs'ın Helenizmin bir parçası" olduğunu söyleyerek, Kıbrıs sorunu ile ilgili bütün tarafların katılacağı bir "uluslararası konferans" toplanması gerektiğini ekledi. BM Genel Kurulu, Rum tarafının başvurusu üzerine, Ada'daki "işgal ordusu"nun derhal çekilmesini ve mültecilerin "isteğe bağlı olarak" geri dönmelerini tavsiye eden kararını aldı. Bunun üzerine KTFD Meclisi, 17 Haziran'da radikal adım atarak "Kıbrıs toplumunun self-determinasyon hakkı"na dair bir karar aldı.

Ocak 1982 Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Kemal Arıkan öldürüldü. Arıkan'ın katili Taşnak militanı Hampig Sasunyan, müebbet hapis cezasına çarptırıldı (28 Ocak 1982).

Nisan 1982 Türkiye'nin Ottawa Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri Kani Güngör, uğradığı silahlı saldırıda yaralandı (8 Nisan 1982).

Mayıs 1982 Türkiye'nin Boston Fahri Başkonsolosu Orhan Gündüz, uğradığı silahlı saldırıda öldü (5 Mayıs 1982).

Haziran 1982 Türkiye'nin Lizbon Büyükelçiliği İdari Ateşesi Erkut Akbay Ermeni bir militan tarafından öldürüldü (7 Haziran 1982).

Haziran 1982 Kuzey Türk Federe Devleti Meclisi (KTFDM), 'da radikal adım atarak "Kıbrıs toplumunun self-determinasyon hakkı"na dair bir karar aldı (17 Haziran 1982).

Temmuz 1982 Türkiye'nin Rotterdam Başkonsolosu Kemal Demirel'e konutu önünde uğradığı silahlı saldırı düzenlendi. Demirel, olaydan yara almadan kurtulurken, saldırgan yaralı olarak yakalandı (21 Temmuz 1982).

Ağustos 1982 Asala'ya bağlı 2 terörist ankar Esenboğa Havalimanında düzenlendiği silahlı baskında 8 kişi öldü, 72 kişi yaralandı. Bu Ermeni terörizminin Türkiye'deki ilk eylemi oldu (7 Ağustos 1982).

Ağustos 1982 Artin Penik adlı Ermeni, Esenboğa katliamından duyduğu üzüntüyü dile getirerek, kendini yakmak suretiyle Ermeni terörünü lânetledi (10 Ağustos 1982).

Ağustos 1982 Türk sivil ve askeri hedeflerine yönelik PKK terörist saldırılarının başlaması: Suriye-Şam'da yapılan PKK II. Kongresi'nde, kurulması planlanan demokratik bağımsız Kürdistan devletinin silahlı bir mücadele sonucu inşa edilmesi fikri benimsenerek, 1983 yılından itibaren eğitim gören militanların eylem yapmak amacı ile yurti-

çine gönderilmesi kararlaştırıldı (20-25 Ağustos 1982).

Ağustos 1982 Türkiye'nin Ottawa Büyükelçiliği Askeri Ateşesi Atilla Altıkat, silahlı saldırı sonucu öldü (27 Ağustos 1982).

Eylül 1982 Türkiye'nin Burgaz Başkonsolosluğu İdari Ateşesi Bora Süelkan katledildi (9 Eylül 1982).

Ekim 1982 Helmuth Kohl, Batı Almanya Başbakanı oldu (1 Ekim 1982).

Kasım 1982 Yeni anayasanın onaylanması için halk oylaması yapıldı (7 Kasım 1982): Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan yeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunuldu ve yüzde 91.2 "evet" oyuyla kabul edildi. Yeni anayasanın kabulü ile Kenan Evren "Cumhurbaşkanı" sıfatını aldı. Siyasi Partiler Yasası 24 Nisan 1983'te yürürlüğe girdi ve yeni siyasi partilerin kurulması için siyasal faaliyetler kademeli olarak serbest bırakıldı.

Kasım 1982 Kenan Evren, Türkiye'nin 7. Cumhurbaşkanı oldu (9 Kasım 1982). 9 Kasım 1989'da görevi sona erdi.

Kasım 1982 Sovyet lider Leonid Brejnev öldü (10 Kasım 1982).

1982-1983 V. Kuznetsov (Sovyetler Birliği).

1983

1983 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kuruldu: Kurucusu Rauf Denktaş'tır. Kuzey Kıbrıs'ta kurulan devletin başkenti Lefkoşa şehridir.

Ocak 1983 Levon Ekmekçiyan, 1982 yılı Esenboğa baskını nedeniyle Ankara'da idam edildi (29 Ocak 1983).

Mart 1983 Yeni 'Siyasi Partiler Yasası', Danışma Meclisi'nce kabul edildi (3 Mart 1983 Türkiye).

Mart 1983 Türkiye'nin Belgrad Büyükelçisi Galip Balkar'a 2 terörist tarafından 9 Martta silahlı saldırı düzenlendi. Olayda ağır yaralanan Balkar, 11 Mart'ta hayatını kaybetti. Olayda, bir Yugoslav öğrencisi de öldü. Saldırıyı yapan Kırkor Levonyan ile Raffi Aleksandır, olaydan tam bir yıl sonra 9 Mart 1984'de 20'şer yıl ağır hapis cezasına çarptırıldılar (9 Mart 1983).

Nisan 1983 Milli Güvenlik Konseyi, Siyasi Partiler Yasası'nı kabul etti ve yayınladığı 76 numaralı bildiri ile siyasal faaliyetleri serbest bıraktı. Ancak yeni kurulacak partilerin kurucularınının MGK tarafından inceleneceği ve özel yasak getirilebileceği açıklandı (24 Nisan 1983 Türkiye).

Kenan Evren

Mayıs 1983 Türk Lirası, Kıbrıs'ta resmi para oldu. Yeni uygulamaya göre 1 Kıbrıs Lirası'na 36, maaşlarda 40 lira verileceği ifade edildi. KTFD yetkilileri daha önce ulusal para olan Kıbrıs Lirası'nın da döviz işlemi göreceğini bildirdiler (16 Mayıs 1983).

Mayıs 1983 12 Eylül 1980 ihtilalinden sonraki yeni dönemin ilk siyasi partisi olan Milliyetçi Demokrasi Partisi kuruldu. Genel Başkanlığı'na emekli orgeneral ve eski büyükelçi Turgut Sunalp'ın getirildiği partinin 42 kurucu üyesi arasında Emekli Org. Eşref Akıncı, Prof. Yılmaz Altuğ, İktisatçı İmren Aykut, Eğitimci Ö. Zekai Baloğlu, Yüksek Petrol Mühendisi Turgut Gülez, sanayici Şinasi Ertan, tarihçi T. Yılmaz Öztuna gibi tanınmış isimler yer aldı (16 Mayıs 1983 Türkiye).

Mayıs 1983 Anavatan Partisi (ANAP) kuruldu. Kurucuları arasında Turgut Özal, Hüsnü Doğan, Vehbi Dinçerler, Prof.ERCÜMENT Konukman, Leyla Yeniyay Köseoğlu, Adnan Kahveci, Mesut Yılmaz, Sudi Türel, Vural Arıkan, Bedrettin Dalan gibi isimlerin bulunduğu parti sağ çizgide politika yapmaya başladı (20 Mayıs 1983 Türkiye).

Mayıs 1983 Halkçı Parti (HP) kuruldu. Sol çizgideki partinin genel başkanlığına avukat Necdet Calp getirildi. Kurucuları arasında Mucip Ataklı, M. Turan Beyazıt, Bahriye Üçok, Aytekin Yıldız, Günseli Özkaya, Neriman Elgin, M. Kemal Palaoglu, Bilal Şişman gibi isimler yer aldı (20 Mayıs 1983 Türkiye).

Mayıs 1983 Büyük Türkiye Partisi (BTP) kuruldu. Başlangıçta, Hür Demokrasi Partisi adı üzerinde kurulduysa da daha sonra bundan vazgeçildi. Emekli Orgeneral Ali Fethi Esener'in genel başkan seçildiği partinin kurucuları arasında Refaaddin Şahin, Halil Akaydın, Mehmet Gölhan, Oğuz Gökmen, İhsan Göksel, Hasan Türkay, Refik Işıttan, Rüştü Naiboğlu da yer aldı. Parti, Milli Güvenlik Konseyi'nin 31 Mayıs 1983 günü yayınladığı 79 sayılı bildiri ile kapatıldı (20 Mayıs 1983).

Haziran 1983 Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) kuruldu. Genel Başkanlığına Profesör Erdal İnönü'nün getirildiği partinin 42 kurucusu arasında Prof. Dr. Türkan Akyol, İsmail Hakkı Birler, Doç. Dr. Türker Alkan, Tekin Alp, Kamil Karavelioğlu, Cezmi Kartay, Cahit Külebi, Yiğit Gülöksüz, Oktay Ekşi, Doç. Dr. Korel Göymen de yer aldı. Aralarında genel başkan Erdal İnönü'nün de bulunduğu 21 üye Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edildi. Onların yerine gösterilen üyelere de 13'ü vetoya uğradı (6 Haziran 1983 Türkiye).

Haziran 1983 İstanbul Kapalıçarşı'da bir terörist tarafından halkın üzerine ateş açıldı. Olayda 2 kişi öldü, 21 kişi de yaralandı. Saldırgan, olay yerinde öldürüldü. Olayı bir Ermeni teröristin yaptığı anlaşıldı (16 Haziran 1983 Türkiye).

Temmuz 1983 Türkiye'nin Brüksel İdari Ataşesi Dur-sun Aksoy, bir Ermeni teröristin tabancayla düzenlediği suikast sonucu öldürüldü. Katil olaydan sonra kaçarken, suikast Asala ve Adalet Komandoları adlı örgütler tarafından ayrı ayrı üstlenildi (14 Temmuz 1983).

Temmuz 1983 THY'nin Paris Orly havalimanındaki bürosu önünde bomba patladı. Olayda 2'si Türk, 4'ü Fransız, 1'i Amerikalı, 1'i İsveçli olmak üzere 8 kişi öldü, 28'i Türk, 63 kişi de yaralandı. Bu olay tarihe "Orly Katliamı" olarak geçti (15 Temmuz 1983).

Temmuz 1983 Refah Partisi kuruldu. Partinin 33 kişilik kurucu listesinde Numan Kılıç, Ahmet Tekdal, Zeki Büyükozer, Rıza Ulucak, Nuri Aksoy, Osman Aslan, Numan Çoban, Muharrem Kuru, Abdurrahman Serdar gibi isimler yer aldı. Sağ çizgide yer alan partinin kurucularından 29'u MGK tarafından veto edildi. Bunların yerine gösterilen yeni isimlerden 25'i de yine MGK'nın vetosuna uğradı. 24 Ağustos 1983 günü saat 17.00'ye kadar 30 kurucu üyesi MGK tarafından onaylanmayan partilerin seçimlere katılmayacağı hükmü de partiyi etkiledi. Refah'ın bu konuda Yüksek Seçim Kurulu'na yaptığı başvuru da reddedildi ve RP seçime giremedi (19 Temmuz 1983 Türkiye).

Temmuz 1983 Türkiye'nin Lizbon Büyükelçiliği, 5 Ermeni terörist tarafından basıldı ve bina içindekiler rehin alındı. Baskın sırasında büyükelçilik Müsteşarı Yurtsev Mihçioğlu'nun eşi Cahide Mihçioğlu hayatını kaybetti. Saldırısı "Ermeni Devrimci Ordusu" adlı örgüt üstlendi (27 Temmuz 1983).

Kasım 1983 12 Eylül 1980 ihtilalinden sonra Türkiye'de gerçekleştirilen ilk demokratik milletvekili genel seçimlerinden ANAP birinci parti olarak çıktı, 'Özallı Yıllar' başladı: 6 Kasım 1983 seçimlerine yalnızca ANAP, MDP ve HP katıldı ve yüzde 45.1'lik oy alan ANAP tek başına iktidar oldu. Milletvekilliklerin partilere göre dağılımı şöyle oldu: ANAP: 212, (yüzde 45), HP: oyla 117 (yüzde 30.4), Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) oyla 71 (yüzde 23.2). ANAP, Bingöl listesinde bir eksik adayla seçime katıldığından, kazandığı milletvekili sayısı 211'e düştü (6 Kasım 1983). 24 Kasım 1983'te toplanan TBMM'de başkanlık divanının oluşmasıyla MGK'nın görevi sona erdi. MGK'nın dört üyesi "Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi" olarak göreve başladı. 13 Aralık'ta ise Turgut Özal başkanlığında I. ANAP Hükümeti kuruldu. Turgut Özal'ın liderliğindeki ANAP, 1983 seçimlerinde tek başına iktidara gelmiş, 1987 seçimlerinde de iktidarda kalma başarısını sürdürmüştü.

Kasım 1983 Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kuruldu: KTFD Meclisi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) adında bağımsız bir devlet kurulduğunu

dünyaya ilan etti. KKTC'nin kurulması, Rum tarafının, Yunanistan'ın ve Batılı devletlerin yanısıra BM Güvenlik Konseyi'nin de tepkisini çekti. Güvenlik Konseyi, 18 Kasım'da aldığı bir kararla, bağımsızlık kararını kınadı. Türkiye'ye yakın bazı devletler, KKTC'yi tanımanın eşğine gelmişlerdi ki, ABD ve İngiltere'nin baskıları ile bu kararlarından vazgeçtiler. 13 Mayıs 1984'te de BM Güvenlik Konseyi 550 sayılı kararı ile KKTC'nin ilanını 'ayrılıkçı bir hareket' olarak nitelendirdi (15 Kasım 1983).

80'li yıllarda Türk görevlilere ASALA'nın saldırıları devam etti

Kasım 1983 BM Güvenlik Konseyi, KKTC'yi tanımayı reddetti (18 Kasım 1983).

1983-1984 Yuri Andropov (Sovyetler Birliği).

1983-1985 İsrail, Güney Lübnan'ı işgal etti ve çekildi.

1984

1984 V. Kuznetsov (Sovyetler Birliği).

Ocak 1984 Türk Parasını Koruma Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle döviz taşımak suç olmaktan çıktı (6 Ocak 1984).

Mart 1984 36 yabancı bankanın, Merkez Bankası'na 300 milyon dolarlık kredi açmasına ilişkin anlaşma imzalandı (14 Mart 1984).

Mart 1984 Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavir Yardımcısı Işıl Ünel'in otomobiline bomba yerleştirmeye çalışan bir terörist, bombanın elinde patlaması sonucu öldü (27 Mart 1984).

Mart 1984 Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği Başkatipli Hasan Servet Öktem ve Büyükelçilik Ataşe Yardımcısı İsmail Pamukçu, evlerinin önünde uğradıkları silahlı saldırıda yaralandılar (28 Mart 1984).

Nisan 1984 IMF ile yeni Stand-By anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Türkiye, 4 taksitle 240 milyon Dolar kredi alacak (6 Nisan 1984).

Nisan 1984 Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği Sekreteri Şadiye Yönder'in eşi, İran ile Türkiye arasında ticaret yapan işadamı Işık Yönder, bir ASALA militanı tarafından öldürüldü (28 Nisan 1984).

Mayıs 1984 Türkiye’de F-16 savaş uçaklarının yapımına ilişkin anlaşma, Ankara’da General Dynamics firmasıyla Türkiye arasında imzalandı (2 Mayıs 1984).

Haziran 1984 Türkiye’nin Viyana Büyükelçiliği Çalışma Ateşesi Erdoğan Özen, otomobiline yerleştirilen bombanın patlaması sonucu öldü. Olayı, “Ermeni Devrimci Ordusu” adlı örgüt üstlendi (20 Haziran 1984).

Ermeni kökenli ASALA teröristleri

Ağustos 1984 Türkiye ile Irak arasında ikinci petrol boru hattının kurulmasına ilişkin anlaşma imzalandı (6 Ağustos 1984).

Ağustos 1984 PKK, 15 Ağustos 1984’te gerçekleştirdiği Eruh ve Şemdinli baskınlarıyla Hezen Rızgariya Kürdistan adlı askeri kanadının kuruluşunu ilan etti (15 Ağustos 1984). PKK’nın 15 Ağustos 1984-20 Şubat 2000 tarihleri arasında gerçekleştirdiği toplam 21 bin 866 kanlı saldırı, katliam vb. kanlı eylemlerin bilançosu şöyledir: 6 bin 751 silahlı saldırı, 8 bin 581 güvenlik kuvvetleriyle çatışma, 3 bin 519 mayın dökme ve bombalama suretiyle patlama, 411 gasp, 1076 yol kesme ve adam kaçırma, 676 bildiri dağıtma, 852 kanunsuz toplantı. Bu olaylar sırasında 4 bin 27 asker, 1265 geçici köy korucusu, 254 polis şehit olurken, 11 bin 387 güvenlik görevlisi ve sivil ise yaralandı. PKK’ya karşı güvenlik güçlerince yurtiçinde yapılan operasyonlarda; bu kanlı olaylara neden olan; 18 bin 958 terörist ölü, 706 terörist yaralı, yardım ve yataklık yapanlar da dahil olmak üzere toplam 58 bin 165 terörist etkisiz hale getirildi. Operasyonlar sırasında 2 bin 192 militan ise teslim oldu.

Eylül 1984 Çin ve İngiltere, ‘Hong Kong’ konusunda anlaşmaya vardılar; İngiltere Hong Kong’u 1997’de Çin’e vermeyi taahhüd etti (26 Eylül 1984).

Ekim 1984 Hindistan Başbakanı İndira Gandhi, Sih muhafızlar tarafından öldürüldü (31 Ekim 1984).

1984-1985 Konstantin Çernenko (Sovyetler Birliği).

1984-1989 Bulgaristan yönetiminin Bulgaristan Türklerine yönelik kültürel soy kırım politikası uygulaması: Bulgaristan 1984-1985 yıllarında Türkçe isimleri yasaklayarak Türkleri asimile etmeye ça-

lışmış, bu olmazsa göçe zorlamıştır. 1989 yılında 160.000 kadar Türk Türkiye’ye göç etmiştir. Sonraki yıllarda bu sayı 300.000’e ulaşmıştır.

1984-1990 KKTC’nin kurulmasından sonra toplumlararası görüşmeler yeniden başladı. KKTC kurulurken, 1977-79 zirve anlaşmalarına atıfta bulunularak, iki toplumlu, iki kesimli federal bir çözüme kapılar açık bırakılmıştı. Görüşmeler sürecinde, New York’ta 17 Ocak 1985’te ve 29 Mart 1986’da BM Genel Sekreteri’nin hazırlamış olduğu ‘Kıbrıs Üzerine Anlaşma Taslağı’, Kıbrıs Türkleri tarafından kabul edilip, Rumlar tarafından reddedildi. 22 Mayıs 1987’de AB ve ‘Kıbrıs’, 18 aylık görüşmeler sonucunda Gümrük Birliği protokolü başlattı. Ocak 1988’de anlaşmanın tüm Ada’yı kapsamına karar verildi. 1990’daki iki taraf arasındaki New York Zirvesi de başarısızlıkla sonuçlandı.

1985

1985 V. Kuznetsov (Sovyetler Birliği).

Ocak 1985 Tacikistan’ın başkenti Duşanbe’de Rus karıştı ayaklanma (Ocak 1985).

Mart 1985 Mikhail Gorbachev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreterliği’ne getirildi (Mart 1985).

Nisan 1985 Çırağan Sarayı’nın 49 yıllığına İngiliz otelcilik firması Trust House Perte’a kiralanmasıyla ilgili anlaşma imzalandı (19 Nisan 1985).

Nisan 1985 Sabah Gazetesi kuruldu (22 Nisan 1985).

1985-1989 Andrei Gromiko (Sovyetler Birliği).

1986

1986 XVII. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Kongresi, yeniden yapılanma (perestroika) ve açıklık (glasnost) politikalarını benimsedi, onayladı.

Nisan 1986 Amerikan uçakları Libya’yı bombaladı (15 Nisan 1986).

Eylül 1986 Desmond Tutu, Güney Afrika’da ilk siyah Anglikan Kilisesi lideri oldu (7 Eylül 1986).

Ekim 1986 PKK’nın III. Kongresi: Lübnan’ın Bekaa Vadisi’nde bulunan Mahsum Korkmaz akademisi adlı terör kampında 3. Kongre yapıldı. Bu kongrede uluslararası ittifaklar, askeri aparat, parti ve cephe örgütlenmeleri yönünde kararlar alındı. HRK adlı askeri aparatın ismi Kürdistan Ulusal Kurtuluş Ordusu olarak değiştirildi. PKK terör örgütü, 21 Mart 1985 tarihinde ise çeşitli toplum kesimlerinde cephe örgütlenmesini gerçekleştirmek üzere ERNK’yı Kürdistan Halk Kurtuluş Cephesi’ni ilan ederek halk üzerindeki etkinliğini ERNK eliyle, sıcak çatışmaları da ARGK eliyle yapmaya başladı. Terör örgütü, ERNK ve ARGK’nin kurulmasını ilan ederek halk savaşları-

nın 3 temel unsuru olan Parti PKK (Kürdistan İşçi Partisi), Cephe ERNK (Kürdistan Halk Kurtuluş Cephesi), Ordu ARGK (Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) örgütlenmesini tamamlamış oldu (26-30 Ekim 1986).

Aralık 1986 Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'da Rus karşıtı ayaklanma vuku buldu (17-18 Aralık 1986).

1987

1987 Filistin'de İsrail işgaline karşı İntifada başladı.

Ocak 1987 Gümölcine'ye bağlı Demirbeyli ve Samanlı köyleri topraklarının fabrika ve yarı açık cezaevi yapılacağı gerekçesiyle Yunan hükümeti tarafından kamulaştırıldı (5 Ocak 1987).

Ağustos 1987 PKK'nın Katliamları: Siirt-Eruh-Bağgöze bucağı, Kılıçkaya köyü Çağlayan (Milan) mezrasına yapılan saldırıda 2'si çocuk, toplam 25 vatandaşımız hayatını kaybetmiştir (18 Ağustos 1987).

Ekim 1987 PKK'nın Katliamları: Şırnak-Meşeici köyü Çobandere mezrasına yapılan silahlı saldırıda 13 vatandaşımızı katletmiştir (10 Ekim 1987).

Ekim 1987 Kapatılan TİP'in Genel Başkanı Behice Boran, Belçika'da öldü (11 Ekim 1987 Türkiye).

1988

1988 Irak Milli Türkmen Partisi kuruldu. Parti Bağdat rejiminin baskıcı, acımasız politikalarını dikkate alarak kendini Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden sonra 1991 'de deklare etti. Irak Milli Türkmen Partisi'nin deneyimli ve idealist yöneticilerinin çabaları neticesinde dünya, Türkmen varlığından haberdar oldu. IMTP yöneticileri Riyad, Beyrut, Londra ve ABD'de yapılan toplantılara iştirak ettiler. ABD, İngiltere gibi Irak sorunu ile yakından alakalı devletlerin başkentlerini ziyaret ederek görüşmelerde bulundular. Avrupa Parlamentosu gibi önemli mahfillerde Kürtlerle eşit temsil edilmeyi başardılar.

Mart 1988 PKK'nın Katliamları: Siirt-Eruh-Yağızoymak köyü civarında koyun otlatan çobanlardan 9'u teröristler tarafından boğularak katledilmiştir (29 Mart 1988).

Nisan 1988 Körfez'de İran-ABD çatışması gerçekleşti (18 Nisan 1988).

Mayıs 1988 PKK'nın Katliamları: Hakkari-Uludere-Ortabağ köyüne yapılan silahlı saldırıda 6 vatandaşımız katledilmiştir (2 Mayıs 1988).

Mayıs 1988 PKK'nın Katliamları: Şırnak-Taraklı ve üç kardeşler mezrasına saldıran teröristler 5'i kadın toplam 13 vatandaşımız katledilmiştir (7 Mayıs 1988).

Mayıs 1988 PKK'nın Katliamları: Mardin, Nusaybin, Taşkoy Balminin mezrasına saldıran teröristlerce

7'si çocuk olmak üzere toplam 10 vatandaşımız katledilmiş, 3 vatandaşımızda yaralanmıştır (8 Mayıs 1988).

Temmuz 1988 Komünist Parti, Gorbaçov'un Perestroika politikasını onayladı (1 Temmuz 1988v).

Ağustos 1988 İran-İrak savaşında ateşkes yapıldı (8 Ağustos 1988).

Ekim 1988 Gorbaçov, SSCB lideri oldu (1 Ekim 1988).

Kasım 1988 ABD'deki seçimleri Cumhuriyetçi aday J. Bush kazandı (8 Kasım 1988).

Kasım 1988 Sürgündeki Bağımsız Filistin Devleti, kuruldu (24 Kasım 1988).

1989

1989 Sovyet kuvvetleri, Afganistan'dan geri çekildi.

1989 İdil/Volga bölgesinde İslam'ın kabulünün 1100. yıldönümü kutlandı (Hicri takvime göre).

İdil/Volga Bölgesinde İslamiyet'in kabulünün 1100. yılı kutlamalarından

1989 İran'ın dini lideri Ayetullah Humeyni öldü.

Şubat 1989 Özbekistan, Taşkent'te Rus karşıtı ayaklanmalar vuku buldu (Şubat 1989).

Mayıs 1989 Miloşeviç Sırp Cumhuriyeti Başkanlığına seçildi (8 Mayıs 1989).

Haziran 1989 Özbekistan'da, Özbekler ve Mesket Türkleri arasında etnik çatışmalar vuku buldu (Haziran 1989).

Haziran 1989 Kazakistan, Novyi 'Uzen'de ayaklanmalar (Haziran 1989).

Haziran 1989 Pekin'de Tiananmen Meydanı katliamı: Pekin'in Tienanmen Meydanı'ndaki büyük öğrenci gösterisine asker müdahale etti. 2 bin civarında öğrenci hayatını kaybetti (3/4 Haziran 1989).

Haziran 1989 Nazarbayev Kazakistan Komünist Partisi Başkanlığı'na getirildi (22 Haziran 1989).

Haziran 1989 Vidovdan günü kutlandı. Kosova'da Sırp'ların Osmanlılara yenilgisinin 600. yıldönümü kutlandı. Bir milyon Sırp'a hitap eden Miloşeviç, Sırp'ların egemenlik amaçlarını ilk kez kamuoyuna açıkladı (28 Haziran 1989).

Ekim 1989 7 bin Doğu Alman vatandaşı, çeşitli Doğu Avrupa ülkelerinden özel trenlerle Batı Almanya'ya geçti (1 Ekim 1989).

Kasım 1989 Turgut Özal, Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı oldu (9 Kasım 1989). 17 Nisan 1993'de vefatıyla görevi sona erdi.

Turgut Özal

Kasım 1989 Berlin Duvarı yıkıldı (9 Kasım 1989).

Kasım 1989 PKK'nın Katliamları: Hakkari-Yüksekova İkiyaka köyü Aşağımolla Yasin Mahallesi'ne yapılan silahlı saldırıda 28 vatandaşımız katledilmiş, 2 vatandaşımız da yaralanmıştır (24 Kasım 1989).

Aralık 1989 Romanya'da Halk İhtilali ile komünist rejim yıkıldı.

Aralık 1989 ABD Başkanı George Bush ve Sovyet lider Mikhail Gorbaçov soğuk savaşın resmen sona erdiğini Malta zirvesinde açıkladılar (3 Aralık 1989).

Aralık 1989 ABD, Panama'yı işgal etti (21 Aralık 1989).

Aralık 1989 Türkler; komünist rejimin devrilmesinden sonra, Romanya Demokrat Türk Müslüman Birliği'ni kurdular (29 Aralık 1989). Bu birlik ne yazık ki kısa bir süre sonra; Romanya Türkleri'nin Demokratik Birliği, Romanya Tatar-Türk Müslümanlarının Demokrat Birliği olarak ikiye ayrıldı. Bu iki topluluk, girişimler sonucu 30 Temmuz 1994'te Türk-Tatar Birlikleri Federasyonu altında birleşmişlerdir. Romanya'da, milli azınlıkların birlikleri bir siyasi parti statüsünde kabul edilmekte ve birer milletvekiliyle mecliste temsil edilmektedirler. Türk azınlık bu birlikler aracılığı ile Romen Meclisi'nde temsil edilmektedir.

1989-1991 Mihail Gorbaçev (Son Sovyetler Birliği lideri).

1990

1990 Tataristan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etti.

1990 Erivan'da, "Arev" adında Yahudi-Ermeni Kültür Derneği kuruldu.

1990 BM Güvenlik Konseyi'nin 649 sayılı kararını aldı: Bu kararla BM, Ada'daki her iki tarafı da, kabul edilebilir bir çözüm bulma yolunda çaba göstermeye çağırıldı. Aynı karar, böyle bir çözümün iki toplumlu, iki kesimli bir anlayışa sahip olması ve çözümün siyasi olarak iki eşit toplum liderinin direkt görüşmeleri yoluyla sağlanması gerektiğini vurguladı. Kararın, Kıbrıs sorununu 1974'te değil de, 1960'lara hatta öncelerine dayandırması bir başka önemli nokta idi. 1990 Temmuz'un ilk haftası içinde Kıbrıs Rum Yönetimi "Kıbrıs" adına AB'ye üyelik için başvurdu. BM'nin ve Türk tarafının uyarılarına rağmen topluluk 11 Eylül 1990'da bu başvurunun normal süreci içinde değerlendirilmesini kararlaştırdı.

Ocak 1990 Kızıl Ordu Birlikleri Baku'ye girerek katliam yaptılar (19-20 Ocak 1990).

Şubat 1990 Tacikistan'da etnik ayaklanmalar (Şubat 1990).

Şubat 1990 Belgrad hükümeti, Kosova'da göstericilere karşı tank ve savaş uçağı kullandı (1 Şubat 1990).

Haziran 1990 SHP'den ayrılan Güneydoğu kökenli bazı milletvekilleri, Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kurdular (7 Haziran 1990 Türkiye).

Haziran 1990 Kosova'daki bütün Arnavut resmi görevliler/yöneticiler görevlerinden alınarak yerlerine Sırp atamaya başlandı (26 Haziran 1990).

Temmuz 1990 Kosova Prizren'de Türk Demokratik Birliği Partisi kuruldu. Partinin kurulmasıyla bunalımlı günler geçiren Türk toplumu rahatlamıştır. Ayrıca Türk okullarının kapatılması ve Türk soyuların maruz kalabilecekleri ayrımcılık büyük ölçüde giderilmiştir (19 Temmuz 1990).

Ağustos 1990 Irak ordusu Kuveyt'i 18 bin kilometrekaRELİK, 967 bin nüfuslu ülkeyi 4 saatte işgal etti. Irak Devlet Başkanı Saddam, işgale gerekçe olarak Kuveyt'in bol petrol üretilen fiyatları düşürmesini gösterdi ve Kuveyt'i Irak'ın ili olarak ilan etti. İşgal tüm dünyadaki tepkiyle karşılanırken, Türkiye-Irak petrol boru hattının kapatılması gündeme geldi (2 Ağustos 1990).

Eylül 1990 TBMM gizli oturumunda, 'Ülke dışına asker gönderme ve yabancı askerlerin Türkiye'de bulundurulması' konusunda yetki hükümete verildi (5 Eylül 1990 Türkiye).

Ekim 1990 Doğu Almanya ve Batı Almanya birleşti (3 Ekim 1990).

Ekim 1990 İkinci Dünya Savaşından sonra Doğu Almanya ve Federal Almanya iki devlet halinde ayrılan Almanya Berlin Duvarı'nın yıkılması ile birleşti (3 Ekim 1990).

Kasım 1990 İngiltere'de Thatcher istifa etti; J. Major başbakan oldu (27 Kasım 1990).

Aralık 1990 Cumhuriyet Yüksek Konseyi tarafından Karakalpakistan'ın özerkliği kabul edilerek Özbek

kistan'ın ilk ve tek özerk cumhuriyeti olduğu onaylandı (1 Aralık 1990).

Aralık 1990 Aliya İzzetbegoviç, Bosna-Hersek devlet başkanlığına seçildi (20 Aralık 1990).

Aralık 1990 Anayasa değişikliğini kabul eden Hırvatistan, egemen devlet olduğunu ilan etti (23 Aralık 1990).

Aralık 1990 Slovenya bağımsızlığını açıkladı (26 Aralık 1990).

1990-1991 Irak, Kuveyt'i işgal etti. Körfez Savaşı yapıldı (Çöl Fırtınası Harekatı). Irak üç parçaya bölündü.

1991

1991 Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ardından Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık ilanları (Yaz 1991).

1991 Irak'ın Kuveyt'i ilhakına karşı yapılan Körfez savaşı, Orta Doğu'daki dengeyi korumak için Filistin Devleti'nin diplomatik açıdan yeniden düşünülmesine sebep oldu. Kasım ayında İspanya'da, İsrail ve Arap devletlerinin katıldığı bir barış konferansı yapıldı.

1991 Çeçenler milli bağımsızlık hareketi başlattılar ve Rusya ile federatif mukaveleyi imzalamadılar. Yine aynı tarihte Çeçen ve İnguş cumhuriyetleri olmak üzere ikiye ayrıldılar. Çeçenler, 10. yüzyıldan sonra uzun bir dönem boyunca Ortodoks rahiplerin yönetiminde yaşadılar. 17. yüzyılda bölgede yayılmaya başlayan Müslümanlık 19. yüzyıl ortalarında birinci din durumuna geldi. Çeçenler, batıda aynı dili konuştukları İnguşların yaşadığı bölgenin 1774'te Rusya'nın eline geçmesiyle uzun yıllar diğer Kafkas halklarıyla birlikte Ruslara karşı direndiler. 1917 Ekim devriminden sonra Terek-Dağıstan yerel hükümetine bağlandılar. 1920'de Sovyetler bölgesinde kesin denetimi sağladılar.

1991 Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Kıbrıs konusunda bir 'dörtlü konferans' toplanmasını önererek, o güne kadar sorunun iki toplum arasında görüşülmesi gerektiğini savunmuş olan Türkiye'nin bu anlayışına da değişiklik getirdi. Özal'ın önerisine göre Kıbrıs sorunu, KKTC, Kıbrıs Rum Yönetimi, Türkiye ve Yunanistan arasında ele alınmalıydı. 28 Haziran 1991'de BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar, BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu raporda Türkiye'nin önerdiği Dörtlü Zirve Toplantısı'nı kabul ettiğini belirtti.

1991 Kırım Devlet Üniversitesi'nde Tatar Türkçesi ve Edebiyatı Bölümü açıldı. 1995 yılına kadar bu bölüme her yıl 50 öğrenci kabul ediliyordu. Ancak, 1996 yılından itibaren sayı düşürülerek 30 öğrenci kabul edilmeye başlandı.

1991 Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde Meclis ve Cumhurbaşkanı seçimi yapıldı. Cumhurbaşkanı seçildi.

Ocak 1991 Ermeniler, Hacılar kentine bombalı saldırı düzenledi. Saldırıda 3 Sovyet askeri ile 2 Azeri öldü. Ermeniler ayrıca, Azerbaycan'ın Sesi gazetesi muhabiri Savâtin Askerova'yı katletti (21 Ocak 1991).

Şubat 1991 Elmira Kafarova, Azerbaycan Yüksek Sovyet Başkanlığına seçildi (5 Şubat 1991).

Şubat 1991 Slovenya Parlamentosu Yugoslavya devletinin dağıtılmasını önerdi (20 Şubat 1991).

Şubat 1991 Bakü'de, Transkafkasya Müslümanları Dinîşleri Başkanlığı'na bağlı faaliyetlerini sürdüren medrese, İslam Enstitüsü'ne dönüştürüldü (22 Şubat 1991).

Şubat 1991 Irak Kuveyt'ten çekilmeyi kabul etti (25 Şubat 1991).

Şubat 1991 Krajina Sırpı Hırvatistan'dan bağımsızlıklarını ilan ettiler (28 Şubat 1991).

Şubat 1991 Körfez Savaşında ateşkes ilan edildi (28 Şubat 1991).

Mart 1991 Sırp-Hırvat milisler arasında Milli Park Plitvice'de çıkan çatışmalarda JNA (YHO) Sırp çetecilerle birlikte hareket ettiler (31 Mart 1991).

Nisan 1991 Azerbaycan'ın Kazak bölgesine, sırlı bir Ermeni grubu saldırı. Olay üzerine Sovyet ordu birlikleri ile Ermeniler arasında çıkan çatışmada, 15 Ermeni hayatını kaybetti (3 Nisan 1991).

Nisan 1991 Karabağ'da, Ermeniler ile Azeriler arasında çatışmalar çıktı. Azeri köyleri Ermeniler tarafından top ateşine tutuldu (13 Nisan 1991).

Nisan 1991 Suşa kasabasına bağlı Azeri köyleri, Ermeni köylerinden açılan top ve makineli tüfek ateşine maruz kaldı. Olayda 3 Azeri öldü, 3 ev yıkıldı, 3 ev de oturulamaz hale geldi (23 Nisan 1991).

Nisan 1991 Karabağ bölgesinde, 4 Azeri güvenlik görevlisi öldürüldü. Olayı "Karabağ Savaşçıları" adlı örgüt üstlendi (26 Nisan 1991).

Mayıs 1991 Yugoslavya Devlet Başkanlığı Konseyi, JNA'ya çatışmalara müdahale edebileceğini bildirdi (5 Mayıs 1991).

Ebulfeyz Elçibey

Mayıs 1991 Sırp, Anayasa gereği (sıra ile) Devlet başkanlığını üstlenmesi gereken Hırvat-Stepe Meşiç'in göreve başlamasını engellediler (16 Mayıs 1991).

Mayıs 1991 Hırvatistan'da referandum yapıldı. Halkın %94'ü bağımsızlık için oy kullandı. Referanduma katılım oranı %86 oldu (19 Mayıs 1991).

Haziran 1991 Türkiye ve KKTC, aldıkları kararlarla her iki ülkeye giriş çıkış yapacak kişilerde pasaport zorunluluğunu kaldırdı. Giriş ve çıkışlar için yalnızca nüfus cüzdanının yeterli olacağı açıklandı (13 Haziran 1991).

Haziran 1991 ANAP Üçüncü Olağan Genel Kongresi'nde Mesut Yılmaz, rakibi Yıldırım Akbulut'u 100 oy geride bırakarak, 623 oyla genel başkanlığa seçildi. Diğer aday Hasan Celal Güzel, ilk turda 20 oyda kalınca başkanlık yarışından çekildi ve daha sonra da partiden istifa etti (15 Haziran 1991 Türkiye).

Haziran 1991 Slovenya ve Hırvatistan bağımsızlıklarını ilan etti (25 Haziran 1991).

Haziran 1991 Avusturya ve Macaristan sınırlarını kontrol etmek isteyen JNA tanklarla Slovenya'ya doğru ilerlemeye başlayınca, Sloven milis kuvvetleriyle şiddetli çarpışmalar meydana geldi; hava kuvvetleri Ljubljana havaalanını bombaladılar (26 Haziran 1991).

Ağustos 1991 Azerbaycan istiklalini ilan etti (30 Ağustos 1991).

Ağustos 1991 Özbekistan istiklalini ilan etti (31 Ağustos 1991).

Ağustos 1991 Kırgızistan istiklalini ilan etti (31 Ağustos 1991).

Eylül 1991 Ermenistan bağımsızlığını ilan etti. 23 Eylül'de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan fiilen ve hukuken bağımsız oldu (23 Eylül 1991).

Ekim 1991 Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti: Azerbaycan'da Halk oylaması yapılarak Azerbaycan'ın istiklali kesinleşti. Azerbaycan'ın istiklalini ilk tanıyan ülke Türkiye oldu (18 Ekim 1991).

Ekim 1991 Türkmenistan bağımsızlığını ilan etti (27 Ekim 1991).

Kasım 1991 Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin eski itibarı iade edilmiştir. Rusya, onlara haksızlık edilecek sürgüne gönderildiklerini kabul etmiş ve

Cumhuriyetin itibarını iade etmiştir (17 Kasım 1991).

Aralık 1991 Almanya Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher'e mektup yazan BM Genel sekreteri Perez de Cuellar, Genscher'i seçici bir tanımadan (Hırvatistan ve Slovenya'yı kastederek) kaçınması için uyardı (13 Aralık 1991).

Aralık 1991 Kazakistan istiklalini ilan etti (16 Aralık 1991).

Aralık 1991 Yakutistan'da doğrudan başkanlık seçimi yapıldı. Başkan göreve gelir gelmez birinci iş olarak cumhuriyetin adını "Saha Cumhuriyeti" olarak ilan etti. Yakutlar Orhun kitabelerinde de Kurikan adıyla geçmektedir. Daha sonra ku-zey çekilen Yakutların ana Türk kütlesiyle bağları kopmuştur. Bu yüzden Saha (Yakut) Türkçesi Türkiye Türkçesinden ve diğer Türk lehçelerinden biraz uzaktır. Sahalar'ın tarihte 10 asra yakın bir süre varlıklarını sürdüren İskit (Saka) Türklerinin bir uzantısı oldukları da uzmanlarca belirtilmektedir. Kendilerine Saha demeleri de, buna bir delil sayılmaktadır (20 Aralık 1991).

Aralık 1991 Almanya, Hırvatistan ve Slovenya'yı tanıdı (23 Aralık 1991).

Aralık 1991 PKK'nın Katliamları: İstanbul-Bakırköy İstanbul Caddesi üzerinde terör örgütü PKK lehine sloganlar atarak kanunsuz gösteri yürüyüşü yapan 40-50 kişilik bir grup Egebank, Kit, Arçelik, Emlak Bankası, Çetinkaya Mağazalarına molotof kokteyl atmış, Çetinkaya Mağazası'nda çıkan yangın sonucu 3 erkek, 1 çocuk, 7 kadın toplam 11 vatandaşımız hayatını kaybetmiş, 14 vatandaşımız yaralanmış, olayla ilgili olarak 47 kişi yakalanmıştır (25 Aralık 1991).

Aralık 1991 Sovyetler Birliği dağıldı. 23 Eylül'de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan fiilen ve hukuken bağımsız oldu (26 Aralık 1991).

1992

1992 100 paragraftan oluşan BM Fikirler Dizisi, tarafların onayına sunuldu. New York'ta sürdürülen görüşmelerin ardından, BM Genel Sekreteri Butros Gali, toprak düzenlemeleri ve anayasal konuların tümünü kapsayacak bir paket anlaşma hazırladı. Türk tarafı 100 paragraftan 91'ini onayladığını açıkladı. Rum tarafında ise, Kıbrıs Rum lideri Yorgo Vasiliu paketi onaylarken, daha sonra iktidara gelen Glafkos Klerides ile bu pakete karşı çıktı.

1992 Tataristan Özerk Cumhuriyeti: SSCB'nin dağılmasıyla Tataristan'da da geniş çapta bir milli kuruluş hareketi başladı. Tataristan tam siyasi bağımsızlığını ilan etti ve Rusya'dan ayrılma niyetini bildirdi. Ancak Rusya Parlamentosu buna ret cevabı verdi. Bugün başkenti Kazan şehri olan Ta-

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov

taristan, Rusya Fedarasyonu'na bağlı özerk bir Türk cumhuriyettir.

Ocak 1992 Karadziç liderliğinde Bosnalı Sırp lar "Bosna Hersek Sırp Cumhuriyeti"ni kurduklarını açıkladılar (9 Ocak 1992).

Şubat 1992 BM koruma gücü olarak UNPROFOR'un (United Nations Protection Forces) Yugoslavya'da konuşlandırılacağı açıklandı (21 Şubat 1992).

Şubat 1992 Hırvatlar ve Müslümanlar Bosna Hersek'te yapılan referandumda bağımsızlık için oy kullandılar. %63 Evet oyu çıkarken, referanduma katılma oranı %95.9 olarak gerçekleşti. Sırp lar Referandumu boykot ettiklerini açıkladılar (29 Şubat 1992).

Mart 1992 Lizbon'da yapılan görüşmelerde Bosna Hersek'in etnik yapıya göre kantonlara ayrılması kararlaştırıldı (17 Mart 1992).

Mart 1992 PKK'nın Katliamları: Şırnak-Cizre ilçe merkezinde toplanan bir grup, PKK lehinde slogan atarak yürüyüşe geçtiği sırada Cizre'nin Güneydoğusundaki Saklan deresi istikametinden 1000-1500 kişilik PKK bayraklı bir grupta Cizre ilçesine doğru yürüyüşe geçmiş, ilçe merkezinde topluluk içerisinde Güvenlik Kuvvetlerine ateş açılmış, çıkan olayda 13 vatandaşımız katledilmiş, 26 sivil de yaralanmıştır (21 Mart 1992).

Nisan 1992 Bosna Hersek hükümeti ülkede olağanüstü hal ilan etti. Bütün Nisan ayı boyunca Sırp lar Saraybosna çevresinde daha önce JNA'dan devrıldıkları mevzilerden şehre ağır silahlarla ateş açmaya başladılar (8 Nisan 1992).

Nisan 1992 Bosna Hersek AGİK'e kabul edildi (30 Nisan 1992).

Mayıs 1992 İzzetbegoviç görüşme dönüşünde Saraybosna havaalanında esir alındı (2 Mayıs 1992).

Mayıs 1992 Bosna Hersek Savunma Bakanlığı kendi düzenli ordusunu kurmaya başladı (20 Mayıs 1992).

Haziran 1992 Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Halk Cephesi Lideri Ebulfez Elçibey kazandı (7 Haziran 1992).

Haziran 1992 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1.100 BM askeri ve 60 askeri gözlemciyi Saraybosna'ya gönderme kararı aldı. Aynı tarihte alınan 758 no'lu kararda ise Saraybosna'da Butmir havaalanının insanı yardıma açılması için Sırp ların burayı boşaltması istendi (8 Haziran 1992).

Haziran 1992 Hırvat Savunma Konseyi Birlikleri (HVO) Mostar'ı işgal etmeye başladı (18 Haziran 1992).

Kasım 1992 Bill Clinton ABD Başkanı seçildi (3 Kasım 1992).

1993 Hırvat saldırısında yıkılan Mostar Köprüsü

1993

1993 AB, Haziran 1993'te Kıbrıs'ın tam üyelik için gerekli şartları taşıdığını belirten görüşünü yayınladı. Aynı yıl Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesimi arasında Ortak Savunma Doktrini imzalandı.

1993 İsrail ve FKÖ birbirlerini karşılıklı tanıdılar. Bu anlaşma, Gazze Şeridi ve Batı Yakasındaki Jericho kasabasında dahili Filistin özerk yönetimi için ve işgal edilmiş bölgelerden İsrail birliklerinin aşamalı olarak çekilmesini öngören planları havi idi. Oslo Anlaşması imzalandı. II. anlaşma 1995 tarihinde yine Oslo'da imzalandı.

Ocak 1993 ABD Başkanı Bush ve Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, ilk nükleer silah indirimi anlaşması yapıldı (3 Ocak 1993).

Ocak 1993 MHP'nden ayrılan Muhsin Yazıcıoğlu önderliğinde, Büyük Birlik Partisi kuruldu (29 Ocak 1993 Türkiye).

Mart 1993 ABD, Doğu Bosna'ya hava köprüsü kurdu (1 Mart 1993).

Mart 1993 Saraybosna yılın en şiddetli topçu ateşi altında kaldı (21 Mart 1993).

Mart 1993 Bu tarihe kadar Sırp ların Boşnaklar üzerine uçak ve helikopterlerle 700'den fazla saldırı gerçekleştirdiğini tespit eden BM, şiddet kullanarak uçuş yasağını gerçekleştireceğini açıkladı (31 Mart 1993).

Nisan 1993 NATO uçakları Bosna hava sahasındaki uçuş yasağını denetleme görevine başladı (12 Nisan 1993).

Mayıs 1993 Bosnalı Sırp ların parlamentosu VOBP, reddedildi (6 Mayıs 1993).

Mayıs 1993 Süleyman Demirel, Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı oldu (16 Mayıs 1993). 16 Mayıs 2000'de görevi sona erdi.

Temmuz 1993 Anayasa'nın 133. Maddesinde değişiklik öngören tasarı, TBMM Genel Kurulu'nda kabul edildi. Böylece, özel radyo-televizyon işletilmesi ve kurulması serbest bırakıldı (8 Temmuz 1993 Türkiye).

Eylül 1993 İzhak Rabin ve Yaser Arafat, Beyaz Saray'da Ortadoğu barışı için imza attılar (13 Eylül 1993).

Ekim 1993 Moskova'da Ordunun Parlamentosu Top Ateşine Tutmasının Ardından Parlamenteler Teslim Oldu. İki Günden Fazla Süren Çarpışmalarda 300'den Fazla Kişinin Öldüğü Sanılıyor (4 Ekim 1993).

Ekim 1993 Rusya'nın başkenti Moskova'da ordu Parlamento'ya top ateşine tutması sonucu parlamenterler teslim oldu ve iki gün süren çarpışmalarda 300'den fazla kişi öldü (4 Ekim 1993).

Kasım 1993 Güney Afrika siyasi liderleri, ırk ayrımına son veren yeni Anayasa'yı kabul ettiler (17 Kasım 1993).

1994

1994 BM Genel Sekreteri Butros Gali'nin girişimleriyle Kıbrıs'ta ortak anlaşma zemininin oluşturulması amacıyla 'Güven Arttırıcı Tedbirler Paketi' düzenlendi. ABD'nin destek verdiği pakete Rum tarafı karşı çıkınca 1994'te rafa kaldırıldı. 1996-3 Haziran'da bir Kıbrıslı Rum asker, BM denetimindeki bölgede bir Kıbrıslı Türk asker tarafından vurularak öldü. 11 Ağustos 1996'da Kıbrıslı Rum motosikletçiler, Yeşil Hat'tı geçmeye kalkışınca Kıbrıslı Türk göstericiler ve Türk askerleri ile çatıştı. 70'ten fazla kişi yaralandı. Bir Kıbrıslı Rum öldü. 14 Ağustos 1996'da Kıbrıs'ta Derinya bölgesinde Türk güvenlik güçleri, Türk bayrağını indirmeye kalkışan bir Rum gencine ateş açtı. Rum genç öldü. 8 Eylül 1996'da Güney Kıbrıs tarafından açılan ateş sonucu bir Türk askeri şehit oldu, biri yaralandı. 13 Ekim 1996'da Kıbrıs Türk kesimine geçen bir Rum, askerlerce öldürüldü. 6 Şubat 1997'de Kıbrıslı Türk ve Rumlar birbirine ateş açtı. Ölen veya yaralanan olmadı.

1994 Tataristan ile Rusya Cumhuriyeti arasında İkili Devlet Anlaşması imzalandı.

1994 Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT): Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı, 1973 yılında 35 ülkenin katılımı ile Helsinki'de başlamış ve 1975 yılında Helsinki Nihai Senedi kabul edilmiştir. Bu senette yer alan prensipler, bu teşkilatın anayasası olarak görev yapmıştır. Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı 1994 yılı Budapeşte Zirvesi'nde bir değişiklik ile Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) olarak yeniden adlandırıldı.

Şubat 1994 PKK'nın Katliamları: İstanbul-Tuzla istasyonunda tren beklerken çöp bidonuna PKK terör örgütü mensuplarına yerleştirilen bombanın patlaması sonucu (5) askeri öğrenci hayatını kaybetmiş, 16 askeri öğrenci ve 11 er yaralanmıştır (12 Şubat 1994).

Şubat 1994 NATO, tarihinin ilk saldırısını Sırp'lara gerçekleştirdi (28 Şubat 1994).

Nisan 1994 Alman Hükümeti, NATO askeri yardımı çerçevesinde Türkiye'ye verilen silahların sevkiyatını, "iç çatışmalarda kullanıldığı" gerekçesiyle geçici olarak durdurdu. Böylece 15 Nisan'da gönderilmesi planlanan optik cihazlar, yedek parçalar ve Fantom-4 modeli uçakların teslimi durduruldu (8 Nisan 1994).

Nisan 1994 RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın partisinin grup toplantısında kullandığı 'İktidara geleceğimiz kesindir. Bu geçiş tatlı mı olacak, tatsız mı, canlı mı olacak, cansız mı, kanlı mı olacak kansız mı? Geçiş dönemi yumuşak mı olacak, sert mi?' şeklindeki sözler ortalığı karıştırdı. Erbakan'ın sözleri kamuoyunda büyük tepki yarattı. Ankara DGM Başsavcılığı soruşturma açtı (13 Nisan 1994 Türkiye).

Nisan 1994 Güney Afrika'da ilk çok ırklı seçimler yapıldı. Seçimlerin galibinin, oyların yüzde 62'sini toplayan siyah lider Nelson Mandela liderliğindeki Afrika Ulusal Kongresi (ANC) olduğu açıklandı (26 Nisan 1994).

Mayıs 1994 Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) İle İsrail, Batı Şeria ve Gazze'de Yaşayan Filistinlilere Özerklik Verilmesini Öngören Anlaşmaya imza attılar (4 Mayıs 1994).

Mayıs 1994 Nelson Mandela, Güney Afrika'nın ilk siyah lideri oldu (10 Mayıs 1994).

Temmuz 1994 FKÖ Lideri Yaser Arafat'ın 27 yıllık sürgünü sona erdi. Filistin topraklarına ilk kez ayak basan Arafat, Gazze'ye gitti (1 Temmuz 1994).

Temmuz 1994 Kuzey ve Güney Yemen arasında iki aydır devam eden savaş, Kuzeylilerin Güney'i yenmesiyle sonuçlandı (7 Temmuz 1994).

Eylül 1994 Türkiye'ye 9 milyon ton petrol imkanı sağlayan Azeri Petrol Anlaşması Bakü'de imzalandı. Anlaşma, Amaco, BP, Statoil, Lugoil, Remco, Unical, Penzoil, Nacdermot ve TPAO'nun oluşturduğu konsorsiyum ile Azerbaycan Milli Petrol Şirketi Socar arasında imzalandı. Rusya, anlaşmayı tanımadığını açıkladı (20 Eylül 1994).

Hazar bölgesinde petrol platformları

Ekim 1994 Genç Demokrat Parti MHP'ye katıldı (5 Ekim 1994 Türkiye).

Ekim 1994 Nobel Barış Ödülü, FKÖ Lideri Yaser Arafat, İsrail Başbakanı İzak Rabin ve İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Perez arasında paylaştırıldı (14 Ekim 1994).

Aralık 1994 Çeçenistan, Rus ordusu tarafından işgal edildi (11 Aralık 1994).

1995

Şubat 1995 İki sosyal demokrat parti, CHP ve SHP, CHP'nin çatısı altında birleşti. Bugün yapılan kurtulayda, iki parti genel başkanının ittifakıyla Hikmet Çetin genel başkanlığa seçildi (18 Şubat 1995 Türkiye).

Nisan 1995 Irak Türkmen Cephesi kuruldu: Türkmen parti ve kuruluşlarını tek çatı altında toplamak amacı ile Ekim 1994'te Türkmen Cephesi kuruluş çalışmaları başlatıldı. 23 Nisan 1995'te Irak Türkmen Cephesinin kurulduğu resmen ilan edildi.

Mayıs 1995 PKK'nın Katliamları: İstanbul, Küçükçekmece Cennet Mahallesi, Hürriyet Caddesi üzerinde bulunan Nazlı Giyim Mağazasına kimliği teröristlerce molotof kokteyl atılmış, çıkan yangında 3 vatandaşımız ölmüş, 1 kişi de yaralanmıştır (4 Mayıs 1995).

Mayıs 1995 Türkiye-İran Doğalgaz Anlaşması Esenboğa Havaalanı Şeref Salonu'nda İran Petrol Bakanı Gulemreza Agazade ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Veysel Atasoy arasında imzalandı (5 Mayıs 1995).

Temmuz 1995 Srebrenica Katliamı: Bosna Savaşı'nın yaşandığı 11 Temmuz 1995'de, Birleşmiş Milletler tarafından güvenli bölge ilan edilen Srebrenica'yı ve kasabadaki mültecileri korumakla görevli Hollanda askerleri bölgeyi Sırp ordusuna teslim etti ve bu tarihten itibaren tarihin en acımasız katliamlarından biri yaşandı (11 Temmuz 1995).

Temmuz 1995 Türkiye'de ilk sivil anayasa değişikliği yapıldı (23 Temmuz 1995).

Eylül 1995 Batı Şeria'nın Filistin yönetimine devrini öngören anlaşma FKÖ lideri Arafat ile İsrail Başbakanı Rabin arasında, Beyaz Saray'da imzalandı (28 Eylül 1995).

Aralık 1995 Ömrünü Doğu Türkistan davasına aday olan İsa Yusuf Alptekin, Türkiye'de 95 yaşında öldü (17 Aralık 1995).

Aralık 1995 AB ile Türkiye arasında, Serbest Ticaret Anlaşması (tek taraflı Gümrük Birliği) parafe edildi (21 Aralık 1995).

Doğu Türkistan istiklal mücadelesinin efsane ismi İsa Yusuf Alptekin

Aralık 1995 Erken Genel Seçim yapıldı. Refah Partisi, çok az bir farkla seçimden birinci parti olarak çıktı (24 Aralık 1995 Türkiye).

1996

Şubat 1996 Türkiye-Türkmenistan doğalgaz anlaşması Ankara'da imzalandı (13 Şubat 1996).

Haziran 1996 PKK'nın Katliamları: Diyarbakır-Elazığ karayolu üzerinde bulunan Altındağ dinlenme tesislerine teröristler tarafından yapılan silahlı saldırı sonucu, 1 Uzman Çavuş, 1 Polis Memuru şehit olmuş, 6 vatandaşımız hayatını kaybetmiş, 1 Polis Memuru ile 11 vatandaşımız yaralanmıştır (22 Haziran 1996).

Ekim 1996 Türkiye-Bosna Hersek Ticaret ve Ekonomik İşbirliği anlaşması imzalandı (4 Ekim 1996).

1997

Ocak 1997 SS-300 Füze Krizi (4 Ocak 1997): Kıbrıslı Rumların, Rusya'dan S-300, yerden havaya 150 km. menzilli füze alımına dair anlaşmaya imza koyması, uluslararası arenayı ve dolayısıyla hassas Türk-Yunan ilişkilerini karıştırdı. Türkiye, Kıbrıslı Türklerin güvenliğini tehdit edecek herhangi bir gelişmeye göz yummayacağını açıkladı. İngiltere ve BM de anlaşmaya sert tepki gösterdi. 24 Şubat 1997'de AB, Kıbrıs'ın AB'ye tam üyeliğine dair geleneksel tavrını değiştirerek, Kıbrıs'ın AB'ye tam üyeliğinin gerçekleşebilmesi için Ada'da önce siyasi çözümün şart olduğunu açıkladı ve Yunanistan da bu açıklamaya tepkilerini bildirdi. AB, ilk defa, topluluğa tam üyelik konusunda Kıbrıs Türklerinin de dikkate alınması gerektiğini, tam üyelik görüşmelerine Ada Türklerinin de katılması gerektiğini belirtmek suretiyle net şekilde ifade ediyordu. Yunanistan Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos, bu açıklamaların hemen ardından, AB'nin Doğu'ya doğru genişlemesini veto edeceğini açıkladı.

Ocak 1997 Rusya, barış anlaşması gereğince Çeçenistan'daki askerlerini geri çekti (5 Ocak 1997).

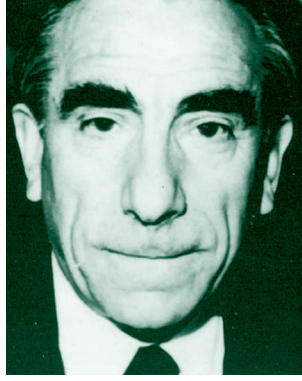
Şubat 1997 Kamuoyunda Post-Modern Askeri Darbe olarak da nitelendirilen 28 Şubat Süreci başladı (28 Şubat 1997 Türkiye): Milli Güvenlik Kurulu 28 Şubat 1997 tarihli toplantısında, irtica tehlikesinin tırmanmakta olduğu uyarısını yapınca yeni bir süreç başladı. Bu gerilimli süreçte, Başbakan Erbakan görevi hükümet ortağı DYP'nin Genel Başkanı Çiller'e devretmek amacıyla 18 Haziran 1997'de istifa etti. Cumhurbaşkanı Demirel ise 19 Haziran 1997'de, hükümeti kurmakla Çiller'i değil, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ı görevlendirdi ve Yılmaz'ın kurduğu, kamuoyunda "Anasol-D" olarak adlandırılan ANAP-DSP-DTP koalisyon hükümetini onayladı.

Mart 1997 Robert Koçaryan, Ermenistan başbakanı oldu (20 Mart 1997).

Nisan 1997 Alparslan Türkeş (25 Kasım 1917 Kıbrıs Lefkoşa-4 Nisan 1997 Ankara) öldü. Alparslan Türkeş, 1936 yılında Kuleli Askeri Lisesi'nden, 1938 yılında Kara Harp Okulu'ndan asteğmen rütbesi ile mezun oldu. Üsteğmen Alparslan Türkeş, 1944 yılında şair ve yazar A. Nihal Atsız'a yazdığı mektuplar sebebiyle "Türkçülük ve Turancılık Davası" sanığı olarak tutuklandı ve 1945'te beraat etti. Yüzbaşı Alparslan Türkeş 1948'de Amerika Birleşik Devleti Piyade Okulu ve Amerikan Harp Akademisi'nde çağdaş askeri gelişmeler konusunda kurs görmek üzere Amerika'ya gönderildi. 1944 yılında Harp Akademileri'ne giriş sınavını kazanmasına rağmen "Türkçülük ve Turancılık Davası" sebebiyle ertelenen bu hakkı 1952 yılında iade edildi ve 1955'te Harp Akademisi'nden mezun olarak kurmay subay oldu. Kurmay Binbaşı Alparslan Türkeş 1955-57 yılları arasında Washington'da NATO Daimi Grup nezdinde Genel Kurmay Temsil Heyeti üyeliğine atandı, bu arada da Amerika'da ekonomi öğrenimi de gördü. Türkeş, 30 Ağustos 1957 tarihinde kurmay yarbaylığa, 1960'ta da gecikmiş kıdemleri verilerek kurmay albaylığa terfi etti. 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gerçekleştirdiği ihtilal hareketi içinde bulundu, radyodan hareketin sebepleri ve amacını seslendirdi. Bu dönemde Milli Birlik Komitesi üyesi ve Başbakanlık Müsteşarlığı görevlerinde bulundu. 13 Kasım 1960 tarihinde emekliye sevk edildi. Türkiye'nin son sürgünü olarak Yeni Delhi Büyükelçiliği'nde hükümet müşaviri olarak görevlendirildi. Burada gayri resmi askeri ateşe militer görevi yürüttü. 22 Şubat 1963'te Türkiye'ye döndü. 21 Mayıs 1963'te ihtilal teşebbüsü suçlamasıyla tutuklandı. 4 Eylül 1963'te beraat etti ve serbest bırakıldı. 31 Mart 1964'te Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP) girdi ve Parti Genel Müfettişi olarak görevlendirildi. 30 Temmuz 1965'te yapılan CKMP büyük kongresinde Genel Başkan seçildi. 30 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerde Ankara milletvekili seçildi. 28 Nisan 1966'da Cumhurbaşkanlığı'na aday oldu, Cevdet Sunay'a karşı kaybetti. 1969 yılında CKMP Genel Başkanlığı'na yeniden seçildi. Bu kongrede partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi

Alparslan Türkeş

ve amblemi üç hilal olarak değiştirildi. 12 Ekim 1969 seçiminde Adana milletvekili seçildi. 1975-1978 yıllarında kurulan milliyetçi partiler (MC) hükümetlerinde iç ve dış güvenlikten sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı görevini yürüttü. 12 Eylül 1980 ihtilalinde tutuklandı, idam talebiyle yargılandı. 7 Nisan 1985 tarihinde sağlık sebebiyle tahliye edildi. 1987 yılında Milliyetçi Çalışma Partisi'nin 2. Büyük Kongresi'nde Genel Başkanlığa seçildi. 1991'de Yozgat milletvekili oldu, 1992'de Milliyetçi Çalışma Partisi'nin adı ve amblemi Milliyetçi Hareket Partisi ve Üç Hilal olarak değiştirildi. 4 Nisan 1997'de Ankara'da vefat etti.

Mayıs 1997 Yargıtay Başsavcılığı, Refah Partisi'nin laikliğe aykırı eylemleri nedeniyle kapatılması için Anayasa Mahkemesi'nde dava açtı. Yargıtay C. Başsavcısı Vural Savaş, düzenlediği basın toplantısında 18 sayfalık iddianame okudu ve Refah Partisi'nin laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği için kapatılmasının istendiğini bildirdi (21 Mayıs 1997 Türkiye).

Ağustos 1997 8 Yıllık Kesintisiz Zorunlu Eğitim Yasa Tasarısı, TBMM'de yapılan oylamada 242 'red' oyuna karşılık, 277 'kabul' oyuyla kanunlaştı (16 Ağustos 1997 Türkiye).

Ekim 1997 Erbil'de I. Türkmen kurultayı toplandı. Kurultaya Avrupa, ABD, Avustralya'da bulunan Türkmen derneklerinin temsilcileri de katılmıştır (4-7 Ekim 1997).

Ekim 1997 Ebulfeyz Elçibey, Bakü'ye gelerek Azerbaycan Halk Cephesi Partisi'nin başkanı seçildi (31 Ekim 1997).

Kasım 1997 Fazilet Partisi kuruldu (17 Kasım 1997 Türkiye).

1998

Ocak 1998 1998 yılı ithalat rejimi yürürlüğe girdi. Türkiye AB çerçevesinde koruma alanlarında tüm indirimleri gerçekleştirdi (9 Ocak 1998).

Şubat 1998 Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan istifa etti. Böylece Robert Koçaryan'a liderlik yolu açıldı. Petrosyan, Karabağ'da barış istediği için Şahin'lerin tepkisini çekmişti (Şubat 1998).

Şubat 1998 Petrosyan'ın istifasını değerlendiren Azerbaycan Halk Cephesi Başkanı Elçibey, Koçaryan'ın geçmişte Rusları arkasına alarak Karabağ'da Azerbaycan'a karşı ayaklandığını bildirdi (Şubat 1998).

Şubat 1998 Anayasa Mahkemesi'nin RP'nin kapatılmasına ilişkin gerekçeli kararı açıklandı. Bu karardan sonra 14 yıllık siyasi geçmişi olan RP kapatılan partiler kervanına katıldı (23 Şubat 1998 Türkiye).

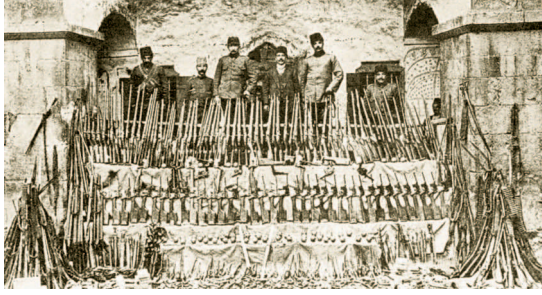

Şubat 1998 Refah Partisi'nin kapatılmasından sonra, bu partinin mensupları Fazilet Partisi çatısı altında toplandılar. FP'liler ilk meclis grup toplantısını yaptılar (25 Şubat 1998 Türkiye).

Mart 1998 Koçaryan, Ermenistan devlet başkanlığına seçildi (30 Mart 1998).

Mayıs 1998 Hindistan iki nükleer deneme yaptı. Hindistan'ın bu denemelerinden sonra, Japonya ekonomik yaptırımlar uygulayacağını, ABD ise ekonomik ve askeri yardımları askıya aldığını açıkladı (14 Mayıs 1998).

Mayıs 1998 Fransa parlamentosu, sözde Ermeni soykırımını yasa tasarısını tanıdı (29 Mayıs 1998).

Sivas'ta Ermeni çetelerinden ele geçirilen silahlar

Haziran 1998 Tebriz'de Azeriler, Fransız parlamentosu tarafından kabul edilen sözde Ermeni soykırımını yasa tasarısını protesto ettiler (3 Haziran 1998).

Temmuz 1998 Bölücü örgüt PKK'nın başı Abdullah Öcalan, Ermenistan yönetiminden, örgüte özel köy tahsis edilmesini istedi (Temmuz 1998).

Temmuz 1998 Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan'ı, Eylül'de Bakü'de yapılacak bölge liderleri toplantısına davet etti (4 Temmuz 1998).

Temmuz 1998 PKK'nın Katliamları: İstanbul-Eminönü-tarihi Mısır Çarşısı'nda bulunan bir büfeye teröristlerce konulan bombanın infilak etmesi sonucu 7 vatandaşımız hayatını kaybetmiş, 3 Alman, 3 Fransız, 2 Norveç ve 2 de Irak olmak üzere toplam 10 yabancı uyruklu ile 111 vatandaşımız yaralanmıştır (9 Temmuz 1998).

Ağustos 1998 Türkiye ile Fransa arasında enerji ve savunma sanayi alanlarında işbirliği anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre, savunma sanayiinde füze, gemi, zırhlı araç konularında üçüncü ülkelere satışlarda işbirliği yapılacağı belirtildi. Enerji konusunda ise Hazar Havzası Petrolü'nün Türkiye üzerinden taşınmasında ortak hareket edileceği açıklandı (3 Ağustos 1998).

Ağustos 1998 Rusya krizi dünyayı sarstı. Rusya, bütün dış borç ödemelerini 90 gün süreyle durdurduğunu açıkladı. Ülkede, yabancıların 1 yıldan kısa vadeli finansal yatırım yapmaları yasaklandı (18 Ağustos 1998).

Ağustos 1998 Büyük jüriye 5.5 saat ifade veren ABD Devlet Başkanı Bill Clinton, Beyaz Saray stajyeri Monica Lewinsky ile olan ilişkisini itiraf etti (18 Ağustos 1998).

Ekim-Kasım 1998 PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'yi terketmek zorunda kalışı, önce Moskova, ardından da İtalya'ya kaçıışı: 15 yılı aşkın bir süreden beri Türk halkına yönelik acımasızca eylemler gerçekleştiren terör örgütünün elebaşısı bu süre zarfında Suriye'de bulunmaktaydı. Siyasi ve askeri makamların kararlı tutumlarıyla ve izlenilen baskı politikalarıyla, teröristbaşı Abdullah Öcalan, 09.10.1998 tarihinde Suriye'yi terk etmek zorunda kalarak 12.11.1998 tarihinde sahte pasaportla Rusya/Moskova'dan İtalya/Roma Havaalanına giriş yaptığı anda İtalyan polisince gözaltına alındı (9 Ekim-12 Kasım 1998).

Ekim 1998 Mesrob Mutafyan, Türkiye Ermenileri 84. Patriği seçildi (14 Ekim 1998).

Aralık 1998 İlk kez bir hayvanın DNA'sı çözüldü. Bilim adamları, insanın genetik yapısıyla büyük benzerlikler taşıyan bir milimetre boyundaki bir kurtçuğun genetik kodunu tam olarak deşifre ettiler (11 Aralık 1998).

1999

Ocak-Şubat 1999 PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın İtalya'yı terketmesi ve ardından Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi: Terörist başının İtalya'da yakalanması üzerine, Türkiye'nin iade taleplerine ve bu konuda yapılan siyasi girişimlere İtalyan hükümeti olumlu cevap vermemiştir. Uluslararası kamuoyunda İtalya'ya yönelik haklı baskıların oluşması sonucu terörist başı Öcalan, İtalya başta olmak üzere Avrupa ülkelerinden beklediği desteği bulamamış ve bunun üzerine 16.01.1999 günü İtalya'dan da ayrılmak zorunda kalmıştır. Terörist başı Abdullah Öcalan, 16.02.1999 tarihinde, Kenya'da gerçekleştirilen özel bir operasyonla yakalanarak Türkiye'ye getirildi. Abdullah Öcalan'ın yakalanması sonrası özellikle örgüt lehinde yayın yapan Med TV'nin de kışkırtmasıyla yurt içinde ve yurt dışında örgüt militanlarınca yoğun olarak molotof kokteyli atma, gösteri yürüyüşü, cezaevlerinde açlık grevi eylemlerinde tırmanma gözlenmiştir. PKK militanları bu dönem içerisinde hedef olarak masum halkı seçmiştir (16 Ocak-16 Şubat 1999).

Ocak 1999 Sırp polisi, UCK'nın saklanma noktalarından birinde 24 kişiyi öldürdü (29 Ocak 1999).

Ocak-Şubat 1999 PKK'nın VI. Kongresi: PKK terör örgütü Ocak-Şubat 1999 tarihlerinde İran'ın Kandil dağı bölgesinde 6. Kongresini yapmıştır. Bu kongrede, Eyalet yapılanmasından saha yapılanmasına geçilmesi, Fedailik eylemlerine başvurulması, Kuzey Irak'ta Kürt gruplar üzerinde et-

kinlik sağlayabilmek için PKK/BAŞUR yapılmasına gidilmesi, Türkiye'deki diğer sol terör örgütleriyle birlikte hareketin sağlanması için Anadolu Halk Kurtuluş Ordusu oluşumunun hayata geçirilmesi, kadın kollarındaki faaliyetlerin partileşerek etkinleştirilmesi kararları alınmıştır (Ocak-Şubat 1999).

Şubat 1999 Fransa'da başkent Paris'in 50 km yakınındaki tarihi kraliyet köşkü Rambouillet'de Belgrad hükümeti ile Kosovalı Arnavutlar arasında barış görüşmeleri yapıldı (6 Şubat 1999).

Mart 1999 PKK'nın Katliamları: 16.30 sıralarında İstanbul-Kadıköy-Fahrettin Kerim Gökay Caddesinde bulunan İbrahim Taşlı'ya ait 5 katlı Mavi Çarşı işhanına bir grup terörist tarafından molotof kokteyli atılması sonucu çıkan yangından ve duman zehirlenmelerinden dolayı 10'u kadın, 2'si erkek, 1 hastanede olmak üzere toplam 13 vatandaşımız hayatını kaybetmiş, 2'si kadın 5 vatandaşımız da yaralanmıştır. Olayın failleri güvenlik güçlerinin yaptığı operasyonlar sonucunda yakalanmıştır (13 Mart 1999).

Mart 1999 Kosovalı Arnavut halkının temsilcileri, Paris'te yeniden başlatılan barış müzakerelerinde üç yıllık geçici özerk yönetim anlaşması ve bu anlaşmanın 28 bin mevcut NATO barış gücü tarafından teminat altına alınmasını öngören anlaşmayı imzaladı. Sırp heyeti, anlaşmayı imzalamaya yanaşmayınca müzakereler tıkanıp (18 Mart 1999).

Mart 1999 Uluslararası barış gözlemcileri Kosova'yı terketmeye başladı. Yugoslavya ordu birlikleri yığınlarını yoğunlaştırıp UCK mevzilerine hücumlarını arttırdılar (20 Mart 1999).

Mart 1999 Bosna'ya barış getiren Dayton Barış Anlaşması'nın mimarı ABD'li kıdemli arabulucu diplomat Richard Holbrooke, Miloseviç'i son kez uyarmak için Belgrad'a gitti ve 'Paris'teki barış anlaşmasını imzalayın, aksi halde NATO hava hareketine girişecektir' mesajını verdi. Miloseviç, barışı korumak için de olsa, 'Yugoslavya toprağında NATO askerlerinin yer almasına izin verilmeyeceğini' yineledi (22 Mart 1999).

Mart 1999 ABD'li kıdemli arabulucu diplomat Richard Holbrooke, son Belgrad temaslarından sonuç alamadığını ilan etti. Yugoslavya devleti, II. Dünya Savaşı'ndan beri ilk kez olağanüstü hal ilan etti (23 Mart 1999).

Mart 1999 NATO'nun hava hareketi için, Genel Sekreter Javier Solana'nın verdiği yetkiyle birlikte bek-

lenmeye başlanırken, Belgrad polisi, başkent en büyük bağımsız yayın organı B-92 radyosuna kilit vurdu, radyonun baş editörü gözaltına alındı (24 Mart 1999).

Haziran 1999 1967 yılında Yunanistan'da askeri darbe yaparak bir döneme damgasını vuran ve 25 yıldır demir parmaklıkların ardında yaşayan cunta lideri Yorgo Papadopoulos öldü (27 Haziran 1999).

Haziran 1999 Terörist başı Abdullah Öcalan İmralı'da yargılanarak idama mahkum edildi (29 Haziran 1999). İdam kararı 25.11.1999 günü Yargıtay 9. Ceza Dairesinde onandı. Yargılama süreci sonunda PKK terör örgütü lideri Abdullah ÖCALAN'a

idam cezası kararı çıkması ile birlikte, örgüt başta metropol iller olmak üzere yurt çapında eylemlerini yoğunlaştırmış, Adana ve Batman illerinde intihar saldırıları, Elazığ'da fedai türü eylemlerle örgüt canlandırılmaya çalışılmış, ancak bu tür eylemlerin son dönemlerde hızlandırılan örgütün siyasi faaliyetlerine ve verilen idam kararının onaylanmasına olumsuz etki yapacağını düşünen A.ÖCALAN, 07.07.1999 tarihinde üst düzey örgüt mensuplarına "En kısa zamanda bir "Barış Konferansı" düzenlenerek, PKK terör örgütünün silahlı mücadeleye son vermesini, Türkiye'de bulunan silahlı örgüt mensuplarının ülke dışına çıkartılması kararının alınmasını içeren talimat niteliğinde bir mektup gönderdi. Abdullah

Öcalan, avukatları vasıtasıyla 03.08.1999 tarihinde PKK yönetimine "Örgütün silahlı faaliyetlerine son vererek militanları yurtdışına çıkarmasını ve faaliyetlerini siyasi alanda yürütmesini" içerir bir mektup gönderdi. Örgüt yönetimi 06.08.1999 tarihinde Öcalan'ın yaptığı teklifi tamamen kabul ettiğini açıkladı. (9 Haziran 1999).

Temmuz 1999 PKK'nın Katliamları: Saat 21.40 sıralarında Elazığ-Merkez-Yenimahalle-Muharrem Çorbacıoğlu Sokakta bulunan Poyraz Kıraathanesine, PKK terör örgütü mensuplarınınca yapılan silahlı saldırı sonucu 4 vatandaşımız ölmüş, 5 vatandaşımız yaralanmış, olayda yaralanan 1 Polis Memuru daha sonra 07.07.1999 günü şehit olmuştur. Olayda 1'i kadın 2 terörist ise ölü olarak ele geçirilmiştir. Teröristlere ait 2 uzun namlulu silah ve 1 bomba 4 şarjör, 58 mermi ele geçirilmiştir (1 Temmuz 1999).

Temmuz 1999 Tahran Valiliği'nin kentte her türlü gösteriyi yasaklamasına rağmen Tahran Üniversitesi önünde 10 bin gösterici toplandı. Polis ile öğrenciler çatıştı (13 Temmuz 1999).

Aralık 1999 AB'nin 10-11 Aralık 1999'da yaptığı Helsinki zirvesinde Türkiye'nin AB'ye tam üyelik

Çanakkale'de 57. Alay şehitliğinin yanındaki Mehmetçik heykeli

için adaylığı resmi olarak kabul edildi. Türkiye için tarihi öneme sahip olan bu zirvenin sonuç belgesinde genişleme sürecindeki Türkiye'nin konumu ve Kıbrıs sorunuyla ilgili özel maddeler de yer aldı. Buna göre, "Avrupa Birliği Konseyi, 3 Aralık tarihinde New York'ta Kıbrıs meselesinin kapsamlı bir çözüme yönelik olarak başlatılan görüşmeleri memnuniyetle karşılar ve BM Genel Sekreteri'nin bu süreci başarıyla sonuçlandırma yönündeki gayretlerine güçlü desteğini ifade eder. Avrupa Birliği Konseyi, politik bir çözümlün Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne katılımını kolaylaştıracağına altını çizer. Üyelik müzakerelerinin tamamlanmasına kadar kapsamlı bir çözüme ulaşılmasını olursa, Konsey'in üyelik konusundaki kararı, yukarıdaki husus bir ön şart olmaksızın verilecektir. Bu konuda, Konsey tüm ilgili faktörleri dikkate alacaktır" denildi (Aralık 1999).

Aralık 1999 AB Helsinki Zirvesi sonuç bildirgesinde Türkiye'nin adaylığı resmen kesinleşti. Türkiye'nin 13'üncü aday ülke olarak ilan edildiği metinde, Romanya, Bulgaristan, Slovakya, Letonya, Litvanya ve Malta ile tam üyelik müzakerelerinin başlaması kararlaştırıldı (11 Aralık 1999).

XXI. YÜZYIL

2000

2000 AB Komisyonu'nun 7 Kasım 2000'de açıkladığı ve Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecindeki "yol haritasını" çizen Katılım Ortaklığı Belgesi'nde (KOB) yer alan Kıbrıs'la ilgili ifadeler, Türkiye-AB arasında büyük bir krize sebep oldu. Komisyon'un, Yunanistan'ın baskısıyla KOB'un kısa vadeli öncelikler bölümüne Kıbrıs sorununun çözümlüne dair baskıcı ifadeler eklemesi Türkiye tarafından "ön şart" olarak algılandı. KOB'un içeriğinin Helsinki zirvesinin çizgisinde yer almasını isteyen Türkiye, AB'nin bu tutumuna Başbakan Bülent Ecevit dahil tüm üst düzey yetkilileriyle sert tepki gösterdi. KOB'un ad çıkılması ardından Çankaya'da düzenlenen "Kıbrıs" zirvesinden ise AB'ye sert ve net bir mesaj çıktı. Zirvede, KKTC lideri Rauf Denktaş'ın BM nezdinde yapılan dolaylı görüşmelerden çekilmesi kararlaştırıldı.

Mayıs 2000 Ahmet Necdet Sezer, Türkiye'nin 10. Cumhurbaşkanı oldu (16 Mayıs 2000).

Haziran 2000 Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad öldü (10 Haziran 2000).

Eylül 2000 Türkiye ile Suriye arasında, terörizm, organize suçlar, uyuşturucu, sahtecilik ve karaparayla mücadele, karşılıklı bilgi ve eğitim alışverişi konularında işbirliğini öngören mutabakat zaptı imzalandı (28 Eylül 2000).

Ekim 2000 Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi nihai anlaşmaları Devlet Konuk Evi'nde yapılan bir törenle imzalandı (19 Ekim 2000).

Ekim 2000 Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin Brčko kentinde gösteri yapan yaklaşık 1000 Sırp, "Türlere ölüm" diye sloganlar atarak, Müslümanların evlerini ve işyerlerini taş yağmuruna tuttu (19 Ekim 2000).

2001

2001 Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Romano Prodi, Kıbrıs sorunu çözümlenmeden de Güney Kıbrıs'ın üyelik başvurusunun değerlendirilebileceğini söyledi. Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem Kıbrıs konusunda işlerin olumlu gitmediğini açıkladı. Başbakan Bülent Ecevit ve yardımcısı Devlet Bahçeli, Kıbrıs'ta bedel ödemeye hazır olduklarını söylediler. Yıl sonunda Rauf Denktaş'ın, Glafkos Klerides'e mektupla yaptığı görüşme teklifi sonucunda, iki lider, 4 Aralık'ta Lefkoşa'daki 'Yeşil Hat'ta BM gözetiminde bir araya geldiler. Görüşme sonunda BM Genel Sekreterinin Kıbrıs özel temsilcisi Alvaro De Soto, liderlerin 2002 Ocak ayında yine Yeşil Hat'ta bir araya geleceklerini ve müzakereleri sürdüreceklerini açıkladı.

Ahmet Necdet Sezer

Kasım 2001 Türk Medeni Kanunu 75 yıl sonra değişti (22 Kasım 2001).

Eylül 2001 Kaçırılan üç yolcu uçağı New York'taki Dünya Ticaret Merkezi ve Washington'daki Pentagon'a çarparak büyük can kaybına yol açtı. Pennsylvania Eyaleti'nin Pittsburg şehrinde bir yolcu uçağı aynı gün içinde düştü (11 Eylül 2001).

Aralık 2001 4 Aralık Denktaş ve Klerdes Kıbrıs Sorununun çözümü için doğrudan görüşmelere tekrar başladı.

Aralık 2001 22 Aralık tarihinde A.B.D. önderliğinde Afganistan'a yapılan askeri mücadelenin ardından ilan edilen Hükümet Türkiye tarafından da tanındı.

2002

Şubat 2002 Türkiye askerinin BM kararı ile Afganistan'a gönderilmesi.

DİPNOTLAR

1 Bolşevik ihtilalinden sonra Rusya'da gerçekleşen Takvim değişikliği sebebiyle, bazan çift tarih vermek zorunda kaldık. Yukarıdaki tarihlerin (27 Nisan/10 Mayıs - 8/21 Temmuz 1906) açılımı şöyledir: 27 Nisan

eski/10 Mayıs yeni - 8 eski/21 yeni Temmuz 1906. Yani I. Duma meclisi, eski takvimle Nisan-Temmuz, Yeni takvimle Mayıs-Temmuz 1917 tarihleri arasında faaliyet göstermiştir. ş.k.

KAYNAKLAR

Sina Akşin [ed.], *Türkiye Tarihi*, 2. Cilt: Osmanlı Devleti 1300-1600, İstanbul Ekim 1995⁴.
Sina Akşin [ed.], *Türkiye Tarihi*, 3. Cilt: Osmanlı Devleti 1600-1908, İstanbul Ekim 1995⁴.
Fahir Armaoğlu, *20. yüzyıl Siyasi Tarihi*, 1914-1980, Ankara Ağustos 1987⁴, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
G. Barraclough, *Times Dünya Tarihi Atlası*, İstanbul 1980, Karacan Yayınları.
Nadir Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibiryâ Müslüman Türk-Tatarlarının Millet Meclisi 1917-1919)*, İstanbul 1998, Ötüken Neşriyat A.Ş.
Baymirza Hayit, *Türkistan Devletleri'nin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995₂, TTK Yayınları.
Bernard Grun [by.], *The Time Tables of Hisstory*, New York 1991³, A Touchston Book, Published by Simon and Schuster.

The Hutchinson Dictionary of World History, an encyclopedia, historical atlas and chronology in one, [Oxford] 1998⁵ abdated edition, published by Helicon Publishing Ltd./printed by the Bath Press Ltd.
İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1997¹⁵, Ötüken Neşriyat A.Ş.
Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992₂, Murat Kitabevi Yayınları.
Salim Koca, *Türk Kültürü'nün Temelleri II*, Trabzon 2000, KTÜ Giresun Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
Erdogan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993², AKDITYK TTK Yayınları.
Türk Dünyası El Kitabı. Birinci Cilt: Coğrafya-Tarih, Ankara 1992², Türk Kültürünü Arştırma Enstitüsü Yayınları: 121.
Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihi Kronolojisi", Osmanlı I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 118 - 132.